

40921
+

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK XI

1958

UREDILA

BORIS OREL

IN

MILKO MATIČETOV

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA

1958

»Slovenski etnograf«

izhaja letno v eni knjigi — *paraît une fois par an*

Uredništvo in zamenjave — *Rédaction et échange:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20,
poštni predal 357, telefon 22-475

Uprava — *Administration:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK XI

1958

UREDILA

BORIS OREL

IN

MILKO MATIČETOV

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA

1958

90921

+

90921

~~97278~~

PO 1/1961

VSEBINA
TABLE DES MATIÈRES

Milko Matičetov, Slovensko etnografsko društvo 7
La société ethnographique slovène

Niko Kuret, Ljudsko gledališče pri Slovencih 11
Das Volkstheater der Slovenen

Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi — B 49
Zusammenhang slovenischer Volkssagen mit räitischen — B

Leopold Stanek, »Dere sen še mali bija« 69
Varianten eines slovenischen Studentenliedes

*

Angelos Baš, Pričevanje o noši v poznosrednjeveški umetnosti na Slovenskem 101
*Témoignage sur le costume dans l'art du moyen-âge avancé en Slo-
vénie*

Pavla Štrukelj, Pranje perila v okolici Ljubljane 131
Washing of the linen in the surroundings of Ljubljana

Mirko Kus-Nikolajev, Biološki kvalitet u morfogenezi hrvatske se-
ljačke nošnje 155
Biologische Qualität in der Morphogenesis der kroatischen Bauerntracht

Lovrenc Sušnik, O žganjekuhi v Breznici pod Lubnikom 167
Von der Branntweinbrennerei in Breznica bei Škofja Loka (Oberkrain)

ZAPISKI — NOTES

- Bogomil Gerlanc, Oton Župančič — zapisovalec ljudskih pesmi 179
Oton Župančič — collectionneur de chansons populaires
- Vilko Novak, Ivana Kunšiča prezrti etnološki oris Slovencev 183
Un précis oublié de l'ethnologie des Slovènes, par Ivan Kunšič
- Milko Matičetov, Nicolettijevo sporočilo o Tolmincih in Kralju Matjažu 186
I dati di M. Nicoletti sugli Sloveni del Tolminese
- M. Matičetov - M. Bošković-Stulli, Dobra zbirka slovenskih pripovedk iz leta 1910 slabo izdana 1956 187
Eine gute Sammlung slowenischer Sagen aus dem Jahre 1910 in einer unzureichenden Ausgabe aus dem Jahre 1956: P. Schlosser, Bachern-Sagen

POROČILA — COMPTES RENDUS

- Vilko Novak, Etnološko delo pri Slovakah 201
L'activité ethnologique chez les Slovaques
- Tončica Urbas, Poročilo o delu etnografskega oddelka Pokrajinskega muzeja v Mariboru 204
Rapport sur l'activité de la section ethnographique du Musée Régional à Maribor, en 1957
- Milena Moškón, Etnografsko delo Mestnega muzeja v Celju 207
L'activité ethnographique du Musée Municipal de Celje
- Eva Rudolf, Delo etnografskega oddelka Mestnega muzeja v Kranju 210
L'activité de la section ethnographique du Musée Municipal de Kranj
- Marija Jagodic, Tretje posvetovanje etnografov-muzealcev 211
The third consultation of ethnographers — museum workers of Slovenia
- Vilko Novak, Etnološko društvo Jugoslavije 212
La Société Yougoslave d'Ethnologie
- Boris Kuhar, Četrti kongres folkloristov Jugoslavije v Varaždinu 214
Le IVe Congrès des folkloristes de Yougoslavie, à Varaždin
- Niko Kuret, Slovenski odbor za etnografski film 216
Le comité slovène du film ethnographique
- Niko Kuret, Mednarodni seminar za etnografski film v Pragi 1957 218
Le colloque international du film ethnographique à Prague en 1957
- Franjo Baš, Viktor Geramb (In memoriam) 220

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE — *COMPTES RENDUS CRITIQUES*

J. Marentič , Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom, Ljubljana 1957 (Franjo Baš)	222
M. Turnšek , Od morja do Triglava — 2, Trst 1954 (Marija Jagodic)	225
M. Jagodic , Über Ostereier und Ostergebäck in Slowenien, P. o. iz Schweiz. Archiv f. Volkskunde 53, 1957 (Fanči Šarf)	225
J. Mal , Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957 (Silvo Kranjec) ...	225
I. Mohorič , Zgodovina obrti in industrije v Trziču, Ljubljana 1957 (Franjo Baš)	225
Glasnik Etnografskog instituta SAN , II—III, 1953—54 (Franjo Baš)	226
J. Šobič , Odeća i ornamenat Srbije, Beograd 1956 (Marija Jagodic)	228
M. S. Vlahović-B. Radović , Nošnje Srbije u Etnografskom muzeju u Beo- gradu, Beograd 1954 (Marija Jagodic)	229
M. Vlahović-P. Milosavljević , Seoski nadgrobnji spomenici u Srbiji, Beo- grad 1954 (Marija Jagodic)	229
Dvije antologije narodnih pripovijedaka: M. Panić-Surep , Beograd 1957; V. Đurić , Sarajevo 1957 (M. Bošković-Stulli)	229
Rad kongresa folklorista Jugoslavije I , Zagreb 1958 (Niko Kuret)	250
E. Marková , Po stopách krosienok, P. o. iz Slov. národopis V, 1957 (M. Ga- vazzi)	251
Fr. Koschier , Die Rosentaler Tracht, alt und neu, Klagenfurt 1957 (M. Ja- godic)	252
J. Gartner-R. Geutebrück , Und der Wind verwaht's Lab ..., Klagenfurt 1957 (R. Hrovatin)	252
Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien , 4. Band, Berlin 1957 (Valens Vo- dušek)	253
Deutsches Jahrbuch für Volkskunde , III, 1957 (Niko Kuret)	256
Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes , Bd. VI, 1957 (N. Kuret) ..	257
E. Burgstaller , Brauchtumsgebäcke und Weihnachtsspeise, Linz 1957 (V. Novak)	259
O. Wonisch , Die Theaterkultur des Stiftes St. Lambrecht, Graz 1957 (Niko Kuret)	241
O. Wonisch , Das St. Lambrechter Passionsspiel von 1606, Wien 1957 (Niko Kuret)	241
Index ethnographicus , I—II, Budapest 1956, 1957 (Vilko Novak)	242
Néprajzi közlemények , I, II, Budapest 1956, 1957 (Vilko Novak)	242

Veera Vallinheimo, Das Spinnen in Finnland, Helsinki 1956 (M. Gavazzi)	243
G. Rohlf, Primitive Kuppelbauten in Europa, München 1957 (Đ. Palošija)	244
W. E. Mühlmann, Arioio und Mamaia, Wiesbaden 1955 (M. Kus-Nikolajev)	245
E. von Eickstedt, Atom und Psyche, Stuttgart 1954 (M. Kus-Nikolajev) 246
W. Steinitz, Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters, Berlin 1955 (Zmaga Kumer) 246
G. D'Aronco, Le fiabe di magia in Italia, Udine 1957 (M. Matičetov) 248

Ta knjiga ima

4 slikovne priloge in 6 slik v tekstu

Ce volume contient

4 planches et 6 illustrations dans le texte

OBVESTILO UREDNIŠTVA

Tudi to pot smo morali zaradi omejenega prostora odložiti za prihodnji letnik nekaj prispevkov:

Boris Orel, Boj za moške hlače (Prispevek k motiviki kanjskih končnic).

Valens Vodušek, O melodiji pesmi »Dere sen še mali bija«.

Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi — Dodatek.

Več ocen.

SLOVENSKO ETNOGRAFSKO DRUŠTVO

Milko Matičetov

Tudi pomembna, široko zastavljena etnografska ali etnološka dela so se v naši preteklosti rojevala po zaslugi prizadevnih posameznikov. Valvasor na svojih pionirskih potih ni imel tovariša; čas romantike je zdramil precej zbiralcev, vendar do prave sinteze tedaj nismo prišli, ker je izmed zmožnejših organizatorjev prvi — Korytko — prekmalu umrl, drugi — Vraz — pa zašel na ilirsko stranpot; kasnejši literarni rod — Valjavec, Jurčič, Levstik, Trdina — je iskal poti k ljudskemu izročilu in iz njega čisto po svoje, kajpada brez ožje medsebojne povezanosti; v drugi polovici stoletja se začenjajo pogosteje oglašati teoretiki, sprva še nekam romantično zasanjano, potem vse bolj trezno in tehtno; tako smo ob izteku prejšnjega stoletja z dr. Štrekljem prvič dosegli vrh, srečno združitve zbirateljske delavnosti in teoretične misli. Za veliko zbirko »Slovenske narodne pesmi« je uredniku zares uspelo mobilizirati slovensko javnost, za zbirko ljudskih pesmi z napevi pa zbrati okoli sebe plejado strokovnih sodelavcev. In vendar je tudi to delo še zmerom tako ozko zvezano z eno osebnostjo, da z njo stoji in pade, kakor se je žal pokazalo ob prezgodnji Štrekljevi smrti.

V našem stoletju so močno pospešile napredek etnografskega dela na Slovenskem ustanove, kjer je bilo vrsti ljudi omogočeno, da se poklicno posvetijo samo stroki. Tako so med dvema vojnama nastali Etnografski muzej v Ljubljani (namesto poprejšnjega skromnega etnografskega oddelka v Kranjskem deželnem muzeju), Maroltov »Folklorni inštitut« pri Glasbeni Matici (sedanji Glasbeno narodopisni inštitut), etnološka stolica na ljubljanski univerzi, po osvoboditvi pa še narodopisni inštitut pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Kajpada so se s tem razširile tudi izdajateljske možnosti, pri čemer je treba predvsem omeniti glasnik Etnografskega muzeja »Etnolog«. Nerazdružljivo z aktivnostjo Etnografskega muzeja v Ljubljani je tudi sintetično delo »Narodopisje Slovencev«, prvo svoje vrste pri nas, nastalo ob sodelovanju širšega kroga strokovnjakov.

Razumljivo je, da je bil pri rasti slovenske etnografije delež Ljubljane precejšen in marsikdaj odločilen, vendar ne smemo prezreti tudi drugih središč, ki so ne samo podpirala, ampak včasih tudi prehitela ljubljanska prizadevanja. Pomislimo le na Celovec, Maribor, Gorico, Celje! In ni naključje, da je ravno v enem teh središč — v Mariboru —

prvič prišla do veljave tudi etnografija, čeprav samo kot odsek v mejah organizacije, ki ji je bil uradni naslov »Zgodovinsko društvo« (ustanovljeno leta 1903), ki pa je vendarle od vsega začetka poimenovalo svoje glasilo »Časopis za zgodovino in narodopisje«. Tudi na slovenskem zahodu — v Gorici — je bilo pred prvo vojno načeto etnografsko delo v mejah tamkajšnjega muzejskega društva (prim. goriško »Vedo«), žal pa je svetovni vihar pometel z vsem, ne da bi se bili mogli pokazati prvi sadovi dela. V Ljubljani pri »Muzejskem društvu za Kranjsko« (od 1919 »za Slovenijo«) o kakem etnografskem delovanju skorajda ni moč govoriti. Do ustanovitve prvega izrečno in samo etnografskega društva na Slovenskem je prišlo leta 1959. Etnolog XIII, 174, je o tem na kratko poročal:

»Začetkom avgusta [1959] je bilo ustanovljeno Etnografsko društvo v Ljubljani v podporo in pomoč Etnografskemu muzeju poleg namena očitovanja, ohranjanja in zbiranja etnografskih predmetov in pospeševanja etnografske znanosti. Predsedstvo društva je prevzel direktor muzeja dr. N. Županič, tajnik je g. Vekoslav Bučar, v odboru in društvu so še drugi vidnejši slovenski etnografi.«

To društvo pa je kmalu ugasnilo, med drugim tudi zato, ker so takrat nastopila usodna leta okupacije, ko je Slovincem šlo za biti ali ne biti.

Čas po osvoboditvi, čas, ki je potekal v znamenju čimprejšnje obnove opustošene domovine, je tudi od slovenskih etnografov terjal vrsto odgovornih, neodložljivih del: obnovitev med vojsko pretrganih predavanj iz etnologije na ljubljanski univerzi, da bi mogli priti do prepotrebnih novih kadrov; nadaljevanje ali boljše prenovitev osrednjega slovenskega strokovnega glasila; preureditev razstavnih zbirk in razširitev predmetnega fonda Etnografskega muzeja v Ljubljani, tako da bi ne bil več samo kranjska deželna ustanova, temveč ena izmed osrednjih slovenskih znanstvenih in kulturnih ustanov, če le mogoče v lastni stavbi; preureditev ali ustanovitev etnografskih oddelkov v kompleksnih muzejih v provinci; pospešeno organizacijo zbiralnega dela na podeželju, da bi nas ne prehitel razvoj, ki bistveno spreminja podobo slovenske vasi in da bi zajeli — dokler je še čas za to — čim več dokumentarnega gradiva o nekdanji gmotni, družbeni in duhovni kulturi slovenskega ljudstva; skrb za nekatera doslej pri nas po mačehovsko ali nenačrtno gojena poglavja duhovne kulture, kot so ustno slovstvo, posebej prozno, običaji in igre.

Pri izpolnjevanju teh nelahkih nalog in ob reševanju sprotnih teoretičnih in praktičnih vprašanj smo kajpada nešteto krat imeli v mislih potrebo društvene povezave in se o tem celo posvetovali s hrvatskimi sosedji, vendar je moralo preteči dobro desetletje do odločilnega koraka. Zadnja pobuda je to pot prišla iz vrst naših etnomuzikologov, ki so bili leta 1952 soustanovitelji »Udruženja glasbenih folklorista Jugoslavije«. Ko je to društvo leta 1955 na željo članstva uvidevno odprlo vrata tudi nemuzikologom in obenem primerno spremenilo svojo ureditev in ime, ni bilo nobene ovire, da bi se tudi Slovenci ne organizirali v lastno

»Društvo slovenskih folkloristov« in postali član Zveze folklornih društev Jugoslavije. Razvoj pa se pri nas ni ustavil na tej stopnji, ampak je težil k še večji razširitvi društva, tako da bi se v njem mogli počutiti neutesnjene vsi člani, ki se jih je bilo do spomladi leta 1957 vpisalo že okoli petdeset (sedanje članstvo: 64 rednih in 2 častna člana). To dejansko stanje je bilo tudi formalno sankcionirano na občnem zboru dne 29. junija 1957, ko je društvo privzelo svoje sedanje ime — »Slovensko etnografsko društvo«.

Nameni društva so — če naj se zaradi kratkosti zatečemo kar k suhi formulaciji pravilnika — med drugim tile: »organiziranje in podpiranje vsakovrstne znanstvene, umetniške in propagandne delavnosti na področju materialne, socialne in duhovne kulture; povezovanje znanstvenikov, umetnikov in strokovnih delavcev ter institucij in organizacij na področju ljudske kulture; zaščita ljudske umetnosti in boj proti njeni profanaciji«.

Za doseg svojih namenov je društvo seveda odločeno aktivno nastopati v javnosti. S kakšnimi problemi se ta čas spoprijemlje, naj pokaže kratek izvleček iz sklepov zadnjega občnega zbora z dne 28. junija 1958. leta: Da bi bilo nujno v univerzitetnih učnih načrtih dati poseben poudarek ljudskemu slovstvu in ljudski likovni umetnosti, bodisi pri stolici za etnologijo ali za slovensko literaturo oziroma umetnostno zgodovino; — da se izvede varstvo ljudske arhitekture; — da se v etnografske in muzejske ustanove pritegnejo diplomirani etnologi na prazna ali nestrokovno zasedena mesta; — da se ustanovi delovna skupina za sestavo slovenske etnografske bibliografije; — da odbor za etnografski film doseže stik z umetniškimi vodstvi filmskih podjetij; — da se vsako leto na drugem kraju priredi zborovanje z občnim zborom.

Posebej so se sklepi dotaknili tudi našega stališča do dveh društvenih organizacij na ozemlju Jugoslavije. Poleg že omenjene Zveze društev folkloristov Jugoslavije obstoji namreč od leta 1957 tudi še Etnološko društvo Jugoslavije (glej poročilo o njem na str. 212 sl.). Ob ustanovitvi le-tega je samo naše društvo odkrito izrazilo svoje načelne pomisleke, kaj bi z dvema organizacijama, katerih program in torišče sta v marsičem enaka. In kakor pred letom dni, tako smo kajpada še zmerom prepričani, da je dvotirnost nekoristna in da skriva v sebi resne nevarnosti za normalen razvoj naše stroke. Osnovne organizacijske celice za uspešno in nemoteno delo so namreč po naši oceni edinole enotna in močna društva po republikah. Zato je vroča želja vseh članov Slovenskega etnografskega društva, da bi se Zveza društev folkloristov in Etnološko društvo Jugoslavije čimprej sporazumeli med sabo in zlili v eno samo organizacijo zveznega značaja. Ne da bi čakalo, kdaj bo do tega prišlo, pa je Slovensko etnografsko društvo trdno odločeno, delati po svojih najboljših močeh za napredek etnografske znanosti v ožji domovini Sloveniji, v Jugoslaviji in v svetu.

Slovensko etnografsko društvo nam ne zbuja samo upanje, ampak nam je lahko tudi porok, da bomo delali složno naprej kakor v času

obnove. Danes ne med ljubljanskimi etnografskimi zavodi ne v ustanovah ali oddelkih po drugih središčih ne med raziskovalci in ljubitelji zasebniki ni nikogar, ki bi mogel tako kot društvo skrbeti za medsebojno zvezo, posredovati pri delitvi dela in področij, pripravljati morebitne skupne nastope in podobno. In ko se na vseh koncih in krajih, v vseh mogočih strokah kažejo odlični sadovi organiziranega, koordiniranega dela kolektivov in posameznikov, je pač treba priznati, da je tudi za etnografijo čas osamljenih delovnih akcij dokončno minil.

Résumé

LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE SLOVÈNE

La première association des ethnographes de Slovénie remonte à l'an 1939, où fut fondée, à Ljubljana, sous la présidence du professeur dr. Niko Županič, l'«Etnografsko društvo» (Société ethnographique). Mais la Société dû bientôt disparaître, car la Guerre venait d'éclater et la Slovénie fut occupée. Après la libération, les ethnographes slovènes prenaient part active au renouveau matériel et spirituel de la patrie dévastée, s'imposant d'urgence, et ne trouvaient pas, tout de suite, le temps à s'organiser dans un organisme à part. Ce ne furent que les ethnomusicologues qui fondèrent, les premiers, leur association à eux, association encore unique pour toute la Yougoslavie (1952). Mais dès que de nombreux folkloristes qui n'étaient pas d'ethnomusicologues eurent résolu à adhérer à la nouvelle organisation, celle-ci s'en rendit compte et s'élargit sans hésiter; elle adopta le système fédéral et devint l'«Union des Sociétés des Folkloristes de Yougoslavie» (1955). Y adhéra la «Société des folkloristes slovènes» qui venait de se former en 1956. Cet organisme réussit, en peu de temps, à réunir presque tous les spécialistes slovènes, non seulement ceux qui se vouent aux recherches de la culture spirituelle, mais aussi ceux qui travaillent au domaine des cultures sociale et matérielle du peuple slovène. D'une manière tout à fait naturelle, il en résulta une nouvelle situation dans l'association qui, se rendant compte du nouvel état des choses, prit le nom de «Slovensko etnografsko društvo» (Société ethnographique slovène). Cette Société est, toutefois, toujours affiliée à l'«Union des Sociétés des Folkloristes de Yougoslavie», et ne fait pas partie de la récente «Société ethnologique yougoslave», fondée en 1957. C'est que les statuts de celle-ci ne conviennent pas tout à fait aux membres de l'organisme slovène; ceux-ci refusent surtout l'organisation selon le principe centraliste. Cependant, les membres de la «Société ethnographique slovène» désirent vivement de voir naître, au plus tôt possible, une entente raisonnable entre l'«Union des Sociétés des Folkloristes de Yougoslavie» et la «Société ethnologique yougoslave» ou, mieux encore, une fusion des deux organismes. C'est qu'ils sont convaincus qu'une double organisation des ethnologues du même pays reste une anomalie. La jeune «Société ethnographique slovène» est, malgré tout, ou justement pour cette raison, fermement décidée à se vouer, de son mieux, au progrès de la science ethnographique, aussi bien en Slovénie, qu'en Yougoslavie et dans le monde.

LJUDSKO GLEDALIŠČE PRI SLOVENCIH

Za 190-letnico rojstva Andreja Šusterja Drabosnjaka (* 6. maja 1768)

Niko Kuret

I. POJEM

Pod konec prejšnjega stoletja je postalo vprašanje »ljudskega gledališča« na mah aktualno. V Parizu, osrčju tedanje kulturne Evrope, se je zbral ob pisatelju Romainu Rollandu krog književnikov in dal pobudo za prvi mednarodni kongres ljudskega gledališča ob pariški svetovni razstavi 1900. Kongresa sicer ni bilo, pač pa je začela izhajati v »Revue d'Art Dramatique« v letih 1900—1903 vrsta člankov Romaina Rollanda o ljudskem gledališču. V njih je podal kvintescenco vseh dotodanjih naporov za uredničenje »ljudskega gledališča« v preteklosti,¹ hkrati pa je iz hotenj in prizadevanj svoje dobe, ki je bila prve boje za politične, gospodarske in kulturne pravice proletariata, izoblikoval poskus estetike novega gledališča, ki bi temeljilo na ljudstvu in bi bilo njemu namenjeno.²

Ko se je v drugi polovici 19. stoletja kapitalistična družba prevesila v svoje imperialistično obdobje in je proletariat po svojih voditeljih vedno glasneje in uspešneje zahteval svoje pravice, so se namreč pojavili

¹ Že Jean-Jacques Rousseau je strogo obsodil gledališče svojega časa in v Pismu D'Alembertu (Lettre à d'Alembert, 1758) naslikal idealno gledališče po zgledu starih Grkov. Podobno je sanjaril Denis Diderot (Second Entretien sur le Fils Naturel, 1757) o emocionalni sili, ki jo vsebuje navzočnost štiridesettisoč do petdesettisoč ljudi. Iz Rousseaujevih in Diderotovih misli je spletal svoje nazore Louis Sébastien Mercier, ki je pozneje navdušil Friedricha Schillerja. Mercier je že nedvoumno zahteval gledališče, ki bi iz ljudstva izhajalo in bi bilo njemu namenjeno. Tem iz razsvetljenjskih nagnjenj spočetim mislim je ustvarila francoska Revolucija ugodna tla. Marie-Joseph Chénier jim je postal glasnik, Konvent pa jim je dal 1793 celo zakonito obliko (Loi de réglement sur les spectacles). Nova republika je dobila zdaj državna gledališča, brezplačne predstave, širokopotezno montirana množična slavja — le iger ni hotelo biti. Napoleonovo cesarstvo je pomedlo s široko zastavljenimi ukrepi. Izluščil jih je spet zgodovinar Revolucije Michelet, ki je postal na Sorbonni glasnik revolucijskega ljudskega gledališča. Teoremi in poskusi so rodili en sam sad, ki pa je nemalo pomemben: Friedrich Schiller je ob njih vse svoje življenje snoval in eno leto pred smrtjo ustvaril igro, ki je v Švici *ponarodela*, to je »Viljem Tell! Genialni pesnik je v njej uredničil teorije posameznikov in švicarsko ljudstvo jo je sprejelo za svojo. Še dandanes jo igrajo v vasi Altdorfu ob Štirikantonskem jezeru.

² Njegovi članki so izšli v ponatisu in z dopolnili v knjigi: *Le Théâtre du Peuple. Essai d'esthétique d'un théâtre nouveau*. Paris 1903.

»demokratično« usmerjeni poskusi tudi v kulturnem življenju, predvsem v gledališču. Socialisti ustanovijo 1890 v Berlinu svojo »Freie Volksbühne«, Dunaj dobi 1899 svoj »Volks-theater«. V Parizu nastajajo delavska gledališča: 1899 »Coopération des idées«, 1903 »Théâtre Populaire« (rue de Belleville) in »Théâtre du Peuple« (Clichy). V Vogezih začne s svojim »Théâtre du Peuple« 1892 Maurice Pottecher, v Nemčiji mu sledi 1905 Ernst Wachler s svojim »Harz-Theater«. V Franciji so že precej prej začeli obnavljati antično igranje v starih gledališčih in amfiteatrih (Orange 1869, Nîmes in drugod), v Nemčiji pa rasejo zanaprej kakor gobe po dežju številni »Berg-«, »Wald-« in »Natur-Theater«. Anglija slavi zgodovinske obletnice svojih mest z množičnimi gledališkimi predstavami na prostem, v Ameriki pa postanejo torišča takšnih predstav zlasti vseučilišča.

Vsi ti poskusi so se lotili stvari predvsem pri oblikovni plati, češ da ima predstava z velikimi množicami nastopajočih pod milim nebom že sama po sebi »Ljudski« značaj!

Romain Rolland je bil prvi, ki je terjal načelno jasnost. Zavrnil je dobršen del dramskega sporeda od antike do moderne in zahteval novih iger, ki naj bodo ljudstvu »razvedrilo, vir moči, luč duha«, prikazujejo, kar vsa skupnost čuti, in jih naj oživlja neki ideal (»il faut une foi à l'art«). V oblikovnem pogledu je pritegnil tedanjim stremljenjem; najprikladnejša je igra s petjem, z množicami in zbori, z obilico dejanja, igra brez zamotane psihologije, po možnosti pod milim nebom, na simultanem igrišču, monumentalna — ne vsakdanja zabava, marveč slavnostni dogodek.

Na Slovenskem začno čitalniški odri, narodnoobrambno orožje in hkrati zabava našega malomeščanstva, v sedemdesetih letih pešati. Po novih bralnih društvih vstajajo zdaj »Ljudski odri«, namenjeni predvsem tedaj še prevladujočemu kmečkemu prebivalstvu. Njihovo število hitro raste.³ Dne 8. septembra 1906 je dobila Ljubljana svoj sicer stalni, toda amaterski »Ljudski oder« (v Ljudskem domu v Streliški ulici). Duhu časa je s tem sledilo novo »krščansko-socialno« gibanje z Jan. Ev. Krekom.⁴ Zdi se nam pa, da slišimo neposredni odmev novih nazorov Romaina Rollanda, če beremo v »Domu in svetu« 1908 članek Izidorja Cankarja, »Ljudsko gledališče«.⁵ Pisec ugotavlja prepad med vrhno plastjo in ljudstvom, govori o pogospojeni umetnosti na uradni odrih in na drugi strani zavrača »kosmat dovtip, rokovnjaško junaštvo, neumetniško genljivost, moralizujočo tendenco, bedasto kričečo sceno« na

³ To je omogočilo 1906 celo nastanek »Zbirke ljudskih iger« ne preveč slavnega spomina.

⁴ Gl. Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Ljubljana 1928, 148 sl. — Edvard Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1957, 295 sl.

⁵ France Bregar, Ljudsko gledališče. DS 21 (1908), 371—375. — France Bregar je bil psevdonim Izidorja Cankarja (gl. Anton Dokler, Jubilejno kazalo za vseh petdeset letnikov Doma in sveta. Ljubljana 1958, 100).

tako imenovanih (naših) ljudskih odrih. Trdi, da ljudstvo umetnosti ne razume, dokler je lačno. Ko pa nastane »mirno blagostanje« vseh slojev, ko se raven kulture izravna, takrat dobimo podlago za ljudsko umetnost. Demokracija je na pohodu in »dan njene popolne zmage bo rojstni dan ljudske umetnosti in ljudskega gledališča«.

Govorica razgledanih duhov izza 50 let zveni precej podobno. Vsi vidijo pred seboj isti ideal: po zmagi ljudstva ustvariti v okviru nove kulture tudi novo gledališče, ki bo samo po sebi ljudsko, enovito, kakor bo družba enovita, brezrazredna. *Vsi pa izhajajo tudi iz prepričanja, da ljudskega gledališča v njihovi dobi še ni!* Trudijo se pač, da bi za ljudstvo nekaj storili, dokler se daljni ideal ne uresniči.

To prepričanje je nadose značilno za inteligenčno plast tiste dobe; njegova dediščina se vleče v marsičem prav do današnjih dni!

*

Romain Rolland se je navduševal za švicarsko⁶ ljudsko gledališče, očitno pa se ni niti zavedal, da živi takšno ljudsko gledališče — v njegovem času — po vseh drugih evropskih deželah! Tako je tudi »Dom in svet« pozabljal ljudsko gledališče na Slovenskem Koroškem, pozabljal je Drabosnjaka, ki je po celovškem »Miru« opozoril nanj že 1892 Anton Trstenjak.⁷ Vnemar je puščal naše »mladoletne igre«, ki jih je po zaslugi Davorina Trstenjaka otel pozabljenju Karel Štrekelj,⁸ in kolede vseh vrst tja do mimičnodramatske zakladnice naših ženitovanjskih običajev, ki so se zanje zanimali že v zgodnjem 19. stoletju.

Seveda za to ne gre kriviti posameznikov. Resnica je namreč ta, da vsega tega pri nas in — z izjemo majhnega kroga — tudi drugod nihče ni ne videl ne vedel! Glasniki »ljudskega gledališča« izza 50 let in njihovi predhodniki so mimo preteklosti in sodobnosti govorili v prihodnost. S svojim prepričanjem, da ljudskega gledališča še ni, so sicer zapadli zmoti. Ljudsko gledališče je živelo davno pred njimi, je živelo tedaj in živi še danes. Toda takšno, kakršno je, bi verjetno ne bilo ustrezalo njihovim zamislim. Razlike niso bile samo v nazorski vsebini; ta bi bila nezdržljiva n. pr. z marksističnim gledanjem socialnih demokratov. Razlike so bile tudi v vrednotenju gledališča samega. Tedanja doba je videla v njem še zgolj estetsko kategorijo. Nikomur še ni priha-

⁶ Prim. o njem Edmund Stadler, Die Entstehung des Nationalen Landschaftstheaters in der Schweiz (= Das neuere Freilichttheater in Europa und Amerika II). Schweizer Theater-Jahrbuch XXXI-1952 der Schweizerischen Gesellschaft für Theaterkultur. Herausgg. von Oskar Eberle. Einsiedeln 1953. — Posebej še o Schillerjevem Viljemu Tellu v Altdorfu gl. Ingeborg Weber-Kellermann, Volkstheater und Nationalfestspiel bei Gottfried Keller. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde III/1, (Berlin 1957), 145—168.

⁷ Anton Trstenjak, Slovensko gledališče. Ljubljana 1892, 192 sl.

⁸ Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi III. Ljubljana 1904—1907, št. 5000.

jalo na misel, da določajo *ljudsko* gledališče predvsem *izvenestetski* činitelji.

Nepoznavanje tega dejanskega stanja je povzročilo *zmedo v pojmih*. Zato pomeni danes »ljudsko gledališče« nekaj drugega, kakor bi moralo pomeniti v resnici. Ljudsko gledališče je danes po zaslugi stremljenj izza 50 let gledališče za ljudstvo. Gledališče, ki mu pa mi dajemo to ime, je gledališče *iz* ljudstva, je del njegovega ustvarjanja in zato sodi v *folkloro*. In kakor govorimo o *ljudski* pesmi, bajki, pripovedki, pravljici in podobnem, pač po pravici rabimo naziv »ljudsko gledališče« za celoto *mimično-dramatske folklore*.

Malo znan je ostal v svojem času in še dolgo pozneje August Hartmann, ki je že 1880 ločil:⁹ Volksstück — Bauerntheater — Volksschauspiel. Prvo mu je igra, ki podaja življenje (kmečkega) ljudstva, a je namenjena mestnemu občinstvu. To je precej blizu novejšemu pojmovanju »ljudske« igre. Drugo je sicer podeželski (kmečki) pojav, igralci so iz ljudstva, občinstvo je »ljudstvo«, toda igre so vzete z mestnih odrov in vse početje kar se dá posnema meščane. To bi bilo podobno delu naših nekdanjih »diletantov« ali »amaterjev«. Tretje pa je skupina prav skromnih majhnih iger, ki ne zahtevajo ne odra ne dekoracij, kvečjemu kostum, in jih predvajajo skupine igralcev na obhodih navadno po hišah ali pa pod milim nebom. Besedila teh iger — da sledim še nadalje Augustu Hartmannu — izhajajo nekaj iz ustnega izročila, nekaj iz rokopisov, prepisujejo in dedujejo se iz roda v rod. Avtorji teh iger so znani le pri razmeroma mlajših igratih. Bili so prav preprosti, neuki ljudje ali pa so vsaj živeli med ljudstvom in dodobra poznali njegove šege in govorico, njegovo mišljenje in čustvovanje. Kot ljudski običaji so skoraj vse te igre vezane na prazniške dneve in čase. Posebno številne so za božič z adventom in praznikom sv. treh kraljev. Največ in najlepših božičnih pastirskih »komedij« je ustvaril in ohranil gorski svet s svojim obrobjem. Tako A. Hartmann leta 1880. Njegov ozki snovni krog danes lahko znatno razširimo. Saj so vzporedno s krščansko-nabožnimi ljudskimi igrami živeli in še živijo ostanki predkrščanskih magično-obrednih in drobci pračloveško komično-mimičnih iger, čeprav so malokdaj v celoti ohranjene. Njihove posamezne prvine so se rade vrinile v igre krščansko-nabožnega značaja, kakor so — na drugi strani — krščanske prvine skoraj redno amalgamirale predkrščanske magično-obredne igre. Obseg ljudskega gledališča se s tem nepričakovano razraste, saj sodi vanj vse pisano bogastvo od preddramatičnih, zgolj mimičnih obredij do stvaritev, ki z besedilom in načinom uprizarjanja ustrezajo običajnemu pojmu »gledališča«.

Glasnikom »ljudskega gledališča« izza 50 let bomo nepoznavanje teh reči tem manj zamerili, če pomislimo, da še sami *narodopisci dolgo niso*

⁹ August Hartmann, Volksschauspiele. In Bayern und Österreich-Ungarn gesammelt. Leipzig 1880.

*upoštevali ljudske igre!*¹⁰ Več kot pol stoletja so jo prepuščali — *filologom*.¹¹ Tako je gledališče na košatem drevesu ljudske kulture prav med zadnjimi vejami, ki jih je odkrila etnografska veda. Poslednji listi na tej veji odpadajo, večino je že odnesel veter pozabljenja in preteklosti. Novi čas mu suši sokove, poprej pa so ga po vrsti preganjali in zatirali razsvetljeni razumniki, jožefinska politična oblast in janzenistična duhovščina. Če skušamo danes iz ljudskega gledališča tudi pri nas oteti pozabljenju, kolikor se oteti da, se zavedamo, da je za marsikaj dvanajsta ura že mimo.

II. OZNAKA

Že A. Hartmann je, kakor smo videli, razbral nekatere značilne poteze ljudskega gledališča. Po treh četrt stoletja je naša oznaka lahko že popolnejša.

Ljudsko gledališče je zaživel v matični plasti ljudstva. Na tej stopnji z razkrojem *starosvetnega vzdušja* gine. Etnograf prepušča kulturnemu politiku, da odgovori na zelo naravno vprašanje: In kaj potem? Vprašanje, ki se je o njem pred pol stoletja obširno razpisal Romain Rolland, vznemirja v enaki meri naše sodobnike. Tako je, postavim, Alfred Simon obstal pred čudnim paradoksom: »Il est curieux que l'entrée des masses dans l'histoire ait coïncidé avec la fin du grand théâtre populaire.«¹² Etnograf ima posla dovolj in preveč, ako se zavzame za sporočeno ljudsko gledališče ter ga razišče po ohranjenih poročilih in besedilih pa po maloštevilnih še živih ostankih. Ali pa novi čas že ustvarja svoje »ljudsko« gledališče? Tisto, ki zanima folklorista? Osnove zanj n. pr. v sovjetski družbi — propagandno in nazorsko-izpovedno gledališče — se, kolikor vem, v štirih desetletjih še niso folklorizirale. Lahko, da o tem nisem dovolj poučen.

Do bistva ljudskega gledališča pridemo, če se spomnimo, da ima vsako gledališče mnogo funkcij in je *estetska* funkcija samo ena izmed njih. Hierarhija teh funkcij se lahko spreminja. Celó v velikem gledališču kdaj prevlada katera izmed *izvenestetskih* funkcij.¹³

Dejstvo je, da v ljudskem gledališču estetska funkcija nikakor ne prevladuje, razkrivamo pa vrsto funkcij, ki mu izmenoma dajejo smisel. Ljudsko gledališče, ki je zraslo iz krščanskega kulta, ima izrazito *nabožno* funkcijo. Ostanke predkrščanskih obredij imajo večinoma še zelo jasno ohranjeno *magično* funkcijo. V komično-mimični dediščini prevladuje

¹⁰ John Meier, *Deutsche Volkskunde* (Berlin 1926), še ne omenja ljudskega gledališča.

¹¹ Gl. Anton Dörner, *Forschungswende des mittelalterlichen Schauspiels*. *Zeitschrift für deutsche Philologie* 68 (1943), 28.

¹² Alfred Simon, *Le théâtre est-il mortel?* *Esprit* 26 (Paris 1958), no. 257, 17.

¹³ Prim. Petr Bogatyrev, *Lidové divadlo české a slovenské*. Praha 1940, str. 30 sl.

pračloveška satirična funkcija. Poleg teh treh osnovnih pa ima ljudsko gledališče še vrsto drugih funkcij. Med najznačilnejšimi je njegova obredna funkcija: ljudsko gledališče je vezano na določene praznične dobe in dneve; vsaka priložnost zahteva ustaljeno obliko in, če treba, besedilo — iz leta v leto se pojo v določenem času iste kolednice, igra se ista igra, ponavlja se isti način podajanja; pojavljajo se iste maske, spremembe so večinoma komaj zaznavne, čeprav jih ni mogoče tajiti; iz tega izvira tudi konservativnost v sporedu ljudskega gledališča, razlike se opazajo samo po pokrajinah — zato govorimo o regionalističnem značaju ljudskega gledališča. Ljudsko gledališče ima nadalje zelo izrazito socialno funkcijo. Vsi njegovi pojavi so stvar vse skupnosti. Le-ta je lahko aktivna (n. pr. pri svatbah, ko vse sodeluje) ali pa deloma pasivna (n. pr. pri obiskih kolednikov ali pri predstavah sobnih iger). Opazna je tudi njegova ekonomska funkcija — izvajalci sprejemajo darove, s katerimi so se nekateri (n. pr. kroparski koledniki) v zimskem času sploh preživljali; poudariti je treba, da so koledniki pri koledovanju z nabožno funkcijo včasih zbirali prispevke za cerkev (prim. pojav »stavnic«). V razvoju ljudskega gledališča naposled opazamo, da se z menjavanjem starosti izvajalcev menjavata i funkcija i oblika; to lepo zasledujemo pri jurjevanju, ki je danes že izrazito otroško obredje.

Izvenestetske funkcije ljudskega gledališča so torej tako močne in tako številne, da o njem v resnici ne moremo govoriti kot o prvenstveno estetski kategoriji, dasi so tudi estetske vrednote v njem zelo pomembne, včasih celo tako močne, da ga upravičeno postavljajo ob stran velikemu gledališču. Nova gledališka veda¹⁴ postavlja ljudsko gledališče sploh na začetek vsakega gledališča;¹⁵ to je na primeru italijanskega gledališča v najnovjšem času vzorno pokazal Paolo Toschi.¹⁶

Hartmannova in poznejša spoznanja o bistvu ljudskega gledališča damo lahko pod isti imenovalec:

Ljudsko gledališče je spremljevalec letnega prazničnega krogoteka in sodi zato med običaje, ki ta krogotek spremljajo.

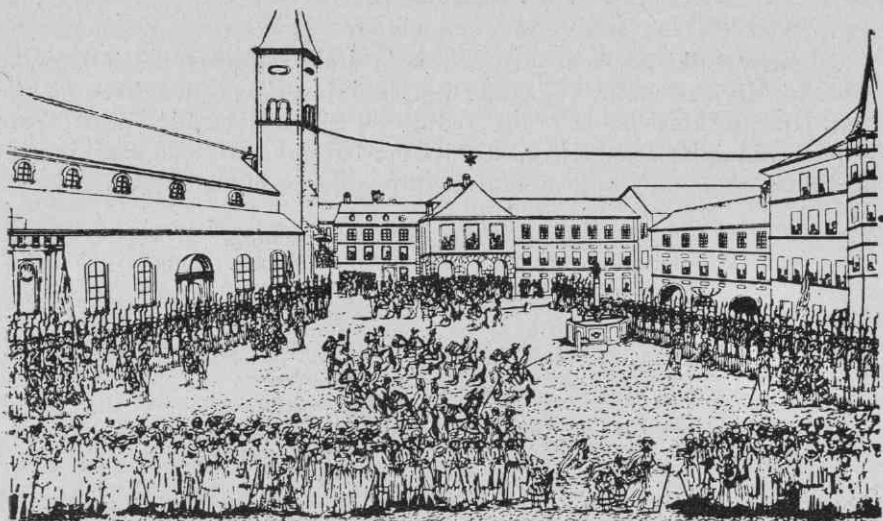
Upravičeno mu zato sledimo v preteklost, v predsrednjeveško in v srednjeveško predkrščansko davnino, ki nam je tako malo znana in jo skušamo odkrivati iz današnjih ostankov kultno-magičnih obredij ter z bornimi zgodovinskimi viri in z analogijami iz etnološkega gradiva. Vemo, da nam je prištevati to gledališče, kakršno je že bilo, v zvrst kultnega gledališča. Imelo pa je vse značilnosti pravega ljudskega gle-

¹⁴ Gl. Arthur Kutscher, Die Elemente des Theaters. Düsseldorf 1932, in Carl Niessen, Handbuch der Theaterwissenschaft I. Emsdetten 1949.

¹⁵ Prim. tudi Oskar Eberle, Cenalora. Leben, Glaube, Tanz und Theater der Urvölker. Olten u. Freiburg i. Br. 1955 (= Schweizer Theater-Jahrbuch XXII—XXIII/1953—1954). Važna je ocena Leop. Kretzenbacherja v Österreicheische Zeitschrift für Volkskunde N. S. 10 (1956), 84—86.

¹⁶ Paolo Toschi, Le origini del teatro italiano. (Torino) 1955.

dališča in jih je ob razkroju le še potenciralo.¹⁷ Značilno je, da je pognalo silno globoke korenine, ki jih tisočletja niso mogla ugonobiti. Enako je tudi poznejše krščansko občestvo ustvarilo iz cerkvene liturgične igre gledališke stvaritve, ki so jele spremljati novi, krščanski praznični koledar. Le-ta se je v glavnem spretno prilagodil prejšnjemu poganskemu prazničnemu koledarju in si priličil marsikatero prvino razkrajajočih se poganskih obredij. Tudi srednjeveško gledališče z novo krščan-

Sl. 1. Trikraljevske igre v Friborgu v Švici. 18. stol. (Bakrorez E. Sutterja iz »Étrennes Fribourgeoises« 1809.)

ske in prevzeto predkrščansko dediščino je pravo ljudsko gledališče. Le-to so večidel razdejali viharji reformacije. Proces nastanka novega krščanskega ljudskega gledališča iz liturgičnih osnov se je ponovil v dobi protireformacije. Nabožni igrski spored, ki je živel do nedavnega in živi tu pa tam še danes, nosi pečat *baroka*.

Po vsem tem se nam je *bistvo* ljudskega gledališča že precej razbistrilo.

Ljudsko gledališče obsega torej mimično-dramatske stvaritve, ki živijo ali so živele med ljudstvom določenih pokrajin kot spremljevalke letnega prazničnega krogoteka, bodisi poganskega, bodisi krščanskega, so zato obred in običaj, le deloma zabava,

¹⁷ Glej Waldemar Liungman, Traditionswanderungen Euphrat—Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche I—II. Helsinki 1957—1958 (= FF Communications 118—119).

*se izvajajo v sporočenih in stalnih oblikah in v ustaljenem slogu, samo mimično ali pri tem kvečjemu z nedramatskim besedilom, navadno pa z večidel starimi, v pretežnem številu v baroku nastalimi in pozneje preoblikovanimi dramskimi besedili.*¹⁸

III. RAZISKOVANJE

¶Renesančniki so sicer prevzeli kak drobec starosvetnega izročila, n. pr. lik divjega moža,¹⁹ sicer pa jim srednjeveškega gledališča ni bilo mar. Njim in klasicistom je bil srednji vek sploh doba barbarstva. Zato je postavodajalec francoskega klasicizma Nicolas Boileau v svoji »Art poétique« 1674 uničujoče obsodil srednjeveško duhovno gledališče:

Chez nos dévots aïeux, le théâtre abhorré
Fut longtemps dans la France un plaisir ignoré.
De pèlerins, dit-on, une troupe grossière,
En public, à Paris, y monta la première,
Et, sottement zélée en sa simplicité,
Joua les Saints, la Vierge, et Dieu, par piété.
Le savoir, à la fin dissipant l'ignorance,
Fit voir de ce projet la dévote imprudence.
On chassa ces docteurs prêchant sans mission;
on vit renaître Hector, Andromaque, Iliou.²⁰

Spomin na srednjeveško gledališče je z rokopisi misterijev, miraklov in moralitet vred utonil v arhivih in za dobrih dve sto let zapadel pozabljenju.

¶Romantika se je spet spomnila srednjega veka. V Franciji so, postavim, A. Jubinal, Montmerqué, F. Michel in drugi²¹ proti koncu tridesetih let prejšnjega stoletja jeli brskati za zaprašenimi rokopisi ter na novo odkrili in priobčili vso zakladnico francoskega srednjeveškega

¹⁸ Moja oznaka se v bistvu krije z oznako Leopolda Kretzenbacherja, *Lebendiges Volksschauspiel in Steiermark*. Wien 1951, 1—2 (= Österreichische Volkskultur. Forschungen zur Volkskunde 6), loči se pa od oznake Leopolda Schmidta, ki je pojem ljudskega gledališča omejil samo na besedilo in ga zato neupravičeno zóžil (glej njegov članek *Volksschauspiel v: Wolfgang Stammer, Deutsche Philologie im Aufriss*. 29. Lieferung, Berlin-Bielefeld-München [1956], stolpci 1881—1902).

¹⁹ Prim. Richard Bernheimer, *Wild Men in the Middle Ages*. Cambridge (USA) 1952, in zlasti Ferdinando Neri, *La maschera del selvaggio*. *Giornale storico della letteratura italiana* 59 (1912), 47—68.

²⁰ Nicolas Boileau, *Art poétique*, chant III, vv. 81—90.

²¹ Achille Jubinal, *Mystères inédits du 15e siècle I—II*. Paris 1857. — Monmerqué & Michel, *Théâtre français au moyen âge*. Paris 1859. — Le Roux de Lincy & Francisque Michel, *Recueil de farces, moralités et sermons joyeux I—IV*. Paris 1857.

gledališča.²² V Nemčiji je ob istem času pripravljaj pot takemu delu H. Hoffmann von Fallersleben,²³ v začetku štiridesetih let prejšnjega stoletja pa sta izšli izdaji »staronemških« in »srednjeveških« iger, ki ju je oskrbel F. J. Mone.²⁴

Toda to, kar je prihajalo na dan, je bila fosilna plast ljudske igre. Pozabljenju so jo otehi zgodovinarji, zavzeli so se zanjo jezikoslovci.

Z baročno ljudsko igro, ki je bila tedaj še pri življenju, je imelo to kaj rahle zveze. Veselo je rasla na dotlej pozabljeni stari plásti, čeprav jo je zdaj pa zdaj stisnila kaka slana vrhnjeslojne sovražnosti. Navzlic nevšečnostim je učakala in marsikje preživela dobo romantike.

Najstarejše priče za obstoj baročnega ljudskega gledališča so oblatstvene prepovedi in hudovanje pridigarjev. Medtem ko moramo domnevati bujen rázcvet ljudskega gledališča v drugi polovici 17. in v začetku 18. stoletja, se pozneje vedno očitneje uveljavlja racionalizem v duhovskih in svetnih krogih vrhnjega sloja, ki mu čedalje bolj nasprotujejo. Tako izide prepoved trikraljevskih obhodov že v zadnji tretjini 17. stoletja, omejitev nastopov z »Igro o paradížu« (Paradeisspiel) na Dunaju 1719, splošne prepovedi pa od srede 18. stoletja dalje.²⁵

Vrhni sloj razsvetljenske dobe je še dobro poznal baročne osnove tedanje ljudske igre. Ker pa je bil v načelu proti vsemu, kar je nasprotovalo »zdravemu razumu«, so mu bili pojavi baročne, na čustvu temelječe kulture zoprni in nazadnjaški. V racionalizmu je videl edino sodobno nazorsko in kulturno smer, zato mu je bila tudi tedanja ljudska igra (»kmečka komedija«) zaostala, nesodobna in jo je hotel zatreti. To se mu do kraja ni posrečilo.

Zato se je lahko tudi vrhni sloj romantične dobe srečaval z ljudsko igro, ni se pa več zavedal njenega baročnega izvora. Uvrščal jo je v tisti okvir brezosebne »ljudske umetnosti«, kot ga je ustvarjal »Des Knaben Wunderhorn«.²⁶ Sicer pa je večina vrhnjega sloja čutila še odpor do popačenih oblik in do okusa širokih množic.²⁷ Mimično oblikovane običaje predkrščanskega nastanka so prizanesljivo prenašali kot maškerade ali kot obliko beračije neukih siromakov.²⁸ Smisel za ljudsko gledališče

²² Za njimi je najpomembnejši L. Petit de Juleville, *Les mystères I—II*. Paris 1880. — Isti, *Répertoire du théâtre comique en France au moyen âge*. Paris 1885.

²³ H. Hoffmann v. Fallersleben, *Fundgruben für Geschichte, deutsche Sprache und Literatur II*. Breslau 1837.

²⁴ F. J. Mone, *Altdeutsche Schauspiele*. Quedlinburg 1841. — Isti, *Schauspiele des Mittelalters*. Karlsruhe 1846.

²⁵ Leopold Schmidt, *Paradeisspiel in Wien um 1700*. *Nachrichtenblatt des Vereines für Geschichte der Stadt Wien* 5 (1943), 5 sl.

²⁶ Prim. Leopold Schmidt, *Gesellschaftliche Grundlagen des alpenländischen Volksschauspielwesens*. *Theater der Welt* 1 (Wien 1937), 383.

²⁷ O tem nam pričajo glasovi sodobnikov. Kot primer navajam: F. Sartori, *Neueste Reise durch Österreich ob und unter der Enns, Salzburg, Berchtesgaden, Kärnthen und Steyermark etc. I—III*. Wien 1811.

²⁸ Anton Dörrer, *Forschungswende* 28.

so začeli zbujati zbiralci baročnih ljudskih iger šele okoli srede 19. stoletja. Posebno odkritje je bil Oberammergau, ki je nanj opozorilo neko tiskano poročilo že 1820 in je zanj izvedel deset let zatem (1830) stari J. W. Goethe iz pisma Sulpica Boisserréja.²⁹ Evropski kulturni svet pa je seznanil s pasijonskimi igrami v Oberammergau Eduard Devrient 1848.³⁰ Tri leta nato je objavil M. v. Deutlinger vse, kar je bilo o Oberammergau dotlej napisanega ter zraven navedel še okoli 50 krajev na Bavarskem, kjer so tisti čas ljudske pasijonske igre še živele!³¹ V obrambo »ostankov srednjeveške ljudske igre« je nastopil 1850 z ognjevito besedo Tirolec Adolph Pichler,³² ki je obsodil preganjanje ljudskega gledališča »durch die Engbrüstigkeit des modernen Polizeistaates, dem bei jedem freien Athemzuge des Volkes für das Lebenslicht bangte, und durch die Gewissensstrenge mancher Priester, deren, wenn auch wolmeinende Beschränktheit, das Kind mit dem Bade verschüttete...«

Zbiranje baročne ljudske igre se je začelo v naši najbližji sosesčini. Štajerski nadvojvoda Ivan je že v zgodnjem 19. stoletju pokrenil svoj pomembni statistično-topografsko-narodopisni popis dežele Štajerske. V bogatem gradivu, ki so mu ga pošiljali njegovi kameralni oskrbniki,³³ so fohndorfskega oskrbnika Johanna Felixa Knaffla zapisi »Božične igre«, »Igre o paradizu« in burkaste »Poigre« iz 1813³⁴ prva zabeležena besedila baročne ljudske igre. Minilo je pa še 40 let, da je izšla v tisku velika, načelno važna zbirka graškega germanista Karla Weinholda »Weihnachtspiele und -Lieder aus Süddeutschland und Schlesien«.³⁵

Weinhold je dal pobudo. V pičlih sto letih so prišle na vrsto skoraj vse nemške dežele: Harz (H. Pröhle 1853 in 1855), Saško rudogorje (Gustav Mosen 1861), Zgornje Bavarsko (Aug. Hartmann 1875 in 1880), Saško (Alf. Müller 1930);³⁶ v bivši Avstriji: Koroška (G. Lexer 1862, G. Graber 1922—1925), Zgornja Avstrija in Tirolska (Wilhelm

²⁹ Gl. Hans Moser, Das Volksschauspiel, v: A. Spamer, Die deutsche Volkskunde I. Leipzig 1935, 350.

³⁰ Eduard Devrient, Geschichte der deutschen Schauspielkunst I—III. Leipzig 1848.

³¹ Prim. Hans Moser, Volksschauspiel 350.

³² Adolph Pichler, Das Drama des Mittelalters in Tirol. Innsbruck 1850.

³³ Danes v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (»Göthsche Serie«). — Prim. Niko Kuret, Ljudsko življenje v ormoškem okolišu pred stopetdesetimi leti. Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje SAZU 1 (1956-57), 20 in 26.

³⁴ Objavil jih je šele 115 let pozneje Viktor v. Geramb, Die Knaffl-Handschrift. Berlin 1928 (= Quellen zur deutschen Volkskunde II).

³⁵ Karl Weinhold, Weihnachtspiele und -Lieder aus Süddeutschland und Schlesien. Grätz 1855.

³⁶ Heinrich Pröhle, Geistliche und weltliche Volksschauspiele und Volkslieder. Stuttgart 1865. — Gustav Mosen, Die erzgebirgischen Weihnachtspiele. Zwickau 1861. — August Hartmann, Weihnachtlied- und Spiel in Oberbayern. Oberbayrisches Archiv 54 (1875). — Alfred Müller, Die sächsischen Weihnachtsspiele. Leipzig 1930.

Pailler 1881—1884), Štajerska (A. Schlossar 1891, J. R. Bünker 1915), Spodnja Avstrija (A. Hofer 1892), Šlezija (Friedr. Vogt 1901), Moravska (J. Feifalik 1864), Češki les (J. J. Ammann 1898—1900, A. Jungbauer 1911), Bukovina (J. Polek 1912), Severna Češka (A. König 1924)³⁷ ter nemški otoki na bivšem Ogrskem (Pečuh — J. K. Schröer 1855, 1856, 1858, K. Benyovszky 1954), Sedmograška (J. C. Schuller 1859), osrednja Slovaška (J. Ernyey-G. Kurzweil 1932), Bratislava (K. Benyovszky 1954), Gradiščansko (K. Horak 1940).³⁸ Kljub temu pogrešajo Nemci novodobnih kritičnih izdaj svojih ljudskih iger.*

Tudi nekdanji avstrijski Slovani so sledili zgledom nemških sosedov: Češka (Ferd. Menčík 1894, 1895), Slovaška (P. Dobšinský 1880, Št. Krčmerý 1935—34), Poljska (K. Matyás 1887, A. Fischer 1916).³⁹

³⁷ Matthias Lexer, *Kärntisches Wörterbuch*. Leipzig 1862 (Anhang: Weihnacht-Spiele und Lieder aus Kärnten). — Georg Graber, *Kärntner Volksschauspiele* (I. Weihnachtsspiel, II. Das Kärntner Paradiesspiel, Kärntner Jedermann, III. Passionsspiel, IV. Der Kärntner Totentanz. Komödia von dem grimmigen Tod.) Wien 1922—1924 (= Deutsche Hausbücherei 68, 73, 82, 129). — Isti, *Passionspiel in Köstenberg. Das Leiden Christi*. Graz 1937. — Wilhelm Pailler, *Weihnachtslieder und Krippenspiele aus Oberösterreich und Tirol I—II*. Innsbruck 1885. — Anton Schlossar, *Deutsche Volksschauspiele*. In Steiermark gesammelt. I—II. Halle 1891. — J. R. Bünker, *Volksschauspiele aus Obersteiermark*. Wien 1915. — August Hofer, *Weihnachtsspiele [aus Niederösterreich]*. 19. Jahresbericht des n. ö. Landes-Lehrerseminars. Wiener Neustadt 1891-92. — Friedrich Vogt, *Die schlesischen Weihnachtsspiele*. Leipzig 1901. — Julius Feifalik, *Volksschauspiele aus Mähren*. Olmütz 1869 (objavlja tudi češke tekste!). — J. J. Ammann, *Volksschauspiele aus dem Böhmerwalde I—III*. Prag 1898—1900 (= Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde II/1, 2; III/1). — A. Jungbauer, *Das Weihnachtsspiel des Böhmerwaldes*. Prag 1911 (= Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde III/2). — Johann Polek, *Deutsche Weihnachtsspiele aus der Bukovina*. Czernowitz 1912. — Adolf König, *Weihnachtsspiele aus Nordböhmen*. Teplitz-Schönau 1924 (= Wächter-Bücherei 1).

³⁸ Karl Julius Schröer, *Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungern*. Wien 1858. — Karl Benyovszky, *Die Oberuferer Weihnachtsspiele*. Pressburg 1954. — J. C. Schuller, *Herodes. Ein deutsches Weihnachtsspiel aus Siebenbürgen*. Hermannstadt 1859. — Jos. Ernyey u. G. Kurzweil (Karsai), *Német Népi Szinjátékok, Deutsche Volksschauspiele aus den oberungarischen Bergstädten I—II/1-2*. Budapest 195. — Karl Benyovszky, *Die alten Pressburger Volksschauspiele*. Pressburg 1954. — K. Horak, *Burgenländische Volksschauspiele*. Wien 1940.

* Čutim dolžnost, da se zahvalim vodstvom Nacionalne biblioteke ter Univerzitetne biblioteke na Dunaju, ki sta mi v meddržavnem knjižničnem prometu preko NUK v Ljubljani omogočili vpogled v zgoraj navedena in še mnoga drugod omenjena dela, ki sicer v Ljubljani niso dostopna.

³⁹ Ferdinand Menčík, *Vánoční hry*. Holešov 1894. — Isti, *Velikonocní hry*. Holešov 1895. — Pavol Dobšinský, *Prostonarodnie obyčaje, povery a hry slovenské*. Sv. Martin 1880. — Štefan Krčmerý, *O slovenskem chodení s Betlehemom*. Sborník Matice Slovenskej 11—12 (1953-54), 94 sl. Po drugi svetovni vojni sta med češkimi zlasti omembe vredni deli: Josef Hrabák, *Staročeské drama*. Praha 1950. — Isti, *Lidové drama pobělohorské*. Praha 1951. — Med slovaškimi prispevki naj navedem: Rudolf Žatko, *Príspevky k štúdiu slovenských betlehemských hier*. Slovenský národopis 4 (1956), in Miroslav

Zanimanje za ljudsko gledališče je oživelo prav v zadnjem času tudi na *Madžarskem*. Božičnim igram so posvetili posebno vprašalnico.⁴⁰

Slovinci doslej še nismo smotrno poskrbeli za svoje ljudske igre. Jožef Levičnik je 1854 objavil Trikraljevsko igro iz Železnikov,⁴¹ Josip Mantuani 1915 besedilo škofjeloške pasijonske procesije iz 1721,⁴² Jaka Sem pa 1935 Božično igro iz Mežiške doline.⁴³ Fr. Kotnik je podal 1933 samo vsebino Drabosnjakovega Izgubljenega sina,⁴⁴ knjižno izdajo je pripravljajl zadnja leta pred smrtjo, a je ni dovršil. Kar je bilo manjših zapisov objavljenih ali v rokopisnih zbirkah rešenih, je uporabil Karel Štrekelj v III. zvezku SNP 1904—1907 (Pesmi za posebne prilike). Marsikaj je ostalo neobjavljeno v njegovi zupuščini.

V hrvaškem in srbskem narodopisu se uveljavlja ljudska igra šele v zadnjem času. V preteklosti so osamljen pojav Deželičeve priredbe hrvaških »koled«,⁴⁵ pred njimi pa stara hrvaška »prikazanja«, ki jih je že 1893 izdal M. Valjavac.⁴⁶

*

Starejšo, srednjeveško ljudsko igro so kritično obdelali jezikoslovci in književni zgodovinarji.⁴⁷ Oni so bili tudi med prvimi, ki so se zavzeli za zbiranje novejše, baročne ljudske igre, dasi z njo niso vedeli kaj prida

A. Huska, Dve varianty betlehenských hier z Liptova. Slovenský národopis 5 (1957), 175—190. — Od poljskih del sta mi znani: Karol Mátyás, Dramat gminny polski. Wisła 1 (1887), 20 sl. — Adam Fischer, Polskie widowiska ludowe. Lwów 1916. — Gl. tudi: Český Lid 4 (1895), 9 (1900), 15 (1906), 26 (1926), 27 (1927); Slovenské pohľady 38 (1922); Lud 9 (1905), 10 (1904), itd. — Naj se na tem mestu zahvalim Univerzitetni biblioteki »Klementinum« v Pragi in njenemu bibliotekarju dr. Otonu Berkopcu za prijazno posredovanje mikrofilmskih posnetkov čeških del, ki pri nas niso dostopna.

⁴⁰ Gl. Questionary for the collection of nativity plays. Ethnographia 67 (Budapest 1956), 91. K temu: Ortutay Gyula, Fragebogen zur Sammlung von weihnachtlichen Umzugsspielen. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde III/2 (Berlin 1957), 489—495.

⁴¹ Narodski običaji v Železnikih, 3. Sv. trije kralji. Šolski prijatelj. Časopis za šolo in dom 3 (Celovec 1854), 25 sl.

⁴² Josip Mantuani, Pasijonska procesija v Loki. Carniola 7 (1916), 222—232; 8 (1917), 15—44.

⁴³ Primer stare ljudske igre. Ljudski oder 2 (Kranj 1934-35), 99—102.

⁴⁴ France Kotnik, Drabosnjakov »Izgubljeni sin«. Et 6 (1935), 259—275.

⁴⁵ Velimir Deželić sin, Koleda. Obradeni hrvatski godišnji običaji. Zagreb b. l.

⁴⁶ M. Valjavac, Crkvena prikazanja starohrvatska XVI i XVII vijeka. Zagreb 1893 (= Stari pisci hrvatski 20).

⁴⁷ Prim. filološko usmerjeno izdajo »erlauskih« misterijev Ferdinanda Kumerja (Erlauer Spiele. Sechs altdeutsche Mysterien. Wien 1882). — Med literarnozgodovinskimi deli opozarjam na naslednja: E. Wilken, Geschichte der geistlichen Spiele in Deutschland. Göttingen 1872. — Isti, Über die kritische Behandlung der geistlichen Spiele. Halle 1875. — Wilhelm Köppen, Beiträge zur Geschichte der Weihnachtsspiele. Paderborn 1895. — Wilhelm Creizenach, Geschichte des neueren Dramas I—III. Halle 1911—1923.

početi. Zanimala jih je, ker so bili mnenja, da je ta igra organsko nadaljevanje srednjeveške ljudske igre. Tako je gledal tirolsko ljudsko igro že omenjeni Adolph Pichler,⁴⁸ ki je bil tudi prvi, da je o ljudski igri sploh razpravljal. Več ali manj so ji že zbiralci skušali najti pravo mesto. Med najstarejšimi so v tem pogledu pač najpomembnejši Karl Weinhold, K. J. Schröer, Aug. Hartmann in Friedr. Vogt.

Določnejši smisel je dobilo zbiranje in raziskovanje ljudskih iger med Nemci po prvi svetovni vojni. Zlom Nemčije in Avstrije je zbudil v njih zavest narodne skupnosti, ki je z novim zanimanjem začela gledati ljudsko blago, se zavzemati zanj, oživljati njegove funkcije. Tako je ljudska igra prišla do novega ugleda. Na matičnih nemških tleh je bilo — razen v nekaterih alpskih predelih — sicer že prepozno, zato pa so odkrivali raziskovalci nemških otokov na Ogrskem in v Jugoslaviji nedotaknjeno ljudsko blago izza 200 in celo 300 let.⁴⁹

Vzporedno s tem narodnopolitičnim zanimanjem za ljudsko gledališče se je razvijalo raziskovanje njegovega bistva, njegovih zakonitosti, njegovih funkcij, toda do tridesetih let našega stoletja ljudska igra v znanstvenem raziskovanju ni našla pravega mesta. Zdi se, da je šele nova gledališka veda⁵⁰ pokazala pot, ubral pa jo je münchenski narodopisec Hans Moser. Svoje izsledke je priobčil 1935 v A. Spamerja »Deutsche Volkskunde«.⁵¹ Od gledališke vede je prišel tudi C. Niessen, ki je 1938 prispeval članek o ljudski igri in lutkarstvu v W. Pesslerja »Handbuch der deutschen Volkskunde«.⁵² Važno je bilo pri tem spoznanje o ponikovanju kulturnih dobrin iz vrhnje plasti v spodnjo plast, iz vrhnjeslojne kulture v spodnjeslojno ali ljudsko kulturo, ter o spremembah, ki so jim kulturne dobrine pri tem podvržene (John Meier). Zdaj je bil vznik baročne ljudske igre iz redovniške dramatike razumljiv.

Medtem se je pa sprožil pomemben spopad med mnenji o nastanku srednjeveške ljudske igre in s tem o rasti ljudske igre sploh. Robert Stumpfl je trčil s svojo knjigo o kulturnih igrah starih Germanov⁵³ ob ustaljeno mnenje, da je srednjeveško gledališče nastalo iz liturgije. Poskusil je dokazati, da je osnova vseh prvin, ki tvorijo srednjeveško gledališče, germanskega kulturnega izvora! Cerkev je po njegovem samo amalgamirala stara poganska obredja Germanov. R. Stumpfl se je opiral na dva druga pobornika te »germanske« smeri: na Ottona Höf-

⁴⁸ Gl. op. 32.

⁴⁹ Nemški narodopisci so izrabili svojevrstno priložnost in so začeli po 1945 med preselenci sistematično zbirati njihovo ljudsko blago. Prim. Jahrbuch für Volkskunde der Heimatvertriebenen I. Salzburg 1955.

⁵⁰ Gl. op. 14.

⁵¹ Gl. op. 29.

⁵² Carl Niessen, Volksschauspiel und Puppenspiel, v: Wilhelm Pessler, Handbuch der deutschen Volkskunde II. Potsdam b. l.

⁵³ Robert Stumpfl, Kultspiele der Germanen als Ursprung des mittelalterlichen Dramas. Berlin 1936.

lerja in njegovo knjigo o moških zvezah med Germani⁵⁴ ter na Richarda Wolframa, ki je napisal delo o plesu z meči (Schwerttanz) in moški zvezi.⁵⁵ Vsa trojica je izšla iz šole dunajskega germanista Rudolfa Mucha (1862—1836). Kakor navadno v takih primerih, je segla Stumpf-
lova teorija mimo cilja, njeni politični spremljevalci pa so njeno eno-
stranost še bolj podčrtali. Toda R. Stumpf je pokazal na pomen
| *predkrščanskih provin*, ki jih je znanost vse dotlej le preveč zanemarjala. Te prvine so dejstvo, le da niso samo germanske. Res je tudi, da so se — kakor sem že omenil — vrinile v duhovno in svetno gledališče srednjega veka ter da spremljajo tudi novejšo ljudsko igro. Tako je nauk o ponikovanju dobrin iz vrhnje v spodnjo plast dobil zdaj dopolnilo v obratni smeri: dobrine se tudi dvigajo iz spodnje plasti v vrhnjo!

S tem se je razodelo novo spoznanje — »mimično dejanje ni le starejše, marveč tudi bistveno potrebnejše od obeh osnovnih izraznih sredstev v igri«;⁵⁶ literarni delež je v ljudskem gledališču malenkosten in še je besedilo podvrženo zakonitostim ljudskega slovstva, zato ne ostane togo pri enkratni formulaciji, marveč se spreminja.

*

Novejša baročna ljudska igra se je po sto letih, ko je postala skoraj že muzejski predmet, izmaknila jezikoslovcu in književnemu zgodovinarju. Zavzel se je zanj končno vendarle etnolog, ki pa sam ne more vsemu kaj. Sociolog in psiholog, kulturni zgodovinar in geograf, muzikolog in umetnostni zgodovinar, koreograf in teatrolog, vsi ti bi mu morali stati ob strani. Tako se danes z ljudsko igro odpira delovno torišče, ki ga dolga desetletja še slutili niso — ne samo pri nas, tudi drugod, kjer so znali že prej utirati pota in odstirati obzorja.

Med znanstveniki, ki so se s svojimi izsledki v zadnjih dveh desetletjih tod posebno izkazali, zavzema poleg Hansa Moserja (Nemčija) | pač Leopold Schmidt z Dunaja najvidnejše mesto. Ob božičnih ljudskih igrah je razbral načelno važne *oblikovne probleme* ljudskega gledališča sploh ter ustvaril njegovo prvo pregledno *razdelitev*.⁵⁷ Razbistril je pojme o *razvojnih vprašanjih* ljudske igre,⁵⁸ o *izvoru* pomembnega dela ljudskih iger v alpskem svetu,⁵⁹ o *sociološki* opredelitvi alpske

⁵⁴ Otto Höfler, Kultische Geheimbünde der Germanen. Frankfurt a. M. 1934.

⁵⁵ Richard Wolfram, Schwerttanz und Männerbund. Kassel 1935.

⁵⁶ Dörrer, Forschungswende 32.

⁵⁷ Leopold Schmidt, Formprobleme der deutschen Weihnachtsspiele. Emsdetten 1937 (= Quellen und Forschungen zur Theatergeschichte 20). Gl. njegovo najnovejšo formulacijo v Stammlerjevem Aufrissu (op. 18).

⁵⁸ Leopold Schmidt, Altes Volksschauspiel in neuer Blickschau. Monatschrift für Kultur und Politik 1 (Wien 1936), 539—548.

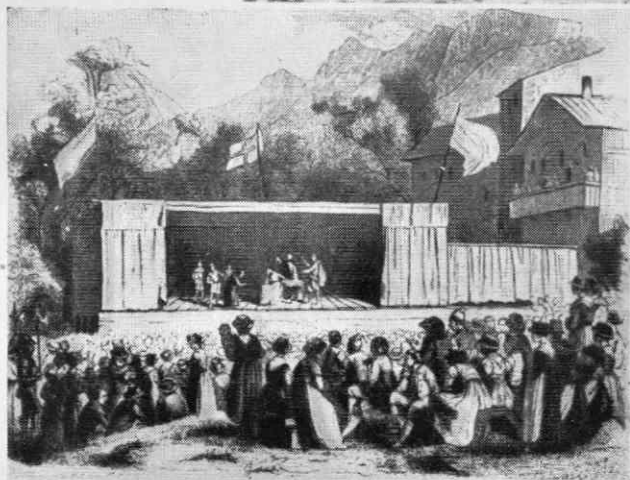
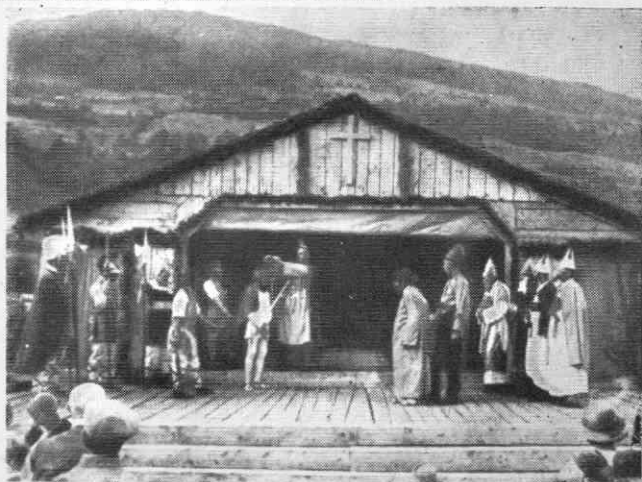
⁵⁹ Leopold Schmidt, Zur Entstehung und Kulturgeographie der deutschen Hirtenspiele. Wiener Zeitschrift für Volkskunde 38 (1935), 101—107. — Zaradi primerjave opozarjam še na: Bruno Schier, Die Hirtenspiele des Karpathen-

*Leseni oder »pi-
nja« pri Žvanu na
Kostanjah. - Pred
predstavo*

Foto: J. Spicar

*Pasijonska igra v
St. Lorenzen ob
Murau (Štajersko,
Avstrija) l. 1937.
Kronanje (Leopold
Kretzenbacher,
Passionsbrauch ...
Salzburg 1952)*

*Gledališka pred-
stava v Staldenu v
Švici 1842. (J. Ber-
trand, Le Théâtre
pop. en Valais. —
Arch. suisses des
Trad. pop. 1951)*

ljudske igre.⁶⁰ Obračun o prizadevanjih raziskovalcev ljudske igre do druge svetovne vojne je podal Anton Dörrer.⁶¹

Avstrijsko narodopisje se je v zadnjem času uspešno lotilo raziskovanja svoje domače ljudske igre.⁶² Posebno tirolska ljudska igra je dobila za A. Pichlerjem in po izčrpnih arhivalnih študijah A. Sikore⁶³ temeljitega in ljubečega raziskovalca v Antonu Dörrerju, ki je že 1929 napisal kratek pregled o njej⁶⁴ ter izdal tudi obsežne monografije.⁶⁵ Štajerski ljudski igri je posvetil dovršen del svojega raziskovalnega dela Leopold Kretzenbacher iz Gradca.⁶⁶ Značilno zanj je, da izhaja iz zgodovinskega dejstva »Notranje Avstrije«, ki smo bili vanjo zajeti tudi Slovenci. Zato obravnava štajersko ljudsko igro vedno v povezavi s svojsko notranjeavstrijsko ljudsko kulturo in se pri tem pogosto srečuje s slovenskim ljudskim gledališčem.⁶⁷

Čehom in Slovakom je napisal pregled njihove ljudske igre 1940 ruski narodopisec Petr Bogatyrev.⁶⁸ Njegovo delo je ostalo v avstrijski

raumes. Berlin-Dahlem 1945 (= Volksforschung 4); Leopold Schmidt odgovarja njegovim izvajanjem: Frühe alpenländische Hirtenspiele. Komödie. Zeitschrift für künstlerisches Theater 1 (Wien 1946), 189—192. — Povedati je treba, da so češki avtorji že več kot pol stoletja pred L. Schmidtom (1935!), torej konec prejšnjega stoletja, ugotavljali jezuitski izvor pastirskih iger, tako: Vykoukal, Jesličky a dramatické hry vánoční. Květy 1 (1885), 65 sl., zlasti pa Ferdinand Menčík: Vánoční hry. Ruch 1884, 551; Příspěvky k dějinám českého divadla. Praha 1894; posebno še v uvodu knjige Vánoční hry (gl. op. 59).

⁶⁰ Leopold Schmidt, Gesellschaftliche Grundlagen des alpenländischen Volksschauspielwesens. Theater der Welt 1 (1957), 382—391.

⁶¹ Gl. op. 11.

⁶² Ausstellung Volksschauspiel in Österreich. Katalog. (Museum für Volkskunde.) Wien 1946.

⁶³ Albert Sikora, Der Kampf um die Passionsspiele in Tirol im 18. Jh. Zeitschrift für österreichische Volkskunde 12 (1917), 3 sl.

⁶⁴ Anton Dörrer, Die Volksschauspiele in Tirol. Mittel und Beiträge zur Erforschung ihrer Vergangenheit und Gegenwart. Tiroler Heimat N. F. 2 (1929), 69—126.

⁶⁵ Anton Dörrer, Bozner Bürgerspiele. Alpenländische Prang- und Kranz-feste I. Leipzig 1941 (= Bibliothek des literarischen Vereines in Stuttgart 291). — Isti, Paradeisspiele aus der Bürgerrenaissance. Ein Beitrag über den Spielplan der Bergknappen und der Huterischen Brüder. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde N. S. 2 (1948), 50—75. — Isti, Tiroler Umgangsspiele. Innsbruck 1957 (= Schlern-Schriften 160).

⁶⁶ Leopold Kretzenbacher, Die Steiermark in der Volksschauspiel-landschaft Innerösterreich. Zeitschrift für österreichische Volkskunde N. S. 2 (1948), 148—194. — Isti, Barocke Spielprozessionen in Steiermark. Aus Archiv und Chronik 2 (Graz 1949), 15—25, 45—52, 85—91. — Isti, Lebendiges Volksschauspiel in Steiermark. Wien 1951 (= Österreichische Volkskultur. Forschungen zur Volkskunde 6).

⁶⁷ Leopold Kretzenbacher, Frühformen des Paradeisspiels in Inner-österreich. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 39 (1948), 137—152. — Isti, Bühnenformen im steirisch-kärntischen Volksschauspiel. Carinthia I 141 (1951). — Isti, Passionsbrauch und Christi-Leiden-Spiel in den Südostalpenländern. Salzburg 1952.

⁶⁸ Gl. op. 15. — K temu še: Rudolf Mrlián, O l'udovem divadle. »Sen a skutočnost.« Sborník poézie a umenia. Bratislava 1940.

in nemški strokovni literaturi po krivici zamolčano. »Karpatske« pastirske (božične) igre je monografično obdelal 1943 Bruno Schier.⁶⁹

Raziskovanje slovenskega ljudskega gledališča se je omejevalo doslej na metode književne zgodovine. Neopaženo je ostalo, da se je ljubljanski profesor Alojz Egger, verjetno koroški rojak, prvi zanimal za »kmečke igre« na Koroškem. Dne 8. januarja 1857 — torej kmalu po izidu *Weinholdovega* dela — je namreč predaval ljubljanskim izobražencem v nemškem Zgodovinskem društvu o igri »Male parta, male perdita — Wie gewonnen, so zerronnen«, ki so jo igrali jezuitski dijaki v Celovcu leta 1692. »Pri ti priči,« pišejo »Novice« z dne 31. januarja 1857, »je omenil tudi kmečkih iger, ki so jih v mnogih deželah prosti ljudje, kmetje itd. igrali in katerih je posebno na Koroškem veliko znanih.« MHVK so natančneje: »Zum Schlusse,« beremo v januarski številki 1857, »suchte der Vortragende noch die Bedeutung des Schuldrama's im Allgemeinen für die Schule und des zu Klagenfurt insbesondere für das Land Klagenfurt zu entwickeln. In letzterer Hinsicht wies er auf den Reichtum Kärnten's an Bauernspielen hin, die sich häufig auf das Klagenfurter Schuldrama, als Quelle zurückführen lassen.« Egger je torej že pred 100 leti spoznal odvisnost ljudske igre od redovniške dramatike! Škoda, da svojega raziskovanja ni razširil in nadaljeval.⁷⁰

Mogoče je bila njegova pobuda, da je jeseni istega leta (1857) Henrik Costa predaval o pasijonski igri v Kranju.⁷¹ V šestdesetih letih pišeta o ljubljanskih gledaliških predstavah Peter Radics⁷² in A. Dimitz,⁷³ v osemdesetih letih jih mimogrede omeni I. Vrhovec.⁷⁴ V začetku devetdesetih let obdela Anton Koblar loško pasijonsko procesijo,⁷⁵ ki jo v širšem okviru osvetli čez dobrih 25 let Jos. Mantuani.⁷⁶ Dotedanje izsledke je mogel porabiti Anton Trstenjak, da je 1892 napisal prvo zgodovino slovenskega gledališča.⁷⁷ Trideset let pozneje se je posvetil s svojo municiozno metodo Fr. Kidrič tudi naši baročni igri, a svojih izsledkov ni do konca objavil.⁷⁸

⁶⁹ Gl. op. 59.

⁷⁰ Če je bil Egger res Korošec, kar je zelo verjetno, je poznal koroško ljudsko igro od blizu. — V Ljubljani je služboval še do konca 1857, prihodnje leto je že »k. k. Gymnasial-Lehrer« na Dunaju (gl. seznam članov Zgodovinskega društva 1858).

⁷¹ H. Costa, Ein Passionsspiel in Krain. MHVK 12 (1857), 69—70. — Isti, Die ehemalige Charfreitags-Procession in Laibach, prav tam 100—101. (Dodatno: isti, MHVK 14, 1859, 92.)

⁷² P. Radics, Älteste Geschichte des Laibacher Theaters. BK 1865, 70, 75, 78, 82.

⁷³ A. Dimitz, Die Charfreitags-Procession (in Neustadtl). MHVK (1865), 34.

⁷⁴ J. Vrhovec, Iz domače zgodovine. LZ 6 (1886), 87—93.

⁷⁵ A. Koblar, Pasijonske igre na Kranjskem. IMK 2 (1892), 110.

⁷⁶ Gl. op. 42.

⁷⁷ Gl. op. 7.

⁷⁸ France Kidrič, Dramatične predstave v Ljubljani do leta 1790. ČJKZ 5 (1925), 108—120.

Baročni vrhnjeslojni vzori ljudske igre so z znanjem in metodami minulih dob približno raziskani, zato pa je ostala novejša ljudska igra od časov Jož. Levičnika⁷⁹ dalje še dolgo brez omembe. Šele 1885 je predstavil J. Scheinigg slovenski javnosti Andreja Šusterja Drabosnjaka⁸⁰ in 1886 je začel poročati celovški »Mir« o pasijonskih predstavah.⁸¹ Tako je mogel tudi Anton Trstenjak posvetiti zadnje poglavje svoje knjige »Slovenskim pasijonskim igram na Koroškem«.⁸²

Medtem nam je zorel narodopisec, koroški rojak France Kotnik,¹ ki je pozneje dovršen del svojega narodopisnega raziskovanja posvetil ljudski igri. V disertaciji je obdelal A. Šusterja Drabosnjaka (1908),⁸³ njemu je ostal zvest do konca življenja. Škoda je samo, da preko izredno dragocenih doživljajskih opisov posameznih predstav (pasijonske igre iz 1911, božične igre iz 1904), prikazov posameznih iger (Drabosnjakovega Izgubljenega sina 1933, pasijonske igre iz Železne Kaple 1924) in »črtic« o koroških ljudskih igrah (1912)⁸⁴ ni prišel do sintetične podobe Drabosnjakove in ljudskega gledališča na Slovenskem Koroškem sploh. Svoje veliko znanje je utegnil strniti v poglavju »Verske ljudske igre« za Narodopisje Slovencev.⁸⁵

Do preglednega prikaza našega ljudskega gledališča je še daleč. Edina smotrna pot do njega so monografske obdelave posameznih poglavij, ki terjajo še mnogo dodatnega zbiranja gradiva.⁸⁶

*

Razvojna pot ljudskega gledališča ni vedno povsem jasna. To velja zlasti za njegove predkrščanske oblike in njihovo dediščino v teku stoletij. Jasnejša je razvojna pot krščansko-nabožne ljudske igre, ki se nam kaže v dveh ostro ločenih stopnjah. Prva — starejša — obsega srednji vek, druga — novejša — pa čas od renesanse do današnjih dni. Le v izjemnih primerih ugotavljamo organsko nadaljevanje iz srednjega v novi vek. Humanizem je ob antičnih vzorih pregnal srednjeveško gledališče iz mest. Kmečko ljudstvo ga je sprejemalo, a ga spreminjalo po svojem okusu in potrebah, kakor določajo zakonitosti folklorizacije. Reformacija je razdejala povečini še to. Hkrati (1550—1650) je iz šolskih

⁷⁹ Gl. op. 41.

⁸⁰ Janez Scheinigg, Knjiga, pisana v koroškem narečju od leta 1811. Kres 5 (1885), 424—426.

⁸¹ Mir 1886, 10. in 25. marca in pozneje.

⁸² A. Trstenjak 194—197.

⁸³ Gl. Vilko Novak, Bibliografija etnografskih spisov Franceta Kotnika. SE 5 (1952), 190—194.

⁸⁴ Zbral jih je pozneje deloma v svojih Slovenskih starosvetnostih (Ljubljana 1943, 88—107).

⁸⁵ France Kotnik, Verske ljudske igre. Narodopisje Slovencev II. Ljubljana 1946, 105—121.

⁸⁶ France Kotnik, (Ocena:) Slovenske narodne pesmi... 16. snopič. Ljubljana 1923. Čas 19 (1924-25), 86.

iger humanističnih šolnikov začela rasti novejša ljudska igra mestnega prebivalstva. Usidrila se je v cehih.

Medtem pa so reformni redovi, predvsem jezuitje in kapucini, začeli ustvarjati svojo redovniško dramatiko (1650—1750). Bila je eno izmed sredstev, ki so z njimi izvedli rekatolizacijo posameznih dežel, po vsem tedanjem svetu pa barokizacijo vrhnjeslojne »visoke« in hkrati tudi spodnjeslojne »ljudske« kulture. Bilo je prvič izza srednjega veka, da je vrhnjeslojna kultura poiskala pot do množic. Tudi benediktinci in cistercijani, ki so skozi viharna stoletja varno prenesli dediščino srednjega veka, so postali zdaj po svojih okoliših posredovalci baročne pobožnosti in baročne kulture.

Barok je z razkošjem svojih barv, z razgibanostjo svojih oblik, z viharnostjo svojih čustev zavzel množice in prevzel ljudsko stvarjalnost. »Baročna umetnost je postala ljudska umetnost« (Fr. Kotnik).⁸⁷

Ljudsko gledališče je zdaj (1750—1850) raslo v vsej bujnosti. Le malokdaj je ohranilo stare vzore. Kar je nastajalo, je bilo novo, ker je raslo iz novega življenjskega občutja. Od tod silni odpor ljudstva, ko je racionalistično razsvetljenstvo kmalu poskušalo z upravnimi ukrepi udušiti bohotno rast tedanje ljudske igre.

Toda šele pomembnejše spremembe v družbenem, gospodarskem, političnem in nazorskem sestavu skupnosti, ki jih je prinesla druga polovica 19. stoletja in čas po 1900 (1850—1950), so ji prišle do živega, tako da je ohranjena do danes le še v ostankih po odročnih podeželskih krajih.⁸⁸

Na tej razvojni poti se je pokazalo, da je predkrščansko ljudsko gledališče neprimerno odpornejše od nabožnega igrskega blaga, ki ga od srednjega veka dalje ustvarjajo in pokopavajo različne dobe na poti družbenega razvoja. Mnogo predkrščanskih prvin samih je v teku stoletij sicer potonilo, mnogo jih je izginilo z igrskimi oblikami vred, ki so jih bile amalgamirale, a so se morale po zakonitostih razvoja umakniti. Marsikaj pa je ostalo do današnjega dne in kaže, da hoče preživeti še poslednje ostanke baroka.

IV. SLOVENSKO GRADIVO

(Začasni pregled)

Pojavi slovenskega ljudskega gledališča se nam odstirajo v glavnem v treh plasteh: v vrhnji *krščansko-nabožni plásti*, ki po starosti sega povečini v barok, v spodnji *predkrščansko-obredni plásti*, ki sega v pred srednjeveško in srednjeveško pogansko davnino, pa je prav toliko privrela na krščansko površje, kolikor so krščanske prvine poniknile vanjo, in v *komično-mimični plásti*, ki je prav tako prastara, a povrhu vsega občečloveška.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Časovno razdelitev je podal Hans Moser, Volksschauspiele (op. 29!).

A. Krščansko-nabožna igra

Gradivo te plasti se druží v nekatere glavne snovne kroge, ki so nastali okoli velikih praznikov cerkvenega leta, in obsega še nekaj samostojnih stvaritev.⁸⁹

a) Božični krog

1. *Hoja s paradížem* (ljubljskih jezuitskih dijakov, 17. stoletje). — Gl. Niko Kuret, Ljubljanska igra o paradížu in njen evropski okvir. Razprave SAZU IV (Razred za filološke in literarne vede). Ljubljana 1958, str. 205.—255. Primerjaj dotlej Kotnik VLI, 111, in še Leopold Kretzenbacher, Frühformen des Paradeisspiels in Innerösterreich. Zeitschrift d. Histor. Vereines f. Steiermark 39 (Graz 1948), 137—152.

2. *Marijino popotovanje*. — Gl. Metod Turnšek, Pod vernim krovom. Ob ljudskih običajih skoz cerkveno leto. I: Od adventa do posta. Ljubljana 1943.⁹⁰ 14—19. Boris Orel, Slovenski ljudski običaji (Nadaljevanje in konec). Narodopisje Slovencev II. Ljubljana 1952,⁹¹ 140.

3. *Pastirske koledé* (po prototipu iz Tržiča). — Gl. Niko Kuret, Slovenske pastirske koledé. Prispevek k zgodovini baročne ljudske igre. Dela SAZU (v tisku). Prim. dotlej Turnšek I, 52. Orel II, 140.

4. *Drabosnjakova Pastirska igra iz Kostanj*. — Gl. France Kotnik VLI, 106. Prim tudi mojo odrsko priredbo: Andrej Šuster Drabosnjak, Božična igra. Ljubljana 1955 (= Ljudske igre 15).

5. *Pastirsko-trikraljevska igra iz Mežiške doline*. — Gl. Jaka Sem, Primer stare ljudske igre. »Ljudski oder« 2 (Kranj 1934—1935), 99—102. Prim. tudi Fr. Kotnik VLI, 108.

6. *Štefanski koledniki*. — Gl. K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi III. Ljubljana 1904—1907,⁹² 128—129 (št. 4980—4981).

7. *Božično-novoletni koledniki*. — Prim. Dav. Trstenjak, Novo leto 1824. »Novice« 15 (1857), 6, in SNP III, 7—105 (št. 4743—4944).

8. *Trikraljevska koleda*⁹³ iz *Železnikov, Borovelj in Motnika*. — Glej Jož. Levičnik, Narodski običaji v Železnikih, 3: Sv. trije kralji. »Šolski prijatelj« 3 (Celovec 1854), 26 sl., in Niko Kuret, Trikraljevske igre in koledé na Slovenskem. SE 3—4 (1951), 249, op. 18.

9. *Trikraljevska koleda iz Bohinja*. — Gl. Niko Kuret, Trikraljevske igre . . . , 240 sl.

⁸⁹ To plast iger je v glavnem obdelal France Kotnik v svojem pregledu Verske ljudske igre (gl. op. 85), ki ga navajam zanaprej: Kotnik VLI.

⁹⁰ Navajam zanaprej: Turnšek I.

⁹¹ Navajam zanaprej: Orel II.

⁹² Navajam zanaprej kot običajno: SNP.

⁹³ Razlikujem med *koleda*, ki je kratek dramatski prizor (kolednikov), in med *kolednico*, ki je zgolj pesem (kolednikov) brez dramatskih prvin.

10. *Trikraljevski koledniki*. — Gl. Turnšek I, 77. Prim. še SNP III, 106—122 (št. 4945—4974), ter Oskar Moser, Die Kärntner Sternsingbräuche. Beiträge zur Erforschung ihrer Vergangenheit und Gegenwart. Lied und Brauch. Klagenfurt 1956, 159 sl. (= Kärntner Museumsschriften 8).

11. *Svečniški koledniki na zahodnem Štajerskem in v Prekmurju*. — Gl. Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. Narodopisje Slovencev I. Ljubljana 1944,⁹⁴ 315. Prim. še SNP III, 123—127 (št. 4975—4979).

b) Velikonočni krog

1. *Sprevod s cvetnim oslom v Mariboru 1515*. — Gl. Leop. Kretzenbacher, Passionsbrauch und Christi-Leidenspiel in den Südost-Alpenländern. Salzburg 1952, 50. Prim. še istega Palmesel-Umfahrten in Steiermark. Blätter für Heimatkunde 27 (Graz 1953) 85—90.

2. *Pasijonska procesija v Ljubljani 1617—1778*. — Gl. A. Koblar, IMK 2 (1892), 110. Za njim A. Trstenjak, Slovensko gledališče. Ljubljana 1892, 10 sl. Prim. Fr. Kotnik VLI, 109.

3. *Pasijonska procesija v Novem mestu*. — Gl. Fr. Kotnik VLI, 110.

4. *Pasijonska procesija v Kranju*. — Gl. Jos. Žontar, Zgodovina mesta Kranja. Ljubljana 1939, 219—20, 242. Prim. Fr. Kotnik VLI, 109.

5. *Pasijonska procesija v Trziču (do začetka 19. stoletja)*. — Glej P. Hicinger, Nekdanja pasijonska procesija. ZD 11 (1859), 73—74. Prim. tudi Kotnik VLI, 110.

6. *Pasijonska procesija v Škofji Loki 1721*. — Gl. J. Mantuani, Pasijonska procesija v Loki. »Carniola« 7 (1916), 222—232, in 8 (1917), 15—44. Prim. še Kotnik VLI, 110, in moja odrsko priredbo: O. Romuald, Slovenski pasijon. Kranj 1934 (= Ljudske igre 5).

7. *Pasijonska procesija iz Železne Kaple (druga polovica 18. stoletja)*. — Gl. Kotnik VLI, 113—114. Prepis v Kotnikovi zapuščini v Študijski knjižnici v Ravnah (sign. št. 25). Prim. še: St. Singer, Kultur und Kirchengeschichte des Jauntales. Dekanat Eberndorf. Kappel 1938, 255, in Avg. Stegenšek, Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota. Voditelj v bogoslovnih vedah 15 (Maribor 1912), 85 et passim.

8. *Pasijonska igra iz Loke pri Zidanem mostu (do 1790)*. — Glej Kotnik, VLI 115. Prim. tudi Avg. Stegenšek, Zgodovina pobožnosti ..., 62—65.

9. *Pasijonska igra v Marija Gradcu pri Laškem*. — Gl. Val. Orožen, Das Bisthum und die Diocese Lavant, 4: Dekanat Tüffer, Marburg 1881, 96.⁹⁵

⁹⁴ Navajam zanaprej: Orel I.

⁹⁵ Kotnik VLI te igre nima. Opozarjam še na številne podobne »križeve pote«, zlasti v Šmarju pri Jelšah, v Celju, pri Sv. Križu nad Planino pri Sevnici in drugod.

10. *Domnevna velikonočna igra v Stični okoli 1400.* — Gl. Ivan Grafenauer, »Ta stara velikanočna pejsen« in še kaj. »Čas« 36 (1942), zlasti 116—120.

11. *Drabosnjakova Komediya od celiga grenkiga terplenja ino smerti Jezusa Kristusa...* (1818) iz Kostanj. — Gl. Kotnik, VLI 116—118 (z ostalo literaturo). Prim. še Jakob Špicar, Slovenski kmečki pasijon. »Jutro« 24 (1943), 88 (18. aprila), in moja odrsko priredbo: Andrej Šuster Drabosnjak, Igra o Kristusovem trpljenju. Ljubljana 1937 (=Ljudske igre 17).

12. *Ovčarska (»šefarska«) predigra k Drabosnjakovi pasijonski igri.* Gl. Fr. Kotnik, Predigra kostanjske pasijonske igre. ČZN 17 (1922), 89 sl. Prim. še Kotnik, VLI 117—118.

14. *Florjanski koledniki.* — Gl. Metod Turnšek, Pod vernim krovom, 3: Od Jurjevega do Kresa. Trst 1946,⁹⁶ 37 in Orel I, 334. Prim. še SNP III, 130 (št. 4982—4983).

15. *Uprizarjanje Kristusovega vnebohoda.* — Gl. Turnšek I, 90 in III, 59—60.

c) Binkoštni in pobinkoštni krog

1. *Spušcanje »Svetega Duha«.* — Gl. Turnšek I, 90 in III, 66. Prim. tudi Hanns Koren, Volksbrauch im Kirchenjahr. Salzburg 1934.

2. *Mihelski koledniki.* — Gl. Turnšek, Pod vernim krovom, 4: Od Kresa do adventa. Gorica 1946,⁹⁷ 61. Prim. tudi SNP III, 131 (št. 4984).

d) Svetopisemski krog

1. *Drabosnjakova Igra o izgubljenem sinu.* — Gl. Fr. Kotnik, Drabosnjakov izgubljeni sin. Et 6 (1935), 259—275. — Prim. tudi moja odrsko priredbo: Andrej Šuster Drabosnjak, Igra o izgubljenem sinu. Kranj 1934 (=Ljudske igre 6).

2. *Drabosnjakova igra o Amanu in Esteri.* — Gl. Kotnik, VLI 119 (igra je izgubljena).

3. *Drabosnjakova igra o bogatem možu.* — Gl. Kotnik, VLI 119 (igra je izgubljena). — Prim. Leop. Kretzenbacher, Die steirisch-kärntischen Prasser- und Hauptsündenspiele. Zum barocken Formwandel eines Renaissancethemas und dessen Fortleben im Volksschauspiel. Österr. Zeitschrift für Volkskunde 1 (1947), 67—85.

4. *Drabosnjakova igra o Egiptovskem Jožefu.* — Gl. Kotnik, VLI 119 (igra je izgubljena).

⁹⁶ Navajam znanost: Turnšek III.

⁹⁷ Navajam znanost: Turnšek IV.

e) Redovniške igre

1. *Dialogi pri jezuitih v Ljubljani*. — Gl. Niko Kuret, Slovenske pastirske koledre. (V tisku.)

2. *Duhovne igre pri jezuitih v Gorici 1622*. — Gl. Historia annua Collegii Societatis Jesu Goritiensis, 21 (rokopis v Padovi, delna fotokopija v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU v Ljubljani), dalje: Franz X. Zimmermann, Aus alten Tagen. Das 1. Jesuitenspiel 1622. Programm Görz 1913-14, ter Starovaški, Duhovne igre v Gorici o binokostih 1622. »Edinost« 51 (Trst 1926), 25. julija. Prim. Kotnik, VLI 112.

3. *Duhovne igre v Rušah pri Mariboru 1680—1722*. — Gl. Fr. Kotnik, Nekaj črtic o slovenskih pasijonskih igrah na Koroškem. DS (1912), 11—17, dalje Janko Glaser, Verske igre v Rušah 1680—1722. »Jutro« 13 (1932), št. 187 (12. avg.), in istega Verske igre v Rušah. SR 3 (1950), 166—172. Prim. še Leop. Kretzenbacher, Barocke Wallfahrtsspiele zu Maria Rast in Untersteiermark (1680—1722). Österr. Zeitschrift für Volkskunde 54 (1951), 105—123.

B. Predkrščansko-obredna dediščina

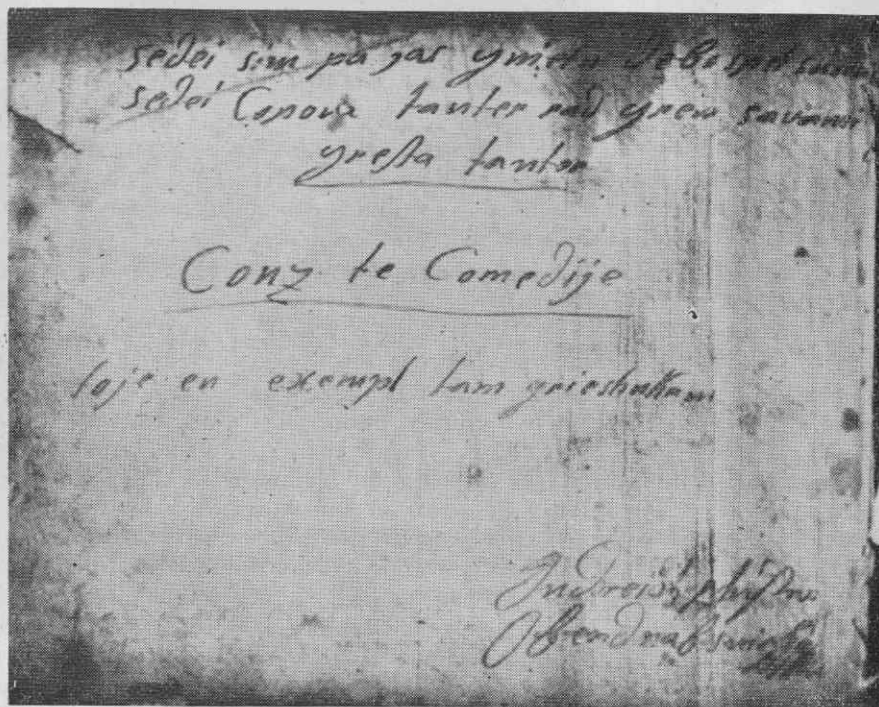
V gradivu te plasti zasledimo komaj kdaj kak »igrokaz« v današnjem pomenu — lavfarska sodba nad Pustom v Cerknem in posamezni prizori v pustnem direndaju (n. pr. podkovanje in prodajanje pustne živali) ter v ženitovanjskih običajih (n. pr. prihod po nevesto) so mu še najbližji. V glavnem gre za razkrojena kulturna obredja, ki so izgubila vsebino in se prelevila v burleskne travestije nekdanjih prizorov z demoni. Primerjalno gradivo, borni zgodovinski viri in dognanja etnologije nam včasih pomagajo, da take, včasih do nespoznavnosti popačene drobce vsaj približno identificiramo. Naše gradivo doslej še ni obdelano, tudi ne do kraja zbrano. Naslednji seznam je šele poskus, ustvariti pregled nad glavnimi pojavi te vrste, in ga bo treba še dopolnjevati.

a) Novoletno-zimski krog

Vanj uvrščamo snovi, ki so kakor koli v zvezi z zimskim Kresom — novim letom naših pradedov. Za nekatere je značilno, da so sprejele krščanski videz (n. pr. Miklavž, tepežkanje) ali vsaj ime (n. pr. Lucija).

1. *Miklavževanje*. — Gl. Turnšek I, 22—26, in Orel I, 346—346. — Značilen za njegov predkrščanski izvor so spremljajoči ga demoni (»parkeljni«), sicer pa je povsem pokristjanjeno.

2. *Panonska Lucija*. — Gl. Josip Pajek, Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev. Ljubljana 1884, 95, dalje Turnšek I, 27 in Orel I, 347. Prim. še Leop. Kretzenbacher, Lutzelfrau und Pudelmutter. Burgenländische Heimatblätter 13 (Eisenstadt 1951), 162 sl. in istega, Santa Lucia und die Lutzelfrau. Neue Chronik 6 (Graz 1952), 4. — S svetnico ima skupno samo ime in dan, ko nastopa.

Sl. 2. Zadnja stran Drabosnjakovega rokopisa »Igre od zgubljaniga sina« z njegovim podpisom. (Zasebna last, Kostanje.)

3. *Bobljanje na Gorenjskem in Koroškem.* — Gl. Orel II, 158 in tudi že N 7 (1849), 6. — Zanimiv primer akustične maske!

4. *Tepežkanje.* — Gl. Turnšek I, 62–66. — Osnova je magično rodnostno obredje.

5. *Šeme v Bohinju.* — Gl. Niko Kuret, Aus der Maskenwelt der Slowenen. Masken in Mitteleuropa. Hrsgg. v. Leop. Schmidt. Wien 1955, 208–211. — Prim. že Orel II, 157.

6. *Pehta (Pehtra, Perta, Pirta).* — Gl. Fr. Erjavec, Iz potne torbe. LMS 1882–1885. Ljubljana 1885, 222. Dalje: Narodne bajke. Slovan 1 (1884), 305 in 310 sl. ter Jos. Abram, Opis Trente. Planinski vestnik 15 (1907), 183. Prim. še Hermann L'Estocq, Unterkärntner Brauchtum. »Carinthia I« 120 (Klagenfurt 1930), 1–6. — Izredno zanimiv pojav, nemara v sorodu z Lucijo, razširjen po vsej Srednji Evropi.

b) Pustno-pomladanski krog

Stara vegetacijska obredja so se tako razkrojila, posamezne prvine pa so grško-rimski mimi tako preoblikovali, da so danes pred nami le

osamljeni popačeni drobci. O pustu se pojavljajo v različnih krajih v različnih kombinacijah, brez vidne notranje zveze, in kažejo vrhu tega še vplive poznejših dob, celo neposredne preteklosti.

1. *Lavfarji v Cerknem*. — Gl. Niko Kuret, Pustne šeme na Cerkljanskem. Et 17 (1944), 100; isti: Aus der Maskenwelt der Slowenen 212—215. Dalje: Peter Brelih, Obudimo lavfarje v Cerknem! Turistični vestnik 3 (1955), 490—491. — Najlepše enovito ohranjeno obredje, ki mu lahko od začetka do konca zasledujemo vsebino.

2. *Korantija na Ptujskem polju*. — Gl. Fran Žižek, Kurentovanje. Večernik 12 (Maribor 1959), 2.—4. avg.; Kuret, Aus der Maskenwelt der Slowenen 202 sl.; isti, Koranti na Ptujskem polju. Zbornik predavanj 6. kongresa folkloristov Jugoslavije v Varaždinu 1957. (V tisku.)

3. *Kurent v raznih oblikah*: kot »kožuhar« (v Železnikih na Gorenjskem, gl. Orel I, 316—317, v Savinjski dolini, gl. Pajek 187—188), kot živ nagačenec (v Dobropoljah, gl. Tone Ljubič, Ljudska umetnost v Dobropoljah. Ljubljana 1944, 48—54), kot slamnata lutka (v Sevnici, gl. Pajek 84, v Kostanjevici na Krki, gl. Kurentovanje v Kostanjevici. Dolenjski list 8 [Novo mesto 1957], št. 13 [367], 6, v Slovenskih goricah, gl. Pajek 84 in 98), ki ga zažgo, v vodo vržejo, pokopljejo itd.

4. *Drugi »kožuharski« liki*: Pusti, te grdi, sóvre v Soški dolini, grdini na Krasu (gl. Zmaga Kumer, Dva prispevka k študiju slovenskega folklorja. SGR 2 [1954], 55—56); grbci (= grdci?) v Dobropoljah (gl. Ljubič 48—54).

5. *Mačkore v Dobropoljah*, gl. Ljubič 48—54.

6. *Šelma v Kostanjevici na Krki*. — Gl. za zdaj Niko Kuret, Praznujejo Šelmo! »Tovariš« 14 (1957), št. 5, 114—115 in 118. — Značilen primer novejše malomestne preobrazbe starih prvin.

7. *Orači*. — Gl. A. S(modič), Orači na Dravskem polju. Et 17 (1944), 100; isti, Narodni običaji pri Sv. Marku niže Ptuja. Koledar DSM 1946. Celje 1946, 65—66. — Pojavljajo se tudi drugod (Ptujsko polje, Kostanjevica na Krki, Dobropolje) in so večidel še ohranili obliko in vsebino.

8. *Pustna žival pod različnimi imeni*: brna na Gorenjskem in v Ziljski dolini (prim. češko »bruno«!), gambela in rusa na Ptujskem polju (gl. Ljudevit Pivko, Pustna kobila. ČZN 10, 1913, 151—155; Jos. Karba, Narodne šege. Celovec 1891 [= Slovenske večernice 45], 90—91; Žižek, n. n. m.; prim. tudi Metod Turnšek, Pod vernim krovom, 2: Post in velika noč. Ljubljana 1944,⁹⁸ 113; košuta v celjski okolici (gl. France Lipičnik, Košuta. Koledar DSM 1946. Celje 1946, 66—68), kamela v Suhi Krajini (gl. Orel I, 317), »šimel« v Podjuni (gl. Turnšek II, 109; prim. Georg Graber, Volksleben in Kärnten. Graz 1934).

9. *Kokotiči ali piceki na Ptujskem polju*, gl. Žižek n. n. m.: Kuret, Aus der Maskenwelt 206; Boris Orel, Dva folklorna festivala. Et 13 (1940), 148—165.

⁹⁸ Navajam zanaprej: Turnšek II.

10. *Medved* na Ptujskem polju, gl. že Novice 15 (1857), 98, in Žižek n. n. m.; Kuret, Aus der Maskenwelt 206—207; ter v Kostanjevici na Krki, gl. Kuret, Praznujejo Šelmo 115.

11. Tajfl z mrežo (»šero«) in vilami kot spremljevalec Korantov na Ptujskem polju, gl. Žižek, n. n. m.

12. *Usmrtitev Pusta*: na Gorenjskem so netili kres (»pust«), zraven mahali s starimi gorečimi metlami in ponekod zažigali slamnatega pusta, gl. že SB 3 (1852), 82; N 15 (1857), 67; LMS 1878, 19 itd.; na Notranjskem (Ilirska Bistrica) so ga nosili v sprevodu in ga pokopali, gl. Janez Bilec, N 15 (1857), 242; v Posavju (Sevnica), na Dolenjskem (Kostanjevica), gl. t. 3, in tudi na Koroškem ga vržejo v vodo, gl. Turnšek II, 114; na Murskem polju ga ustrelje, gl. Karba 91; z batom ga pobijejo pri lavfariji v Cerknem, gl. t. 1!

13. *Borovo gostüvanje v Slovenski Krajini*, gl. SGp 72 (1938), 5 in Orel I, 318—319.

14. *Sprevod máškorov na Ptujskem polju*, gl. Anton Smodič, Kolar DS 1946, 63—66.

15. *Izganjanje »Zime« na Štajerskem*, gl. Orel I, 321.

16. *Dvogovor med »fašenkom« in pepelnico*, gl. Turnšek II, 113.

17. *Vlačenje ploha* (korita i. pod.), gl. Orel I, 318.

18. *Žaganje babe*, gl. že Janez Bilec, N 15 (1857), 246; Fr. Hubad, LMS 1878, 15 i. dr., za njimi Turnšek II, 136—137 in Orel II, 164.

19. *Jurjevanje*: na Štajerskem gl. R. Puff, Illyrisches Blatt 29 (1847), 197; Vicko Dragan (= Davorin Terstenjak), N 15 (1857), 98; Ign. Orožen IV, 230; J. Pajek 63—65; Fr. Hubad, Volksleben, Sitten und Sagen der Slovenen. Österr.-ung. Monarchie i. W. u. B., IV: Steiermark. Wien 1890, 222; v Beli Krajini gl. J. Kapelle, Carniola 1 (1859) i. dr., za njimi Fr. Marolt, Tri obredja iz Bele Krajine. Ljubljana 1936 (= Slov. narodoslovne študije 2), 5—33; na Koroškem gl. M. Majar, N 6 (1848), 63, in v zadnjem času Franz Koschier, Das Georgijagen (Šent Jurja jahat) in Kärnten. Carinthia I, 147 (1957), 862—880. Opozorjam tudi na izčrpno študijo Višnje Huzjak, Zeleni Juraj. Zagreb 1957 (= Publikacije Etnološkoga seminara filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2).

20. *Boj med Ráboljem in Vesnikom*, gl. Davorin Terstenjak, Mladoletne igre Slovencev kraj Mure. N 15 (1857), 90.

21. *Maj*, gl. Matija Majar, SB 2 (1851), 121—122; Turnšek III, 32.

22. *Pastirski kralj Gonjaš, Velenjak in Lepa Leksa* in pod., gl. Lexer, Kärnt. Wörterbuch. Leipzig 1862, 108; Vicko Dragan (= Dav. Terstenjak), N 15 (1857), 98; J. Barle, LMS 1889, 85—87; za njimi Orel I, 337 in Turnšek III, 67—69.

23. *Kresovanje*, gl. Orel I, 339—341; Turnšek IV, 4—25.

24. *Goreči krožci* (»Šiba šajba«), gl. Orel I, 338; Turnšek IV, 7—8; Milko Matičetov, Le rotelle infuocate nelle Alpi orientali. »Ce fastu?« 27—28 (Udine 1951-52), 111—127.

25. *Krésnice v Beli Krajini*, gl. J. Navratil, *Vedež* 2 (1849), 50—51; W. Urbas, *Das Volksleben der Slovenen. Österr.-ung. Monarchie i. W. u. B., V: Krain.* Wien 1891, 360; *Orel I*, 341—342; *Turnšek IV*, 15—17; *v Brkinih* gl. Milko Matičetov, *Etnografija zapadnih Slovencev*, SE 1 (1948), 28, in isti, *Slovensko Primorje in Istra*. Beograd 1953, 38.

26. *Ladarice v Beli Krajini*, gl. SN 12 (1879), 2.

c) Krog kmečkega dela

Veliko večino pustno-pomladanskih običajev tvorijo magične obredne prvine, ki so hotele zagotoviti dobro rast letine. A tudi spravilo pridelkov in nekatera druga dela (priprava na naslednjo letino) so spremljala magična obredja, ki so se ohranila ponekod zelo dolgo, čeprav le porušena in večinoma v burleskni obliki.

1. »Baba« *ob končani košnji*, gl. *Orel II*, 152.

2. »Dožnjek« *v Slovenski Krajini*, gl. *Orel II*, 147—148; *Turnšek IV*, 39—42.

3. *Mlatiški »slamnati mož«* (Slovenske gorice), *mlatiška metla* (Dolenjsko, Gorenjsko, zahodno Štajersko), *mlatiške »škarje«* (Notranjsko, Bela Krajina), gl. P 6 (1885), 251—252; *Orel II*, 149—150; *Turnšek IV*, 39—42.

4. *Metvena »baba«* (Kranjsko), *metvena »baba in dedec«* (Dolenjsko), *metveni »vdovec«* (Ribnica na Dolenjskem), *metveno »oranje«* v Savinjski dolini (Gomilsko) s »*Kurentom*« (Tabor), gl. N 11 (1853), 291; *Orel II*, 151.

5. »*Ženin*« *pri gnojvozi v Mežiški dolini*, gl. Fr. Kotnik, *Koroške narodopisne črtice*. ČZN 5 (1908), 103—107, in *lov za jabolkom pri gnojvozi*, gl. *Orel II*, 154—155.

6. *Lov za »smolovim vršičem«, za jabolkom, za »nažajfano belo repo«, za rajclji, za bučo pri steljeraji v Mežiški dolini*, gl. tam kakor pri t. 5!

d) Stanovski snovni krog

Ohranjeni so drobci starodavnih »inicijacij« (sprejema v fantovsko družbo).

1. *Sprejem v »čêhovsko«* (= *fantovsko*) *družbo na Murskem polju*, gl. *Orel I*, 335.

2. *Fantovski »krst« v Bohinju* (avtorjev zapis).

3. *Štehanje v Ziljski dolini*, gl. z vso literaturo Fr. Marolt, *Tri obredja iz Zilje*. Ljubljana 1935 (= *Slov. narodoslovne študije* 1) in še *Orel I*, 338; *Turnšek III*, 75—77.

e) Ženitovanjski krog

Ženitovanja, različna po slovenskih pokrajinah, so prebogata z različnimi bodisi magičnimi, bodisi čisto burkastimi dramatično-mimičnimi prvini, ki pod tem vidikom še niso razbrane. Prim. Orel I, 277—305 in Orel II, 157—158 (literatura).

f) Plesni krog

J. Kelemina je opozoril v svoji oceni »Narodopisja Slovencev«⁹⁹ na pomen *ljudskih plesov*, ki vsebujejo dostikrat bogate mimične prvine. Opozarjam tu n. pr. na »Vidin rajec«, gl. Iv. Grafenauer, Lepa Vida. Ljubljana 1943 (= Dela AZU 4), 85. Sicer pa je Radoslav Hrovatin že nakazal probleme, ki so s tem v zvezi, gl. njegov prispevek O slovenskem ljudskem plesu. SE 3-4 (1951), 276—296. Spominjam posebno na »meštrske« ples!

C. Burkasta igrska dediščina

Poznamo burkaste snovi, ki so nadčasovne in občečloveške, satirične ali zgolj zabavne. Od prazgodovinskega človeka in njegovih naslednikov jih je prevzel mimos, od njega srednjeveški igrec, ta jih je izročil poznejšemu komedijantu in danes jih hrani — cirkuški klovn. Eno izmed redkih poročil o igrcih na naših tleh hrani potopis Paola Santonina iz druge polovice 15. stoletja, ki nam omenja igreca (mimos) goriškega grofa:¹⁰⁰ »Peracto prandio accessit minus III-is Domini Leonardi Comititis Goritiae, qui chytara et hircino cornu diversimode canens, ac gesto et sermone vario et iucunditate resolvit, ac refecit ex toto« (podčrtal N. K.).

Med našim kmečkim ljudstvom so prenašali starodavno mimično izročilo *godci*, nastopali pa so in še nastopajo z njim na ženitovanjih svatom za zabavo. V to vrsto gredo tudi drobci našega *lutkarstva*.

Za to področje nam, manjka še skoraj vse gradivo.

1. *Godčevski nastopi in šaljivi prizori na ženitovanjih*. Vsi opisi naših ženitovanjskih običajev jih omenjajo, komaj kateri pa jih navaja podrobneje. Izjema je n. pr. Boris Orel, *Ženitovanjski običaji na Dravskem polju niže Ptuja*. Et 14 (1942), 104 sl. Prim. tudi že ZD 12 (1859), 5.

2. *Urša in Miha*. Prizor ob metvi v Velikih Laščah, gl. Orel II, 152.

3. *Babji mlin*. Prizor v pustnem sprevodu v Dobropoljah, Boštanju in drugod, gl. Niko Kuret, *Babji mlin*. SE 8 (1955), 171—206.

4. *Lutkovni prizori* »Pravda za mejo« (Markovci pri Ptuju, Škale pri Velenju), »Mlatiči« (Mekinje nad Stično na Dolenjskem), gl. Niko Kuret, *Zanimiva oblika ljudskega lutkarstva na Slovenskem*. SE 10 (1957), 113—124.

⁹⁹ SE 6-7 (1955-54), 329.

¹⁰⁰ Giuseppe Vale, *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485—1487*. (Cod. Vat. lat. 3795.) Roma 1943, 125.

V. RAZDELITEV

Leopoldu Schmidtu gre zasluga, da je v že nepregledno gmoto novejšega ljudskega gledališča spravil nekaj reda. Svojo prvotno razdelitev¹⁰¹ je v zadnjem času dopolnil,¹⁰² kakor je zahtevalo gradivo. Danes ločimo v ljudskem gledališču:

1. *krajevno obredno igro*, ki gre pri njej za igro v najširšem pomenu besede, za nastope, ki izhajajo večinoma brez besedila in navadno ne kažejo jasno očrtanega dejanja, so pa močno krajevno vezani in jih ni mogoče presajati nikamor drugam (n. pr. korantija, lavfarija i. pod.);

2. *obhodno igro*, ki vanjo sodijo nekateri ostanki predkrščanskih obredij (orači, jurjaši, krésnice), vmesni pojavi (Miklavževi obhodi) in koledovanja s kolednicami (božični in trikraljevski koledniki, florjanovci i. pod.);

3. *procesijsko igro*, ki je danes skoraj le še historičen pojem (pasijonske procesije);

4. *sobno igro*, ki ima ime po svojem prizorišču. Uprizarjajo jo namreč v sobi, bolje v kmečki »hiši« ali izbi, včasih tudi v večji gostilniški sobi. V to vrsto sega tudi del obhodnih iger, kolikor jih igrajo koledniki po »hišah« — pastirske in trikraljevske kolede. Sobnim igram moramo prištevati mežiško božično-trikraljevsko igro, od Drabosnjakovih pa vse razen pasijonske igre;

5. *srenjsko igro*,¹⁰³ kot kakršna se pojavlja navadno samo pasijon. Na kmetih ga igrajo najprej (do sodbe nad Kristusom) na posebnem odru (»pinji«, kakor pravijo na Kostanjah), nadaljujejo s križevim potom v obliki obhodne igre in končajo na vrhu griča s križanjem v obliki navadne igre na prostem (tako tudi v Železni Kapli). Brez odra, po vsej vasi, torej vseskozi kot igro pod milim nebom in kot obhodno igro hkrati so igrali pasijon v Loki pri Zidanem mostu, v Laškem, v Marija Gradu in morda še kje.

6. *Potujočo igro*, ki ni pogosta: vsa igralska družba namreč gostuje na različnih krajih, a le v bližnji okolici. Tako so igralci iz Štebna na Koroškem igrali Drabosnjakov pasijon doma, a tudi v Bistrici na Zilji, v Žabnicah in v Šentjakobu v Rožu.¹⁰⁴

7. *Lutkovno igro*, ki je mi ne poznamo v načinu drugih dežel kot pomemben del ljudskega izročila. Razvili smo pač zanimivo obliko »odra« in lutk, a to (godčevsko) lutkarstvo ni našlo priložnosti za nadaljnji razvoj. Zato smo ostali prav za prav brez lutkarskega izročila.¹⁰⁵

¹⁰¹ Gl. op. 57.

¹⁰² Gl. op. 18, Aufriss, stolpci 1885—1891.

¹⁰³ Čehi ji pravijo »selská« ali »sousedská« hra. Prim. Zdeněk Kalista, Selské čili sousedské hry českého baroka. Praha 1942. — Leopold Schmidt jo imenuje »Großspiel«.

¹⁰⁴ Kotnik, Starovetnosti 98.

¹⁰⁵ Fevdalna in mestna plast je sicer tudi pri nas poznala lutke, prim. Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje. Ljubljana 1957, 120.

VI. NOSILCI

Sociološki pretres pojava ljudskega gledališča nam pokaže, da je bil nekdanji naziv »kmečka igra« zgrešen. Četudi je igra živela na kmetih, niso bili njeni nosilci samo kmetje. Igrski vodja je bil kaj pogosto rokodelec,¹⁰⁶ ki je v prejšnjih časih poznal mnogo sveta. Kakšen praznik je bil na kmečki domačiji, kadar je rokodelec prišel v »štéro«! Rokodelstva se je oprijel navadno tisti, ki je bil za težko poljsko delo nesposoben. Zato pa je bil duševno bolj čil. Koliko je bilo med rokodelci pesnikov — da spomnim samo na naša tkalca M. Andreaša in Jurija Vodovnika — in obnavljalcev iger! V tej vlogi so se nadalje učinkovito udeleževali tudi nekateri organisti-šolniki in celo redki duhovniki. Premalo pa upoštevamo pri nas kulturni vpliv rudarjev, fužinarjev in oglarjev zlasti v 15. in 16. stoletju.¹⁰⁷ Rudarska kultura te dobe ima dokazano tesne zveze z rokodelskim pesništvom (zlasti s Hansom Sachsom), je pa v podrobnostih še neraziskana. S propadom alpskega rudarstva in fužinarstva je usahnila tudi ta kultura. Tudi na naših tleh ugotavljamo, da imajo kraji, kjer je nekdanj evetelo rudarstvo in fužinarstvo, najbogatejše gledališko izročilo, kakor so tudi pokrajine ob cestah, ki jih vežejo med seboj in z zunanjim svetom, vse bolj razgibane od drugih; vidimo pa, da tisto, kar je nekdanj oplajalo, danes razdira — promet poleg industrije danes najbolj razkrajata starosvetno ljudsko kulturo. Zato veliko število izpričanih iger in igrskih krajev v našem gorskem svetu v primeri z drugimi pokrajinami ni samo slučajno (Bohinj, Kropa, Železniki, Tržič i. dr.). Oglarji, fužinarji in rudarji so bili v starih časih kakor kvas med kmečkim prebivalstvom.¹⁰⁸ Kmetje so sprejemali njihove stvaritve in jih gojili, ko fužinarjev in rudarjev že davno ni bilo več. Na drugi strani pa so samo kmetje varuhi predkrščanskih obredij. Poljedelski slovenski vzhod je ohranil korantijo in Zelenega Jurija, ko je na goratem zahodu drugotna krščanska igrska plast prvotno predkrščansko plast marsikje prekrila.

Družbeni sestav igralskih skupin dostikrat preseneča.

Koledujejo danes večidel otroci. Doslej smo videli v tem znamenje propada.¹⁰⁹ To drži le deloma. Pastirsko jurjevanje v Beli Krajini je vsekakor primer propada.¹¹⁰ Božične igre ter pastirske in trikraljevske

¹⁰⁶ Prim. Dörrer, Volksschauspiele in Tirol 71.

¹⁰⁷ Prim. Dörrer, Paradeisspiele 60 sl. — Isti, Die Prettauer Volksschauspielbücher... Ein Kapitel aus der Geschichte der Stuben- und Puppenspiele der Ostalpenländer. Beiträge zur Volkskunde Tirols. Festschrift zu Ehren Hermann Wopfners II. Innsbruck 1948, 55 sl. (= Schlern-Schriften 55). — K temu še: Leop. Schmidt, Gesellschaftliche Grundlagen 386—387, in v zadnjem času: Leop. Schmidt, Volksschauspiel der Bergleute. Wien 1957 (= Leobener Grüne Hefte 27).

¹⁰⁸ Prim. Leop. Schmidt, Altes Volksschauspiel 547.

¹⁰⁹ Prim. Leop. Schmidt, Formprobleme 8-9.

¹¹⁰ France Marolt, Tri obredja iz Bele Krajine. Ljubljana 1956, 33 (= Slovenske narodnoslovne študije 2).

koleda pa izvajajo otroci, ponekod dečki in deklice skupaj (na Ogrskem deklice celo prevladujejo), do koder segajo poročila. Pri starih kulturnih obredjih ženska sploh ni smela sodelovati in tudi danes ne sodeluje (korantija, lavfarija, šeme). Krščansko koledovanje pa sega večidel v dijaško igro 16. stoletja in deloma srednjega veka. Ta je imela v dobršni meri obhodni značaj in je bila kot običaj vezana na novo leto in Gregorjevo. Torej se je udeleževala mladina v tej igri vrsti že od vsega začetka in postopnega sodelovanja deklic ni branil noben ozir na predkrščanske kulturne predpise!

Velika nevarnost za koledniške obhode je v tem, da izgube svoj obredni značaj in zaidejo v beračenje. Kadar koli so se lotili koledovanja samo zaradi darov, je prišlo do nevšečnosti, ki so povzročile prepovedi iger sploh.¹¹¹

Odrasli izvajajo vselej igre, ki se igrajo po kmečkih izbah. Ta »sobna igra« sloni navadno na fantovski skupnosti. Šele novejša doba dovoljuje sodelovanje tudi dekletom. Ima svoje pobudnike in vodje, nastopajo pa v njej mladi ljudje vseh stanov, kar jih ima podeželje.

Po svojih nosilcih se od »sobne igre« komaj kaj ločijo srenjske igre, kot jih je prirejala nekoč vsa vas (n. pr. Kostanje). Pričajo pač o višji gledališki kulturi in so prve vzbudile pozornost posameznikov iz vrhnjega sloja (Oberammergau!), tudi znanstvenikov. Družbeno osnovo so ji dajali dostikrat ali posebni stanovi (v nekdanjih časih rudarji in fužinarji, v Oberammergauu podobarji i. pod.), prvotni rokodelski cehi in poznejše cerkvene bratovščine (v Ljubljani je skrbela za pasijonsko procesijo, kakor znano, bratovščina Redemptoris mundi). Vprav preko bratovščin, ki med svojimi člani raznih stanov niso delale razlik, so prišli kmečki ljudje v vodilno plast ljudskega gledališča. Na Koroškem so opravljale to nalogo menda zlasti bratovščine mrtvega Kristusa (Christi-Leichnam-Bruderschaften), preko katerih je kmečko prebivalstvo prevzelo uprizarjanje pasijonskih iger. Naslednice bratovščin so igralske družbe; te preveva večinoma še nabožni duh ter združujejo brez razlike kmete in rokodelce. Ločijo se od novejših diletantskih ali amaterskih igralskih družin po močni zavesti izročila in krepkejši medsebojni povezanosti udov; rekvizite in kostume si spravljajo v župnišču ali občinski hiši, besedila hrani igrski vodja in se dedujejo iz rodu v rod.

VII. ZNAČILNOSTI

Osnova ljudskega gledališča je občečloveški *mimus*, porojen iz gona po oponašanju in predstavljanju,¹¹² oblikovan v kultu predkrščanskih dob. Odkar pomnijo, živi pri nas v šemskih obhodih (korantija), v mi-

¹¹¹ Gl. med drugimi Leopold Kretzenbacher, Lebendiges Volksschauspiel in Steiermark 51 sl.

¹¹² Gl. Hermann Reich, Der Mimus. Berlin 1905. — Johan Huizinga, Homo ludens. Vom Ursprung der Kultur im Spiel. Hamburg 1956.

*Nastop pastirja v
»Pastirsko - trikra-
ljevski igri« v Me-
žiški dolini
(Sentanel 1958)*

Foto: B. Stajer

*»Ta star« grozi
»Pustu« z »bolom«
(Lavfarija v Cerknem
1956)*

Foto: B. Stajer

*Križanje v Dra-
bosnjakovi »Igri o
Kristusovem trp-
ljenju«
(Kostanje 1932)*

Foto: J. Spicar

mičnih spopadih (Zima in Pomlad), v improviziranih nastopih ob važnih priložnostih v življenju skupnosti (svatba). To je *matična plast*, ki iz nje stalno dotekajo življenjski sokovi vsemu ljudskemu gledališču.

Znanost posebno poudarja *mimično nadarjenost alpskega rodu*. Razlaga jo s posebnimi pogoji življenja v gorah, ki da zahtevajo večjo intenzivnost kulta in običajev, ter z biološkim dejstvom, da se v Alpah srečujeta severnjaška in sredozemska rasa,¹¹³ iz česar da sledita posebna sposobnost in nagnjenje k *mimično-dramatskemu ustvarjanju*. Vsekakor je dejstvo, da je ljudsko gledališče v alpskem svetu prav posebno bogato.

Danes, ko je gradivo ljudskega gledališča drugod več ali manj že znano, razbiramo določena območja, ki kažejo vsako zase svojski igrski spored ali pa svojske variante tudi drugod znanih iger. Ta območja, ki jih avstrijska znanost imenuje »Volksschauspiellandschaften«, so plod določenih zgodovinskih dejstev, igrski spored pa je rasel iz skupnega središča — bilo jih je lahko tudi več — in se razširil po vsem območju, ki je bilo — to je treba podčrtati — tudi v kulturnem pogledu svojstvena enota. Slovenci smo bili od začetka 15. stoletja del *Notranje Avstrije*, ki je obsegala vso zgodovinsko Štajersko, Koroško, Kranjsko, Istro in Trst. Na tem območju se je razvila kljub razlikam v jeziku dokaj enovita ljudska kultura s svojskim sporedom ljudskih iger in običajev. Zato govorimo o notranjeavstrijskem območju ljudskega gledališča, ki zajema poleg nemških tudi slovenske igre. *V tej zvezi se nam pokaže Drabosnjak v drugačni luči*. Drabosnjak ni navaden prevajalec, marveč le slovenski izraznik igrskega blaga, ki je bilo lastno in skupno vsemu notranjeavstrijskemu območju brez razlike govorice!

V »predgovoru« k svoji »Komediji od celiga grenkiga terplenja Jezusa Kristusa...« je Drabosnjak lepo nakazal skrivnost nastajanja ljudske igre:¹¹⁴

Sakaj moi fraid bi tak biu
De bi jeit en takai bratrou dobiu
De bi je k tej komedijej zue sbirou
Ino prou dobro zue komandierou
Ali fe bojo ani nauzhiti teli
Bomo to shaloitno komedijo imeli

V začetku vsak stvaritve je tudi v ljudski kulturi *posameznik*. Ta mora imeti veselje do igranja (»moj frajd bi tak biu«), mora biti aktivna, vodstvena osebnost, umetnik in organizator hkrati (»de bi je cue zbirou in prou dobro cue komandierou«). Zbrati mora skupino ljudi (»en takej bratrou«), ki jih igranje tudi veseli (da »se bojo ani naučiti teli«). Tako nastane igra in nje predstava (»bomo to... komedijo imeli«). Ta posameznik — »Macher« ga nekje imenuje Anton Dörrer — je *posrednik*

¹¹³ Gl. Dörrer, Forschungswende 59 sl.

¹¹⁴ Navajam po prepisu Jožefa Šefmana 1841 (rokopis v knjižnici slovanškega seminarja dunajske univerze, mikrofilm v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU v Ljubljani), vv. 35–38.

vplivov, ki od zunaj prihajajo do podeželske — ne pravim: kmečke — skupnosti, in zmerom tudi *varuh* izročila. Pri nas je bil — to dokazuje sam Drabosnjak — navadno bukovnik.¹¹⁵

Vloga igrskega vodje je že leta 1894 lepo opisal Ferd. Menčík.¹¹⁶ »Glavna naloga je bila na ramah igrskega vodje skupine; on ni samo posamično prepisoval vlog in jih delil med igralce, on je igralce tudi učil vlog in skrbel, da je vsak svojo kar najlepše zaigral. To je zahtevalo pogosto nemalo dela, posebno pri osebah, ki so morale povedati nekaj sto verzov... Bilo je tem težavnejše, ker znanje branja in pisanja v teh krajih ni bilo tako razširjeno kakor zdaj; treba se je bilo truditi s takšno osebo pogosto tudi nekaj dni. Bil je tudi za šepetalca, samo včasih ga je nadomestil učitelj; in ker je bila med igro njegova pozornost obrnjena drugam, se je zmerom pobrigal, da so si igralci vloge dobro vtisnili v spomin. Bil je tudi edini režiser igre; pri tem mu je pomagala njegova priročna knjiga, v kateri so bili označeni posamezni nastopi. On edini, ki je znal do kraja vso igro, je mogel pregledati, kako naj se razdeli igrišče in kako naj potekajo posamezni prizori. Tudi za to je moral skrbeti, da je izhajal s svojim osebjem; dostikrat je moral uporabiti isto osebo, da je igrala razne, manjše vloge. Poznavajoč značaj in sposobnost svojih rojakov, je mogel tudi najbolje presoditi, za katero vlogo je kateri sposoben. Če naj je obdržal skupaj tako različne ljudi, je moral vodja previdno postopati in zastaviti včasih vso svojo avtoriteto.

Vlog so se učili in vaje so imeli navadno zvečer po delu; dan je bil posvečen rokodelskemu ali kmečkemu delu. Shajali so se ali v kakšnem javnem prostoru ali v kakšni večji hiši pri preji; vaje so bile ves zimski in pomladanski čas.«

Režiserska naloga igrskega vodje je pri ljudskem gledališču navadno majhna. P. Bogatyrev dobro pripominja,¹¹⁷ da je pri obrednih ali nabožnih ljudskih igrah režiser pravzaprav — ljudsko izročilo! Posameznik-režiser je samo njegov tolmač.

Mimično-dramatska obredja predkrščanskega izvora ne zahtevajo besedila. Kjer pa je besedilo potrebno (n. pr. pri svatbah pred nevestinim domom, v godčevskih prizorih i. pod.), se dosledno *improvizira*. Ljudska igra po vrhnjeslojnih vzgledih pa že potrebuje besedilo. Besedila izhajajo večidel iz mest in trgov, koder so igralci cehovci in bratovščinarji in koder so se ustavljali potujoči igralci. Vaški igrski vodja je bil poleg vsega drugega človek, ki je dojemal vrhnjeslojne gledališke tvorbe drugače kakor njegovi vrstniki. Reagiral je nanje aktivno z željo, da bi sam s svojimi ljudmi priredil nekaj podobnega. Imeti je moral v sebi toliko stvariteljske sile, da je svojo željo lahko tudi uresničil.

¹¹⁵ Prim. France Kotnik, Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci. Narodopisje Slovencev II. Ljubljana 1952, 86—102.

¹¹⁶ Menčík, Vánoční hry str. IV—V.

¹¹⁷ Bogatyrev, Lidové divadlo 88.

Z igrskimi besedili je bilo tako kakor z drugimi mestno-trškimi vplivi, ki so prihajali, kakor prihajajo še dandanes, na podeželje — najpoučnejši primer za to je noša. Vplivi se pooblikujejo, a se pri tem prilijajo. Igrski vodja je priredil besedilo po svojih zmožnostih in po sposobnostih svojih igralcev, oziral se je pa tudi na svoje občinstvo. Tudi to je lepo povedal Drabosnjak:

Jes ja kej nemo, jes ja se zmauo ven ipoınam
 Jes sim ituorou nar bveli kaker snam ...
 Ker mene moja pamet vezh kne perpuiti
 Sa vol ta ne pogeram obedna zhaiti...¹¹⁸

Kakor vsak ljudski pesnik, tudi ljudski dramatik ne pozna avtorskega častihlepja in ostane največkrat anonimni. Še več, besedila se krušijo¹¹⁹ in tista, ki jih je rešilo zbirateljsko delo od druge polovice prejšnjega stoletja dalje, prav zadržano niso ohranjena v prvotni obliki; tako je Drabosnjakovemu pasijonu neznan igrski vodja pozneje dodal »Ovčarsko (ali šefarsko) igro«.

Bilo bi pa krivično, ako bi podeželskim dramatikom pripisovali zgolj naslanjanje na mestno-trške predloge. Že naše pastirske kolede kažejo, da so bili dramatik na deželi tudi samonikli.¹²⁰ Mesto zase sploh zavzemajo besedila, ki so delo bolj ali manj šolanih ljudi (šolnikov-organistov, duhovnikov). Toda v ljudski rabi so bila konec koncev podvržena isti usodi kakor vsako drugo besedilo.

Igrišče v ljudskem gledališču noče predstavljati določenega kraja. Tega ljudska igra ne potrebuje. Pri obhodni igri trikraljevskih ali jurjevskih kolednikov poteka dogajanje pred hišnimi vrati, pri oračih na dvorišču. Pri sobni igri prihajajo in odhajajo igralci skozi vrata, ki vodijo v vežo ali v kamro. Igra poteka v praznem četverokotu, ki ga od treh strani mejijo klopi.¹²¹ V slovanski ljudski igri se razmeji igrišče sredi med gledalci ponekod z magičnim obredom: Pred rusko igro »Barin« se pridrevi v izbo »konj« (maskiran jezdec na maski-živali) in švrka z bičem po navzočih, ki se umikajo in tako naredijo potrebni okrogli prazni prostor sredi izbe.¹²² V češkem ljudskem gledališču prevzame to vlogo fant, preoblečen v »pometačko«,¹²³ ki pride v izbo in dela prostor

¹¹⁸ Šefmanov prepis (gl. op. 114), vv. 19—24.

¹¹⁹ To lepo kaže primerjava besedila mežiške božičnotrikraljevske igre po zapisu Jaka Sema (gl. op. 45) iz 1954 in besedila v izvedbi šentaneljskih igralcev iz 1958 (magnetofonski posnetek št. 5/I v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU). Medtem ko je n. pr. zapis iz 1954 še ves v verzih, so se verzi 1958 v pretežni meri razvezali v neizrazito prozo!

¹²⁰ V svojih »Slovenskih pastirskih koledah« (v tisku) sem mogel pokazati nekaj izrazitih primerov te vrste.

¹²¹ Gl. izvrstni prikaz Leopolda Kretzenbacherja Bühnenformen im steirisch-kärntischen Volksschauspiel. Carinthia I 141 (1951), 156—160.

¹²² Gl. I. E. Ončukov, Severnyje narodnyje dramy. St. Peterburg 1911, 114.

¹²³ Podobno tudi v šlezjski ljudski igri (»Kehrweibel«), gl. Friedrich Vogt, Die schlesischen Weihnachtspiele 55.

za maskare. Odriva ljudi in pometa okoli sebe, pri tem včasih z metlo sune dekletom pod krila.¹²⁴

Gledalci, domači in sosedje, posedejo ali pa se razpostavijo ob stenah naokoli, za pečjo in po peči.¹²⁵

Nekatere igre se igrajo prav zunaj. Tako poroča Dav. Trstenjak o zelenem Jurju in rabolju, da se primeta in mečeta »na zeleni trati«.

Pod vplivom vrhnjeslojnega gledališča nastane na takšni »zeleni trati« tudi pravi vzvišeni omarni oder, kot ga poznamo od Švice¹²⁶ preko avstrijskih dežel¹²⁷ do Češkega.¹²⁸ Na Tirolskem mu pravijo »Spieltenne«,¹²⁹ na Kostanjah je »pinja« (< Bühne), na Češkem pa »tratum« (< theatrum), ki stoji na »palácu«.¹³⁰ Kostanjska »pinja« je imela zaveso, ki jo omenja tudi Drabosnjakovo pasijonsko besedilo (»dienejo firgank pried«). Le-ta deli prednji oder od zadnjega ali notranjega odra. Oder te vrste je rabil in rabi na Slovenskem Koroškem samo za uprizarjanje pasijona.

Vprav pasijoni koroško-štajerske skupine¹³¹ so izredno zanimivi, ker potekajo zapored na treh igriščih: na odru (prizori od posvetovanja pri Kajfažu do sodbe nad Kristusom), kot obhod (križev pot) in »na zeleni trati« vrhu griča (križanje): prav takšen je bil Drabosnjakov pasijon.

Dekoracij ljudsko gledališče komaj kaj potrebuje. Božični koledniki so za svojo pastirsko koledo nosili s seboj jaslice, ki so jih postavili na stol in pred njimi odigrali svoj prizor. V večjih sobnih igrah sta zadoščala klop ali stol. V mežiški božično-trikraljevski igri pomaknejo v sredo izbe star naslanjač in že je pred nami dvorana s Herodeževim prestolom. Ganljivo preprost *rekvizit* dopolni, kar manjka. V Drabosnjakovi božični igri sta Marija in Jožef odigrala »rojstvo« tako, da sta sedla vsak na svoj konec klopi, vmes na sredo pa sta postavila ptičji krmilnici podoben rekvizit. V njej je bila sveča. To je Jožef vpricho vseh gledalcev

¹²⁴ Jan Týkač, Mikulášský a maskarní průvod ve Zhoři. Časopis Společnosti přátel starožitnosti českých 12 (1904), 144. — Pometač z metlo nastopa tudi pred bohinjškimi šemami (Stara Fužina, zapis N. K.).

¹²⁵ Tako nastane pravo »gledališče v krogu«, ki hoče biti sicer »nova« domisljica sodobnih režiserjev in arhitektov, prim. Margo Jones, Gledališče v krogu v ZDA. Gledališki list — Drama, Ljubljana 1951-52, 5, 112—115; Lojze Filipič, »Gledališče v krogu« prvič v Jugoslaviji. SPor 4 (1954), 17. junij, 6.

¹²⁶ Prim. sl. pril. I.

¹²⁷ Gl. op. 121!

¹²⁸ Gl. Ferdinand B. Mikovec, Stopy selského sousedského divadla v Čechách. Lumír 5 (1885), 811—812.

¹²⁹ Gl. Anton Dörrer, Tiroler Fasnacht innerhalb der alpenländischen Winter- und Vorfrühlingsbräuche. Wien 1949, 24 et passim (= Österreichische Volkskultur. Forschungen zur Volkskunde 5).

¹³⁰ »Pod palácem se vyrozumíva velká louka, ne docela rovná, nýbrž drobet šikmá, prkny ohrazená, na jedné straně k některému domu přiléhající, takže tento za skladiště sloužil. Na nižší straně louky té nalézalo se »tratum« (Ferd. B. Mikovec). — Tudi kostanjska »pinja« je danes navadna šupa.

¹³¹ Gl. Leop. Kretzenbacher, Passionsbrauch (op. 67).

prižgal, Marija pa je izpod plašča vzela keglju podobno punčko in jo celo dokaj slišno (»Še zaropotauo je!«) položila zraven sveče. Tako se je vpričo vseh gledalcev rodil Ježušček!¹³² V štajerski božični igri¹³³ vzame Jožef, ko z Marijo nastopita, vpričo vseh gledalcev lesenega volička in oslička iz svojega tesarskega cekra ter ju postavi na stol predse in pred Marijo. V mežiški božično-trikraljevski igri prinese Jožef jasli pod pazduho v izbo in jih po končanem prizoru tako tudi odnese. Herodeževi vojaki dokažejo v Drabosnjakovi božični igri opravljeni pokol nedolžnih otročičev tako, da prinese na sabljah navezane keglje v izbo. V igri o paradižu (»Paradeisspiel«) zadošča navadna smrečica, ki jo drži v rokah čepeči hudič, da v gledalcih vzbudi predstavo »raja«.¹³⁴

Po vrhnjeslojnem, z renesančno kuliserijo opremljenem odru se je vzgledovala »pinja«, le da so bile kulise na moč preprosto poslikane.

Razume se samo po sebi, da takšne predstave tudi posebne *razsvetljave* ne potrebujejo. Pri igrah na današnjem nemškem Štajerskem zagrnejo pač z odejami vsa okna in igrajo pri navadni sobni razsvetljavi (električna svetilka izpod stropa). Nič drugače ni v Mežiški dolini.

Če govorimo o *kostumu* v ljudskem gledališču, nam je ločiti med kostumi v nastopih *predkrščansko-obredne vsebine* in kostumi v poznejših igrah iz *krščanske plasti*.

Prvi imajo za seboj dolgo razvojno dobo, vsebujejo stare paleolitske (teriomorfne) in neolitske (antropomorfne) elemente,¹³⁵ ki so jih že poznejši vplivi, tako zlasti antično-srednjeveški mimos,¹³⁶ močno, da ne rečem do nespoznavnosti modificirali. A tudi poznejše dobe niso šle kar tako mimo njih. Posamezne skupine in postave predstavljajo skoraj vsaka zase zanimive probleme, ki se jih polagoma lotevamo.¹³⁷ Presenettjiva je njihova fantastika.

V *poznejši igri* je kostum nekaj, kar naj osebo karakterizira, a jo naj hkrati oddvaja od skupnosti.¹³⁸ Karakterizacija je zmerom realistična, a pri tem tudi nerealistična. Če nastopata v mežiški božično-trikraljevski igri oba pismouka v cilindrih in salonski suknji, učinkuje to brez dvoma zelo realistično, je pa hkrati tudi kričeče anahronistično. Zunanost oseb, ki zavzemajo v igri kak poseben položaj, mora biti kričeča, eksotična. Vojaki se oblačijo v stare vojaške uniforme, si natikajo stare kirasirske

¹³² Poročal Jakob Špicar (zapis N. K.).

¹³³ Navaja Leop. Kretzenbacher, Lebendiges Volksschauspiel in Steiermark 154.

¹³⁴ Gl. Niko Kuret, Ljubljanska igra o paradižu, 34 sl.

¹³⁵ Prim. Richard Pittioni, ocena Dörrerjeve Tiroler Fasnacht, v: Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnographie und Prähistorie 78—79 (1949), 169—171.

¹³⁶ Gl. Hermann Reich (op. 112) in Waldemar Liungman (op. 17).

¹³⁷ Prim. za zdaj: Niko Kuret, Harlekin v Bohinju? SE 9 (1956), 237—252. — Isti, Koranti na Ptujskem polju. Zbornik predavanj na kongresu Zveze jugoslovanskih folkloristov 1957 v Varaždinu (v tisku).

¹³⁸ Prim. Bogatyrev 118.

ali navadne gasilske čelade, se postavljajo s starimi konjenišskimi sabljami. Polno je tudi fantazijskih oblek in pokrival domačega izdelka, vse je živobarvno in razkošno, čeprav papirnato. Kakor se srednjeveški in baročni slikarji niso menili za historične noše — saj jih je malokateri poznal —, tako je ljudskemu gledališču sleherni historični verizem v kostumih deveta briga. Že P. Bogatyrev je ugotovil dvojno tendenco v ljudskem gledališkem kostumu: ustvariti nekaj nenavadnega, a se hkrati tudi približati sedanjosti.¹³⁹ Najlepši primer za to je v mežiški božično-trikraljevski igri hudič, ki si je (1958) nataknil — plinsko masko.¹⁴⁰ Ljudsko gledališče ne pozna golote. Od srednjega veka dalje predstavlja goloto bela obleka — Kristusa bičajo in križajo v beli obleki, belo oblečena sta tudi Adam in Eva v igri o paradizu.

Ker je ljudska igra običaj, *obred*, je način govorjenja v sakralnih prizorih daleč od vsakega naturalizma. Igralec govori, bolje — skandira »ambulando«, to se pravi, da hodi gor in dol, trije koraki pridejo na tri glasovne dvige (arsis), ob četrtem dvigu glasu se igralec obrne (versus). Fr. Kotnik nam je opisal potek Božične igre ob Vrbskem jezeru izza 35 let.¹⁴¹ Ko nastopita Parolkus (= prolog) in angel, napravita štiri korake, obstaneta in recitirata 4—6 verzov, nato se obrneta, napravita zopet štiri korake in povesta naslednjih 4—6 verzov. Če pastirci stojé govorijo ali pojejo, tvorijo trikot in gledajo drug proti drugemu. (Enako se ustopijo trikraljevski koledniki pri železnikarsko-kroparski koledi.) Sleherna mimika je neznana, obraz ostane tog, naturalističnih kretenj ni, roke se po potrebi samo liturgično dvigajo ali na prsih prekrizajo. Drugačni pa so nastopi pastircev na paši in pa hudičev. Tu se sprosti pravadna mimična sila ljudstva! Namesto toge bukovske govornice zažubori beseda v narečju, vse je domače robato in razposajeno. Hudiči pa značilno poskakujejo kakor naši koranti.

Pri le-teh in pri podobnih likih iz predkrščanske dediščine veljajo glede sloga »igranja« spet drugačna, a bolj ali manj spet določena pravila. Korant mora skakati, lavfarji teko, medved pleše i. pod.

Spoznavanje ljudskega gledališča nam kaže ljudsko življenje preteklih dob v novi luči. V književnosti sicer govorimo o »literarni suši« profireformacijske dobe. V kulturni zgodovini in posebej še v zgodovini naše ljudske kulture pa v tej dobi o kaki »kulturni suši« ni sledu. Prav nasprotno. Ljudsko gledališče nam odstira pogled v bogato in razgibano, torej vse prej kakor enolično življenje tedanjega podeželskega prebivalstva: drug drugega so se držali lepo po vrsti prazniki in praznovanja, z njimi pa najrazličnejša obredja in igre, ki jih je bilo treba obhajati, kakor je velevalo izročilo. Življenje je bilo »živa pratika«, organsko po-

¹³⁹ Prav tam 120.

¹⁴⁰ V fototeki Inštituta za slovensko narodopisje SAZU je fotografija Kukera iz bolgarskega sela Muren (Brezniško), ki si je tudi nataknil plinsko masko! (Za gradivo sem hvaležen gospe Veri Venedikovi, znanstveni sodelavki Etnografskega muzeja v Sofiji.)

¹⁴¹ Gl. Kotnik, Starosvetnosti 106—107.

vezano z letom v naravi in s smiselnim krogotekom praznikov.¹⁴² Bil je baročno bujen svet, čigar sledove ugotavljamo do današnjih dni.

Vrhneslojno nasprotovanje ljudskemu gledališču je že samo zatrla mnogo njegovih pojavov in oblik. Notranjo izvotlitev in s tem nujno razsulo starosvetnih pojavov pa so prinesli novi družbeni, gospodarski in ljudsko-prosvetni pogoji, ki so dodobra spremenili notranjo strukturo ljudstva. Zaradi njih se nekatere oblike ljudskega gledališča sploh opuščajo, ali pa dobivajo nespecifičen okvir in njim tujo funkcijo, kar jih v kratkem ugonobi.¹⁴³ Posebno je usoden vpliv amaterskega odra. Ljudje hočejo — postavim — staro sobno igro spraviti na gledališki oder v društveni dvorani! Igra, ki je po svojem bistvu obred in običaj, postane s tem hipom teater in prejme svojo smrtno obsodbo...¹⁴⁴

VIII. SKLEP

Leta 1946 je predaval P. Bogatyrev v Ljubljani.¹⁴⁵ Med drugim je poudaril, da bi bila važna naloga folkloristov in gledaliških teoretikov, pozorno proučiti vse oblike ljudskih iger. Na žalost je treba priznati, je nadaljeval, da se je na tem tako obširnem področju storilo zelo malo in, kar je še hujše, da so bile zanemarjene zlasti one oblike, ki so danes že umrle ali pa naglo izumirajo. Potrebno je, je dodal, podvzeti odločne ukrepe ter takoj proučiti predstave, ki še obstojajo.

V to smer gredo prizadevanja oddelka za ljudske običaje in igre v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU v Ljubljani.¹⁴⁶ S tem se je ubadal osamljen že pred 50 leti naš France Kotnik. Seminariskim nalogam, ki je v njih mladi študent na veselje svojega akademskega učitelja Matije Murka odkrival koroško ljudsko gledališče, je leta 1908 sledila njegova doktorska disertacija o Andreju Šusterju Drabosnjaku. Do smrti je bil del Kotnikovega srca in njegovega dela posvečen slovenskemu ljudskemu gledališču; v predalu je zapustil nedokončan rokopis,

¹⁴² Prim. tudi Leopold Schmidt, Paradeisspiel in Wien 2.

¹⁴³ Zelo poučne so glede tega ugotovitve Leopolda Kretzenbacherja, Bühnenformen 136 sl.

¹⁴⁴ V ta razvojni štadij prehajajo polagoma vsi ostanki starosvetnega gledališča, krščansko-nabožnega, nič manj pa tudi predkrščansko-obrednega; zgovoren dokaz za to je korantija, ki jo je zanimanje »folkloristov« in tujega »občinstva« že dovolj spridilo!

¹⁴⁵ Gl. M(ilko) M(atičetov), Problemi ljudskega gledališča pri Slovanih. Predavanje P. Bogatyreva, prof. folklore na moskovski univerzi. SPor 7 (1946), 26. februarja.

¹⁴⁶ Dasi s skrajno omejenimi gmotnimi sredstvi in v skrbi enega samega človeka, vendar rešuje z magnetofonskimi in filmskimi posnetki, kar na terenu še živi (tako v letu 1958: Trikralsjevska koleda v Kropi, Pastirsko-trikralsjevska igra v Šentanelu pri Prevaljah), sistematično zbira vse rokopise Drabosnjakovih in drugih iger (v mikrofilmih in fotokopijah) ter ustvarja arhiv vsega gradiva, ki spada v področje ljudskega gledališča Slovencev.

kritično izdajo Drabosnjakovega Izgubljenega sina. Že zgodaj (1924) je opozoril na skrito bogastvo našega ljudskega gledališča: »In če bo ... kdo pregledal Štrekljeve še neobjavljene dodatke, bo naletel še na več ... pastirskih božičnih pesmi, ki so ostanki naše narodne dramatike, dokazal bo lahko, da je Drabosnjak le epigon onih 'narodnih' dramatikov, od katerih imamo baš te odlomke ohranjene v Štrekljevi veliki zakladnici slovenske narodne poezije.«¹⁴⁷ Trdno je bil prepričan o tem bogastvu, dasi ga sam ni utegnil dalje odkrivati. Verjel je, da bo »navidezna praznina po reformaciji ... izginila«. Delo, kolikor smo ga, dasi precej pozno, mogli do danes za njim opraviti, in nova spoznanja, ki smo jih tako dobili o našem ljudskem gledališču, potrjujejo Kotnikovo vero.

Zusammenfassung.

DAS VOLKSTHEATER DER SLOWENEN

Eingedenk des 190-jährigen Jubiläums des slowenischen Bauerdramatikers und Spielleiters Andreas Suster Drabosnjak (geb. am 6. Mai 1758 in Kärnten), legt der Verfasser an Hand der bisherigen Literatur einen für den slowenischen Leserkreis erstmaligen Versuch eines Umrisses des gesamten Volkstheaters vor. Er klärt zuerst den Begriff und gibt hernach eine Definition, wonach das Volkstheater mimisch-dramatische Gestaltungen umfasst, die im Volke verschiedener Gegenden am Leben sind oder waren und als Begleiterscheinungen sowohl des vorchristlichen als des christlichen Jahresfestkreises, somit als festliche und Brauchtümliche Aufführungen und nur teilweise als Unterhaltung, in überlieferungsmässigen und stets wiederkehrenden Formen, in festgesetztem Stile, teilweise in vordramatischen, lediglich mimisch oder dabei höchstens mit einem undramatischen Text ausgestatteten Darbietungen, in der Regel aber mit grösstenteils alten, in der Mehrzahl im Barock wurzelnden und später weitergeformten Texten angetroffen werden. Er gibt hernach eine Übersicht der bisherigen Volkstheaterforschung anderwärts und in Slowenien und geht dann zu einer provisorischen Zusammenstellung des slowenischen Materials über. Er gliedert es in drei Gruppen auf: 1. das christlich-erbauliche Volksschauspiel (Weihnachts-, Oster-, Pfingst- und Nachpfingstkreis, biblischer Kreis, Ordensdramen), welches durchwegs der alten »Volksschauspiellandschaft Innerösterreich« angehört, 2. das vorchristlich-brauchtümliche Erbe (Neujahrs- und Winterkreis, Fasnachts- und Frühlingskreis, Bauernarbeitskreis, Ständekreis, Hochzeitskreis, Tanz), dessen Elemente durch ihre mannigfache Verwandtschaft mit ähnlichen Elementen bei den anderen Südslawen ihren slavischen Ursprung beweisen, aber auch Reste der Altsiedlerkultur durchscheinen lassen, 3. das burleske Spielmannserbe, als dessen Träger durchwegs die Bauernmusikanten auftreten. Er lässt sodann eine Übersicht der Spielformen (nach Leopold Schmid) folgen und versucht die gesellschaftlichen Träger des Volksschauspiels aufzuzeigen. Zuletzt gibt er eine Zusammenstellung der Merkmale, die sowohl theaterwissenschaftlich als auch volkskundlich das Volkstheater charakterisieren. Abschliessend weist er auf die Wichtigkeit der Volkstheaterforschung hin und erinnert an die Überzeugung Fr. Kotniks, dass die Kenntnis des Volksschauspiels den Reichtum der slowenischen Volkskultur der vergangenen Jahrhunderte neuerdings beweisen wird.

¹⁴⁷ Gl. op. 86.

Ivan Grafenauer

IV. Divji mož sirar — ujeti divji mož

Glede izročil o divjem možu je že pokojni Jakob Kelemina¹ pokazal na to, da je ime Kanih gornjegrajskega divjega moža, velikega »kakor deček šestih let«,² na Krasu pa je »sveti Blaž njegov oče« (gl. »Zagovor zoper izvin«,³ ki ga je v Gabriju pod Gorico zapisal Karel Štrekelj, povedal pa njegov ded Valentin Pavletič) — v sorodstvu z imenom »gannes«, kakor imenujejo Ladinci žene divjih mož. To zvezo so potrdile tudi bajke in pripovedke o Ujetem divjem možu in o Divjem možu sirarju, ki so časih tudi združene v skupne inačice.⁴

V Zgodovinskem časopisu (ZČ 6-7, 1952/53, 140—144) smo si ogledali dve inačici iz nekdanje Reci je in štiri iz zahodne Slovenije. Graubündenska pripovedka Th. Vernalekena⁵ — iz neznanega kraja — pripoveduje o divjem možu, da hoče prijaznega mu planšarja naučiti vse svoje sirarske umetnosti, pa ga ta sam z neprevidnostjo užali in prepodi. Italijanska inačica iz Južne Tirolske Christiana Schnellerja⁶ pa govori o opojenem in ujetem tatinskem divjem možu Salvanelu, ki se

¹ Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (1930), op. k št. 153, str. 391; sklicuje se na Mannhardt, Wald- und Feldkulte I², 115.

² Franc Kocbek, Stori je. Narodne pripovedke in pravljice iz gornjegrajskega okraja, št. 85, v knjigi Savinjske Alpe, Celje (1926), str. 267, posebej str. 34; Kelemina, n. d., št. 153, str. 220.

³ Fran Erjavec, Iz potne torbe, Letopis Maticе Slovenske (LMS) 1882/83, str. 338: Kádar se noga izgáne (izvínе) = Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi (SNP) III, št. 5171, str. 210: Zoper izvin, v. 6, 16: Pride (Vzame) sveti Blaž, Kánihov oča.

⁴ Iv. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, Zgodovinski časopis (ZČ) 6—7 (1952/53), 124—153; isti, Dodatek k slovenskim pripovedkam o Ujetem divjem možu, ZČ 8 (1954), 150—153.

⁵ ZČ 6—7, str. 140 s., op. 30; besedilo po Vernaleken-Burg, Alpensagen, A. Pustst, Salzburg-Leipzig 1938 (Vernaleken ²1938), str. 137 s. = Theodor Vernaleken, Alpensagen (1858), št. 150. Von den wilden Männlein in Graubünden 4, odst. 3, str. 216 s.

⁶ Iv. Grafenauer, ZČ 6—7, str. 141, op. 31; Veselovskega ruska parafraza po Christianu Schnellerju, Märchen und Sagen aus Wälschtirol, Innsbruck (1867), str. 213—215 (ne 215 i 215!); ZČ 8 (1954), str. 131—132, besedilo po samem Schnellerju.

s poukom o sirarstvu (s siriščem) odkupi iz ujetništva, pa ljudem vendar prikrije zadnjo skrivnost, kako se iz sirotke vosek dela. Tej pripovedki ustrezajo štirje pripovedčni drobci (miniature) — vsi o ujetem divjem možu sirarju — eden iz Loga pod Mangartom, ki ga je zapisal Simon Gregorčič mlajši,⁷ trije iz Trente, Zapovdnam in Soče, ki jih je zapisal dr. Milko Matičetov.⁸

Med retijskimi in slovenskimi inačicami je le prav šibka teritorialna zveza po opojenem, pa ne ujetem divjem možu mlekarju in maslarju (ne sirarju) v inačici iz Wachsenberga pri Feldkirchnu v nemškem delu Koroške (ZČ 6-7, 139).⁹

Obravnavo je zaključil odstavek o kulturnohistoričnem pomenu tega pripovedčnega tipa, ki se glasi:

Inačični tip o divjem možu, učitelju sirarstva, je kulturnohistorično velikega pomena. Kakor se nanašajo vzhodnoalpske pripovedke o odkritju železnih in svinčenih rudnih ležišč na novopoživljeno rudarstvo, ki je po prihodu Slovenov v Karantanijo propadlo, tako se tudi pripovedka o uvedbi sirarstva v Osrednjih in Vzhodnih Alpah nanaša na podoben kulturnohistoričen dogodek. Pridelovanje trdega sira iz presnega mleka ni bila staroindoevropska zadeva. Kelti, Germani in Slovani so poznali od doma samo mehki sir iz kislega »zasirjenega« mleka: strnord. *ostr*, dan. šved. *ost* (= lat. *jus*, slov. *juha*) pomeni prvotno mehki sir, takisto stcslo. *syřŭ* iz **suros* (prim. stvnem. *sūr* »sauer«, »kisel«). Grki so se od balkanskih staroselcev naučili delati trdi sir iz (presnega) ovčjega in kozjega mleka. Kelti so se seznanili s sirarstvom pri Rimljanih ter sprejeli od njih tudi ime: lat. *caseus* st. ir. *caise*. Germani so se seznanili s sirom pri Rimljanih vsaj v 5. stoletju n. e. in ga potem tudi sami delali; vsi Zahodni Germani imajo latinsko ime za sir (*Kluge-Götze*, *Etym. Wörterbuch der deutschen Sprache*, ¹¹1934, 288 s. v. *Käse*): zh. germ. **casjus*; stvnem. *kasi chasi*; st. saks. *kasi*, *ciəsi*, srvnem. *kaese*, srniznem. *case*, ang. saks. *cese*, *cyse*, angl. *cheese*. Slovani, ki trdega sira niso dobili neposredno od Rimljanov, ampak posredno in ne samo od njih, so ohranili staro ime *syřŭ-sir*; sir iz kislega mleka pa se je po nujnosti poimenoval s pridevnikom: *mehki sir*, *gnili sir* i. pod. Na katero dobo se retoromanska (potem tudi laškotirolska in slovensko-vzhodnoalpska) pripovedka nanaša, se ne da za trdno ugotoviti. Nanašati se more na to, kako so se naučili sirarstva od staroselskih Retoromanov v 5. in 6. stoletju v Alpe došli germanski rodovi, lahko pa tudi na to, kako so

⁷ Josip Abram-Bajda Kazak, *Opis Trente*, Planinski vestnik 15, št. 12 (december 1907), str. 183 = ZČ 6-7, 142.

⁸ Milko Matičetov, osnovna inačica Andreja Hosnerja, *Trenta*, h. št. 20, ZČ 6-7, 142 s; dopolnilo k začetku: Franc Kverh, *Zapovdnam*, n. d., 143; dopolnilo k sklepu: Marija Kravanja, p. d. pri Marinčcu Pod Skalo, Soča, h. št. 68.

⁹ Georg Graber, *Sagen und Märchen aus Kärnten* (1935), 207 s. (²1944, str. 197 s.).

se naučili planinjenja in sirjenja pri Retijcih in Noričanih keltsko-rimski priseljenci.

»Dodatek k Slovenskim pripovedkam o ujetem divjem možu« v ZČ 8 (1954) je tu in tam pomanjkljivi Veselovskega ruski prevod južnotirolske pripovedke o Salvanelu nadomestil s Schnellerjevimi izvornimi besedilom, ki je resda samo prireditev italijanskega izvornika, pa je vsaj prevod iz prve roke. Korekturna opomnja pa opozarja še na Vonbunovo vorarlberško pripovedko o divjem možiču,¹⁰ ki hoče že skrivši povedati planšarici, kako se iz sirotke zlato dela, ko ga drug divji možič posvari in oba takoj izgineta; dalje še dve pohabljeni inačici iz Wipptala na severnem Tirolskem.¹¹ Zelo pomembna pa je Gianninijeva pripovedka iz Luce v Toskani,¹² v kateri divji mož (l'uomo selvatico) nauči pastirje delati maslo, sir in skuto, pa jim vendarle utaji, kako se z mleka olje snema. Pomen te inačice, ki ni mogla priti sem iz Švice ali Južne Tirolske, je ta, da izključuje prvo zgoraj (ZČ 6-7, 144) navedeno možnost in potrjuje drugo: nanašati se more le na to, kako so se indoevropski rodovi, ko so prišli na Apeninski polotok in v Alpe, naučili od tamošnjih staroselcev sirarstva, v Alpah pa tudi planinjenja.

Literatura, ki jo je Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani prejel leta 1956 po posredovanju našega prijatelja profesorja dr. Roberta Wildhaberja v Baslu, podoba divjega moža sirarja še v marsičem spopolnjuje. Več takih inačic nudi zbirka Dietricha v. Jecklin »Volkstümliches aus Graubünden« (1874; 1916 Chur — navajam po tej izdaji). Ena izmed njih, »Die Kunst, aus Schotte Gold zu machen«,¹³ v poglavitnih potezah soglaša z zgoraj omenjeno Vernalekenovo pripovedko (op. 5), vendar jo spopolnjuje v dvojnem pogledu: prvič odkriva njeno domovino — Prätigau — drugič pa odkriva, da bi bil divji možič planšarja, ko bi ga ne bil zmotil, naučil iz sirotke delati zlato.¹⁴

¹⁰ Franz Josef Vonbun, Die Sagen Vorarlbergs mit Beiträgen aus Liechtenstein. Auf Grund der Ausgabe von Hermann Sander (1889) neu bearbeitet und herausgegeben von Richard Beitzl (1950), Montfort-Verlag Feldkirch, št. 153. Das wilde Männle. Prim. ZČ 8, 152 s.

¹¹ Hermann Holzmann, Wipptaler Heimatsagen, Österr. Bundesverlag f. Unterricht, Wissenschaft u. Kunst, Wien (1948), str. 53. Prim. ZČ 8, 152 s.

¹² Gianfranco D'Arconco, Indice delle fiabe toscane, Firenze, Leo S. Olschki editore (1953), št. 1216, str. 173: povzetek po Giannini, Leggende, 491 s. Prim. Milko Matičetov, Slovenski etnograf (SE) 8 (1955), 290; ZČ 8, n. m. — To legendo navaja že Fernando Neri, Le maschere del selvaggio, Giornale storico della letteratura italiana 59 (1912), p. 55, op. 1: una leggenda lucchese, di Treglio (Arch. trad. popol. VII, pp. 490—491).

¹³ Dietrich v. Jecklin, Volkstümliches aus Graubünden I—III, Chur 1874 (1916, Chur, navedbe po tej drugi izdaji), str. 265 s. na str. VIII vir: Vonbun, Beiträge zur deutschen Mythologie, gesammelt in Churrätien, 1862.

¹⁴ Primerjaj z Vernalekenovim besedilom v ZČ 6—7, str. 140 s., op. 28 (gl. op. 5) Jecklinovo, n. d., 265 (op. 13): Die Kunst »aus Schotte Gold zu machen«. In einer Alpe im Prätigau lebte einmal ein Fänggenmannli mit dem Senn auf sehr vertrautem Fuße und empfing von demselben gar mancherlei Ge-

S prav to potezo spopolnjuje D. v. Jecklin pripovedko Vernalekenovo o fantih iz Contersa (v Prätigau)¹⁵ v inačico o divjem možiču sirarju. Ti fantje divjega možiča, ki je vaški kozar, upijanijo in zvežejo, da bi izsilili od njega kako skrivnost, pa bistroumni mali se jim s šalo odtegne in se nikoli več ne prikaže. Jecklinova pripovedka »Der pfiffige Waldfänge«¹⁶ dodaja razlog, zakaj se konterski fantje te grdobije lotijo: zvedeli bi radi, kako se iz sirotke zlato dela.

Jecklinova tretja pripovedka o divjakih Salangih na gori Salsalbo v italijanskem Poschiavu (Puschlav) v južnovzhodnem kotu Švice — nekoliko preoblikovano jo je sprejel v svojo zbirko tudi Arnold Büchli¹⁷ — je inačica južnotirolske pripovedke o Salvanelu,¹⁸ razločuje

schenke und Gaben. Um dem Sennen für die empfangenen Wohltaten dankbar sich zu erzeigen, sagte er einmal zu ihm: heute soll er es käsen lassen und soll ihm zuschauen, aber dabei kein Wort sprechen, bis es fertig sei. Der Senne ging den Vorschlag ein, setzte sich auf einem Melkstuhl und schaute dem Mannli zu. Dieses machte alles in der Ordnung und zuletzt, als es nach der Meinung des Sennen fertig war, stellte es den Kessel mit der Schotte wieder über das Feuer und schickte sich an, von neuem zu manipulieren. Nun aber fing der Senne überlaut an zu lachen und über das Mannli zu spotten, daß es aus der Schotte noch einmal käsen wollte. Da legte das Mannli die Kelle beiseite und sagte:

»Wenn d'nüt weißt,
So seist —«

und eilte fort und ließ sich nicht wieder sehen. Hätte der Senne geschwiegen, wie er versprochen, so hätte er sehen (S. 266) und lernen können, wie das Mannli aus der Schotte eitel Gold bereitet.

¹⁵ Vernaleken, Alpensagen (1858), št. 150, 3, odst. 6, str. 213 (1938, str. 134); prim. ZČ 6—7, str. 140 pri op. 28.

¹⁶ Jecklin, n. d., str. 86 s.: Der pfiffige Waldfänge (S. III: Vonbun, Beiträge). Ein Waldfänge bei Conters hütete einst einen ganzen Sommer die Ziegen des Dorfes. Jeden Morgen kam der wilde Geißler (kozar) bis nahe an die Häuser, um die Tiere abzuholen, und jeden Abend führte er sie bis zu der gleichen Stelle und kehrte dann wieder in den Wald zurück. Die Burschen von Conters versuchten öfters, aber vergebens, ihn zu fangen. Endlich kamen sie auf einen eigenen Gedanken und füllten zwei Brunnenröge, aus denen er zu trinken pflegte, den einen mit Wein, den andern mit Brantwein. Der Geißler kostete zuerst das Rote (den Wein) und rief: »Röteli, du verführst mi net«, und labte sich am Weißen (dem Brantwein). In der darauf folgenden Berausung ward er geknebelt und seine Peiniger, denen eine alte Sage bekannt war, die Fängen wußten aus der entziegerten Molke (Schotte) Gold oder das Lebenselixier zu bereiten, wollten ihn nicht eher freigeben, bis er ihnen ein Arcanum entdeckt habe. Er versprach ihnen, wenn sie ihn losbänden, einen recht guten Rat. — Er wurde freigelassen und da gab er ihnen den Rat:

»Ist's Wetter gut, so nimm de Tschöpa mit,
Ist's aber leid, chanst tuen, wie d'witt.«

¹⁷ Jecklin, n. d., 67 s.: Die Wilden von Salsalbo (str. III: G. Ch. in Pr.); prim. Arnold Büchli, Sagen aus Graubünden I². Verlag H. R. Sauerländer & Cie., Aarau (s. a.), 107 s.: Die Wilden vom Salsalbo. — Salsalbo (2858 m) na vzhodni meji Poschiava proti Italiji.

¹⁸ Bistvene poteze Jecklinove inačice (n. d., 67): Östlich des Fleckens Puschlav erhebt sich der riesige Salsalbo, an dessen Fuße tiefe Höhlen in das

se pa od nje v treh bistvenih potezah: ták strašen Salvango pride nekoč sam v planšarsko kočó; planšarji, silno prestrašeni, nadaljujejo svoje sirarsko delo in ga dovrše; potem pa jim divjak pokaže, kako se iz sirotke vosek dela. Planšarji pa so tako prestrašeni, da ničesar ne dojamejo in se tudi pozneje ničesar ne spomnijo.

V doslej nam znanih inačicah iz Churske Reci je in iz Švice sploh ni niti ene, ki bi — kakor južnotirolska pripovedka o Salvanelu ali slovenske iz Bovškega kota — kazala, kako je divji mož ali možičk prostovoljno ali prisiljen naučil planšarje sirarstva; v vseh gre le za neko skrivnostno uporabo sirotke, ki jo ljudem utaje. Novo pridobljena literatura tudi tu nudi spopolnil.

Najprej spet (četrta) Jecklinova pripovedka, iz vasi Schuders (1254 m) v Prätigau blizu vorarlberske meje; čisto v slogu graubündenskih pripovedk o divjih možičkih pripoveduje o tem, »Kako so se naučili planšarji delati sladki sir«. ¹⁹ Ker planšar te skrivnosti od prijatelja divjega možička nikakor ne more zlepa zvedeti, se loti zvijače; prav kakor izvabijo ljudje v Vernalekenovih pripovedkah od divjih možičev n. pr. skrivnost o zdravlilu zoper kugo, ²⁰ skrivnost, kako varno sekati visoka drevesa, ²¹ vrtati dolge lesene vodovodne cevi, ²² ali kako drugo skrivnost. ²³ Planšar nekega dne divjemu možičku, ko pride v kočó, veselo naznani, da zdaj tudi on zna delati »sladki« sir, in presenečeni divji možič mu z vprašanjem skrivnost odkrije: »Če si naredil sladki sir, si imel pač tudi želodec!« Planšar je nato takoj poskusil delo s kozličjim želodcem pa je šlo. ²⁴

Inneré des Berges dringen, die früher von »Wilden« bewohnt wurden... Diese Wilden, im Volksmunde *Salvanghi* genannt, stiegen oft ins Tal herab, aber immer nachts. Als Stock dienten ihnen Tannen, die sie gleich Grashalmen samt den Wurzeln aus dem Boden rissen... (Str. 68) Eines Tages kam ein Wilder in die Alpe *Sassiglione* herab und trat in die Sennhütte, wo die Sennen eben am Käsen waren, ein. Die Macht und Stärke eines Wilden kennend, machten die Sennen keinen Versuch, zu entrinnen, um so mehr, als der Wilde ganz freundlich zu ihnen trat und ihnen zuschaute, wie sie käseten. Mut fassend vollendeten die Älpler ihr Geschäft, und nachdem der Käse aus dem Kessel gehoben wurde, zeigte er ihnen, wie man aus der »Schotte« (Molken) Wachs bereiten könne. In dem aber der Schrecken vor dem Wilden ihnen zu sehr zugesetzt hatte, entfiel ihnen das Geheimnis und nie mehr konnten die Sennen dessen sich besinnen.

¹⁹ Jecklin, n. d., str. 378 s. Wie die Sennen das »Süßkäsen« lernten (S. II: J. Thöni).

²⁰ Vernaleken (1858), št. 150 (gl. op. 3), 3, odst. 7, str. 214 s.; (1938, 135). Prim. ZČ 6—7, 155, op. 21, in str. 140.

²¹ Vernaleken (1858), št. 5, odst. 1, str. 217 s. (1938, 138 s.).

²² Vernaleken (1858), št. 5, odst. 2, str. 218 s. (1938, str. 139 s.).

²³ Vernaleken (1858), št. 150, 3, odst. 6 začetek, str. 213 (1938, 134); prim. ZČ 6—7, 140, in op. 29.

²⁴ Jecklin, Wie die Sennen das »Süßkäsen« lernten (str. 378, gl. op. 19). Vor alten Zeiten sollen die Sennen kein Verständnis von der Zubereitung des »süßen« Käses gehabt haben; ihnen fehlte das Mittel dazu, die Milch zum Gerinnen zu bringen, ohne sie sauer werden zu lassen, denn damals ließ man die Milch stehen, bis sie ganz dick war; dabei kam aber nur saurer Käse zustande, der bekanntlich nicht besonders schmeckt. Die *wilden Mannli* oder auch *Fängen*

Bolj preprosto pripovedujejo o pridobitvi tega znanja od »poganskih ljudi« pripovedke iz kantona Uri, ki jih je zbral Jos. Müller. Te pripovedujejo, kako so se krščanski hribovci naučili sirarstva od poganskih staroselcev, prebivalcev starih, zdaj razrušenih gradov in gradišč.²⁵

Kako so po pokrajinah in inačicah porazdeljeni bistveni motivi, kaže naslednja preglednica.

Na desni strani ob oznaki inačice so zaznamovani motivi s temile kraticami in znamenji:

Pod motivom I: op. (opojen) = divjega moža opoje z upijanljivo pijačo; —: tega motiva v inačici ni. Enako v vseh sledečih točkah.

Pod motivom II: uj. (ujet) = divjega moža ujamejo, zvežejo.

Pod motivom III: sr. = sir: = divji mož nauči ljudi sirariti; — (sr.) = planšarji že sami znajo delati sir; — ms. (maslo), sk. (skuta) = divji mož uči delati maslo, skuto.

Pod motivom IV: srt. (sirotka) = divji mož pokaže, kako se iz sirotke naredi vosek, planšarji pa si tega ne zapomnijo; — (srt.) = divji mož ljudem utaji, kako se iz sirotke naredi vosek, zlato ali sicer kaj pomembnega; če je tu namesto tega drug motiv, se to kratko označi, n. pr. (juta-vosek) = divji mož utaji skrivnost, kako se iz jute vosek dela.

genannt, verstanden aber die Kunst des »Süßkäse« und von einem derselben hat einer unserer Vorfahren es gelernt. Nämlich im Maiensässe von Schuders lebte einmal ein wildes Fänggenmannli mit dem Sennen auf vertrautem Fuße und empfing von demselben gar mancherlei Geschenke und Gaben. Eines Abends sagte der Senne, er müsse morgen mit Butter zu den Seinigen ins Dorf hinunter gehen und bat das Mannli, für ihn zu »käsen«. Der Fänge nahm den Vorschlag an, denn er wollte ihm nun einmal eine Probe seiner Naturwissenschaft zeigen. — Der Senne ging ins Dorf, und das Mannli käsete. Wie erstaunte aber der Senne, als er am Abend zurückgekehrt war und den vom Fängen gefertigten Käse kostete und dieser so süß schmeckte wie die frische Butter. Lange suchte er das Fänggenmannli zu bewegen, ihm zu sagen, wie man »süß käsen« könne, aber unser Bergmännlein war nicht zu überreden. Da griff der Senne zur List. Mehrere Wochen nachher sagte er eines Morgens mit strahlender Miene, als der Fänge in die Hütte trat: »Jetz chan i denn au süeß chäsa.« Darauf ereiferte der wilde Kleine: »Häst süeßa Chäs gmacht, so häst au Mäga g'ha.« Keine Miene verriet den Sennen, daß er jetzt nun auch um das Geheimnis wisse, das der Fänge ihm immer vorenthalten hatte, probierte mit dem »Gizimagen«; der Versuch gelang und er war fortan imstande, den besten süßen Käse zu machen. Das Fänggenmannli, als es sich so überlistet sah, gab die Freundschaft mit dem Sennen auf und wollte mit ihm weiters nicht mehr zu verkehren haben.

²⁵ Jos. Müller, Sagen aus Uri III, hrsg. v. Robert Wildhaber (1945), št. 1355, str. 203 s. Die Heidenleute und die Käsebereitung. — Prvi odstavek govori o bivališčih poganskih ljudi »im Heidenwäldchen zwischen Mysburg und Mettenen ob den Frytterbergen in der Alp Heidenenegg«. Ostanki njihovih trdnih hiš se še vidijo, zidovi so kar neporušni. Nadaljevanje se glasi:

Die Heidenleute aus dem Heidenwäldchen gesellten sich nicht selten zu den Kindern der christlichen Bergbewohner der Umgebung und machten vor deren Augen aus Erde und ähnlichen Stoffen wirklich genießbare Käselein. Mitgeteilt von Pfarrer J. Arnold. (Str. 204) Die Heidenmännchen kannten überhaupt den Käslab und verstanden es, Käse zu bereiten, als unsern Bauern diese Kunst noch unbekannt war. Ein Schächentaler konnte es gegen eine Belohnung von einem Heidenmannli lernen, mittels des Käslabs den Käse herzustellen. Daniel Imholz.

PREGLEDNICA MOTIVOV

Kanton Uri

	I.	II.	III.	IV.
1. Jos. Müller, Sagen aus Uri III, št. 1335, Die Heidenleute und die Käsebereitung, b (J. Arnold)	—	—	sr.	—
2. Jos. Müller, l. c., c (D. Imholz)	—	—	sr.	—

Kanton Graubünden — Churrätien

	I.	II.	III.	IV.
3. D. v. Jecklin, Volkstümliches (1916), 378 s. Wie die Sennen das »Süßkäsen« lernten, Schuders, Prätigau (Tjöni)	—	—	sr.	—
4. Jecklin, o. c., 86 s. Der pfiffige Waldfänge, Conters, Prätigau (Vonbun)	op.	uj.	—	(srt.)
Cf. Vernaleken, Alpensagen (1858), nr. 150. Von den wilden Männlein in Graubünden 3, odst. 6, str. 213 s.	op.	uj.	—	—
5. Jecklin, o. c., 265 s. Die Kunst, aus Schotte Gold zu machen (Vonbun). Cf. 6!	—	—	(sr.)	(srt. zlato)
6. Vernaleken, o. c., št. 150, 4, odst. 3, str. 216 s.	—	—	(sr.)	(srt.)

Kanton Graubünden — Poschiavo

	I.	II.	III.	IV.
7. Jecklin, o. c., str. 67 s. Die Wilden (Salvangi) von Sassalbo (G. Ch. in Pr.)	—	—	(sr.)	srt. vosek

Vorarlberg

	I.	II.	III.	IV.
8. Vonbun-Beitl, Die Sagen von Vorarlberg (1950), nr. 133. Das wilde Männli	—	—	(sr.)	(srt. zlato)

Južna Tirolska — Trentino

	I.	II.	III.	IV.
9. Ch. Schneller, Sagen aus Wälschirol (1867), 213 s. Der Salvanel	op.	uj.	sr.	(srt. vosek)

Toscana

	I.	II.	III.	IV.
10. Giannini, Leggende, 491 s. (G. D'Aronco, Indice d. fiabe toscane n. 1216)	?	?	sr.ms.sk.	(olje z mleka)

Slovenija — Bovški kot

	I.	II.	III.	IV.
11. S. Gregorčič ml.-Jos. Abram, Planinski vestnik 15 (1907), 183. O divjem možu	?	uj.	sr.	(kaj boljšega)
12. M. Matičetov, rkp., ŽC 6—7, 142 s. (Andrej Hosner-Kurtle)	?	uj.	sr.	(srt.)
13. M. Matičetov, rkp., ŽC 6—7, 143 (Franc Kverh)	—	uj.	sr.	(srt.)
14. M. Matičetov, rkp., ŽC 6—7, 143 (Marija Kravanja pri Marinčeu Pod Skalo)	?	uj.	sr.	(križ v orehu)

Avstrijska Tirolska

	I.	II.	III.	IV.
15. Herm. Holzmann, Wipptaler Heimatsagen (1948), 55. Der wilde Mann beim Verschwinden	?	?	?	(juta-zlato, križ v orehu)
16. O. c., 53. »wenn sie gefragt hätten...«	?	?	?	(iz kravjeka presno maslo)

Koroška — nemški del

	I.	II.	III.	IV.
17. G. Graber, Sagen u. Märchen aus Kärnten (1935), 207 s. Der wilde Mann b) Wachsenberg bei Feldkirchen	op.	—	ms.	—

Razporeditev motivov po inačicah in pokrajinah kaže, da je sirarstvo osrednji motiv, če ne vsem inačicam sploh, pa vsaj alemanskim, romanskim in slovenskim. Samo v eni graubündenski inačici motiva o siru ni (št. 4), to pa je, kakor bomo videli, drugačen obrazec, takšen, da je v to edino njegovo inačico zašel motiv o sirotki-zlatu kot nebitven postranski motiv. Nadalje motiva o siru ni v nemško-tirolskih inačicah, tudi ne v nemški koroški. Vse te tri pripovedke so tako preosnovane, da jih sploh ni več šteti k naši pripovedki. Zveza alemansko-romanskih inačic iz Reciје, švicarske in vorarlberške s slovenskimi potemtakem ne gre preko Nemške Tirolske in nemškega dela Koroške, ampak preko retoromanskega in italijanskega juga. Bovške inačice kažejo k retoromanskim Furlanom, čeprav tam doslej še niso našli pripovedk o divjem možu sirarju.

Dalje kaže razporedba motivov, da sta motiv opojitve in motiv ujetništva divjega moža v pripovedkah o divjem možu sirarju docela različnega izvora. Edina graubündenska pripovedka, ki ta dva motiva združuje (št. 4), o sirarstvu sploh ne zine in le v eno mlajših inačic (Jecklinovo) je iz pripovedke o divjem možu sirarju zašel motiv sirotke-zlata, pa ne kot sestaven motiv dejanja, ampak zgolj kot nagib za opojitev divjega možiča kozarja, »ker jim je bila znana pripovedka, da divji možiči znajo iz sirotke delati zlato ali življenjski eliksir«, in bi fantje radi od njega izsilili kako skrivnost (ein Arkanum); o sirotki-zlatu pa potem ni več govora. V starejši Vernalekenovi inačici (gl. pri št. 4: cf.) o vsem tem ni sledu.

Tudi v drugi Vernalekenovi pripovedki z motivom opojitve (pa brez ujetništva)²⁶ ni sledu o siru in sirotki. Ljudje v njej divjega možiča opoje, da jim izblebeta v vinski omotici sicer skrbno varovano skrivnost zdravila zoper kugo. Isto velja tudi za opojitev in ujetništvo divjega moža Salvanelá v Schnellerjevi pripovedki iz Trentina (št. 9); v njeni inačici iz takisto italijanskega Poschiava v južnem Graubündenskem (št. 7) o teh dveh motivih še ni nič slišati. V dvomljivi koroški inačici se govori samo o opojitvi divjega moža maslarja, da bi se ga iznebili, a ne

²⁶ Vernaleken (1858), št. 150, 3, odst. 7, str. 214 s. (1938, 135); prim. ZC 6—7, str. 135, op. 21.

da bi ga ujeli in kako skrivnost izsilili. V slovenskih drobcih iz Bovškega kota pa čujemo le o ujetništvu, v nobeni pa ne o opojitvi; v eni inačici pa se pove naravnost, da so ga po zvijači ujeli v klado.

Motiv opojitve in ujetništva je prišel v pripovedko o divjem možu sirarju iz mnogo bolj razširjenega pripovedčevega tipa o opojenem in ujetem ali vsaj zvezanem divjem možu (možiču), ki je verjetno tudi starejši. Inačice so nam znane iz Recije, alemanske in romanske,²⁷ v precejšnjem številu tudi iz Slovenije,²⁸ pa ne iz Bovškega kota, ampak iz Bele krajine, štajerskega Zasavja, Gorenjske in slovenskega dela Koroške²⁹ in so po nemških koroških inačicah³⁰ dobro povezane z retijskimi. Po srednjeveški nemški pesnitvi o Salomonu z epizodo o opojenem in ujetem zmaju ter s srbsko pravljico z motivom opojenih in ujetih slonih so povezane tudi z judovskim Talmudom (Salomon in Ašmedaj) in dalje s staroindijsko in starogrško - maloazijsko mitologijo (Vikramaditja — Midas in Silen).³¹

K tipu pripovedke o opojenem in ujetem divjem možu (možiču) ali demonu — ne sirarju — ki ga s surovo silo primorajo, da si s kako skrivnostjo odkupi svobodo, spada očitno tudi motiv pridržane dragocene skrivnosti, pa je šele od tu prišla tudi v pripovedko o divjem možu sirarju. V Talmudu zapade pozneje sam Salomon začasno v oblast demona Ašmedaja, ki zavzame tedaj Salomonovo mesto (v njegovi podobi) na kraljevskem prestolu in njegovem haremu. V bajki o kralju Midu in Silenu pa je dar, ki si ga Midas od Silena izsili — da se vse, kar prime, spremeni v zlato — tako usoden, da si mora po vsej sili izprositi, da se mu spet vzame, ker bi sicer moral od lakote in žeje umreti.³²

Treba je opozoriti tudi na to, da so pripovedke z motivom opojitve in ujetništva — ali vsaj samo ujetništva — divjega moža na Slovenskem mnogo številnejše kakor v alemanski in romanski Reciji. Zato pa tudi ni čudno, da so inačice z ujetim, čeprav ne opojenim divjim možem sirarjem na Slovenskem številnejše kakor v Reciji.

V. Neték^{32a}

Z alemansko Recijo veže Slovenijo tudi Trdinova 48. »Verska bajka« o Netéku. Jeseni 1879 jo je od odlične pripovedovalke zvedel na Gradišču pri Dolenjskih Toplicah — ob izlivu Topliške Sušice v Krko

²⁷ Gl. Preglednico motivov, št. 4 (Jecklin, Vernaleken) in op. 26.

²⁸ ZČ 6—7, str. 124 ss., pos. 126—128; Seznamek inačic, št. 1, 3—5, 7—11, 14; samo ujet: št. 17—20.

²⁹ ZČ 6—7, Seznamek inačic, št. 7—8, 9—11, 14.

³⁰ ZČ 6—7, str. 139.

³¹ ZČ 6—7, str. 144—150.

³² ZČ 6—7, str. 144 s.

^{32a} Ko je to kratko poročilce čakalo tiska, je izšla v IV. knjigi Razprav Razreda (II.) za filološke in literarne vede SAZU v Ljubljani, dotiskani v juniju 1958, avtorjeva obširnejša obravnava »Neték in Ponočna potnica v ljudski pripovedki«, sprejeta v razredu 3. aprila 1957.

dve uri hoda nad Novim mestom — in si jo v osnovnih potezah zapisal. Po tem zapisu in po spominu jo je dobro leto potem v slogu svoje poročevalke obnovil in 11. februarja 1881 s sedmimi poslednjimi »Verskimi bajkami« (44—50) poslal uredniku Ljubljanskega Zvona (LZ) Levču, ki jo je v septembrski številki priobčil.³³

Prvotni zapisek tej bajki se glasi:³⁴

»Vraža: Neték prišel v krčmo, naročil jed za 12 ljudi — ni jih bilo. On pojedel vse sam. Krčmarica mu ni računala nič, če bi bila, bi bila lakota nastala v deželi, nič ne bi bilo teknilo, če bi bili tudi ljudje kaj jesti imeli. Ta Neték bil človek ali pošast, ne vem, ali tako sem nekolikokrat slišala.«

Primerjajmo zdaj s tem besedilom pripovedko »Der Fresser« (Sne-dež), ki se po besedah Richarda Beitla še danes pripoveduje o kugi, ki je v začetku 17. stoletja razsajala po Bregenškem gozdu na Vorarlberškem.³⁵

Nekega dopoldneva je prišel v nekdanjo krčmo »Pri Soncu« tujec, naročil južino za dvajset ljudi ter se napotil dalje proti Ellenbognu. Opoldne se je vrnil, in to sam, in vso južino do zadnje drobtine pospravil. Krčmarici se je zdelo to pošastno pa je šla in vprašala župnika za svet. Ta ji je dejal, naj za južino ne vzame nobenega plačila. Ko je tujec vprašal, kaj je dolžan, mu je odgovorila, da je že vse plačano. Vesel se ji je zahvalil in povedal, da se kuga ne bo več širila. Od tedaj ga nihče več ni videl.

Podobnost s Trdinovo bajko je kar presenetljiva. Pa zapisa sta drug od drugega čisto neodvisna: Trdinov je izšel dobrih 70 let prej kakor Beitlov, Beitlu pa se o Trdinovi »Verski bajki« še sanjalo ni. Razločka sta pravzaprav samo dva: pri Beitlu ne gre za lakoto, ampak za kugo, ne gre za odvrnitev, ampak za konec nadloge. Sicer pa poznamo

³³ LZ I, št. 9 (september 1881), 537—539 = Janez Trdina, Zbrano delo, uredil Janez Logar (ZD) VI (1954), 57—59. — V besedilu bi bilo popraviti samo Levčev poudarek Neték v Trdinov Neték (gl. ZD VI, 351, 364).

³⁴ Janez Trdina, Gradivo za etnografski opis Dolenjcev, zv. 26, str. 20. — ZD VI, 341, 364.

³⁵ Richard Beitel, Im Sagenwald. Neue Sagen aus Vorarlberg. Montafon-Verlag, Feldkirch (1953), št. 82, str. 65. Der Fresser. Zu Beginn des 17. Jahrhunderts wurde der Bregenzerwald von der Pest schwer heimgesucht. Noch heute wird folgende Begebenheit erzählt: Im ehemaligen Gasthaus zur Sonne kehrte eines Vormittags ein unbekannter Mann ein. Er bestellte ein Mittagessen für zwanzig Personen. Darauf schlug er seinen Weg nach Ellenbogen ein. Zur Mittagszeit kehrte er zurück, er allein. Die Wirtsleute fragten nach den anderen Gästen. Er beruhigte sie und bat, man möge die Speisen auftragen, es werde bestimmt alles gegessen. Wirklich aß er alles restlos auf. Das schien der Wirtin nicht mehr ganz geheuer. Sie eilte zum Pfarrer und erzählte ihm von ihrem hungrigen Gast. Nach einiger Überlegung riet er ihr, für das Mahl nichts zu verlangen. Als nun der Fremde nach der Schuldigkeit fragte, sagte die Wirtin, es sei alles schon bezahlt. Freudigen Herzens dankte er den guten Wirtsleuten und versicherte sie, daß die Pest nicht mehr weiter um sich greifen werde. Dann verließ er das Gasthaus und wurde nie mehr gesehen.

inačice, v katerih gre za konec netečnosti, tudi na Slovenskem. Bajčni drobec Fr. Kocbeka, ki stoji takoj za zgodbo, kako je kmet Osojnik, ki Neteku opoldne ni nič jesti dal, že popoldne za plotom pri mlinu od lakote umiral, se glasi:³⁶

Nekoč je prišel (sc. Netek) na Perkovo (t. j. h kmetu Perku). Dali so mu dva hleba kruha in veliko latvico kislega mleka. Ko se je najedel, je šel v zavod (gozd). Od tistega časa niso videli Neteka nikdar več.

Novi zapis Jožeta Lekšeta in Staneta Terčaka iz okolice Jurkloštra v Kotnikovem zborniku (1956), 121, pa se glasi:

Taka lakota je bila, da so travo mulili in mlado bukovino...

Pa je na poti nekdo srečal peka, ki je nesel koš kruha. Na vprašanje, kaj nosi, je rekel, da nese kruh. »Daj ga še meni,« pravi prvi. »Jej ga, kolikor hočeš,« odvrne pek. Ko se je mož najedel, je rekel: »Tavženkrat [boglonaj], zdaj sem pa sit [jaz] in ves svet.« Ta mož je bil Netek. Pokl pa ni bilo več lakote.

Neteka srečamo na retijsko-alemanskih tleh še v eni pripovedki o kugi. V prätigauski pripovedki »Die Pestleuten«³⁷ prinašata kugo dva človeka, on in ona; v krčmi v vasi Predisla pri vhodu v dolino Lanquarte pospravita »prazniško pojedino« za 30 ljudi; pošastnikoma krčmar in krčmarica nič ne računata, zato pa ob velikem umiranju v vsej dolini v tej hiši nihče ne zbolí.

V nobeni izmed številnih drugih inačic, v katerih prinašata kugo mož in žena, Smrtnik kot posebljena Smrt (der Tod je v germanskih jezikih moškega spola), Smrtnica (die Tödin) kot posebljena Smrt (ž. sp.) za kugo (die Pest je v nemščini ženskega spola) — in te inačice segajo na severu do Skandinavije³⁸ — v nobeni teh inačic ni niti sledu o nenasitnosti Smrtnika in Smrti. Netečništvo je prišlo potemtakem v prätigausko pripovedko od drugod, po vsej verjetnosti iz izročila, ki je bilo podobno vorarlberški pripovedki o »Snedezu«. V to pripovedko samo pa je mogel priti »Fresser« le iz prave pripovedke o Neteku (Hunger »lakota« je v nemščini prav tako moškega spola kakor slovenski Netek in nemški Hungermann). »Der Fresser« je preprosto prevzel vlogo Smrtnika, moške posebitve pojma »Tod«.

³⁶ Fran Kocbek, Storijske, št. 86, v knjigi Savinjske Alpe (1926), str. 268, v posebni izdaji str. 35.

³⁷ Jecklin, Volkstümliches, str. 1—3. Die Pestleuten.

³⁸ Paul Sartori, Pest, HDA VI (1934/35), stp. 1508, op. 134—138. — K temu še druge inačice, n. pr. Selma Lagerlöf, Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige (slov. prevod Čudovito popotovanje Nilsa Holgers[sona] sc. po Švedskem, 1955, str. 555), pogl. 44. Gosja pastirica Osa in Mali Mats. Bolezen: ... V starih časih, ko je kuga, ki so jo imenovali črna smrt, (divjala) po deželi ... sta neki deček in deklica potovala od kmetije do kmetije. Deček je nosil v roki grablje in, če se je pred hišo ustavil in s svojimi grabljami pred hišo grabil, je to pomenilo, da bodo v hiši mnogi umrli, vendar pa ne vsi, ker imajo grablje redke zobe in ne pobere vsega. Deklica je pa v roki nosila metlo in, če je kje pred vrati začela pometati, je to pomenilo, da morajo umreti vsi, ki žive v tej hiši; kajti metla počisti prav vse.

Pripovedka o Neteku (Ungedeih, Fresser, Vielfraß) je morala potemtakem nekdanj bitni znana tudi v alemanski Reciji. To potrjuje še tretja pripovedka, v kateri se pojavlja »netek« kot kazen. To je »Der Vielfraß« (Netek) iz Turtmannstala v Zgornjem Wallisu v Švici:³⁹

V Ergischu je bila plesna zabava. Pri pojedini je preobjesten fant, ki je sedel prav pod razpelom, ponudil Križanemu kos mesa, češ že dolgo tu visiš pa si gotovo lačen; vzemi in jej! Od tistega časa se ni mogel nikoli več nasititi, naj je še toliko pojedel in popil. Občina ga je naposled odpravila v Ameriko in ni bilo več glasu o njem.

To je inačica pripovedke o brezbožnem planšarju, ki ga neka pošast za kazen živega odere in njegovo kožo na strehi razpne za sušenje.⁴⁰ Najbolj dokazna za to je inačica iz Golzerna v kantonu Uri, ki se kar čisto ujema s pripovedko iz Turtmannstala, le da je kazen v njej stara:⁴¹

V Golzernu je večerna zabava, pri pojedini strežejo tudi s kavo in žganjem. Fantje so razigrani in začno po stari šegi s smetano obmetavati

³⁹ J. Jegerlehner, Sagen und Märchen aus Oberwallis (1913), Turtmannstal. Von Räubern und Mördern, str. 69, št. 87. Der Vielfraß. In Ergisch war eine Tanzgesellschaft beisammen. Als sie bei Tische saßen und schmausten, erhob sich ein Bursche, über dessen Kopf ein Kruzifix hing, ergriff ein Stück Fleisch und wendete sich zu dem Gekreuzigten: »Du hast jetzt schon lange hier gehangen und bist wohl auch hungrig, da nimm und iß!« — Der junge Mann wurde für seine Frechheit schrecklich bestraft. Er konnte sich nicht mehr satt essen ... Die Gemeinde spedierte ihn dann nach Amerika, wo er verschollen ist. (Ems.)

⁴⁰ Literaturo o tem tipu navaja Stith Thompson, Motif-Index of Folk Literature V, L—Z (FFC Nr. 116, Helsinki 1935): Q 457. Flaying alive as punishment: J. Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer II, 291; De Cock, Volkssage, Volksgelof en Volksgebruik, Antwerp 1918, 85 s.; Feilberg, H. F., Bidrag til en Ordbok over jyske Almensmål, 4 vols, Kobenhaven (1886—1914), »menneskehud« II, 579. — Swiss: Jegerlehner, Sagen und Märchen aus Oberwallis 509, Nr. 18. — K literaturi, ki jo Jegerlehner, n. m., navaja, dodaj še: Jegerlehner, n. d., str. 14, št. 18; Jos. Müller, Sagen aus Uri II (1929), št. 869—888, 905—908, 918—921; R. Beitzl, Im Sagenwald (1953), št. 516; Arnold Bächli, Sagen aus Graubünden II, str. 18 s.; G. Graber, Sagen und Märchen aus Kärnten (1935), str. 328. Schintemuntalpe (cf. Vernaleken 1858, št. 148 = G. Graber, Sagen aus Kärnten 1914 [= 2., 3., 4. izd.], št. 606).

⁴¹ Jos. Müller, Sagen aus Uri II, št. 907, str. 275: Auf dem Hausdach geschunden. Auf Golzern war eine Abendgesellschaft bei einer Nidel (dobesedno »smetana«, tu pojedina) beisammen. Auch Kaffee und Schnaps wurde aufgetragen, solches kann man sich ja denken. Sie wurden ausgelassen, bewarfen sich gegenseitig mit Nidel und schleuderten, wie es früher Brauch war, einen Schläck nach dem andern an die Oberdiele und an die Wände. — Der frechste unter ihnen warf sogar einen Schläck nach dem Bilde des Gekreuzigten in der Herrgottsschrotten mit den Worten: »Sä da, iß äü!« In diesem Augenblick entstand im Gaden ein furchtbares Gerumpel; das Vieh rasselte in den Ketten und brüllte unheimlich. Sie dachten, die Kühe hätten den Barnen umgerissen, und liefen eiligst dem Gaden zu. Aber sie fanden alles in Ordnung. — Nur der Spötter war im Hause zurückgeblieben, und als die andern wieder zurückkamen, sahen sie mit Schrecken, wie ihn ein Gespenst auf dem Hausdache schindete. — »So han-i salligs g'heert verzellä, wenn's nitt wahr isch, sä verzellä ich de dz Märi.« Christina Exer.

stene in strop pa tudi drug drugega. Najdrznejši vrže pest smetane v podobo Križanega v kotu nad mizo. Tedaj pa se začuje iz hleva strašen šunder, rožljanje verig in tuljenje, kot da so se vse krave sprostile in prevrgle jasli. Vse teče v hlev, tam pa je vse v redu. V hiši je ostal samo tisti drznež. Vračajoči se pa ugledajo z grozo, da ga pošast na strehi iz kože deva. Pripovedovalka je pristavila: »Tako sem vse to čula pripovedovati; če ni res, sem povedala pravljico.«

Tipična pa je druge vrste pripovedka, v Švici razširjena v mnogih inačicah:⁴²

Sirar in pastirji si naredo na planini iz protja in sena lutko odraslega človeka, navadno ženske, jo oblečejo, za šalo krmijo, krstijo, ji dajo karte v roke i. pod. Zdajci pa lutka oživi in začne planšarje strahovati. Ob odhodu s planine mora najdrznejši ostati v koči, pošastna lutka pa ga pri živem telesu odere in razstre mešino na strehi.

Ves ta pripovedni krog izvira — podobno kakor pripovedka o opojnem in ujetem divjem možu — že iz antike. Izhodišče mu je frigijsko-starogrška bajka o Apolonu in Marsiju.⁴³

Kazen neteštva je mogla priti v turtmantalsko pripovedko o kaznovanem žaljivcu višjega bitja le iz pripovedke o Netéku-Ungedeihu, ki kaznuje negostoljubnega človeka z netekom, nenasitnostjo, in sicer iz pripovedke, ki je po vodilnem motivu soglašala s Kocbekovim pripovedčevim drobcem o skopem Osojniku (gl. zg.). Nenasitnost je tu očitno omiljena kazen za nespoštljivo ravnanje s hrano in za zasmehovanje višjega bitja, pač pa je tu življenjsko okolje že krščansko — pri predkrščanski pošasti usmiljenja ni.

⁴² Za zgled bodi Jos. Müller, n. d., II, št. 869, str. 245: Der getaufte Toggel in der Gorneralp. In Gornern oder einer andern Alp im Reußtale hätten die Älper gerne einen Viererjaß gemacht. Da aber ihrer nur drei waren, so machten sie aus Blätzen ein Ditti, setzten es auf einen Stuhl an den Tisch, gaben ihm die Karten in die Hand und sein Partner spielte sie aus. Nach und nach gaben sie ihm auch zu fressen, taufeten es und trieben Spott. Es wurde lebendig, redete, spielte und fraß selber. — Aber im Herbst bei der Abfahrt sagte der Toggel, der Senn müsse da bleiben. Er blieb und die andern Älper fuhren ab. Als der Senn nicht nachkam, ging einer zurück, er fand ihn tot, geschunden, mit dem Kopf nach unten an der Hüttenwand aufgehängt. (V drugih inačicah je tega dovolj, tu stori pošast isto še z obema drugima.) Als am nächsten Tage Leute vom Tale her in die Alp kamen, waren die Felle der drei Älpler (v drugih inačicah enega samega) auf dem Hüttendach ausgebreitet. — »So haben's die Buben in der Schule erzählt.« Leo Jauch; Melchior Zraggen, Gurtellen; Fr. Tresch-Loretz, Meiental.

⁴³ Stith Thompson, Motiv-Index, V: Q 457. I. Flaying alive as punishment for contesting with god. Greek: Frazer, J. G., Apollodorus: the Library (Loeb Classical Library) London I, 50, n. 1 (Apolló and Marsyas). — Glede Apolona in Marsija gl. katerikoli konverzacijski leksikon. Prim. tudi Herodot VII, 26 — v Sovretovem prevodu »Zgodbe« II, str. 152, 547.

Pripovedke o Netéku raznih tipov so bile potemtakem nekdaj doma tudi v danes alemanski Reciji. Na drugi plati pa sega tudi pripovedka o kaznovanem planšarju, ki nespoštljivo ravna s hrano in s tem žali planinske duhove, če ne na sedanje slovensko ozemlje, pa vsaj na nekdanjo furlansko-slovensko jezikovno mejo v Zgornji Ziljski dolini, kar dokazuje še danes v pripovedki »Schintemuntalpe« v Graberjevi knjigi *Sagen und Märchen aus Kärnten* (1935), 328, slovenska beseda »pograd« (Pograt = Brettergerüst [!] — G. Graber).⁴⁴

VI. Skoz okno ustreljeni roparski vitez

Zgodovina ve o Erazmu Predjamskem, da je bil morilec, upornik in roparski vitez, ki se je s svojega nezmagljivega gradu na Notranjskem, Jama-Lueg imenovanem, kar na svojo roko vojskoval, ropal po okolišu, plenil in požigal. Zato je cesar Friderik (III.) ukazal tržaškemu glavarju Ravbarju, naj ga ujame živega ali mrtvega. Ravbar je šel pred Jamski grad, ga oblegal in Erazma (1485) ustrelil.⁴⁵

Pripovedka ve o njem in njegovem gradu mnogo več.⁴⁶ K ravnokar navedenemu zgodovinskemu jedru je pridejala vrsto dogodkov, ki so Erazma pripeljali k temu, da je postal morilec, vojskovelec zoper cesarja in vso okolico, vitez razbojnik, plenilec in požigalec. Pridejala je Erazmovemu gradu Jama lastnosti, da ga ni mogoče ne zavzeti ne izstradati, dalje bahavost Erazmovega značaja, s katero oblegovalcem sam pokaže pot do gradu (ki ga dotlej baje nihče ni vedel), hoče pa z njo oblegovalcem tudi pokazati, da so vsa prizadevanja, grad zavzeti ali izstradati, prazna, pa prav s tem omogoči, da si cesarski poveljnik pridobi njego-

⁴⁴ Graberjeva razlaga besede Pograt »Brettergerüst« je napačna. Glasiti bi se morala (Pleteršnik II, 109): ein Gerüst an der Wand, das als Bett dient, eine Pritsche *Cigale, Zvon, Ljub. Zvon, Gorenjsko*; posebno slamnata postelja v planinskih kočah, *Gorenjsko*. — Napačna je tudi razlaga imena Schintemunt iz glagola schinden »iz kože devati«. Krajevno ime se glasi zares *Tschintemunt* in je furlansko. Gl. avstroogrsko Spezialkarte 1 : 75.000, št. 5350 (Zone 19, Col. VIII): vzhodno od kraja Plöcken (1209 m), ki leži severno od prelaza Plöcken-Monte Croce (1355 m).

⁴⁵ Prim. Jos. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda* (1910—1916), 120, 282. — M. Kos, *Zgodovina Slovencev* (1955), 327, »zadnjega gospoda Predjamskega« le mimogrede omenja med tistimi, ki so stopili na stran kralja Matjaža, ker je ta svoje ljudi bolje plačeval od skopega cesarja Friderika. — B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda III* (1956) ga sploh ne omeni, tudi ne v zvezi s kraljem Matjažem, ker za ljudstvo pač nič ne pomeni.

⁴⁶ J. W. Valvasor, *Ehre des Herzogtums Krain I*, 518—553, je gradu in pripovedki posvetil celo poglavje: IV. knj., 7. pogl. Von der wunder-seltenen Festung, Höhlen oder Grotten bey Lueg; prim. Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo (1951), 89—92 (nekoliko skrčeno). Obširno je o obojem pisal tudi Fr. Podkrajšek, *Grad Predjamski*. Krajepisno-zgodovinska črtica, LZ VII, št. 9—10 (september-oktober 1887), 527 ss., 589 ss. Poljudni zgodovinarji so dali krajše ali daljše povzetke, ne vedno čisto natančne, n. pr. Fr. Orožen, *Vojvodina Kranjska I* (1901), 200, II (1902), 73; Jos. Gruden, n. d., 180.

vega služabnika, da mu ta z ruto pokaže kraj, z lučjo pa čas, ko ga more s strelom usmrtiti.⁴⁷

Razen potez, ki kažejo, kako postane Erazem upornik in razbojnik, se vse to ponavlja tudi v nekaterih pripovedkah iz alemanske Recije; te so iz Vorarlberga (dve), Graubündena (dve) in Sanktgallenskega (ena). Motivno se razločujejo pravzaprav samo po tem, da se nobeden iz vitezov nasilnikov v teh pripovedkah ne upira deželnemu knezu ali deželni oblasti. Kakor Erazem pa delajo nasilje preprostemu ljudstvu, v sanktgallenski inačici tudi sosednim vitezom, v obeh graubündenskih pa predvsem kmečkim dekletom nevestam.

V teh dveh graubündenskih inačicah izda nasilnika ženinovi puščici nevesta, v drugih treh pa kmetom ali vitezom nasprotniku nasilnikova dekla (ne hlapec). Bistveno različen pa je družbeno-duhovni značaj pripovedke o Erazmu Predjamskem in retijsko-alemanskih pripovedk. Družbeno okolje pripovedke o poslednjem gospodu Predjamskem je čisto fevdalno. Trpljenje preprostega ljudstva zaradi njegovih plenitev in požigov se omenja le mimogrede, o kaki kmečki udeležbi v boju zoper njega ni sledu — cesarskemu glavarju kmečke pomoči treba ni! Niti poti do gradu Jame si od njih ne dá pokazati, ko jo kmetje pač gotovo poznajo. Ljudsko je v pripovedi zgolj nekako veselje nad tem, kako umni razbojnik zasmehuje gosposke in plačane hlapce zasovraženega skopuškega in oderuškega cesarja, ki jih brez pomoči prepušča nasilstvovanju turških plenilcev, za »brambo« pa odira vse sloje v deželi — pa to je čutilo, resda v manjši meri, s kmeti tudi plemstvo z meščanstvom in duhovščino vred. Med ljudstvom se pripovedka ni ohranila, saj osamljeni motiv nekaterih pripovedk iz celjskega okraja, da mahajo z gradu napadajočim Turkom ali drugim napadalcem v zasmeh z lisičjim repom ali z zastavo, na kar razjarjeni napadalec grad v naskoku zavzame,⁴⁸ nima z ruto in lučjo Erazmovega komornika nič skupnega.

⁴⁷ O tem poroča Valvasor, n. d. I. 529 (IV. knj., 7. pogl.): (Dieser geldnehmende Kammerdiener) schlug ... vor, daß man die Stücke (deren der Hauptmann 3. oder 4. bey sich ... hatte, ...) auf ein gewisses Loch richten sollte, bey welchem Loch er ... ein Tüchlein heraushencken wollte: Und in solcher Postur sollte man die Stücke nur stehn lassen ...; Und wann er bey einem andren Loch würde ein Licht hinaus zeigen, sollten sie ... aus den Stücken zugleich Feuer geben: angemerckt, dasselbst ein Ort wäre, allwo sein Herr alle Nächte eine gewisse nothwendige Sache zu verrichten hette, welche auch der Türckische Keyser ... in eigener Person ... verrichten muss ... Wie geredt, so gethan! Als der Verräther ein Zeichen gegeben, hat man aus den Stücken auf das entdeckte Ziel angeblitzet ... Worüber ein abgesprengter Felsen-Schiefer dem Lueger das Schienbein zerschmettert, und ein andrer ihn an den Kopff getroffen; wovon er Todes verbliehen ... Hierauf hat der Kammer-Diener dieses Loch oder Berge-schloß übergeben ...

⁴⁸ Janko Orožen, Gradovi in gradišča ob Savinji, Sotli in Savi, Celje (1936), str. 90. Mozirski grad, 4. Graščak in njegov sin; str. 92. Grad na Kalu, 4. Propad kalskega gradu; str. 96. Grad na Goltah — Radegundski grad, 5. Propad Radegunskega gradu; str. 128. Lilgenberg — Gradišče, 5. Turki porušijo grad Gradišče.

Nasprotno pa so v štirih izmed petih retijsko-alemanskih inačic, obeh vorarlberških in obeh graubündenskih, kmečki ljudje, ki se upro viteškim nasilnikom in jih ugonobe; v eni sami, sanktgallenski, stori to sosedni vitez, a tudi ta v varstvo svojih kmečkih podložnikov, ki so od nasilnika največ trpeli.

Vorarlberška pripovedka o »Vitezu s Halbensteina«⁴⁹ (nad Frohnhofnom severno od Bregenza) spominja s staroveško puško (Standrohr) petnajstega stoletja Ravbarjevih treh ali štirih »štukov«; trpinčeni kmetje sklenejo svojega mučitelja ubiti in dekla obesi v okno, kamor se vitez usede, rdečo nogavico, na kar ga krogla iz »Standrohra« zadene v srce, ljudje pa imajo to za čudež.

V drugi vorarlberški pripovedki o »Gradu Valkastielu« (Val castiel = dolinski grad) v Montafonu⁵⁰ dekla kmete spusti v grad, ko je viteza, obiraje mu uši (!), uspavala.

V sanktgallenski pripovedki »Puščica skozi okno«⁵¹ dekla obesi v okno belo ruto, in sosedni vitez nasilnika, ki mu drugače ni bilo priti do živega, s puščico skozi in skozi predre.

Izmed graubündenskih dveh inačic o ugrabljeni nevesti, ki potem pomaga ženinu nasilnika pogubiti, nas zanima posebno prätigauska pripovedka o razvalini Fracstein (zlomljeni skalni grad),⁵² za katero A. Büchli navaja dolgo vrsto virov od leta 1842 dalje:⁵³

⁴⁹ Rich. Beitzl, Im Sagenwald (1953), Das Land am See, št. 54, str. 45 s. Der Ritter von Halbenstein. Auf der kleinen, mit einem runden Turme bekrönten Burg Halbenstein oberhalb Frohnhofen (sev. od Bregenza) hauste vorzeiten ein Ritter, der wegen seiner unchristlichen Sitten verhaßt war in der ganzen Gegend. Da faßte das geplagte Volk in seiner Not den Plan, ihn zu ermorden. Sogar seine Hausmagd versprach Mithilfe. Als der Ritter eines Mittags an der Tafel saß, hängte sie der Verabredung gemäß an der Stelle, wo er seinen Platz hatte, einen roten Strumpf ans Fenster. Ein Bauer aus Eichenberg schoß mit einem Standrohre darauf und traf den Ritter ins Herz. Bei der großen Entfernung wurde dies als ein Wunder angesehen. Es war das Maß der Sünden des Verhaßten voll gewesen...

⁵⁰ Rich. Beitzl, n. d., št. 469, str. 259 s.

⁵¹ Bernhard Möking, Sagen und Schwänke vom Bodensee. Südverlag von Konstanz (s. a.), pogl. 5. Am Südufer des Obersees. Das Bergland um St. Gallen. Der Pfeil durchs Fenster (vir: Gustav Schwab, Die Schweiz in ihren Ritterburgen und Bergschlössern, Chur 1850), str. 175 s.

⁵² Arnold Büchli, Sagen aus Graubünden I², H. R. Sauerländer & Cie., Aarau (s. a.), 200–202. Fracstein... Mitten in der Enge (zwischen den Felsen der Clus mit der schäumenden Landquart) schauen von der überhängenden Schieferwand öde Mauerreste... Die Trümmer von Fracstein (der gebrochene Stein = Felsenschloß), ... einst ein starkes Bollwerk, ... um die Talpforte zu verrammeln und nach Willkür den Wegzoll zu setzen..., weshalb die Feste auch Ferporta, das eiserne Tor, genannt wurde... Nach (der Sage) war der letzte Herr auf Fracstein ein Gewaltmensch, dessen Hand schwer auf den Tal-leuten lag. Seine Raubgier machte den Pfad durch die Klus und schließlich gar die Hütten der umwohnenden Bauern unsicher. Doch als er einst eine schmucke

Grad se je imenoval prej Ferporta (Železna vrata), ker je zapiral vhod iz Renske doline v Prätigau in so njegovi gospodarji po mili volji pobirali mitnino; postavljen je bil podobno kakor Erazmov grad Jama v votlino previsne skale na desnem bregu reke Lanquarte, po katerem je šla edina pot v Prätigau. Ugrabljena nevesta še isti dan dá ženinu z belo ruto v oknu znamenje, kam naj pošlje puščico, da zadene nasilnika.

Prav podobna je pripovedka o poslednjem oskrbniku Churskega škofa na gradu Aspremontu pri Trimmisu (Der letzte Vogt von Aspremont bei Trimmis) blizu Chura:⁵⁴

Oče mora tu sam oddati svojo hčer za deklo v grad; ženinu dá deklo znamenje s tem, da vitezu, ko ob trdnjavskega nazidku gradu zaspi, položi belo ruto čez obraz. Pomol na nasprotni skalni steni, s katere je ženin sprožil puščico, se še danes imenuje strelčev pomol (Schützenbödele). Grad nato zavzamejo in požgo.

Maid, die bereits mit einem jungen Jägersmann versprochen war, von seinen Knechten aufs Schloß schleppen ließ, da war das Maß seiner Untaten voll.

Man erzählt, die Jungfrau habe, wie der Ritter heimkehrte und sie zwang, sich zu ihm an die Tafel zu setzen, mit einem weißen Tuch durchs Fenster ein Zeichen gegeben. Da zischte ein Pfeil vom jenseitigen Felsen her, und der Ritter sank, ins Genick getroffen, vom Stuhle. Der um seine entführte Braut besorgte Jüngling war mit Gefahr seines Lebens an der gegenüberliegenden Schluchtwand weit herunter geklettert und hatte mit Adleraugen nach der Fensterscharte gezielt. Man zeigt noch den Felsabsatz, wo er gestanden.

Der Schütze tat einen Jauchzer... und fast gleichzeitig erhob sich drüben lautes Kampfgeschrei. Die Mannen von der Landquart waren im Sturm vor das verhaßte Ritterhaus gedrungen, überwältigten den Troß der Knappen und brannten die Feste nieder...

⁵³ Kot vire navaja A. Büchli, n. d., 319, op. k str. 200: D. v. Jecklin, Volkstümliches aus Graubünden 1874 (1916, str. 239 s.; ta sam je verzificirano pripovedko vzel iz A. v. Flugli, Volkssagen aus Graubünden 1845); Jecklin, Burgen und Schlösser; J. K. Tschärner, Der Kanton Graubünden 1942; Heinr. Kraneck, Die alten Ritterburgen und Bergschlösser in Hochrätien 1921; Sererhard, Einfalte Delineation 1872; Fient, Das Prätigau 1897; Pöschel, Das Burgenbuch von Graubünden.

⁵⁴ Jecklin, Volkstümliches, str. 376—378. Der letzte Vogt von Aspremont bei Trimmis. V kazalu, str. XI izdaje iz leta 1916 navaja kot vir: U. Joos u. J. Meyer.

Zusammenfassung

ZUSAMMENHANG SLOWENISCHER VOLKSSAGEN MIT RATISCHEN — B
(1958)

IV. DER WILDE MANN ALS KÄSER — DER GEFANGENE WILDE MANN

Die Sage vom wilden Mann dem Käser hat der Verfasser im *Zgodovinski časopis* (ZČ = Historische Zeitschrift), Jg 6-7 (s. Anm. 4) als einen Zweig der Sage vom Gefangenen wilden Mann behandelt. Auf Grund von zwei rätischen Fassungen, einer alemannischen von Th. Vernaleken aus Graubünden (Anm. 5) und einer italienischen von Chr. Schneller aus Südtirol in russischem Auszug (Anm. 6), und von vier slowenischen aus dem Bezirk Bovec (Flitsch) — Anm. 7-8 — führte er in der Zusammenfassung (ZČ 6-7, 153) Folgendes aus:

Es ist klar, daß der Variantentyp von der Käsebereitung das Zusammenreffen von zwei verschiedenen Kulturen darstellt. Die Kelten, Germanen und Slaven kannten von Haus aus nur die Zubereitung von Weichkäse aus Sauermilch. Die Griechen und Römer lernten die Zubereitung von Hartkäse aus Süßmilch mittels Lab von den Vorindoeuropäern auf der Balkan- und Apenninhalbinsel; die Kelten und Germanen lernten diese Käsebereitung direkt von den Römern (s. Anm. 52), die Slaven indirekt und nicht nur von ihnen. Der rätisch-altalpen-romanisch-alemannische und slowenische Sagentyp stammt ursprünglich entweder aus der Periode des Eindringens germanischer und slawischer Stämme in die Alpen (5.—7. Jahrh.) oder — wahrscheinlicher — aus der Zeit, in der die keltischen und römischen Zuwanderer von den Rättern und Norikern die alpine Almwirtschaft kennen lernten.

Im ZČ 8 (1954), 151 ff. konnte der Verfasser durch die Originalfassung Chr. Schnellers einige Ungenauigkeiten der russischen Paraphrase richtigstellen und außer dreier weiterer rätisch-alemannischer Fassungen, einer aus Vorarlberg (Anm. 9), zweier aus dem Wipptal in Nordtirol, auch eine italienische aus Toskana anführen, die nicht aus der Schweiz oder Südtirol dahin gelangt sein konnte. Die erste oben angeführte Alternative kommt daher nicht mehr in Betracht und es bleibt nur noch die zweite übrig, daß sich die Sage ursprünglich auf die keltischen und römischen Zuwanderer bezogen haben müsse, die von den Rättern und Norikern mit der alpinen Almwirtschaft auch die Käsebereitung mittels Lab kennen gelernt haben.

Als das Institut für slowenische Volkskunde an der Slowenischen Akademie der Wissenschaften zu Ljubljana 1956 durch Vermittlung unseres Freundes Prof. dr. Robert Wildhabers, Basel, eine Reihe von bisher hier nicht zugänglichen Quellenwerken zur schweizerischen Volkskunde erhielt, kamen zur bisherigen einzigen Schweizervariante (Anm. 5) sechs weitere hinzu, vier aus Graubünden (Anm. 12-15, 15, 16-17, 18, 23), zwei aus Uri (Anm. 24). Dabei fiel neues Licht auch auf einige graubündensche Fassungen von Vernaleken und die Schnellersche aus Südtirol. Aus der Übersichtstabelle über die wesentlichen Motive (von 18 Fassungen) ist nun Folgendes zu ersehen:¹

Erstens ist in allen schweizerisch-alemannischen Fassungen (Nr. 1—6) irgendetwas von Käsemachen die Rede — mit einer einzigen Ausnahme, der

¹ Die Abkürzungen im Motivenverzeichnis (in der Tabelle rechts) sind folgendermaßen zu verstehen:

Kol. I: *op.* (opojen) = der Wilde Mann wird betrunken gemacht.

Kol. II: *uj.* (ujet) = der Wilde Mann wird gefangen genommen.

Kol. III: *sr.* (sir, Käse) = der Wilde Mann lehrt Käsebereitung mittels Lab; — (sr.) = die Sennen verstehen das Käsemachen selber.

Kol. IV: *srt.* (sirotka, Käsewasser) = der Wilde Mann lehrt aus Molken Wachs bereiten; — (srt.) = der Wilde Mann verschweigt, wie man aus Molken noch etwas Wertvolles bereiten könne.

Jecklinschen Nr. 4 aus Graubünden; diese ist aber, wie aus der Vernalekenschen Parallele (bei Nr. 4) zu ersehen ist, ursprünglich keine Sage vom Wilden Mann dem Käser. Dasselbe gilt ohne Ausnahme von der vorarlbergischen (Nr. 8), allen drei italienischen — aus der Schweiz (Nr. 7), Südtirol (Nr. 9), Toskana (Nr. 10) — und allen vier slowenischen Fassungen (Nr. 11—14). Dagegen ist in den Wipptaler Varianten aus Nordtirol (Nr. 15—16) und der aus dem deutschen Teil Kärntens (Nr. 17) von Käsebereitung keine Rede — die Kärntnerfassung spricht nur von Buttern, von den beiden wipptalerischen aber auch davon nur die zweite (Nr. 16), doch nicht von Buttern aus Milchrahm, sondern aus — Kuhfladen. Die Verbindung von den rätisch-alemannischen Fassungen vom Wilden Mann dem Käser zu den entsprechenden slowenischen geht demnach nicht über Nordtirol und Deutschkärnten, sondern über romanisches Gebiet.

Zweitens ist aus der Übersichtstabelle zu ersehen, daß das Motiv des Trunkenmachens und der Gefangenschaft des Wilden Mannes ursprünglich nicht mit dem Käser verbunden war. Von den rätisch-alemannischen Varianten kennt dieses Motiv nur jene (Nr. 4), die ursprünglich keine Käsevariante war, von den romanischen nur die Schnellersche aus Südtirol, während deren Gegenstück aus dem Poschiavo (Puschlav) weder von Trunkenmachen noch von Gefangenschaft etwas weiß; die vier slowenischen aber sprechen wohl von Gefangenschaft des Käasers — in einer durch Einklemmung in einen gespaltenen Block, in keiner aber durch Trunkenheit, obwohl dieses Motiv in anderen Sagentypen vom Wilden Mann in Slowenien oft genug vorkommt.

Das Berausungsmotiv hat sein altes Zentrum im Orient (Aschmedai — Vikramaditja — Midas und der Silen — Anm. 50) und hat ein viel weiteres Verbreitungsgebiet als das Käsebereitungsmotiv, das auf den Westen beschränkt ist. Im Osten reicht dieses nicht über Slowenien hinaus. Es ist also wohl im Westen zu Hause.

V. NETEK (UNGEDEIH) — DER FRESSER

Besonders anziehend ist der Zusammenhang der vorarlbergischen Sage vom Fresser, dem Pestmann, mit der slowenischen vom Netek, dem Ungedeih.

Die Skizze, mit der Janez Trdina die Erzählung seiner Gewährsfrau (Herbst 1879) festhielt, um sie zu Beginn 1881 in zusammenhängender Niederschrift wiederzugeben (Anm. 2), lautet:

Aberglaube: Neték-Ungedeih kam in ein Wirtshaus, bestellte ein Essen für 12 Leute — sie kamen nicht. Er allein aß alles auf. Die Wirtin rechnete ihm nichts: hätte sie es getan, so wäre Hungersnot ins Land gekommen, nichts wäre gedeihlich gewesen, hätten die Leute auch was zu essen gehabt. Ob dieser Neték ein Mensch war oder ein Gespenst, weiß ich (d. h. die Erzählerin) nicht, aber so habe ich es öfters gehört.

Die von Rich. Beitzl veröffentlichte Sage vom Fresser, dem Pestmann (Anm. 5), stimmt sowohl der Umwelt als der Abfolge der Handlung nach geradezu erstaunlich mit der Fassung von Trdina überein, namentlich mit der vollen Niederschrift, die deutsch im Buch »Slowenische Erzähler« (deutsch von Joža Glonar, Ljubljana 1955), 7—11, zugänglich ist. Daß da vom Aufhören der Pest, dort von Abwendung von Hungersnot und Ungedeihlichkeit die Rede ist, fällt fast gar nicht auf. Andere slowenische Fassungen wissen auch vom Aufhören der Hungersnot, vom Ungedeih, zu berichten, so die von Fr. Kocbek (Anm. 4): Als der Bauer Perko den Netek mit zwei Brotlaiben und einer großen Schüssel Sauermilch sättigte, verschwand er im Walde und ward nicht mehr gesehen.

Über die Herkunft des Fressers als Pestmannes klären uns zwei weitere schweizerische Sagenfassungen auf. In einer Jecklinschen Sage aus Prätigau sind die »Pestleuten«, Männlein und Weiblein, ebenfalls Fresser; die Wirtsleute menden aber durch das kostenlose Festessen der beiden für 30 Personen

die Pest nur von ihrem Haus und Hof ab. In keiner einzigen der zahlreichen anderen deutschen und europäischen Pestsagen sind der Tod und die Tödin (d. h. die Pest als Todesursache) Nimmersatte (Anm. 6), in keiner slowenischen ist Netek ein Pestmann. Der Fresser als Pestmann (-frau) kann also nur aus einer heimischen vorarlbergisch-schweizerischen Variante der Nimmersattsage stammen.

Das einstige Bestehen solcher Fassungen wird durch die Sage vom »Viel-
fraß« aus dem Turtmannstal in Oberwallis (Anm. 7) bestätigt. Es ist das eine
Abzweigung der in der Schweiz verbreiteten Sage vom »Auf dem Hausdach
herschundenen Frevler« (Anm. 8–10 — vgl. die Mythe von Apollo und Marsyas,
Anm. 11), in der die Unersättlichkeit die Strafe des Schindens abgelöst hat.

VI. DER DURCHS FENSTER ERSCHOSSENE RAUBRITTER

Seltsam ist es, daß auch ein so typisch mittelalterliches Motiv, wie die Be-
strafung eines Raubritters durch einen Schuß durchs Fenster gerade nur in
Sagen aus alemannisch Rätien und aus Slowenien bekannt ist.

In Slowenien spricht davon die Sage von Erasmus von Lueg, einem Räuber
in großem Stil (Nnm. 2), der in seinem Höhlenschloß (Jama — Lueg) dem
Kaiser und seinen ihn belagernden Kriegsleuten Trotz bietet. Durch Geschenke
von frischem Fleisch, Fischen, Obst u. dgl., die er auf unterirdischem Gang
aus Vipava erhält und durch seinen Kammerdiener dem kaiserlichen Haupt-
mann zusendet, will er seine und seiner Burg Sicherheit dartun; gerade dadurch
aber ermöglicht er dem Hauptmann, den Diener zu bestechen, der die Stelle
und die Zeit verrät, wo er zu Tode getroffen werden kann (s. Anm. 3).

Im alemannischen Rätien gibt es mehrere Fassungen dieser Sage, an ver-
schiedene Schlösser lokalisiert, so an Halbenstein (Anm. 5) und Valkastiel
(Anm. 6) in Vorarlberg, ans Steinacherschloß im Kanton St. Gallen (Anm. 7), an
Ferporta-Fracstein (Anm. 8) im Prätigau, an Aspermont bei Trimmis (Anm. 10)
in Churrätien.

Bei aller Ähnlichkeit der Motive ist aber der Gesamtcharakter der rätisch-
alemannischen Sagen durchaus demokratisch — mit einer einzigen Ausnahme
sind es Bauern und Jäger, die die feudalen Gewaltmenschen zu Falle bringen
— die slowenische Sage spricht aber nur von feudalen Herren und ihren
Dienern; der Grund ist der, daß uns diese Sage nur in feudalen Quellen —
und das noch in der »Herrensprache« — überliefert ist, nicht aus Volksmund.

»DERE SEN ŠE MALI BIJA«

(Variante prleške pesmi o študentu)

Leopold Stanék

Prleška himna, »pesem visoka«, vesela prigodnica o študentu, polna šegavosti in ironije, je poznana dandanes domala vsaki pevski in pivski družbi po širni Sloveniji, skratka, je prava *ljudska pesem*. Štrekljeva zbirka pesmi še ne objavlja, pač pa navaja v dodatku (IV, str. 748, št. 138) prvo kitico, v oklepaju pa naslov, vir in avtorja: »Vse, kar gazi po tem sveti — Napni vüha zlo — Da boš čülo zdaj zapeti — Pesem visoko. (Od študenta. Brivec, 1898, št. 36 in 1899, št. 5 in 6. Zlož. Jak. Gomilšak.)«

Poleg napačnega naslova (prav: *Pridni študent!*) je naópak tudi navedek, ki bi se moral glasiti: »Vse kar gazi po tem sveti — Napni uho zló — Da bo čülo zdaj zapeti — Pesem visoko.« Očitno je Glonar namesto tiskane variante *A* citiral kakšno drugo, nemara svojo, kasnejšo redakcijo, kateri je citat (razen gazi: lazi) res popolnoma enak.

Utemeljitev za 145 številka začetkov nesprejetih pesmi najdemo v za­glavju: »Tukaj se navajajo začetni verzi nekaterih onih šaljivih in zabavljivih pesmi, ki se sicer mnogo pojejo in prepisujejo, a niso prave narodne in zato niso sprejete v zbirko.« Za nesprejetje naše pesmi v zbirko *Slovenskih narodnih pesmi* je torej odločila ugotovitev urednikov, da pesem »ni narodna«, čeprav »se mnogo poje«, ker je bil pač avtor znan in ga citat navaja.

Ko sem po daljšem iskanju¹ dobil v roke zgoraj navedeni vir z doslej prvim znanim natisom pesmi, pa sem ugotovil, da je pesem objavljena brez označitve avtorja,² a podnaslov v oklepaju pravi: »Štajerska narodna«. Kako tedaj?

¹ Šaljivi list »Brivec«, ki je »bril trikrat na mesec« v Trstu od 1891 do (s prekinitvijo) 1902, s prvim natisom pesmi (v času, ko je izšel že 4. snopič SNP!), sem brez uspeha iskal po knjižnicah Ljubljane (Slovanska knjižnica nima letnika 1898!) in Maribora. Celo iz Trsta se mi ni posrečilo dobiti prepis pesmi. Tudi z oglasom v Slov. Poročevalcu nisem uspel. Šele Beograd me je opozoril na dunajsko Österreichische Nationalbibliothek, kjer da hranijo dolžnostne izvode iz bivše Avstroogrške. Od tam sem v dobrem tednu prejel odgovor — s fotokopijo natisa (po uporabi sem jo odstopil Slovanski knjižnici v Ljubljani).

² V »Kroniki« 1956, IV, str. 32 sem pomotoma (še brez vira!) navedel, da je Jakob Gomilšak objavil pesem »s polnim imenom«, kar tukaj popravljam.

V Biografskem leksikonu (I, str. 231) navaja akademik dr. Grafenauer kratke življenjepisne in literarnozgodovinske podatke o Jakobu Gomilšaku (Gr. uporablja obliko *Gomilšek*), domoljubnem pesniku, pisatelju in narodopiscu: r. 1843 v veliki vasi Bišu pri Sv. Bolfenku v Slovenskih goricah, v lepi pesniški dolini, u. 1906 v Trstu, kjer je bil 1877—1891 nemški pridigar in katehet (po zgledu ujca dr. Muršca si je izbral še pedagoški stan) na realki do pokoja 1905: »zlagal je tudi vesele študentovske, ki se še danes rade pojo (Kovač, Od pridnega študenta)«. Gr. je po navedbi virov črpal podatke iz naslednjih del: a) Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 1896, III, str. 195, kjer pa naša pesem ni posebej omenjena; b) Ilešič, *Ljubljanski Zvon*, 1906, str. 319, ki v osmrtnici o pesniku dobesedno pravi takole: »Gomilšak je oče znane dijaške ‚Kovač si zažgal je tobak, pa usedel se je v zapečnjak‘ (ki je NB. le ‚prevod‘ iz nemške predloge! Glonar) in *one o 25-letnem petošolcu, ki so ‚mati mu nabasali...‘*« (podčrtal St.); c) Koledar Mohorjeve družbe iz leta 1908 (v Biogr. l. pomotoma 1909!), kjer zopet Ilešič poljudno, a tokrat širše piše o pesniku in objavlja njegovo sliko, podobo zdravega, krepkega Panonca »s prijazno-veselim obrazom«. V tem viru je zlasti značilno mesto, ki z zanosom govori o štajerskih novih mašah oziroma primicijah: »Hej, to so vam nove maše! Na trati pred rojstno hišo novomašnikov stoji uta, nalašč za primicijo postavljena, obsežna senčnica, lepo okrašena z vencii in zelenjem. Tri dni so zbrani v tem domu veselja vaščani in sorodniki novomašnikov; belo opravljena dekleta (svatovce), bogoslovci — tovariši in cela dolga miza dijaštva — godba svira, govori se govore, »živio« doni gromovito, to je slika štajerskih primicij.«³

In »prava duša takih primicij je bil bogoslovec Gomilšak; razveseljeval je vso družbo s svojimi pesmicami in s svojim petjem; zato so ga vabili na vse strani«. Širile so se njegove ljudske napitnice, priredba Kovača in *pesem o študentu*.⁴

Ilešič 1908 toži, da takih slovenskih primicij ni več in da ni na njih dijaštva, ker so — v suhih letih! — stroški preveliki. Škoda se mu jih zdi zaradi narodnostnega pomena, saj sta bila ob bogato založeni mizi in v bratskem domoljubju združena »gospod in kmet, dijaštvo med svojim narodom«. Primicije da niso več »narodne svečanosti, narodni tabori, kjer bi se Slovenci krepili za narodni boj«.

Poleg agrikulturnega, recimo »kulaškega« bahaštva in uživanja zemeljskih dobrin ob verskonravnem ceremonialu so imele torej te prireditve tudi svoj narodno vzpodbuden pomen — saj je bila to neredko edina prilika za shajanje slovenskih šolanah ljudi, kar ga je katoliška Avstrija dovoljevala! Zavoljo političnega in kulturnega pritiska so se

³ Primerjaj članek Fr. Marolta »Prleški čindara« v »Zborniku zimske pomoči«, 1944, str. 470!

⁴ »Dobro se zdi Gomilšaku, ko dijaki predstavljajo znano pesem ‚Kovač‘, ki jo je priredil on za take prilike (primicije!) in ki se končuje s temi-le besedami: ‚Tak’ srčen...« itd. (Ilešič v KMD 1908).

zatirane ljudske sile sproščale pač na bolj ali manj »zakonit« način in izkoriščale priliko za svoje namene, kot se to često dogaja v zgodovini. Če so torej zavedni posamezniki obrnili to ljudski prebujni v prid,⁵ je bilo to za tisto dobo pogumno napredno dejanje. Spomnimo se samo, v kakšnem času se je to godilo! Narodnopolitični program Zedinjene Slovenije v viharnem letu 1848 je žel le kratkotrajno navdušenje, zadušila ga je desetletna doba najhujšega absolutizma, centralizma in germanizacije. (Prav v tem času se je šolal mladi Gomilšak v osnovni šoli ter na nižji gimnaziji v Gradcu in na višji gimnaziji v Mariboru!)⁶ Šele drugo desetletje se je zopet mogel začeti ustavni boj za narodne in kulturne pravice avstrijskih narodov, boj za samoupravo, za pravice jezika v šoli in uradu. Sledile so si razne ustavne listine od oktobrske diplome in februarskega patenta do decembrske ustave 1867 (pomembni § 19, enakopravnost narodov!). Toda papir sam še ni zagotavljal »enakopravnosti«, ker so se ji Nemci in nemškutarji zagrizeno upirali in se je bilo treba za vsako pisano pravico vedno znova še posebej boriti, kar dokazuje n. pr. ljutomerski tabor.⁷ V tretjem desetletju druge polovice preteklega stoletja pa je načrt federalizacije spet propadel in znova so se začela »suha leta«.⁸

Gomilšakova bogoslovna leta (zopet v Gradcu, sedežu sekovske škofije) padejo nekako v najugodnejši kulturno-politični razvoj (posvečen je bil 1867!). V tej dobi se je bil uspešen boj za slovenski politični časnik: Levstik-Vilharjev »Naprej« 1863, Einspielerjev »Slovenec« 1865, Prelogov »Slovenski Gospodar« 1867, kasneje še drugi (»Slovenski Narod« 1868). Navdušeni pesnik »romantične dobe«, ki je v dijaških letih sicer najprej pesnil nemški (po takratni praksi), a že kot gimnazijec pel tudi slovenski, je v Slov. Glasniku 1866 (pri Ilešiču v KMD pomotoma 1867 — »ko so narodi Avstrije dobili svoje pravice...») objavil pesem »Slovenec sem«, ki je kot »popularno-narodna budilka z Ipavčevim napevom skoraj ponarodela«. No, danes se je to že zgodilo in marsikateri slovenski, tudi bolj priznani pesnik bi bil lahko ponosen, če bi se njegova — enako pomembna! — pesem pela skoraj že sto let.

Z obnovitvijo ustavnega življenja so se ustanovljale čitalnice (z zabavnimi Bésedami po češkem zgledu) ozir. na deželi bralna društva:

⁵ Po statistiki barona Czorniga iz leta 1861 (»Naprej«, 23. VI. 1863, št. 50) je bilo v Avstroogrski 1.183.533 Slovencev (z Benečijo vred).

⁶ Prve razrede latinskih šol je preživel pri ucu dr. Muršcu v Gradcu, v višje ga je s podporo sam poslal v Maribor, da »bi bil med slovenskimi tovariši« (Ilešič). Šolal se je večinoma na učjeve stroške (Sl. Več. 1898).

⁷ Prav letos 9. avgusta je bila 90-letnica tega znamenitega prvega slovenskega tabora, ko je »cvet slovenskega razumnštva na Spodnjem Štajerskem« prešel iz čitalnic na »politično področje« in pred sedemtisočglavo množico iz vseh stanov zahteval k § 19 »izvršilne postave«, t. j. dejansko izvedbo pravic, uporabo slovenskega jezika v posvetnih in cerkvenih uradih itd. (»Novice«, 19. VIII. 1868, str. 270; dr. J. Vošnjak, *Spomini II*, 1906, str. 24 in p.).

⁸ Dr. Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1938, 15. sn., str. 1042 in n.

Slomšek (1859 je on postavil Maribor za sedež nove lavantinske škofije!) je n. pr. že 1861 ustanovil v Mariboru prvo slovensko čitalnico (Gomilšak je bil takrat tam na gimnaziji!). »V njih je bilo v naslednjem desetletju osredotočeno celokupno narodnopolitično in kulturno delo,« pravi dr. Mal.

V vsem tem razgibanem narodnobuditeljskem delu je kot bogoslovec (1865—1867) in mladi kaplan v Radgoni (do 1876) vneto sodeloval s pisano⁹ in ustno besedo, s petjem in temperamentom. Skoraj gotovo si ne moremo zamisliti prvega slovenskega tabora v Ljutomeru v nedeljo, 9. avgusta 1868 brez njegove udeležbe.¹⁰ Saj je »v obmejnih krajih bil tudi v tej dobi rodoljubni duhovnik le prečesto edini narodni delavec in buditelj« (Mal), saj so se ustavne pravice na Spodnjem Štajerskem (in zlasti na Koroškem) počasneje izvajale ko na Kranjskem.

V tej in takšni dobi (»patriarhalni časi«, pravi Plešič), v času pesnikovih bogoslovnih let si lahko zamišljamo *nastanek* šaljive študentske prigodnice, vsaj na podlagi Plešičevih splošnih podatkov. *Drugi oprijemov za datiranje nastanka pesmi doslej namreč še nimamo.*¹¹ Gomilšaku se je porodila izvirna pesem (brez predloge!) verjetno ob spominjanju na lastna smešna in grenka doživetja dijaških let ali ob primeru kakšnega izprijenega študenta. Poskočno trohejsko štiristopno oziroma tristopno vrstico v obliki ljudske poskočne štirivrstične kitice s prestopno žensko in moško rimo je ustvaril na preprosti, že razširjeni ljudski napev z refrenom (glej članek dr. Voduška!), saj je bil sam vnet pevec. Popevka se je zavoljo domače vsebine in lahkotne, znane viže priljubila, prijala,

⁹ Sodeloval je v revijah in listih: »Torbica jugoslavjanske mladosti«, v tretjem letniku 1865 z »Napitnico« pod imenom »Gomilšak, Visečki«, kasneje »Visečki«, kar je narejeno po nemški obliki njegovega rojstnega kraja *Biš*: *Wischberg, Visečki verh* (glej: Vollständiges Ortschaften-Verzeichnis, Wien 1882, str. 102); 1864 istotam še več pesmic in povest »Dva soljubnika« (v začetku te »povesti iz ljudskega življenja« je tale zanimiva urednikova pripomba: »Ravnokar smo čuli, da je pisatelj te pripovesti g. G. une dni z g. misijonarjem Pircem v Ameriko odšel. Kakor je to iz verstvenega obzira *veselo*, tako je iz domovinskega *žalostno*, ker škoda je res, da se krepki, vneti slovenski fantje podajo v tujo zemljo, ktereje ne morejo nikoli toliko pomagati, kakor bi z marljivostjo svojej domačej zemlji koristili!« Se je Gomilšak kasneje vendarle premislil?); dalje je pisal v: »Slovenske večernice« 1865/66 (pesem in misli), 1898 (o dr. Muršču); »Slovenski Glasnik« 1862 (reki), 1866 (pesem); »Novice« 1862, 1865 (narodopisne črtice in pesmi); »Zora« 1875 (»kraje- in narodopisna črtica« iz Haloz); »Koledar Mohorjeve družbe« 1865 (zgod. pripovedka Devica oglejska), 1867, 1868, 1890; v knjigi izšlo »Potovanje v Rim«, Moh. družba 1878.

¹⁰ »Poseben razglas« je namreč »z navdušeno besedo« vabil na »meeting« (res se uporablja ta izraz, obdržal pa se je — po češkem vzoru — tabor): »Nihče iz nobene hiše vseh vesnic, posebno ormuškega, ljutomerskega in gornje-radgonskega okraja ne sme 9. avgusta 1868 popoldne v Ljutomeru manjkati« (»Novice«, 5. avg. 1868, str. 258). Za tabor je veljala tudi polovična voznina!

¹¹ Razen, v kolikor lahko nazaj sklepamo iz Brežnikove pesmarice (glej varianto *A I*), ki naj bi nastala v njegovih »dijaških letih«, t. j. vsaj do 1870., in ki že vsebuje zapis te pesmi.

širila po primicijah¹² med dijaki in kmečkimi dekleti, se besedno spreminjala in dodajala ter tako postala pravo ljudsko blago že pred objavo v tisku. Umetna pesem je postala prava ljudska pesem¹³ v razmeroma kratkem razdobju okr. 34 let, da so jo mogli ob prvem natisu že označiti kot »štajersko narodno«. (Kot »štajerska narodna« je v istem listu »Brivcu« 1899, št. 10 označena tudi »njegova« »Pesem od kovača«, ki je nemara doživela podoben razvoj ko »Pridni študent«.)

V zvezi s širjenjem te ljudske stanovske pesmi, nastale iz šaljive prigodnice, kar v bistvu je, kljub delni izpovedni vsebini, se odpira nekaj nerešenih, mogoče celo nerešljivih vprašanj: Ali je Gomilšak sam ponudil »Brivcu« besedilo v natis, ko je služboval v Trstu? Zakaj se ni podpisal kot avtor — ali pesmi ni imel za toliko pomembno? Ali jo je on označil kot »narodno« ali pa kdo drug, ki jo je dal v objavo? Je bila pesem že kje drugje prej objavljena? Po pregledanih revijah se mi je doslej ni posrečilo najti. Zakaj tekst prvega natisa ni celoten? Vsebinsko namreč ni zaokrožen! Variante imajo po 6 in 7 kitic več. Verjetno torej prvi natis nima neposredne zveze z avtorjem pesmi. Objavil jo je kdo drug kot varianto ljudske pesmi.

Ilešič je 1906 prvi (?) v tisku označil avtorja pesmi. Gotovo je rojaka tudi osebno poznal (Ilešič rojen 1871 pri Sv. Juriju ob Šč.!). Gabrijel Majcen je v svojem zapisu besedila in napeva 1908. leta napačno navedel, da je pesem zložil Jože Gomilšak. Starejša generacija je pač zanesljivo vedela za avtorja pesmi. Tudi preprosti ljudje so se tega spominjali, saj so to zvedeli na primicijah od izobražencev (po izjavi univ. prof. Jurančiča je njegova mati - kmetica dobro vedela za pesnika študentovske pesmi). Podobnih izjav bi se še dandanes kaj nabralo.

Ali nam bo primerjava variant pomagala razvozlati katero izmed gornjih ugank? Tudi če bi tega do kraja ne zmogla, nam utegne primerjanje različno zapisanega gradiva osvetliti skrivnostno dogajanje pri nastajanju ljudske pesmi iz umetne.

Pomembnost študija variant je spoznal že Štrekelj 1887 v »oglasilu« »Prošnji za narodno blago« (priobčil Levec v LZ, str. 628, istega leta): »Saj nam šele varijante prav pokažejo, kako gibčen je národni duh. Kdo vé, ali nam véasi ne pomorejo zaslediti prvotno obliko, v kateri jo

¹² Fran Zacherl piše 1932 v spremnem pismu k svoji varianti: »Peli smo jo radi na primicijah, od tega pa je minulo že 50 let.« To sega torej v leto 1882 (natis 1898!), v kolikor tako spominsko navajanje ni zgolj približno in zaokroženo.

¹³ Primerjaj: Dr. Ivan Grafenauer o nastanku ljudske pesmi v Narodopisju Slovencev II, 1944: »... Ljudstvo jo je sprejelo za svojo, jo po svoje iz spomina pelo in takó besedilo in napev približalo svojemu okusu in slogu: postala je narodna pesem« oziroma v precizni definiciji o pojmu ljudske pesmi istotam: »Narodna pesem (ljudska pesem) je pesem, ki jo je narodno občestvo (po vsem jezikovnem ozemlju ali samo po posameznih pokrajinah ali okrajih) po ustnem izročilu, s petjem iz spomina, sprejelo za svojo, jo daljšo dobo pelo, po svoje spreminjalo in tako prilagodilo svojemu okusu in slogu (ter jo morda poje in spreminja še sedaj).«

je nepoznani narodni pevec izročil svojim bratom? Dasi so včasih te varijante le fragmentarične, imajo v sebi neredkoma lepoto in črte, katerih ne nahajamo v zapisih, nam že znanih!« S tem je vabil in spodbujal k še nadaljnjemu zapisovanju ljudskega blaga in tako utemeljeval potrebo takšnega dela. Študij variant je priporočal tudi nadaljevalec Štrekljevega uredniškega dela, dr. Glonar, ki navaja v svojem »predgovoru« leta 1923 (Štr. IV) tudi več primerov (Gregorčič), kako so iz umetnih predlog nastale¹⁴ ljudske pesmi: »Ža take študije imamo v Štrekljevi zbirki — kar je nje singularna in trajna cena — skrbno zbrano dragoceno gradivo.« Doslej sta na tem področju največ delala in dosegla dr. Grafenauer (Lepa Vida idr.) in F. Marolt (kočevske pesmi). V splošnem pa je izšlo pri nas le še malo takšnih študij, zlasti samostojnih.¹⁵ Zdi se, da imamo pri nas premalo ljudi, strokovnjakov, ki bi se utegnili in hoteli ukvarjati s tem zamudnim delom. »Duha narodne pesmi,« pravi Glonar dalje, »bomo spoznali šele iz podrobnega študija načina, kako narodna pesem izbira, zameta, spreminja in kombinira elemente izražanja, ki jih ustvarja umetna poezija, in kako rabi izraževalna sredstva, ki so lastna našemu jeziku.« Ali kakor podobno, a sodobno poglobljeno, pravi J. Pogačnik v Naših razgledih 1956¹⁶ v oceni Merharjevega prispevka v Zgodovini slovenskega slovstva:¹⁷ »Posebno poglavje pa tvorijo pogoji, zaradi katerih je ljudstvo neko pesem sprejelo, jo spreminjalo, dopolnjevalo, kondenziralo, torej *ustvarjalo dalje*. Vprašanje, zakaj je *produkt človeka-poedinca lahko postal izraz celotnega kolektiva*, je temeljne važnosti. Vsaka varianta je res izraz *novoga ustvarjalnega akta*, a vendar ostajajo strukturalne posebnosti (zlasti v vsebini) če ne iste, vsaj podobne, kljub temu, da se vse ostalo lahko spremeni, preplete ali kombinira. Zato ima dvoje v sebi: svet ustvarjalca-poedinca in svet soustvarjalca-ljudstva.« Merhar jedrnato: pesmi »ni izvor ljudski, le življenje med ljudstvom«. Velja torej »receptijsko pojmovanje« ljudstva nasproti starejšemu »produkcijskemu«. Pogačnik v nadaljnjem utemeljuje raziskavo motivike, t. j. izvor, razloge pojava, način prevzema in predelave nekega motiva.¹⁸ Tako se je po novih izsledkih folkloristike (Lévy-Bruhl) avtorstvo »ljudstva-pevca«, ki ga je oznanjalo romantično gledanje, preneslo na »pomembnega posameznika«, ljudstvo pa je postalo samo še kolektivni »soustvarjalec«. Že Glonar navaja novo stališče nemškega jezikoslovnega narodoslovca Johna Meierja, da so vse pesmi

¹⁴ Grafenauer navaja n. n. m. več takih primerov: Prešeren (Luna), Vraz (Slovo), Treiber (Gor čez), Stanič (Soča), Poljančeva (Ko so fantje), že Glonar: Gregorčič (Njega ni).

¹⁵ Prim. Karel Bačar, »Dolenjski ljudski pesnik in godec Ivan Rupnik-Može«, Slov. Etnograf, IX, 1956, str. 223.

¹⁶ »Naši razgledi«, V, št. 19, str. 460.

¹⁷ Boris Merhar, Ljudska pesem, Zgodovina slovenskega slovstva 1956.

¹⁸ Prim. Grafenauerjevo »Lepo Vido« — študijo o »izvoru, razvoju in razkroju«!

prvotno umetne, čeprav ponekod avtor ni znan. Zato »ponarodelih« pesmi ni! »Razlika med ponarodelo in narodno pesmijo je zgolj gradualna: ponarodela pesem je samo mlajša oblika narodne.« Ljudska pesem je »ena, slučajna oblika iz mnogih, večni plagiat«, ki stalno variira. Merhar: »Ljudska pesem nima definitivne oblike«, »vsaka varianta ima enkratno, trenutno obliko«. Murko¹⁹ (str. 145) je pri snemanju bosenskih in hercegovskih epskih pesmi opazil, da »pevci isto pesem že po nekaj minutah pojo drugače«. »Improvizacija je glavna značilnost...« itd. Toda Murko ni bil prvi, ki je to opazil, na kar je opozoril M. Matičetov²⁰ v Zborniku etnografskega muzeja v Beogradu 1951 pri navedbi literature za razpravo Deklica menih, str. 292, kjer omenja že Štrekljevo sklicevanje na Steinthalove predmetne izkušnje v Italiji. Tako ljudski pevec spreminja besedilo, celo na novo ustvarja, odvisno pač od razpoloženja, okolja in časa. »Narodna poezija (pa) ni nič zaokroženega, ampak nepretrgan tok, ki spremlja narodovo življenje in dobiva iz vedno novih virov vedno nove pritoke« (Glonar).

Primerjava čim več variant je torej potrebna za študij razvoja »narodne pesmi v najrazličnejših fazah«, iz ljudskih rokopisnih pesmaric ali »pojč« spoznamo historične etape posameznih variant, ... ob njih lahko naravnost opazujemo proces nastajanja narodne poezije«. Iz jezikovne in stvarne razlage besedila ter karakteristike napeva (Grafenauer: »besedilo in napev sta neločljivo združena«) se nam utegne ob primerjanju različnih variant izluščiti vsebinski in slušni kriterij, zaradi katerega je Gomilšakova študentovska prigodnica postala ljudska pesem. Zakaj je ljudstvo prevzelo prav Gomilšakovo besedilo in ne morda kakšnega literarnozgodovinsko pomembnejšega pesnika? In zakaj prav to pesem, ki jo je poet ustvaril po starem napevu brez posebnih literarnostetskih ambicij? Ko Grafenauer govori o značaju in duhovnem slogu ljudske pesmi, pravi na str. 24 NS: »V narodni pesmi se oglašča pač vse, kar med narodom živi, vse, kar je v njem dobrega in slabega, lepega in grdega, plemenitega in nizkotnega. Vendar... prevladuje... tista narodna pesem in takšna, kakršna je navdušila kot izraz vsega, kar je človeku najdražjega in najljubšega, s svojo preprostostjo, prisrčnostjo in naravnostjo prve občudovalce narodne pesmi...« In dalje: »*Ta izbor izmed vsakovrstnega blaga opravlja narodno občestvo že stoletja.*« »Skruna kvanta in prazna plaža« admira, navadni popevki je odmerjeno le »kratko življenje«. Ali Pogačnik: »Narod je namreč zadrževal samo tisto, kar je bilo vredno in je zato prešlo skozi različne generacije in dobe ter pretrajalo različno obarvane estetske okuse.« »Dolgost življenja«, »čas, to je tudi *edini znak*, po katerem je mogoče pojem *narodne*

¹⁹ Murko, Spomini, 1951, str. 240 i. n.

²⁰ Zbornik etnografskega muzeja u Beogradu 1951, str. 296: »že zdavnaj proglašena resnica, da pravi ljudski pevec eno in isto pesem zapoje vsakokrat drugače«, »o tem so mnogi razpravljali, a brez zgledov«, v »LZ VII, 1887, 631—632 se že Štrekelj sklicuje na podobne Steinthalove izkušnje v Italiji« (Matičetov).

pesmi omejiti od pojma *popovke* (Grafenauer), »vsaj dve generaciji«, »dolg proces prestvarjanja« (Merhar).

In kaj je bilo »vrednega« na poskočni prigradnici, da se je ljudstvu tako priljubila? Ta »vrednost« gotovo ni nekaj enostranskega, mogoče literarnoestetska kvaliteta v evropskem ali svetovnem merilu niti politična aktualnost ali zgolj želja po zabavi, temveč nekaj takšnega, vsestranskega, kar je »pretrajalo« relativnost časa, okolja in okusa: dejstvo, da v taki pesmi ljudstvo vidi samega sebe v pristni, nespačeni podobi. Kajti »narodno občestvo narodnih pesmi ni le izbiralo, vtisnilo je izbranim tudi pečat svoje duhovnosti« (Grafenauer). Ljudstva potemtakem ni moč pripraviti do tega, da nekaj sprejme, kar mu ni ljubo. Začasno že, trajno pa nikoli! S tem namreč odpade bistveni znak ljudske pesmi — dolgoživost. Folklore ni mogoče »ustvarjati«, ali nastaja v občestvu tako rekoč sama po sebi ali pa je ni. Tu odloča naravna, nepri-siljena »selekcija«. Odloča na podlagi zdravega jedra in vséčne lupine — v našem primeru gre za nič manj ko za toliko osporavano regionalno metaforiko,²¹ zraslo iz posebnih geobioloških, agrokulturnih pogojev in ki jo »olimpijci« v primeri s »čisto poezijo« včasih zavračajo. Kar pa je ljudstvo sprejelo, je del njega samega, je obenem dokaz njegove bitnosti, legitimacija, s katero se izkaže pred svetom bolj kot s še tako posrečeno umetno pesmijo v modernističnem slogu, ki ga je pesnik posnel in pri-zel od drugod.

Pri predmetnem študiju »literarno zgodovino ne zanima toliko, kaj je ljudska pesem bila v začetku, marveč kaj je postala na poti skozi rodove. V vseh svojih oblikah je bila izraz preprostega slovenskega človeka in njegovih ustvarjalnih sposobnosti. Ta je z njo živel in ustvarjal pogoje za njen obstanek.« Ta način »umetniškega ustvarjanja (pa) je potekal brez primisli na slavo, časti ali nagrade«. Pesem je »pognala samo iz razloga, da izrazi tisto, kar človek doživlja, v čemer živi in za kar se navdušuje« (Pogačnik).

Podrobno obravnavanje²² variant prleške ljudske pesmi bo potrdilo gornje misli. Za razpravljanje so mi bile na razpolago naslednje dosegljive variante:

A »Pridni študent«: »Brivec« 1898, št. 56; 1899, št. 5 in 6. Brez navedbe avtorja. Podnaslov: Štajerska narodna. Prvi natis obsega v 3 nadaljevanjih 52 kitic (10 + 15 + 9), t. j. 128 verzov. Konec manjka. Jezik skuša biti knjižen, ima le nekaj narečnih izrazov in oblik; preglasa ü nima. Ločila so pomanjkljiva.

AI »Dijaška«: zapisal France Brežnik, kasnejši profesor in gimnazijski ravnatelj, »v svojih dijaških letih« (izjava njegovega sina, prof. dr. Pavla Brežnika), kar dokazuje tudi šolska pisava rokopisa. Zapis je v drobni pesmarici na prvem mestu, brez navedbe avtorja, sledi ji 57 ljudskih in

²¹ O metaforiki panonskega kulturnega tipa je govoril dr. Slodnjak na slavističnem kongresu v Mariboru 1954 (izšlo v Pogovorih o jeziku in slovstvu, Mariborska Obzorja 1955).

²² Vablivo bi bilo napraviti še več takšnih poizkusov, poleg v opombi 14 navedenih ljudskih pesmi še za: Ko ptičica sem pevala, Rožic ne bom trgala, Knezov zet, Sinoči je pela ipd.

umetnih pesmi, večinoma z označenimi pesniki (Vilhar, Boris Miran, Virk, Levec, Potočnik idr.). Brežnik je bil rojen 1849, zato bi lahko datirali zapis z leti 1868—1870, prej gotovo ne, ker je Levčeva Študentovska zdravica, ki je v pesmarici na 5. mestu, izšla v Slovenskem Glasniku leta 1868, Stritarjeva Slovo (na 20. mestu) pa v Mladiki 1868 (Svetinova Metka, 5. pogl.). To bi bil torej najstarejši zapis, tako rekoč tik po nastanku pesmi. Dobro zapisana varianta obsega 40 kitic in se delno ujema z natisom in Glonarjevo redakcijo. Edino ta varianta še piše e pred r. Preglasa nima. Je skoraj brez ločil. Muropoljske oblike: potokal (potakal), v teknoj (vtaknil). Inštitut za slovensko narodopisje je pesmarico šele nedavno prejel, zato pesem tu ni mogla biti ponatisnjena, kar bi gotovo zaslužila.

- B** »Vse, kar gazi po ten sveti«: zapisal 18. VIII. 1908 Gabrijel Majcen pri Sv. Antonu v Slovenskih goricah, profesor učiteljišča in vadnice v Mariboru, marljiv nabiralec ljudskih pesmi, ki jih je v letih 1906—1915 nabral nad 1000 (zapis je v *OSNP* št. 1460 = rkp. zbirka Slovenskih narodnih pesmi z napevi, zbrana v letih 1905—1914 pod okriljem »Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi« — zbirka je sedaj v arhivu Glasbeno-narodopisnega inštituta v Ljubljani). Pesem mu je pela — verjetno tu pač ne na pisano predlogo, »po zapisku« (Merhar), kot je to često delal — učiteljica Marija Klemenčič. Po Majcnovi navedbi je pesem zložil Jože Gomilšak, kar je nerazložljiva pomota (Biog. leks. ga ne pozna!). Zapis z zapisanim napevom in »dopevom« (= refren!) obsega na 4 straneh 55 kitic. Pisava rokopisa je težko čitljiva in komaj razločuje med a in o. Narečje s preglasom se meša s knjižnim jezikom.
- BI** »Prleška himna«: zapisal aprila 1957 Josip Klemenčič, š. upravitelj v p. v Cerkvenjaku (= Sv. Anton v Sl. g.), 81 let star, soprog Marije, ki je pela Gabrijelu Majcnu. Varianta ima le 24 kitic in je narečno-knjižna. Rokopis pri L. St.
- C** »Pesem od študenta«: zapisal 11. V. 1932 Fran Zacherl, š. upravitelj v p. v Ljutomeru, po naročilu prof. Luke Kramolca, v čigar lasti je strojepis z zapisanim napevom. Pesem ni dokončana, obsega le 26 kitic. Poleg *BI* in *CI* sodi med porušene forme. Nedosledno mešanje knjižnega jezika z narečjem.
- CI** »Pesen od študenta«: zapisala Minka Zacherlova, hčerka Frana, tudi v Ljutomeru. Lastnik zapisa Luka Kramolc se ne spominja leta, kdaj jo je zaprosil zanj. Obsega le 17 kitic, večinoma v narečju.
- D** »Vse, kar lazi po tem sveti«: redakcija dr. Jožeta Glonarja v *Slovenski pesmarici*, Hram 1940, št. 286, str. 310. Obsega 40 kitic. Redakcija je opremljena s pravilnimi ločili.²³ Narečje s preglasom ni dosledno rabljeno. Glonar je gotovo poznal prvi natis *A*, čeprav njegov citat ni natančen, pa tudi zapis Majcena *B* iz neobjavljene gradiva slovenskih ljudskih pesmi z napevi mu je bil dostopen, vendar ni izrazitih znakov, da bi se dosledno držal prvega ali drugega. Napravil je tako rekoč novo, svojo »varianto«. Samo dveh kitic prvega natisa nima, ki ju ne poznata tudi Brežnik in Majcen. Glonar je šel v smer narečnega zapisa: ima preglas in prleški pretekli deležnik (brez l).
- E** »Pesen od pridnega študenta«: zapisal ing. Franek Župec od Sv. Marjete niže Ptuj v letu 1924. Zapis bi moral obsegati 41 kitic, a jih vmes — zaradi izgubljenega lista s strojepisom — 10 manjka. Zapis je v narečju, deloma

²³ Glonarjevo prakso je vredno soočiti z njegovimi načeli v uvodu *SNP*: »Zapisovavec ali izdajatelj narodnih pesmi nima pravice popravljati teksta. Sedaj lahko to zahtevo še preciznejše formuliramo: izdajatelj nikakor ne sme spreminjati interpunkcije (kar je Strekelj dosledno delal!). Če jo spremeni, zabriše eno najdragocenejših sredstev za spoznavno bistva narodne poezije: direktne dokaze za ritmični čut prvotnega zapisovavca!«, kajti »muzikalična interpunkcija je drugačna od logične, gramatične! Pri Glonarju gre pač za — redakcijo pesmi, ne za zapis! Pri zapisih pa gre — po novem, znanstvenem gledanju na ljudsko pesem — za »popolno nedotakljivost« (Merhar).

celo fonetski: vüho, sen ja bija, pesen, ftič, vsokši (labiovelarno), glova, sädän — sädän. Last zapisovalca.

- F »Karkol lazi po tem sveti«: zapisal 12. IX. 1907 Jurij Rajh, učitelj v Dramljah pri Celju (*OSNP št. 323*). Pela mu je sestra Terezija Rajh. Zapis z napevom obsega na 3 straneh 19 kitic. Zapisovalčeva pripomba pravi, da je »16 kitic te pesmi izgubljenih«, kar bi ustrezalo n. pr. Majcnovi varianti. Zapis nima izrazitih narečnih oblik in je brez preglasa. Prenesena pesem v drug kraj (NB. Rajhi izhajajo iz okolice Ljutomera!) kaže nekaj lokalizmov. V zapisu je tudi nekaj po svoje razumljenih in slabo zapisanih mest ter nekaj pisnih pomot.

	A		B	
	Vse kar gazi po tem sveti Napni uho zló, Da bo čulo zdaj zapeti Pesem visoko.		Vse, kar gazi po ten sveti, napni vüha zlo, da bo čulo zdaj zapeti pesem visoko. Dopev: Tralala itd.	
5	Pesem hujša kak ropoče Dvajsti praznih stop, Da se vsaka mačka joče Škriplje vsaka klop.		Pesem hujša kak ropoče dvajset praznih stop, da se vsaka mačka joče, škriplje vsaka klop.	5
10	Tota pesem podučila Bo vas vse okrog, Kaka čenča sem jaz bila Že od mladih nog.		Tota pesem podvüčila bo vas vse okrog, kakšna čenča jaz sen bila že od mladih nog.	10
15	Z repišča te je privlekla Mačka k nam domó Mi je naša dekla rekla; Kaj je men' za to.		Z repiša me je privlekla mačka k nan domo, mi je naša dekla rekla; kaj je men za to!	15
20	Kadar sem še v janjki skakal Je veselo blo, Kolca v hiši sem potakal, Varval mačkico.		Kadar sen še v jajnki skaka, te je lüšno blo, kolca v hiži sen potaka, varva mačkico.	20
	Pa po leti sem po vesi Se potepal rad, Plezal sem po stari lesi; Kotal repno kad.		In po leti sen po vesi se potepa rad, pleza sen po stari lesi, kota repno kad.	
25	Če pa videl sem cigana Ali Čiča, joj! To sem bežal kak podgana V parno al' za gnoj.		Če pa vida sen cigana ali Čiča, joj! te sen beža kak podgana v parno al za gnoj.	25
30	Pravli so mi oče, mati Šlutek no vtragač, Če boš zmiraj htel ležati, Ne dobiš pogač.		Pravli so mi oča, mati šlutek no vtragljač, če boš zmirom htea ležati, ne dobiš pogač.	30
35	Dostikrat je šiba pela Lepše kak kokot; Drva v mene je letela, Ali kakšni hlod.		Dostikrat je šiba pela lepše kak kokot, drva v mene priletela ali kakšen hlod.	35

- G** »Gda sen mali bijo«: (OSNP št. 252) besedilo in napev zložil Peter Skuhala. (Besedilo je objavil v svoji zbirki »Popevke«, Maribor 1907.) Zapis z napevom napravil Franc Zacherl 1905 v Ljutomeru, pel je pesnik sam.
- H** Skladatelj Albin Weingerl ima v svoji harmonizaciji pesmi varianto kitice *Dere sen še mali bija*. Slišal jo je »pred kakšnimi 15 leti pri Veliki Nedelji pri Ormožu«. Pel mu jo je Meškov oče, po domače Kočarjev.

Po izjavi narodopisca univ. prof. dr. Vilka Novaka Prekmurje ne pozna lastne variante prleške pesmi o študentu. Enako mi je odgovoril za medjimursko ozemlje dr. Vinko Žganec, skladatelj in folklorist iz Zagreba.

C

Vse kaj gazi po tem svetu,
Napni uho zlo,
Da boš čülo zdaj zapeti
Pesem visoko. Tralala...

- 5 Pesem hujša kak ropoče,
Dvajset praznih kol,
Da se vsaka mačka joče
Škriplje vsaka klop.

- 10 Tota pesem podučila
Bo vas vse okrog,
Kakša čenča sem jaz bija
Že od malih nog.

- 15 Z repišča me je privlekla
Mačka k nam domu;
Mi je naša dekla rekla
Kaj je men' zato.

- 20 Kadar sem še mali bija,
Te je lüšno blo;
Kolca sem po hiš' potakal,
Varval mačkico.

Pa po leti se potepal
Sem po vasi rad:
Letal sem po blatni »gasi«,
Kotal repno kad.

- 25 Če sem vida pa cigana,
Ali čičijoj
Te sem bežal kak podgana
V parmo al za gnoj.

- 30 Prav'li so mi oče mati,
Šutek no vtragač
Če boš hteja sploh bežati
Ne dobiš vsagač, pogač.

- 35 Dostikrat je šiba pela,
Lepše kak kokot;
Drva v mene so letele,
Ali kakšen hlod.

D

Vse, kar lazi po tem sveti,
napni vüha zlo,
da boš čülo zdaj zapeti
pesem visoko.

- Pesem hujšo, kak ropoče 5
dvajsti praznih stop,
da se vsaka mačka joče,
škriplje vsaka klop.

- Tota pesem podvičila 10
bo vas vse okrog,
kakša čenča sem jaz bia
že od mladih nog.

- »Z repišča te je privlekla 15
mačka k nam domó.«
mi je naša dekla rekla,
kaj je men za to.

- Dere sem še v jenjki skaka, 20
te je lüšno blo,
kolca v hiši sem potaka,
varva mačkico.

Pa poleti sem po vesi
se potepa rad,
pleza sem po stari lesi,
kota repno kad.

- Če sem vida pa cigana, 25
al pa Čiča, joj,
te sem beža kak podgana
v parmo al za gnoj.

- Pravli so mi oča, mati: 30
»Šlatak no vtragljač,
če boš zmirom htea ležati,
ne dobiš pogač.«

- Dostikrat je šiba pela 35
lepši kak kokot,
drva v mene je zletela,
ali kakši hlod.

A	B
<p>40 Komaj janjko so mi slekli že v bergušicah, So me s silo v šolo vlekli, Oj ti grozen strah.</p>	<p>40 Komaj jajnko so mi slekli, že v bregušicah so me s siloj v šolo vlekli; oj ti grozen strah!</p>
<p>Tam pa šolmešter, zabival Me je kak — sohó, I-u-e-o-a je ulival S pal'co mi v glavó.</p>	<p>Tam pa šolmaster zabiva v me je kak v soho, i, u, e, o, a je vliva s palcoj mi v glavo.</p>
<p>45 Nategaval mi je uha Pipal vmes lasé Krstil me je potepuha Osla in prasé.</p>	<p>45 Natezaval mi je vüha, pipa mi lase, krsta me je potepüha, osla no žrebe.</p>
<p>50 H'tel pač klestiti, čohati Po meni je vsak, Jaz pa moral sem držati Pahnjen siromak.</p>	
<p>55 Klopi moral sem glodati V šoli sedem let, Naučil sem nekaj brati, Šteti do deset.</p>	<p>50 Hlače moga sen glodati v šoli seden let, navča sen se nekaj brati, šteti do deset.</p>
<p>60 Zdaj so oče rekli: France! Dobro 'maš glavó, Vidim, da rad ješ gibance, Krofe in mesó.</p>	<p>55 Ja, so oča rekli, France, dobro maš glavo, vidin, da rad ješ gibance, štrüklje no meso.</p>
<p>Nisi za nobeno delo, Hajdi se učit, Čast bi bla za faro celo, Če češ mašnik bit!</p>	<p>60 Nejsi za nobeno delo, pojdi se vüčit! Čast bi bla za celo faro, če češ mešnik bit.</p>
<p>65 To je bila turška sila, Oj ti saperment! Póstal z mene motovila Naglo je študent.</p>	<p>To je bila türška sila, oj ti saperment, naglo z mene motavila, grata je štüdent.</p>
<p>70 Mati so mi nabasali Moke, jajc, klobas, Oče pa me zapeljali V Marburg v črti »klas«.</p>	<p>65 Mati so mi nabasali mesa in klobas, oča pa me zapeljali v Majpruk v štrti klas.</p>
<p>75 Zdaj so prišli srečni časi, Zlati paradiž, Skakal sem po blatni »gasi«, Ko po kleti miš.</p>	<p>70 Tü so bili srečni časi, celi paradiž, leta sen po blatni gasi kak po lajtí miš.</p>
	<p>75 Vüča sen se žemljo jesti, včasi še kofe, vük pa ta na klin obesti no Bog ve, kaj vse.</p>

C	D
40 Komaj so mi najnko slekli, Že v bregušah sem; Šiboj so me v šolo vlekli, Oj ti grozen strah.	Kome jenjko so mi slekli, še v brgešicah so me s siloj v šolo vlekli, oh, ti grozni strah. 40
Tam učitelj je zabijal, Kak eno soho: I, u, e, o, a je vlival S pal'co mi v glavo.	Tam me školnik je zabiva kak eno soho, i, u, e, o, a mi vliva s palcoj je v glavó.
45 Natezuval mi je uha, Pipal mi lase; Krstil me za potepuha Osla no žrbe.	Nategava mi je vüha, pipa mi lase, krsta me je potepüha, osla no žrbé. 45
50 Hteja klestiti, čopati, Te je mene vsak; Jaz pa moral sem držati, Majhen Mali siromak.	Htea klestiti, čoháti pó meni je vsak, jaz pa moga sem držati, pahjeni srmak. 50
55 Hlače moral sem glodati, V šoli sedem let: Navča sem se nekaj brati, Šteti do deset.	Hlače moga sem glodáti v šoli sedem let, navča sem se neke brati, šteti do deset. 55
60 Zdaj pa so mi oče rekli, Dobro 'maš glavo; vidim da rad ješ gibance Štruklje no meso.	Zdaj so oča rekli: »France, dobro maš glavo, vidim, da rad ješ gibance, štrükle no meso. 60
Nisi za nobeno delo, Hodi se učít; Čast bi bla za faro celo Če češ mešnik bit'.	Nesi za nobeno delo, pojdi se vičit, čast bi bla za faro celo, če češ mešnik bit'.
65 To je bila turška sila, Basam saprment; Postal z mene motovila, naglo je študent.	To je bila türška sila, 65 herdek saperment! Grata z mene motovila naglo je študent.
70 Mati so mi nabasali, Pšena in klobas. Oče so me zapelali, V Marburg v štrti »klas«.	Mati so mi nabasáli en kanjer klobas, 70 oča pa me zapeljali v Marpuk v štrti klas.
75 Zdaj so bli veseli časi, Celi paradíž; Letal sem po blatni gasi Kak po glajti miš.	Zdaj so bli veseli časi, celi paradíž, leta sem po blatni gasi 75 kak po lajti miš.
80 Navča sem se žemljo jesti, Včasi še kofe, Uk pa tam na klin obesti, Bog ve kaj še vse.	Navča sem se žemlje jesti, včasi še kofe, vük pa gor na klin obesti, no Bog ve, kaj še. 80

A	B
<p>Vpisane reči v štacune Sem najrajše zija In po sladkih figah sline 80 Željno sem cediĵa.</p>	
<p>Zdaj je htel brkač profesor, Ki se je držal Ko bi bil sam tuški cesar, Naj bi nemški znal!</p>	<p>Zdaj je priša naš profesar, ki se je drĵa kakor sultan, türški cesar, da bi nemški zna. 80</p>
<p>85 Ali v glavi oh! zabiti. Škoda res za njo, Kjer bi imelo nekaj biti Je vse prazno b'lo.</p>	<p>Ali v glavo kaj zabiti, škoda res za njo! Gde bi moglo nekaj biti, je vse prazno blo.</p>
<p>Zoprno se mi je 90 Nemško tulenje Mislil sem si leto celo: To pač ni za me!</p>	
<p>Sliš' te dragi mi kristjani, Moral sem čepet' 95 V črni klopi sam na strani, Kakor v prosu »ded«.</p>	<p>»Čüjte zvoljeni kristjani, 85 moga sen čepet, v zadnji klopi tam na strani kakor v prosu ded.</p>
<p>Potle prišlo je <i>latinsko</i> Ino <i>grčko</i> še, Ker gospodom je slovensko 100 Vse premalo prè.</p>	<p>Prišlo tüdi je latinsko no pa grčko še, 90 ker gospodon je slovensko blo premalo vse.</p>
<p>Póznat vse stvari, rastline, So učili nas, Tud' računstva, zgodovine Vse za — <i>kratek čas!</i></p>	
	<p>Matematik, hidrostatik in pa geometri, da svetniki iz vseh pratik 95 bi se jokali.</p>
<p>105 To je šlo, ko rad bi kravo Vtaknil v hlačni žep. Al' če mačka s črno glavo Vlekel bi za rep.</p>	<p>To je šlo, ka če štrtinjak rad bi vtekna v žep, al mačaka čez okinjak vleka bi za rep. 100</p>
<p>Oče pa še so hodili 110 V Marpurg mene bit', Bogme, bil sem v tisti sili Večkrat bit ko sit.</p>	<p>Oča pa so še hodili v Majpruk mene bit; bogme bia sen v hujdi sili, večkrat bit ka k sit.</p>

C

- V pisane reči v štacuni,
Sem najrajši zija,
In po sladkih figah,
Sline sem cedija.
- 85 Zdaj je hteja brkt brž profesor,
Da bi nemški znal;
Kakor sultan turški cesar
Da bi nemški znal.
- 90 Ali v glavo to zabiti,
Škoda res za njo;
Kje bi moglo nekaj biti,
Vse je prazno blo.
- 95 Gnusno se mi je to zdelo,
Nemško lajanje:
Mislil sem si celo leto
To za mene ni.
- 100 Čujte zvoljeni kristjani,
Mogel sem čepet;
V lumpovoj klopi tam na strani,
Kakor v prosí ded.
- Potlej prišlo je latinsko,
No pa grško še;
Da gospodom je slovensko,
Vse premalo blo.

D

- V pisane reči v štacunah
sem najrajši zija,
no po sladkih figah sline
zmirom sem cedija.
- Zdaj je htea brkač profesor, 85
ki se je drža
kakti sultan, türški cesar,
da bi nimški zna.
- Ali v glavo to zabiti 90
— škoda res za njo! —
gde bi neke moglo biti,
je vse prazno blo.
- Gnüsno zlo se mi je zdelo
nimško lajanje,
mislja sem si leto celo, 95
da to ne za me.
- Čüte, zvoleni kristjani,
moga sem čepet
v ezelspanki tam na strani
kakti v prosí ded. 100
- Potle prišlo je latinsko
in pa grško še,
ker gospodi je slovensko
vse premalo prê.
- Matematik, hidrostatik, 105
in geografi,
da vsi svetniki iz vseh pratik
bi se jokali.
- To je šlo, kak če štrtinjak
rad bi vtekna v žep, 110
al če mačko skoz okinjak
vleka bi za rep.
- Oča pa so še hodili
v Marpuk mene bit,
bogme, bia sem v tisti sili 115
večkrat bit kak sit.
- Jô sem največkrat pri sunci,
al še tisto ne,
klük pa nesa sem na kunci,
kelko, sam Bog ve. 120

A	B	
<p>Dvanajst let sem v šolo gazil Naši kočī v kvar 115 In sem v peti rázred splazil Pet in dvajset let star.</p>	<p>Petnajst let sen v šolo gaza 105 naši hiži v kvar, v peto šolo sen priplaza petnódvajst let star.</p>	
<p>Fletno se zares nositi, Krikati že znam, Še cigare zmes kaditi 120 Če jih le imam!</p>	<p>Nobel res se znan nositi, krokati tud znan 110 ino smodke vmes kaditi, če jih le iman.</p>	
<p>Jaz sem mojster na plesišču, Tudi igram rad, Bodi s kroglo na keglišču Bodi »škis-pagat!«</p>		
<p>125 Znani so mi vsi jeziki, Ki so dobra — jed, Čarovnik sem tud' veliki Kader pridem v — klet.</p>	<p>Znani so mi vsi jeziki, ki so dobra jed, tudi polovnjak veliki, 115 kadar priden v klet.</p>	
	<p>Velik sen že za ženitev, pa se zdi me sram, rajši gren čez tristo britev kak pa z baboj v hram. 120</p>	
	<p>Samec pač na večne čase jaz ostati čen, če hoditi na klobase k sosedon le smen.</p>	
	<p>Če pa vteгна gđaj bi priti 125 še enkrat na svet, pač študent več nečen biti, raj gren boba plet.</p>	
	<p>Zđaj se čüli poslušavci, kaki sen jaz vtič, 130 vüha man kak stari zavci, samo v glavi nič.</p>	
	<p>Vüchte pa se stari, mladi s tote pesmi vsi, akoravno doj po bradi 135 kozlovsko smrdi:</p>	
	<p>Da nej vsakši za gospoda, težek zlo je vük, deco v šolo phat je škoda, rojeno za plüg. 140</p>	

C

D

Trinajst let sem v šolo gaza,
naši piši v kvar,
sem do pete šole splaza,
šestnodvajsti let star.

Nobel resen se nositi, 125
krokati že znam,
še cigare zmes kaditi,
če hi le imam.

Znani so mi vsi jeziki,
ki so dobra jed, 130
coprnjak sem tud' veliki,
če le pridem v klet.

Velki sem že za ženitev,
pa je mene sram,
rajši grem krez petsto britev, 135
kakor z baboj v hram.

Samec pač na večne čase
jaz ostati čem,
če hoditi na klobase 140
k sosidom le smem.

Če pa vtegnal bi še priti
kda enók na svet,
pač študent več nečem biti,
raj grem boba plet.

Zdaj ste čüli, poslušavci, 145
kakši sem jaz ptič,
vüha mam kak stari zavci,
samo v glavi nič.

Vüčte pa se stari, mladi, 150
s tote pesmi vsi,
akoravno že po bradi
kozlovi diši.

Da nej vsaki za gospoda,
žmeten zlo je vük,
deco v šolo phat je škoda, 155
rojeno za plüg.

Za gospoda ne napravi
visoki klebük,
kir pa slab je v medli glavi,
prejme naj za plüg. 160

Opombe k besedilu

Vse beri: fsš; kaj C 1: narečna oblika oziralnega zaimka namesto *kar*; *po* je nar. naglašen — prim. shr. predloge; *ten* B 1: tem; *spetu* C 1 je zaradi rime napačen (: zapetil); *napni* naglaša na prvem zlogu; enako: *uho*, *vūha* (= ušesa); *visoko* nar. naglas na i; *kol* C 6: gen. pl. = voz; *tota*: ta; *podvičila*, *podvičila*: poučila; *sen* B 11: sem; *čenča*: tu posebnež, neroda; *répišče*: *njiva*, s katere so pobrali repo; *k nan*: k nam; *Dere* D 17: ko; *janjka*, *jajnka*, *jenjka*: tu otroško krilce; *skakal* — *potakal*: izgovarjaj z elkanjem; *te*: tedaj; *kolca*: voziček; *hiša*, *hiža*: soba; *potakal*: kotalikal; *varbal*: pestoval (Plet. in SP tega pomena ne poznata); *lesa* v. 23: odprtina v lesenem plotu, v ograji za živino; *kota*: valil, kotalil; *vida*: videl; *Čič*: jesihar, krošnjar; *parna* ali *parma*: listnjak; *gnoj*: gnojščice; *Šlutek*, *šlütek* (Zg. Porčič, dr. Kolarič), šutek, šlatek (prim. Plet. 639: šljutavec): brezdelnež, lenuh, počasnež, norček; *vtragač*, *vtragljač* (slov. utraga, vtraga iz srvn. tráge, adv., Lexer): človek, ki se mu nič ne ljubi; *sploh* nar. isto kot: zmeraj; *pogače*: vrsta močnate jedi s sirom in smetano; *kakšni*, *kakši*: v narečju živi določna oblika nedoločnega zaimka; *hlod*: bruno, oklešček; *Kome* D 56: komaj, brž ko; *bergušice*, *bregušice*, *brgešice*, *breguše*: dolge in široke platnene poletne hlače; *šiboj*: s šibo; *zabival* je starinska oblika pret. deležnika: zabijal; *pipa*: pulil; *Hteja*, *hteja* CD 49: hotel; *čohati* z naglasom na drugem zlogu: praskati, v prenesenem, šaljivem pomenu pa tepsti; *čopáti* C 49 (izraz je malo razširjen): grabiti, vleči za lase, prim. shr. čupati; *po* (meni) je poudarjen; *moga* nar.: moral; *Pahnjen*, *pahjeni*: prismojen, trapast, od pahniti: suniti, butniti; *srnak* D 51: siromak, revček; *Klopi* ima naglas na prvem zlogu, *glodati* na drugem; *navča* (nafča): naučil; *neke* D 55: nekaj; *gibance*: deveteroguba močnata jed s sirom in smetano; *Nejsi* B 56, *nesi* D 61: nar. nisi; *vičit*: učiti; *sap(e)rment*: iz lat. sacramentum; *Basam* C 66: trivialni izraz iz madž., medmet, vzklik nevolje ali vzhičenosti; *herdek* (prim. ardigata): iz Herrgott; *z mene*: iz mene; *grata*: iz nem. geraten, uspeti, nastati; tujke ne preglašujejo vedno: študent — štüdent; *nabasáli*: natlačili; *mesa* naglaša prvi zlog; *kanjer* D 70: iz ital. torba; *lajta*, *glajta*: iz nem. sod za zrnje, kašča, shramba; *Vüča* B 74: učil; *vük*: uk, učenje; *ta*: tja; *Vpisane* A 77 je tiskovna pomota za: V pisane; *štacun*, tudi fem. *štacuna* D 81; *priša* B 77: prišel; *tuški* A 85 je tiskovna napaka za: turški; *kakti* D 87: kakor; *nimški* (Glonarjevo goričansko narečje): nemški; *Gde* B 83, D 91, *kje* C 91: kjer; *moglo biti* tu pomeni: moralo, imelo biti; (Gnüšno) *zlo* D 95 ni morda samostalnica (Unheil), temveč adv. zelo; *ne* D 96: ni; v *ezelspanki* D 99: iz nem. v oslovski klopi; *moga*: moral; *v prosí ded*: strašilo v prosu; *grčko* (kot goričko): grško; *da* C 103: ker; *prè* (iz pravijo): baje; *stvari* A 101: nar. živali; *ko* A 105: kot; *ka* B 97: pomota za *kak* ali pa slabo zapisani *ko*; *štrtinjak*: sod 10 veder oziroma 566 l; *mačaka* B 99 je nar. pravilni gen. oziroma ak. sing. od mačak; *okinjak*: oknenica, odprtina za zračenje hlevov in kleti (tudi v sobi na stropu); *jô* (spodnjeprl. oblika) D 117: jedel; *klúka*: kljuka, nezadostno; *nesa*: na kunci: nesel ob koncu pouka; *kelko*: koliko; *hiža* B 106: tu hiša; *pūša* D 122: revščina, revna kočica; *resen* D 125: zares; *znan* B 109: znam; *krikati*: vriskati, juckati; *iman*: imam; *hi* D 128: verjetno napaka za ih, jih; *igram* A 122 naglaša na prvem zlogu; *veliki* z naglasom na drugem zlogu A 127: vélik; *Kader*: kadar; *polobnjak*: sod (= polovica četrtnjaka) okr. 283—500 l; *priden*: pridem; *Velki* D 133: vélik; *gren* B 119: grem; *krez* D 125: čez; *z baboj*: vzhšt. z ženo; *hram*: hiša; *z baboj v hram iti*: oženiti se; *čen* B 122: čem, hočem; *smen*: smem; *vteгна* B 125: utegnil; *gdaj*, *kda*: kdaj; *enók* D 142: enkrat; se B 129 je tiskovna pomota za: ste; *kaki*, *kakši*: nar. kakšen; *ptič* (ftič) B 130: ptič; enako beri: poslušafci in zafci; *vūčte se*: učite se; *s tote*: iz te; *doj* B 135: dol; *nej*: ni; *vsakši*, *vsaki*: vsak, sleherni; *žmeten* (Plet. izraza ne tolmači): težak; *phat*: tlačiti, siliti; *klebük* D 158: klobuk; *kir*: kateri, kdor; *v medli glavi*: v slabi gl.; *prejme*: prime.

Vsebina. Pesem je polna vzhšt. folklore in prleške šaljivosti.²⁴ S pretiravanjem in skrivljenimi prisposodobami zabava družbo. Pevec poziva k posluhu »pesmi visoke« vse, kar leze in gre. Pesem bo hujša kot ropot praznih stop, v katerih sicer skoraj neslišno pbejo proso ali ajdo za kašo, povzročala bo (ali podobna bo kot...?) mačji jok in škripala bo ko stare klopi za mizo in pečjo. Poslušalce bo poučila o pesnikovi mladosti. Ni ga prinesla štorcklja, z repne njeve ga je privlekla mačka, ki vsepovsod prenaša svoje mladiče. Tako se norčuje iz njega dekla. On pa si nič ne stori iz tega. Obuja vesele spomine na otroške igre, ko je še — zaradi varnosti! — nosil krilce: po ilovnatih tleh borne kmečke izbe je kotalikal voziček, to je navadno kar prazen motek, pa zopet pestoval mucko. Poleti se je vse dni potepal, plezal po ograji in se valil v prevrnjeni repni kadi sem in tja ali po manjšem strmcu. Bal se je ciganov, ki so se priklatali z bližnjega Hrvaškega ali iz Prekmurja, pa tudi kričečih jesiharjev in se brž skril — ko plašna podgana — kje v gospodarskem posloppju, kjer je polno vabljevih skrivališč.

Kmečka deca mora kmalu začeti pomagati pri delu, zato opozorilo in grožnja staršev: če bo pasel lenobo, ne bo dobil pogač, ki so največja dobrota prleških otrok. Dostikrat tudi šiba poje. Ko pa je dobil dolge in široke prtene hlače, je bilo treba iti v šolo, četudi s silo. Učitelj mu je zabijal v glavo abecedo. Trpela so ušesa, za lase so ga vlekli in slišal je vrsto vzdevkov, kakršna je pač bila vzgoja stare šole. Vsi so se znašali nad njim, pravim revčkom. To je trajalo sedem let. In uspeh? Nekaj znanja iz branja in štetja do deset... Oče je spoznal sinove »talente« in ga zbadljivo nanje opozarja: ker mu je zgolj za jelo, ne pa za delo, naj gre v šole, za »gospoda« bo že dober! Tako je mislila kmečka modrost. Za čast fare naj žrtvuje osebno svobodo!

Iz negodnika, motovila, je torej postal študent — kakšna vznemirjenost za kmečko hišo! — in odslej bo hodil usodno pot prenekaterega slovenskega kmečkega otroka. Z darovi zemlje in matere, kmečke gospodinjne, ga oče odpelje v mesto, v normalko. Tu se bo najprej v enem letu toliko izvežbal v nemščini, da bo lahko sledil gimnazijskim predmetom. Kmečkemu sinu je bilo mestno okolje novo doživetje. Privadil se je meščanski hrani (kava z žemljol), pa tudi življenju mestnih paglavcev: pohajanju po ulicah in zanemarjanju pouka. Zijala je prodajal po mestu, šola pa je terjala svoje: brkati profesor ga je mučil z nemščino. Zaman! Nemško »tuljenje« (»lajanje«) se mu je gnusilo in mu ni šlo v glavo. V njem se je uprla slovenska narava. Za kazen je moral sam sedeti v sramotni klopi, gotovo je bil tudi z imenom vrezan v sramotno palico. O vsem tem toži poslušalcem. Tudi klasičnih jezikov se je moral učiti, ker materinščina »gospodom« ni zadostovala. Tako naj bi se »kratkočasil« še z drugimi, realnimi predmeti. Nemožeče stvari so zahtevali od njega: kot da naj bi kravo ali sod stlačil v žep! Ta tuja učenost mu je zvenela kot če bi mačka vlekel za rep. Kmečki oča pa je še po svoje pripomogel sinovemu »študiju« — tako je bil več tepen kot sit. Hudo se mu je godilo. Trpel je pomanjkanje. Šolsko spričevalo pa je bilo polno »kliuk«, petic, to je nezadostnih.

Dolga leta je trgal v šolah hlače na škodo domačiji. Šele sredi poti je bil, a že je dorasel: oblači se po modi, ponočuje, kadi cigare, pleše, keglja in kvarta. Posebno pa ceni dobro jed in pijačo. Skratka vse, kar lahko zna vsak kmet, ne da bi za to hodil v šole. Zakonskega jarma ne mara, ostati hoče večni mladenič in bo kot stric obiskoval in zabaval sosede. Študentovanja ima dovolj: tudi če

²⁴ Prleki se radi norčkajo iz drugih pa tudi iz sebe. Življenje na plodni zemlji z žitnimi polji in vinskih gorami je rodilo že prenekatero iskro domislivo. Živahno delo na njivi ali v gorah bistri glave in sprošča srca, ki so daleč od jokavosti. Mehko vzvalovana pokrajina, zasajena s trto krog vencev belih zidanic, pod visokimi jagnedi, sicer vpliva na značaj človeka z nadihom lirizma, a tega použiva zdrav, duhovit realizem (prim. članek B. Borke v Tovarišu, 1953, št. 45, str. 1267). — Vredno je še primerjati Gomilšakove besede o zemlji in človeku v deloma podobnih Halozah (»Zora«, 1875, str. 136): »... so tudi Haložani že od nekdaj bili delavni, potrpljivi in pošteni, a tudi živahni, lehkokrvi, zabavoželjni. Njih zemlja jim je v dobrih letinah dajala dovolj vina, a vselej premalo kruha.« »Haložan je sploh trdne, srednje postave, zdrav in bister. On je vesel, radodaren, gostoljuben, pleše, prepeva in vriska rad.« — Toda za obdelavo tega gradiva prleški Miklavž še čaka svojega Rollanda...

bi se še enkrat rodil, bi ne hotel več v šole! Še takšno navadno kmečko delo bo raje opravljal.

Za konec še enkrat nagovori »poslušafce«: Glejte, takšen »tiček« z zajčjimi ušesi in s prazno glavo sem! Čeprav je bila dolga pesem šaljive narave, je njen nauk hudo resen: Kdor nima glave za težko učenje, naj ostane pri plugu! Sama zunanost namreč iz človeka še ne naredi »gospoda«.

Stvarna razlaga. Mnogi ne vedo, da se prleška pesem o študentu začne z verzom »Vse, kar gazi (lazi)...« (F: »Karkol lazi...«). Prvih štirih, uvodnih kitic navadno ne poznajo. Te pozivajo poslušalce (prim. različen uvodni »pri-pjevak« v srbski in hrvaški epski narodni pesmi!) k posluhu in napovedo vsebino pesmi. Izraz *gazi* je zamenjal enakozveneči *lazi*; vsebinsko ne ustreza ne prvi ne drugi: gazim sneg ali blato, lazijo pa živali, ne ljudje, na katere se pevec obrača. Z nepravilno prisposodbo hoče pevec vzbujati šalo. Da bo čulo v A 3 se nanaša na uho, v B 3 je bo zaradi množine *vüha* torej napačen (enako A I uha), zato sta kasnejša C in D popravila smisel z *boš čülo*, kar pa se več ne nanaša na uho, *vüha* oziroma uha, ampak na *ose kaj gazi* oziroma *ose, kar lazi*. F ima: Da bi čulo...

Pri C in C I sta druga in tretja kitica zamenjani: *Tota pesem* sicer lahko nadaljuje prvo kitico, a *Pesem hujšo*... ne more slediti drugi kitici. A I/5, D 5 in E 5 bolj smiselno nadaljujejo vsebino prve kitice kot druge variante: *hujšo, kak ropoče*, namreč: *čulo bo hujšo pesem, kot...* Pri *hujša* bi bilo treba verz dopolniti takole: pesem je hujša, kot... F se je izognil težavam takole: Pesem *hujše* pač ropoče / Kak sto..., kar je dokaz, da je čutil slogovne neokretnosti. V prejšnjem stoletju so kmetje pridelovali dosti več prosa in ajde ter se tudi bolj hranili s kašo ko s kruhom. Lesene *stope* (z vzvodom) za phanje je dandanes le še redkokje najti. Prazne stope otroci radi gonijo za zabavo, da se gugajo in delajo čimveč ropota. Polne stope namreč ne ropočejo tako zelo. Zapis C ima že namesto *praznih stop*, ki niso bile več tako znane, *praznih kol* (to je voz), a je zato brez rime. Tudi prazen voz lahko dela ropot, n. pr. z lestvicami ali s košem iz desk (»kripne«). Obe primeri sta vzeti iz resničnih otroških iger in tu za zabavo močno pretirani. Isto velja za *jokajoče mačke* in *škripajoče klopi*. Odvisnik v 7. v. je razumeti tako: pesem (ne ropot praznih stop!) je takšne narave, da se vsaka mačka joče; primerneje bi bilo reči: *kot se vsaka mačka joče*. Tudi zadnjo vrstico bi smiselno takole nadaljevali: Pesem hujšo, kak... škriplje vsaka klop. Stili te kitice niso logično izpeljani.

Ljudski čut za naraven jezik je celo popravil enajsti verz, čeprav na rovaš rime: iz prvotnega *kaka čenča sem jaz bila* (kar bi lahko govorila samo ženska oseba!) je nastalo k. č. s. j. *bia (bija)*. *Od malih nog* je dobra ljudska rečenica namesto *od mladih nog*.

V četrti kitici je Glonar pravilno vstavil narekovaje, ker gre za deklin nagovor (čeprav ljudska pesem ne pozna dosledne rabe ločil!), zato je *me je privlekla* v B in C nesmiseln (tudi F ima nesmisel: Z repišem se je privlekla / Mačka k nam...!) — kvečjemu če ne bi šlo za deklin nagovor, ampak za njegovo trditev, kar tudi gre, pri čemer pa bi nadaljevali: *Tako mi je ... rekla*. A I, C in C I z *domu* nimajo rime. *Privlekla: rekla* tudi v narečju ni čisti stik.

Znamenita peta kitica velja mnogim za začetek prleške himne, a z drugačno prvo vrstico »*Dere sen še mali bija*«, ki je, kot vidimo, nobena varianta niti redakcija v celoti ne pozna. Kljub temu se *dandanes najpeč* poje prav ta vrstica (tudi začenja se pesem z njo!), čeprav ni rimana, kar pa nikogar ne moti (Glonar se je odločil v redakciji za staro rimo!). Manj znana je varianta iz harmonizacije Albina Weingera:

H Dere sen še (ali: jaz) mali bija,
te je lüšno blo,
s prston sen po nosi rija
te pa vüsta djo.

Prvi te (të) pomeni tedaj, drugi pa: potem. Je prva vrstica *Dere...*, ki je ostala sirota, vzpodbodla kakšnega hudomušnega veselíča — neznanega ljudskega poeta, da je poiskal in našel nanjo rimo s preznačilno vsebino iz otroškega sveta?! Kitico je Weingerl — po pismeni izjavi — resnično slišal med ljudstvom: starejši ljudje z njo radi dražijo otroke.

V desetletjih življenja ljudske pesmi se je nadomestil neljudski veznik *Kadar* (*AI Kedar*) z *Dere* (*F* v *Dramljah* pri Celju ima knjižno: *Ko sem jaz še v jančki skakal*). Hkrati se je izvršil premik od nazornega rekla *v janjki skakal* (ker »varnostna« krilca brez hlačk dandanes nosijo le še redki otroci) do sicer ljubkega, a samo splošnega spominjanja na mladost ... *še mali bija*. To se je obdržalo. (NB. okolica Ljutomera pozna tu spirantični *j*, pesniška dolina — Glonar! — konzonantski *i*!)

Ali je nova vrstica te kitice posneta po kakšni drugi sorodni ljudski pesmi? Štrekelj navaja več takšnih začetkov, a so pesmi druge vsebine, n. pr. »*Gda sen jaz mladi bija*« (Sv. Anton v Sl. g.), ki jo je zapisal Josip Klemenčič. Je med pivskimi, III/480 z znano 8. kitico: *Kadar jaz vmrja bon...* Dalje: »*Dere sem še pajbiček biâ*« (okolica Svetinj), ki je med stanovskimi, 15. sn. str. 604 in poje o prepiru med zakonskima. Pač pa ima prleški pesnik Peter Skuhala v svoji zbirki »*Popevke*« iz leta 1907 šestkitično tristopično mladostno pesem, katere prva kitica se glasi:

Gda sen mali bijo
Lüšno je bilo,
Da sen mleko pijo,
Beli močnik jo,
V robači sen skako,
Glasno se smijo,
trala, lala, lala, lo.

Gda, Da: ko; oblike deležnikov na — o so mурopoljske (»dólenjske«); robača: srajca.

Skuhalova prva kitica se vsebinsko in delno celo oblikovno (pripev!) precej ujema z našo peto kitico, zlasti pri *C* in *CI*: prvi dve vrstici imata povsem isto vsebino, *v robači sen skako* je prav isto ko *v jajjki skaka*. Druga vrstica himne ima isti metrum in ritem, kot je tu, celo refren je isti in tukaj kar označen. Toda napev Skuhalove priložnostne neštudentovske pesmi, ki ga je zložil avtor sam, je — kot bo to razvidno v Voduškoví razpravi — drugačen in po glasbeni plati torej ni mogoče najti zveze med obema pesmima. Ali pa je Skuhala (po 1907) vendarle vplival s svojim *mali bijo* na spremembo Gomilšakovega *v janjki skakal* ne glede na rimo? Ali pa je Skuhala (pred 1907) *po svoje* posnel Gomilšakovo kitico. 1898/99 natisnjeno in že močno razširjeno, ter ustvaril samosvojo »popevko«? Vsekakor se je zvočni in lahko izgovorljivi verz *Dere...* izmed vseh variant najbolj priljubil. Se bo kdaj posrečilo najti ožjo zvezo ali odvisnost obeh gornjih kitic? Bi mogli govoriti o kontaminaciji obeh variant? Bo možno najti še kak tretji vir? Previdnost nas varuje prenaaglih sklepov. Sprememba te vrstice je med najpomembnejšimi.

Prvotni prislov *veselo* (imata ga tudi *AI* in *F*) je vulgariziral v *lüšno*, *lüšno*. Po *hiš'* namesto v *hiši*, *hiži* je neljudski vpliv. Kotalikanje vozička po sobi (kolca v hiši sem potakal, pri *F*: takal) in pestovanje mačk (varval mačkico) sta še vedno priljubljene igri kmečkih cicibančkov, za spreminjanje podob torej ni bilo potrebe in razlogov.

V šesti kitici je *Gl* popravil staro obliko *po leti* v *poleti* (Plet. ima še obe možnosti). Zacherlova sta to kitico po svoje zapisala: knjižno obliko *po vasi* bi morala postaviti na konec prvega verza, tako bi dobila rimo s tretjo vrstico, ki pa jima je sploh privzeta iz 75. verza in na tem mestu nima domovinske pravice. *F* ima v tej kitici: *Plezal sem po starem lesi, / Takal repno kad.*

Če pa videl sem (*vida sen*) se mi dozdeva bolj naraven besedni red kot *Če sem vida pa* (*C* in *D*): če bi pa v drugi varianti poudarjali (skandirali), bi

pomenil: *zopet*. Vem pa, da ima goričanski del Prlekije tudi to možnost stave (bližina Glonarjeve domačije!).

Za razvoj ljudske pesmi je značilen primer, ko širitelji včasih kakšnega izraza ali rekla ne razumejo več in ga zamenjajo z drugim ali ga uporabljajo naprej v spačeni obliki. Tak primer napačno razumljene jezikovne posebnosti navaja Gl v dodatku k Štreklju: iz »tvoja roka« je nastalo na Štajerskem »tuja roka«, kakor so slišali v narečju peti Dolenjce. Podobno sem slišal 1945 na Štajerskem peti dekleta »druzga Tita mi hočemo«, ker jim je bila beseda »druga Tita...« neumljiva. Tukaj pa je iz verza *Ali Čiča, joj* nastalo pri Klemenčiču *te je bilo joj*, pri Župcu *te blo tudi joj*, pri C in CI pa že: *čičijoj*, čeprav je Zacherl v opombi označil besedo s »potepuh«. Oblika *čičijoj* ne more biti samostalnik (kvečjemu medmet), kar bi po skladnji — videl sem cigana ali čičijoj? (seveda Čiča, joj) — moral biti.

Kako je prišlo do tega? Gotovo je že več desetletij mimo, ko so še po vaseh in sejmih vpili jesiharji (prodajalci jesiha) in drugi krošnjariji, Čiči, t. j. ljudje iz Čičarije, z meje hrvaške in slovenske Istre (Matičetov: predvsem prebivalci vasi Mune in Žejane; Glonar: poslovanjeno vlahoromunsko prebivalstvo Čičarije). Kasnejši naš rod jih ni več poznal — prvotni izraz se je spačil do neumljivosti. Redaktor D je sicer sprejel prvotno obliko, ker jo je pač poznal iz prejšnjih zapisov. C in CI sta verno zapisala spremenjeno, porušeno podobo pesmi, čeprav sta kot izobraženca skoraj morala vedeti, za kaj pri stvari gre. Tako smo priče primera »krušenja« zaradi družbenih sprememb (Grafenauer).

Namesto neljudske oblike *To sem bežal* je nastala *te* (tedaj) sem bežal. *F: Čas* (= tedaj!) sem bežal... Znani sta še dve varianti te kitice:

Klemenčič:

Če pa so cigani prišli,
te je bilo joj,
leta sen po celi hiši,
v parmo al za gnoj.

Župec:

Če cigane sen zagleda,
te blo tudi joj,
te sen beža kak podgana
v parmo al za gnoj.

Zlasti prva se dandanes mnogo poje. Žensko rimo je sicer zamenjala asonanca (v drugi še te ni!), skladnja v zadnjih dveh vrsticah pa ni dosledna: *leta* (léta) sen po celi hiši pomeni namreč *tekal* sem, kar je v redu, a za zadnji stih ne potrebujemo ponavljajočega se dejanja, temveč trajajoče *tekel* sem, kar pa ima v narečju drugo kvaliteto: *lžta* sen. V tem pogledu teče druga varianta bolj naravno.

Tu vmes se včasih poje kitica E:

Naša mačka mlade mela,
včasih dve al tri, (včasi štir, včasi tri)
včasih smo jih duma jeli (Baukart:²⁵ meli!),
včasih vkraj dali.

Nečista prva rima in neustrezna vsebina jasno kažeta, kako so ljudski šaljevci dodajali nove domislice v duhu stare sheme in z »ujedljivo zabavljico« ter z norčkanjem iz samega sebe in drugih (mačke jeli) zabavali družbo.

²⁵ Narodopisec, prleški rojak Jan Baukart, upok. prof. v Mariboru, mi je dal za študijo nekaj potrebnih pojasnil.

Ljudski izraz je oča, ne oče. V *D* so narekovaji za premi govor, ki se pri *BI* (1957) začne spremenjeno: »Franček, ti si rogač!« (Baukart: rogljač je vrsta hrošča). To kaže, da ljudstvo izrazov *šlutek* (*šlatek*) no (*AI* ima alj namesto no) *otrากล้าč* (*AI*: *straglač*) ne pozna več tako na široko (*F*: *Čuček* in *otrากล้าč*). *C* in *CI* imata porušeno, manj ustrezno *sploh bežati* (= vedno b.) za *zmiraj* (*zmirom*) *ležati*, kar bi se lahko ev. nanašalo na *bežal* (*beža*) v 27. v., verjetno pa gre za prepisno napako (b za l!), ker že naglas ne ustreza: narečno je bolj prav *bežati*. Pri *C* prečrtani in pri *CI* še ohranjeni izraz *vsagač* (gen. pl.), ki ga *Plet.* nima, je neznan in bi bil mogoče v zvezi z *vsajati* — polagati (pogače) v peč?

Šiba poje lepše kot petelin ni ravno posrečena primera. Gre za šalo. *Drva* (poleno) kot edninska oblika ženskega spola živi v dolini Pesnice (dr. Kolarič), v Pomurju (*C* in *CI*) le množina istega spola (*drva* so *letele*). *BI* in *F* imata: so *letela*; *AI* neposrečeno: *Derva* z mene je *letela*.

V naslednji kritiki je uredil Majcen drugo in tretjo vrstico smiselno tako, da ju je stavčno zvezal brez ločila (enako *Glonar* in *Brežnik*, s tem da sta že nadomestila s še: *Brž* ko so mi slekli krilce, *B* že so me v platnenih hlačah, *AI* in *D*: in sem bil še v — *AI* je brez predloga *v*! — platnenih hlačah, so me ...; *F*: Da v bergišicah / So me ...). Pri *A* je vejica na kraju 2. v. odveč (manjka pa v 1.v.) ali pa — manj verjetno — zaključuje eliptično rabo: že (*sem bil*) v bergušicah.²⁶ Dokaz za to bi bil (enabementi) so v ljudski pesmi namreč res redki, kar poudarja že *Grafenauer*! v *C* in *CI*: *Že v bregušah sem (sen)*, toda porušeno in brez rime! *S silo* je prešlo v ljudsko obliko s *siloj*, *C* in *CI* *šiboj* (= s šibo), *BI* celo: *seboj* (= s seboj). *Glonarja* je motil *ti* (ta) *grozen strah* in ga je zaradi zaimka — po nepotrebnem — spremenil v določno obliko, saj nedoločna v tej zvezi v narečju živi. Razen *D* jo imajo vse variante. Tudi *vzklika o* j jaz ne bi spreminjal v *oh*!

Za naziv vzgojitelja imamo tu tri izraze, tudi *BI* ima *školnik*, nekoč službeni, uradni naziv, *CI* narečno *vičitel*, *F* *včitel*.

Variante, ki nimajo starinskega deleznika *zabiva(l)*, so brez čiste rime: *C* in *CI* *zabijal*, *E* *nabija*. Pri zapisih brez oseb. zaimka *me* (*C* in *CI*) ne vemo, kaj ali koga je učitelj zabijal. Primera s soho je zgolj pretiravanje. *B* s predlogoma *v me* je kak *v soho* (predmeta ni!: misli na predmet v 5.v.?) je neokreten. *BI* ima varianto 2. v.: *pa še kak hūdo*, s čimer zavrže podobo s soho. Pri *F* je zapisano slabo umljivo: *zabijaj* (?) / Je tako suho (?). Primer »malichenja«!

V. 45: *F* ima *Nategoval*. Neposrečeni *vmes A 46* se je nadomestil z *mi*, ki se je obdržal, ima pa ga že tudi *Brežnik*! *Prasé* je povsem izrinilo žrebe, žrbe, ki je podobna oznaka kot *tele*: *osel no žrbe* sta sicer vsakdanja vzdevek iz prleškega »prisposodabljanja« (»cojavanja«) med šolarji. *Osla in žrebe* ima že tudi *AI*. *BI* ima za *krsta*: *mea* (imel), *AI*: *kerstil*.

Mašilo *pač* v *A 49* (*AI* samo *pa* — napaka?!) je drugod srečno izpadlo. Za *pahnjen*, *pahjen* (dr. Kolarič je mnenja, da izraz ni prleški, temveč zahodnogoričanski in kozjaški) *mali siromak* pozna *E*: *bogi* (ubogi) s. Prilastka *mali* in *bogi* podoba kampak osiromašita. *E* ima: *Hteja klesti* (?) no čohati / se po ...

Klopi A 53 z naglasom na prvem zlogu so zamenjale bolj posrečene *Hlače*. *Naučil* (naglašeno na prvem zlogu!) *sem nekaj brati* — koga sem naučil?. se vprašamo. Na mestu je le povratni glagol (brez *se* bi bil vpliv notranjskokraških govorov, kar pa tudi ni izpričano — natis v Trstu?). Zaradi knjižne oblike *Naučil* (povrh še s prisiljenim naglasom na al) je bil v verzu en zlog preveč, zato je zapisovalec *A* izpustil povratnoosebni zaimek. Pri narečni obliki *navča*

²⁶ Breguše so nosili možje in fantje tja do srede stoletja, piše *Gomilšak* v svojem »životopisu« sovaščana in ujca dr. *Jožefa Muršca*, Ilirca »slovenskega konzula v Gradcu«, v Slovenskih večernicah 1898 (pisec se je podpisal *J. G. Vrbanov*, ker se je *Gomilšaku* po domače reklo *Vrban*). V tem življenjepisu je tudi prav podobno izražanje o (*Murščevem*) šolanju na osnovni šoli in gimnaziji, kot ga imamo v naši pesmi.

(*načfa*; Brežnik ima *Navčil*), ki je A verjetno ni poznal, je stvar v redu in verz lepo teče, kakor zahteva pevnost. Za knjigo *brati* in številke *šteti* uporabljaja vzhodnoštajersko narečje samo en izraz: *šteti*. Šele v zvezi vedno lahko razločiš, za kaj gre. Zaradi rime pa je tu rabljen *brati*.

Kakšna kritika šolskega uspeha! V sedmih letih si je pridobil le nekaj temeljnega znanja! Ali pesnik samo šaljivo pretirava? Ali pa je kaj spomina na Gomilšakovo šolanje v ljudski šoli (okr. 1849—1855) in na ponemčevalne metode v dobi Bachovega absolutizma? Vsiljene nemščine se otroci niso prida navadili, materinščino pa je zanemarjal učni načrt ali nezavedno učiteljstvo.²⁷ O nizkem stanju osnovnega šolstva na Slovenskem v tisti dobi se poučimo tudi iz poročil okrog ljutomerskega tabora in sploh iz vsega boja za pravice slovenščine v šolah.

France z nenavadnim naglasom na prvem zlogu dandanes na vzh. Slovenije ni običajno ime, samo *Franček* — tako imata *BI* in *E, C* in *CI* sta brez imena, zato brez rime. *F* ima ime *Jožek*, zato asonanco s *fižolek*, kar je vsebinska zastranitev! Je pa značilnost celjske variante. Ali je rima v tretji vrstici *gibance* vplivala na tako obliko imena? *BI* ima namesto močnate jedi *klobase*, torej samo asonanco. Med nadaljnje največje dobrote rodne zemlje sodijo *krofi* (narečno *krofli*), dalje *štrúkli no meso*. *D* ima narekovaje za nagovor. Poleg kitic *Dere sen še ...* in *Mati so mi* je ta in naslednja med najbolj znanimi in priljubljenimi.

Tudi še tako vestni zapisovalec Majcen včasih »zadremlje«: v *B 59* je zamenjal besedni red v *celo faro* — če hočemo rimati, moramo imeti *faro celo*. Ali pa je nemara samo vestno zapisal že porušeno vrstico? *BI* (isti vir!) ima namreč tudi *celo faro*, toda ima v prvi vrstici namesto *nobeno delo*: nobeno rabo, to je vsaj asonanco. Kitica izraža znano željo agrarnega materialista v pretekli dobi, ki je hotel imeti v hiši tudi duhovnega »gospoda«. Koliko osebnih tragedij je izviralo iz takšne mentalitete hišne oziroma farne (fara je bila meja tedanjega obzorja) časti, saj je ponekod izvajala pravo nasilje nad človekovo osebno odločitvijo.

Turška sila: prim. Gomilšakov sestavek »*Turki pri Radgoni*« v Novicah, 1862. *Basam (basan) saprment* v *C (CI)* je očiten vpliv iz bližine madžarskega področja — preko Prekmurja je postal vzklik znan tudi v okolici Ljutomera. To obliko imajo samo ljutomerske variante. Za *Póstal* z bolj redkim naglasom na prvem zlogu je ljudstvo raje sprejelo »svojo« obliko *grata*. *CI 68* ima napako: *nagli* namesto *naglo* štident. *F: Naenkrat* — ni prleška oblika! *S* to kitico se priložnostni zapis Minke Zacherlove konča.

Sledi najbolj znana in priljubljena kitica, s katero včasih kdo kar poskuša začeti peti pesem. Prvi verz *Mati so mi nabasáli* je tako posrečen in popularen, da se je ohranil *neizpremenjen* v vseh 8 variantah, kar je pri celotni pesmi prava redkost. Dokazuje pa, da je posrečeno obliko ljudstvo vedno rado sprejemalo in tudi ohranilo brez spreminjanja. Gl. je *nabasáli* opremil z ostrivcem, ker je deležnik v narečju naglašen na drugem zlogu. Naštevanje v drugem stihu je različno: poleg študentovega priboljška je še kaj za gospodinjjo — moke, jajc, pšena (*A, C*) —, pri kateri bo dijak stanoval, največ pa se opeva študentova popotnica *krúha no klobas BI, E; mesa* (z naglašenim *e*) in *klobas B, F*; pri *D celo en kanjer* (kajir = torba) *klobas; AI Sira in klobas*. Zanimivo je, kako Ilesič, avtorjev življenjepisec, v Mohorjevem koledarju — 10 oziroma 9 let po prvem natisu — citira to kitico:

Mati so mi nabasáli
pšena in klobas,
oče pa me zapeljali
v Marprok v štrti klas.

Primerjaj varianto *C*!

²⁷ »V prostonrodnih (osnovnih!) šolah se je učilo po večini, v latinskih pak izključno v nemškem jeziku,« piše Gomilšak za čas Mursčevega šolanja.

A, *AI* in *C* 72 imajo čisto nemško obliko *Marburg*, druge so narečne: *B* Majpruk, *D* Marpuk, zlasti pa *BI*, *E* Marpruk, *Ilešič* Marprok. Za nenavadno reducirano obliko *črti* pri *A* imajo druge variante narečno pravilno: *šrti*, *AI šteti*. Zakaj pa v četrti razred? V četrti razred normalke, navadno mestne vadnice, kjer naj bi se v pripravljalnem oddelku kmečki kandidat dobro izuril v nemščini, da bo mogel po enem letu slediti gimnazijskim predmetom, ki so bili vsi — razen verouka — v nemškem jeziku (Murko, Spomini, 1954). Z izrazom *klas*, ki se je v narečju oprijel, je pesnik označil nemško mestno šolo, ki jo bo kmečki »čehec« odslej obiskoval. Posebnost je drameljski zapis z lokalno variacijo: Očka pa me zapelali / *V celsk pripravní klas* (!).

Posebnost pri *F* je tudi naslednja kitica, ki je ne pozna nobena druga varianta:

Dokler je še kruha bilo,
Vriskal sem in pel,
Ko pa tega je zmanjkalo, (naglas!)
Névem, kaj b' začel.

Porušena forma priča o novi tvorbi!

Naslednjo kitico prične *F* takole: Tukaj sem jaz revež imel / Celi paradíž.... kar je tudi porušeno. (Po tej kitici ima *F* le še eno: Velik sem že za ženiti...)

Namesto *zlati paradíž* se je uveljavila ljudska oblika *celi p.*, za *Skakal* pa *leta(l)* — obe obliki ima že prvi zapis *AI*; *po blatni gasi*: reven dijak je stanoval kje v predmestju starega Maribora, kjer takih ulic ni manjkalo. *A* daje izraza »klas« (tudi *C*) in »gasa« v narekovaje, ker se zaveda ljudskih spačenk. Brežnik ima *po lajti*, tržaški zapisovalec *po kleti* (ali ni razumel izraza ali pa se je namenoma izognil izposojenki iz nemščine?), drugi zopet *po lajti, glajti*, kar pomeni sod, kaščo, shrambo za zrnje. Sicer pa je prleška *klet* pravzaprav tako samo shramba za žito in orodje, za pijačo je — pivnica (Baukart)! Gornja prispodoba hoče ponazoriti slepo pojanje dijaka po ulicah — kot miši v kleti ali kašči.

Sledi kitica *E* variante:

Tam smo jeli sir, pogače,
štrúkle no meso,
če razpočijo se hlače,
kaj je men za to!

Neustrezna vsebina (dobrote takšne vrste je dijak lahko užival samo doma na kmetih, ne pa v mestu pri dijaški gospodinji!) kaže primer ljudskega »soustvarjanja« v trenutku šaljivega navdiha, seveda v obliki in besedi dosedanjih kitic.

Naslednjo strofo imajo vse variante, le prvi natis ne. Pri *AI* *Navčil sem se*, pri *B* in *BI* se je *Vúča* žemlje jesti, pri *C* in *D* *Navča*... Žemlja in kava sta znak »gospoškega« življenja! *AI*: Uk pa taj (tja) na klinec vesti.

Štacun narečno tudi preglasha (*štacún*), kljub temu še vedno ne dobimo čiste rime na *sline*. Ta kitica je edina, ki ima žensko rimo tudi v drugem in četrtem verzú — drugače tega namreč ne moremo brati! —: *zija* — *cedija*. Brežnik kot najstarejši in najvernejši zapisovalec ima sicer *zija* — *cedil*, torej z naglasom na zadnjem zlogu, za kar je moral spremeniti tekst obeh verzov (Sem naj rajš *zija* / Sem zlo rad *cedil*), da je obdržal metrum, a je ob rimo! Celjskemu rojaku (rojen 1849 pri Sv. Martinu v Rožni dolini pri Celju, Biogr. leksikon) in dijaku sta bili narečni obliki pač tuji. Vprašanje ostane, kaj je avtor pesmi postavil na tem mestu. Za *A* je to pač edina narečna oblika preteklega deležnika — ni se ji mogel izogniti! *B* iz leta 1908 (in *E*) kitice niti ne pozna — se ji je iz zadrege izognil? — *C* ima v tej kitici porušeno rimo v prvem in tretjem stihu: *štacuni* — *figah*. Prvi zapis *AI* je v začetku kitice brez predloga *v*, s tem posrečeno odpadeta dva predloga v vrstici: *Pisane reči v štacune*. Namesto *fig* ima: *po sladkem cukru sline*...

Profesor moramo zaradi rime brati narečno: prečesar : česar; dalje držal (*AI* deržal) — tudi v narečju nenavaden naglas! — znāl. Teže gre to pri *B* in *D*: držā (komaj možno!): znā. Porušena varianta *C* porabi četrti verz že za drugega. Podoba brkatega (*AI* berkast, *E* bradat) avstrijskega pedagoga je posrečena. *C* 85 ima strojepisni brkt prečrtan in s črnilom popravljen v mašilo brž. Je črpal iz kakšnega slabo čitljivega zapisa? Ali pa mu dvozložna beseda ni šla v metrum? Tretji verz s *sultanom*, *turškim cesarjem* se je od prvega natisa dalje popravil oziroma vrnil k prvotnemu, tako ima namreč *AI*. Skratka: tako je izvorno, le natis ima zastranitev!

V *A* 85 naj bi stala na koncu verza vejica (ali pomišljaj), ne pika, ki ne daje smisla! Kvečjemu klicaj za vzklík, za eliptični stavek! Variate *B*, *C* in *D* imajo *v glavo*, *AI* brez predloga *v*, natis pa *v glavi*: *zabiti* torej tukaj ni nedoločnik, ampak trpnopretekli deležnik v 3. skl. ed. ž. sp. (v *zabiti glavi*), kar je smiselno in teče kar dovolj naravno, ter veže misel z zadnjim verzom, čeprav z dvema vmesnima stavkoma! Pri drugih namreč prvi verz z glavnim stavkom nima nadaljevanja in ostane nedokončan, šele zadnja dva verza tvorita priredje. Brežnik ima: Kde bi *morlo* (zelo nenavadno!) nekaj biti.

Naslednja kitica je pomembna za štajerske narodnostne boje v drugi polovici preteklega stoletja, ki so se v malem razvijali tudi med mariborskimi gimnazijci (na mariborski gimnaziji so bili dovoljeni slovenski oddelki šele 1889 — na Kranjskem že 1882! —, ko je bila Ljubljani obljubljena že druga slovenska gimnazija; dr. Mal) in nemškimi ter nemškutarskimi realci vse tja do prve svetovne vojne. Koliko obmejne narodnoobrambne zavednosti srečamo v tej kitici! Čeprav je natis spremenil krepki izraz *Gnusno* (tako že Brežnik!) in strpen in narečju neprikladen *Zoprno se mi je* — tu očitno manjka *zdelo*, kot to zahteva rima in dokazujejo druge variante (kako neki je moglo v tisku to izpasti — je bil vmes cenzorjev »skrat«, da bi z napako zabrisal učinek celote?) — vendar so se vse variante vrnile k prvotnemu! *B* te kitice sploh nima — jo je previdni profesor učiteljšča namenoma izpustil v svojem zapisu za naročeno zbirko »*Pesmi avstrijskih narodov*«?! Ljudski pevci so torej ohranili *Gnusno* (*Gnūsno*) in zavrnili neljudsko obliko *Zoprno*. *Nemško tulenje* (pri *AI*, *C*, *D*, *E* pa *lajanje*) pa je tudi v natisu že udarna beseda, ki si jo moremo razlagati le v zvezi z neznosnimi političnimi in kulturnimi razmerami za Slovence v desetletju 1850 do 1860 in še naprej (n. lajanje imamo predobro v spominu tudi iz nedavne preteklosti...). Predočimo si torej pogum, s katerim se je pesem prepevala v javnosti in bila ob koncu stoletja celo natisnjena! Mogoče lahko tu iščemo razlog, zakaj pesem v »*Brivcu*« ni bila podpisana s polnim imenom in nosi samo podnaslov »štajerska narodna«: vsi so vedeli za avtorja, vendar je bilo treba poudariti, da je štajersko ljudstvo pesem zaradi pomembne vsebine sprejelo za svojo in zanjo s svojim bitjem odgovarja! Pesnikova misel o narodni zavesti in tujčevem gospostvu je tudi njegova misel! — Prleška pesem o študentu potemtakem le ni bila zgolj šaljiva, vulgarnofolklorna »popevčica«, s katero bi se zabavali vinjeni domoljubci po primicih, gostúvanjih in veselih družbah. Tudi če bi bila hotela, *ne bi bila mogla ostati brez odmeva!*

Če bi bil imel redaktor Majcnovega rokopisa, prof. Ivan Frankè, tudi to kitico pred seboj, tako kot je ni imel, bi ne bil mogel označiti motiva te pesmi z nekam preveč preprosto besedo, zapisano na listek pri rokopisu: »Vaški paglavec je, potem za nič študent, slednič popivač in pojedáč«.

Konkretno razlago za krepko besedo v tej kitici pa lahko najdemo v KMD 1908, kjer biograf Ilešič pravi, da je Gomilšaku »v mariborski mestni šoli največ preglavic delala nemščina«. Ilešič se nadalje pritožuje in sprašuje, zakaj da morajo kmečki otroci že v ljudsko šolo v mesto in imeti eno leto več stroškov, če hočejo v gimnazijo. Korajžno zahteva, naj bodo »latinske šole v slovenskem jeziku!«

S to učinkovito kitico se je končalo nadaljevanje pesmi v št. 5 tržaškega »*Brivca*«, str. 5, 20. februarja 1899. Verjetno je, da je Trst tako protinemško (protiavstrijsko) parolo z užitek prinesel.

C ima porušeno kitico in je zaradi obrnjenega besednega reda oziroma spremenjene vrstice brez rime.

Za *Sliš' te dragi mi kristjani* v A 95 je ljudski pevec poznal prvotno obliko *AI Čujte zvoleni k.* (narečno: Čüte...). Ljudska pesem, zlasti šaljiva, se rada obrača na poslušalce z gornjimi besedami. Za sramotno klop se vrstijo izrazi: *A črna* (ali v prenesenem pomenu ali zares po barvi?), *AI »ezelsklop«*, *B zadnja* (konvencionalno), *C lumpova* (napačen metrum, zato pri *E: v lumpenklopi!*), *D ezelspank*. Zakaj izraz *čepet* (saj je sedel, ne čepel!), nam utegne pojasniti šele prispodoba v četrtem stihu *v prosu ded*, ki pač nikoli ne sedi. Lahko pa bi sicer študentovo ponižno, sključeno sedenje imeli za — čepenje. *Sam* v A 95: vse variante imajo *tam*, ki je le bolj mašilo. Zaimek *sam* pa dobro veže z metaforo: tako *sam kot* strašilo v prosu.

Glonar in Brežnik imata to kitico šele čez tri kitice kasneje, ker hočeta prej naštetih vse učne predmete in označiti pouk nasploh. Verjetno imata prav, vendar sem jaz tukaj kitico zaradi primerjanja pomaknil naprej, kot imajo to variante *A, B* in *C*.

Zakaj je *latinsko* in *grško* (*AI* gerško) pri *A* razprto stavljeno, drugi predmeti pa ne, bi se dalo težko dognati. Rima latinsko : slovensko je le približna. Domnevo o študentovem zavestnem uporu proti učenju tujega jezika nam potrjuje v tej kitici tožba, češ da je (*B* in *C: blo*) *gospodom slovensko vse premalo, E preslabo*. Kot da bi še vedno slišali Prešernovo trpko ugotovitev: »Slovenisch (sprechen) die, so von dem Dienerstande...« *Gospodom*: Glonar je množinsko obliko slabo zamenjal z edninsko *gospodi*, ki ima namreč v narečju naglas na prvem zlogu. Med »gospode« gornje vrste gotovo nista sodila Davorin Trstenjak in Božidar Raič, ki sta takrat tam poučevala!

Tu konča Zacherlov zapis *C* z opombo: »Manjka še nekaj.« V spremnem pismu je Kramolc obljubil, da bo za druge kitice še »prebrskal svoje zbirke iz dijaške dobe« (še en dokaz, kako marljivo so si tedanji študenti zapisovali ljudsko blago, pa tudi umetne pesmi, zlasti priljubljene študentovske!). Tudi ta zadnja njegova kitica je — kot mnoge! — porušena, in sicer v poslednjem verzu zaradi drugačne stave.

Kitico o realnih predmetih ima le varianta *A: živalstvo — nar. vse stvari* (stvarine), rastlinstvo, matematika in zgodovina, *vse za kratek čas*. Kitica je naknadna tvorba in se ni prijela. *Póznat* ne ustreza narečju ne po naglasu ne kot kratki nedoločnik — takšne oblike so nekakšno spačeno posnemanje »boljšega« (mestnega) govora.

Namesto gornje je med izobraženci bolj znana kitica, ki jo imajo *AI, B* in *E*, z nemškimi oblikami predmetov: geografí, kar je boljše, saj je geometrí tudi — matematik! *Vsi D 107* je metrično odveč.

Pevec bi ljudstvu ne mogel nazorneje prikazati težko študija klasične (takrat »humanistične«) gimnazije, kot je to storil v naslednji kitici z dvema primerama nemogočih storitev: vzeti sta iz srede življenja živinorejcev in vinarov — kravo ali sod (štrtinjak) vtakniti v žep! *Ka(k) če...* je natis zamenjal z bližje knjižnemu *ko rad bi*. Maček (nar. mačák — sploh prevladuje samostalni moš. sp. nad žensko obliko) skuša pobegniti pred nagajivcem skozi *okinjak*, okneníco, a on ga neusmiljeno vleče za rep (žep: rép tudi v narečju ni čista rima!). Maček se grdo dere — prispodoba učenja tuje učenosti! Maček *s črno glavo* — tu ne pomeni nič praznovernega...

Marpurg A 110 iz *Marburg A 72* je korak v narečje, enako pri *AI Marbruk*, *B* in *D* sta obdržala prejšnji obliki, *BI* ima tu *Marbpruk* (tak izgovor ali samo napaka?). *Meni bit* pri *AI* je pomota namesto *mene* b. *Bog bil sem* v isti varianti pomeni *ubog*. *Večkrat bit kak sit* je znana preleška prislovice.

Naslednjo kitico *D 117—120* imata samo Brežnik in Župec. Ker pa je prvi natis nima, je to zopet en dokaz več, in to močan dokaz, da varianta *A* ne izvira neposredno iz avtorjeve roke. V čem bi bil razlog, da se kitica ni bolj prijela? Mogoče v manj znani frazi »pri soncu jesti« ali v — ljudstvu neznanem — izrazu »kljuka« za oceno. Tu imamo primer »odmiranja« dela ljudske pesmi.

Jô pri sunci (*AI* Jel... pri solncu): verjetno jedel na prostem, to je nič. Primerjaj reklo: Na sunci smo kühali — hoče pojasniti, zakaj je jed (že) mrzla (Baukari), *al še tisto ne* (*E*: aj še tega ne) — še manj ko nič: tako se šaljivo res tudi izražamo; *klûka* (prim. cvek, fajfa, pinč, dvojka ipd.) je oznaka za petico (reklo: Kljuka pet, križ deset!) iz dobe, ko je bila enica prvi, najboljši red, petica zadnji, najslabši.

Kitica o letih študiranja in starosti dijaka se mnogo poje. Števila let *A* dvanajst, *B* petnajst, *AI*, *BI* in *D* trinajst, *E* dvajsti oziroma *A* pet in dvajset, *AI* in *B* pet in dvajst, petnodvajset, *BI* šestnajst (očitna pomota!) in *D*, *E* šestnodvajst(i) so sama pretiravanja brez stvarne računске podlage. Če bi že sešteli leta študija (7 let osnovne šole, 1 leto normalke, potem ostane 4, 5, 7 oziroma 12 let — s ponavljanjem? — za nižjo gimnazijo), pa je nemogoče vskladiti leta starosti: pri *A* bi torej šel v osnovno šolo šele s 15. letom ($15 + 12 = 25$), kar pa je v nasprotju z verzi 36, 37 in 38 (brž ko je slekel krilce, je moral v šolo); pri *AI* z 12. letom ($12 + 13 = 25$); pri *B* z 10. letom ($10 + 15 = 25$), kar je že bolj verjetno, a še vedno v nasprotju z gornjimi stihii; pri *BI* s 3. letom ($3 + 13 = 16$), kar je očiten nesmisel — verjetno gre za 26 let starosti, ne 16; pri *D* zopet s 13. letom ($13 + 13 = 26$); pri *E* — še najbolj verjetno — s 6. letom ($6 + 20 = 26$), a je neverjetno, da bi smel v vsakem razredu nižje gimnazije sedeti po 3 leta ($4 \times 3 = 12$). Po vsem tem je za razvoj pesmi samo pomembno, kako skušajo variante prvotna pretiravanja urediti in omiliti, kar pa je za ljudsko pesem nepotrebno in celo zgrešeno.

Za *koči A* in *hiži B* (hiši *BI*, fari *E*) imata *AI* in *D* lep izraz *puši*, *pûši*, to je pušči, puščavi, puščobi, revščini, revni bajti (tudi revnemu, morda zanemarjenemu posestvu). Zakaj ima *A* 115 naglas na *râzred*? Zato, ker se v narečju naglašča razréd; prav zato je ljudstvo raje obdržalo prvotni izraz *šolo* (*AI*: Sem do pete šole...). Zakaj samo do pete? »Kvinta vinta« so dejali stari: kdor ni za študij v višji šoli, ga gotovo izloči peti razred, če ga ni že grščina v tretjem razredu (zaradi nje so dijaki navadno odhajali na — učiteljišče!). »Petošolska ljubezen« našega študenta najbrž ni več ovirala pri študiju, saj mu je bilo že 25 oziroma 26 let! Tako starih verjetno tudi nekdanje šole niso trpele v razredih — vse je le pretiravanje za vzbujanje smeha! Tudi Brežnik je enkrat zgrešil: *gazil* rima z *zlezal* (!) — zaneslo ga je v knjižni izraz, ker se mu je *splazil* nemara zdel neprimeren.

Fletno A 117 ni štajerska oblika, pač pa nobel; *dobro* (*AI*, *BI*) ustrezno nadomešča izposojenki. *Resem* pri *AI* je napaka za *resen* = zares. *Krikati A* in *AI* pomeni vriskati, juckati, kar je bila nekoč na vasi pravica — polnoletnosti! Ta izraz prleško ljudstvo razume, ne pa izraza *krokati*, kar se pravi po naše »lumpati«, čeprav bi ta beseda vsebinsko bolj ustrezala: prim. naslednjo vrstico *še cigare* (*B* smodke) *zmes kaditi*, šlo bi torej za *pitje* in kajenje, v čemer se študent navadno najprej in najbolj »izkaže«. Ker pa ima Brežnik še *krikati*, so pač kasnejši širitelji pesmi raje privzeli izraz *krokati* (vpliv Križevčških statutov?).

Kitica *A* 121—124 verjetno ni Gomilšakova, saj je Brežnikov zapis — kot noben drug — ne pozna. »Soustvaril« jo je kak študent, pevec v šaljivem navdihu, mogoče celo zapisovalec variante v »Brivcu«. Verzi naštevajo nadaljnje sposobnosti propadajočega študenta in se med ljudstvom — kot stihii o realnih predmetih — niso prijeli: »škis-pagat« ni ljudska vrsta kvartanja. *Igram* naglašča na i!

Tekoča verza *Znani so mi vsi jeziki, / ki so dobra jed* sta vzeta iz ljudske frazeologije in sta v *vseh* primerkih neizpremenjena, dokaz, da tukaj ni bilo kaj prenarajati! *Čarovnik A* 127, naglašen na prvem zlogu, je pri *AI* *coprnjak*, *D* *coprnjak*, *BI*, *E* *coprnjak*. *B* tretji verz drugače nadaljuje: znan (mi je) *tûdi polobnjak* (sod) *veliki*.

Z razprto tiskano besedo *klet* konča besedilo v 6. št. »Brivca«, 27. febr. 1899. V oklepaju podnaslov tega nadaljevanja pove, da je to *konec* pesmi. *To je pre-*

pričljivo dokaz, da ni Gomilšak sam dal tako okrnjene pesmi v natis, ampak da je to storil neznan zapisovalec. Brežnikov zapis izpred 70. let ima namreč še celih 7 kitic (prav toliko D; B, BI in E pa 6!), ki zaokroženo zaključijo vsebino pesmi, česar o A ne moremo trditi. Čudno je, da se je avtor pesmi, ki je takrat živel v Trstu, s takšnim natisom strinjal... Ali je zaključek izpadel namenoma, iz kakšnih drugih, tehničnih razlogov? Kitic ni najti v naslednjih številkah »Brivca« letnika 1899 niti 1900. Sicer nam pa podnaslov *Konec vse pove*.

Velik sen B 117 je primer mešanja knjižnega jezika (oblike velik narečje ne pozna, samo véki ali vélki!) z narečjem, tako tudi pri *AI* in *D*, samo obrnjeno: *Velki sem. Pa se zdi me (= mi) sram* (E: pa me zdi se sran) je narečno možno; *AI* ima lepo: Pa je mene s. Rima sram : hram v narečju ni čista (á : à); *tristo, petsto* (F porušeno: pet sto nožev) so v ljudski pesmi značilna zaokrožena števila. — Student tudi ne mara za zakon, ker se zaveda, da se na posestvo ne more priženiti, toliko se je že odtujil zemlji, v mestu pa ni uspel. »Ne kmet ne gospod — falot!« pravi ljudska modrost. Žal je pri nas vedno životarilo nekaj takih strincev Dolefov!

Samec, a ne samotar, večni mladenič, veseljak in zabavnik hoče ostati vse žive dni, pravi naslednja kitica. Hodil bo k sosedom na prleški praznik, na koline, na žganjare, kožuhanje, lúpanje (ličkanje), na luščenje bučnic (koščic), fižola, koruze, na česanje perja in na zimske večere sploh, kjer bo kot večni »stريح« zabaval staro in mlado s pripovedovanjem o mestu in doživetjih svojega šolanja — »Dichtung und Wahrheit« ali pa narobe. Ljudstvo bo od šaljive strani spoznavalo nenavadnosti mestnega življenja in si ustvarjalo o njem nove podobe — nemara se v tej ali oni bistri glavi porodi spet kakšna nova kitica k pesmi o »pridnem študentu«, ki se bo pela najprej v ožjem krogu, kasneje — če bo posrečena! — se bo razširila na celo srenjo in tako ohranjala, širila ter razširjala ljudsko blago, kakor nas o tem pouči »množična psihologija pri nastajanju in razvoju« (Grafenauer), pri »ljudskem soustvarjanju« (Merhar) ljudskih pesmi.

Prva dva verza te kitice sta tekoča in se ujemata spet pri vseh variantah. *BI* in *E* sta nadomestila na *klobase z na koline*, kar je prava ljudska oblika, a ostane tu brez rime! Tako v ljudski pesmi počasi prodirajo ljudske oblike, čeprav s tem »krušijo« prvotno, dosledno zgradbo kitice, ki pa ljudski pesmi tako ni bistvenega pomena.

Če bi se še enkrat rodil — nikoli več študent! Tako grenko-smešno izjavlja, saj gre raje opravljat še tako neumno poljsko delo: *boba* namreč ni kaj prida *pletí* — na krumpir najbrž avtor ne misli, čeprav mu ponekod tudi pravijo bob (gl. *Plet!*) —, zlasti moški ne bo rad prijel za takšno »babje« delo. Bob so nekoč več gojili: zabeljen z zaseko in morda še s smetano je na kmečki mizi kaj zalegel!

Končno se pesnik obrača s staro prleško rimano krilatico (izg. *poslušafci : zafci*) na družbo, da zaokroži svojo »pesem visoko« o študentovanju. Slišali so, kakšen »tiček« (*vtič* beri: ftič), *AI tič* brez perja, z zajčjimi ušesi in s prazno glavo je! Iz sebe se sme vsak norčkat, a je tudi najbolj pravilno zabavno, ker nikogar ne žali.

Pri *E* sledi tu še kitica:

Zaj je pesen pa pr kunci,
dale več ne ven,
dobro si pa vsi zapunte,
kaj van zaj poven.

Kitica je pravzaprav — vsaj v začetku z opozorilom, da gre pesem h kraju — nekakšna varianta kitice *Zdaj ste čúli...* Očitno je kasnejšega izvora. Je v pesmi v narečju: *zaj* — *zdaj*, *pr* — pri, *kunci* — koncu, *dale* — dalje, *ven* — vem, *zapunte* — zapomnite, *van* — vam, *poven* — povem.

Iz pesmi naj stari in mladi poberejo nauk, ki sledi v zadnjih dveh ozir. treh kiticah. Pesem je sicer narasla in je dolga (= *smrdi, diši*) kot *kozlova*

brada — torej na koncu še ost na pesem samo?! (prim. tudi 2. kitico, kako pesem »ropoče«!) Zmaličen smisel (ljudstvo primere s kozjo brado nemara ni razumelo) kaže *BI*: *če ste tudi že pobrali / kozlove viši* (uši). Ali pa se pevec pošali še iz poslušalcev? *AI* ima čisto knjižno obliko: *Iz te pesmi...*

Nauk pa je tale: Ker je uk (vúk) težak (ljudski izraz je *žmeten*, tako *BI*, *D* in *E*), je škoda siliti kmečkega otroka v šole. Slovenski kmečki sloj v preteklem stoletju (meščanski je v »prvem kolenu« izhajal iz njega!) je sicer dal večino naših izobrazencev (Gregorčičeva »Kmetški hiši«!), med njimi znanstvenike evropskega formata; marsikatera kmečka mati je v boleznih ali porodni stiski zaobljubila sina oltarju, mnoge trdne kmetije, vasi in fare so si žezele imeti »gospoda« — toda, kjer ni bilo glave za to, vse ni nič pomagalo! Želja in volja sta bili premalo. Navadno sta že učitelj in župnik odbrala posebno nadarjene za »šole«. Če se je kateri izpridil, je šla šola »na klin«. Načelo »rojen za plüg«²⁸ je dandanes v nasprotju s svobodnimi človeškimi pravicami, na drugi strani pa tudi napredno obdelovanje zemlje zahteva vedno bolj šolane glave! — *BI* ima tu konec pesmi in zadnji verz se glasi *primte raj za plüg* — prim. *D* 160!

Sedaj imata samo še prvi zapisovalec Brežnik in redaktor Glonar po eno kitico s pojasnilom, da zunanost (klobuk z visoko štulo!) še ne naredi »gospoda«. Kmečki oča je torej kar dobro zadel, ko je že nekoč opazil sinove »talente« (dobro veš pogače jesti...), toda, kdor zmore samo to — naj ostane pri zemlji!

Kako je torej šel razvoj prleške študentovske, t. j. stanovske, fan-tovske pesmi? Historično - biološko obravnavanje teksta, filološko in stilkokritično opazovanje ter primerjanje variant (»variete prikazujejo preobrazbo, morfologijo in biologijo ljudske pesmi«, Merhar) z upoštevanjem politične, gospodarsko-družbene in kulturne preteklosti, skratka celotne socialnopsihološke osnove (delež zatiranega naroda, šolstvo, ljudsko blago: prehrana, noše, običaji, rekla idr.) nazorno potrjujejo znanstvene izsledke in dognanja naših najvidnejših narodopiscev-znanstvenikov s teh področij. »Ljudstvo je (torej) umetno pesem zaradi naznačenih odlik sprejelo v celoti, v posameznostih pa jo je prikrjilo svojemu okusu« (Pogačnik po Grafenauerju). Ali: »Preprosti rod osvaja ter ohranja povečini le takšne motive, ki prijaajo njegovemu sodobnemu vzdušju in pristnemu dožemanju; vse nepristnosti zavrže ali skoro pozabi« (F. Marolt).²⁹ Ne gre pa zgolj za izbiro motiva (študentstvo končno ni nič bistveno — ljudskega!), zgoraj tudi ni mišljena le gola fabula, temveč so pomembne in odločilne zlasti stilne poteze, domačijska metaforika nekega teksta — kot plod in skupek vseh naravnih silnic, tako da ljudska duša lahko najde stična mesta in po svojih močeh sodeluje. Tudi o tem že govori spredaj navedena Glonarjeva misel. Jože Gregorič je napisal v uvodu k zbirki ljudskih pesmi:³⁰ »Prepričan sem, da je prav to, ker je v teh pesmih slovenski človek videl samega sebe, bolj kot vse drugo, pripomoglo, da so se ohranile do danes.« »Videti samega sebe« pa pomeni gledati v ogledalu svojo celotno podobo, poleg potez svoje fiziognomije tudi globino notranjosti.

²⁸ Kako neki bi potem *mutatis mutandis* rekli nekaterim mestnim otrokom, ki tudi nimajo »dobre« glave: »rojeni za — ulico«?

²⁹ F. Marolt, »Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi«, Kočevski zbornik 1959, str. 256.

³⁰ J. Gregorič, Venček ljudskih pripovednih pesmi, Celje 1956, str. 7.

Povzetek razvoja v našem primeru kaže naslednje sklepe: trpko resna vsebina v šaljivi posodi po že znani melodiji je ljudskemu okusu ugajala. Pesnik domačin je ustvaril vedro prigodnico z motivom iz srede bogatega agrokulturnega okolja ter v duhu značaja in temperamenta tega človeka, t. j. dovtipnega, norčavega in dobrovoljnega šaljivca, Prleka, ki brije norce iz lastne usode. Pesem so za njim privzeli mnogi znani in neznani ljudski pevci, da z njo zabavajo družbo.³¹ Od prvega znanega zapisa brž po nastanku pesmi preko prvega natisa iz neznane roke, ki je narečne oblike zamenjavala s knjižnimi, je pesem s širjenjem prevzemala vedno bolj ljudske oblike: izločila je manj posrečene kitice, dodajala nove, zamenjavala manj znane izraze z domačimi, privzela narečne oblike (tako značilni preglas *ú* in pret. deležnik brez *!*); a vse to brez doslednosti, saj ravno neke nenavadnosti (posnemanje »boljšega«, privzdignjenega govora) tako rade ščegetajo ljudsko domiselnost. Tekoče, pevne ljudske oblike so se uveljavile kot prislovice, čeprav so s tem včasih okrušile staro shemo verzifikatorske zgradbe, saj pri »krušenju in odmiranju« delujejo iste sile kot pri »nastajanju in razvoju« (Grafenauer).

Karakteristiko napeva in zgodovinske izsledke v zvezi z glasbeno platjo pesmi bo — na mojo prošnjo — prispeval dr. Valens Vodušek, ravnatelj Glasbeno-narodopisnega inštituta v Ljubljani, v samostojni razpravi. Sodobna znanstvena izkušnja namreč uči, da tekstovna obravnava ljudskih pesmi, ki se navadno pojó, brez obravnave in primerjave meličnih variant *nikakor ne more biti popolna!*

Zusammenfassung

»ALLES WAS DIE WELT DURCHKRIECHET«

(Varianten eines slowenischen Studentenliedes)

Die Abhandlung umfaßt eine Lesartenstudie des ostuntersteirischen (Gebiet des Prle-Dialekts) witzigen Volksliedes vom Studenten »Vse, kar lazi po tem svet« (»Alles was die Welt durchkriechet«), bekannt gewöhnlich durch den Vers »Dere sen še mali bija« (»Als ich noch ein kleiner Knirps war«). Dieses Unterhaltungslied wurde zum Hymnus des Prle-Volkes und ist heutzutage fast in allen Gegenden Sloweniens wohlbekannt. Weniger gilt das für seinen Autor Jakob Gomišak (1843—1906), am allermeisten aber für die Jahreszahl der Entstehung.

Im einleitenden Teil versucht der Verfasser auf Grund von biographischen sowie literar- und sozial-historischen Angaben die Entstehungszeit des lustigen Studentenliedes festzustellen: es muß in der Zeit der Alumnatsjahre des Dichters (vor 1867), eines begeisterten Gesellschaftssängers, anläßlich der Primizfeiern, wo seine patriotischen Toaste und witzigen Studentenlieder viel gesungen wurden, während der Konstitutionskämpfe der österreichischen Völker um die politischen Rechte, um die Rechte der Muttersprache in der Schule sowie bei den Behörden — ungefähr in den Jahren 1863 bis 1867, vielleicht ohne Vorbe-

³¹ Posrečeno je, če poje pesem predpevec, zbor pa mu odpeva le refren.

reitung, verfaßt worden sein. (Im Jahre 1866 erschien auch sein vielgesungenes Lied »Slowene bin ich« im Druck.) Diese Entstehungszeit des Liedes beweist auch die älteste, vom Professor Fr. Brežnik aufgefundene Variante (A1), die in einem handschriftlichen Liederbuch aus »seinen Studentenjahren« (höchstens bis 1868—1870) stammt.

Der Originaltext ist teilweise autobiographisch: Erinnerungen an die frühlichen Bauernkinderjahre und an das lustig-bittere Studentenleben mit viel Witz und Selbstironie; teilweise patriotisch: der slowenische Gymnasiast findet die vordringenden Tendenzen der deutschen Unterrichtssprache in der Mittelschule »ekelhaft«. Das Studieren wird ihm widerwärtig und der schiffbrüchige 25-jährige Student will ins bäuerliche Leben zurückkehren und als ewiger Junggeselle seine Tage verbringen.

Des weiteren veröffentlicht der Verfasser von den 11 bekannten 4 Lesarten: A erster Druck (im Witzblatt »Brivec« — »Friseur«, in Trst, 1898, 1899); B vom Prof. Majcen 1908 aus der großen handschriftlichen Sammlung Slowenischer Volkslieder mit Melodien; C vom Lehrer Zacherl 1952 in Ljutomer; D gedruckte Redaktion vom Dr. Glonar im Slowenischen Liederbuch 1940. Aus dem Vergleich und der Erörterung dieser, wie anderer, schon in Bruchteilen aufgezeichneter Varianten, geht hervor erstens, daß der unvollkommene erste Druck (A) nicht direkt aus der Hand des Dichters stammt; zweitens werden die Gründe, aus welchen das studentische Gelegenheitslied ein Volkslied geworden ist, klargelegt. Die Entwicklung vom Kunstlied zum Volkslied ging vermutlich folgenden Weg: nach der Verfassung in den Siebziger-Jahren des vorigen Jahrhunderts lebte der mitzige Inhalt in der Form der vielgebrauchten vierzeiligen hüpfenden Volkstrope mit vier- bzw. dreifüßigen trochäischen Versen und gekreuzten klingenden bzw. stumpfen Reimen weiter, in einer der Mundart angehärteten Sprache, voll von Volkstümlichkeit, Altertümlichkeit und regionaler Metaphorik, mit der leichten, einfachen und schon eingebürgerten Singweise mit Refrain, der der Text untergelegt worden war, im Munde der singenden Studenten, Zechbrüder und Bauernmädchen zu verschiedenen Festen, Hochzeiten usw. Das Lied wurde mündlich viel verbreitet, verändert, verkürzt und erweitert, wobei die klangvolleren Verse wörtlich erhalten wurden, so daß es im ersten Druck (erst nach ca. 54 Jahren!) schon als (unter)steirisches Volkslied gekennzeichnet werden konnte. Das Produkt des Einzelnen wurde — ein gesunder Kern in gefälliger Hülle — vom Kollektivum als Spiegel seines eigenen Lebens mitschaffend aufgenommen und treu bewahrt.

Das Lied wurde, da der Autor noch lebte und bekannt war, in die große Sammlung Slowenischer Volkslieder von Strekelj zwar noch nicht aufgenommen, »obwohl es viel gesungen wurde« (im Anhang werden nur die erste Strophe, die Quelle des ersten Druckes und der Dichter zitiert), doch im Jahre 1940 (Glonar) geschah dies schon ohne weiteres und mit vollem Recht. Nach »zwei Generationen« ist der Übergang zum Volkslied bei erfüllten Bedingungen vollführt worden.

Die Heranziehung der zeitgenössischen heimischen Fachliteratur (Dr. Grafenauer, F. Marolt), die historisch-biologische Behandlung des Textes (und der Melodie — siehe Dr. Vodušek!), die philologische und stilkritische Betrachtung, Analyse und Vergleichung der Lesarten aus verschiedenen Orten und Zeiten, mit Einschluß der politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Vergangenheit bringen das ganze sozial-psychologische Wie und Warum zum Vorschein, d. h. es werden die Vorteile und Gründe klar, aus welchen das Kunstlied vom Volke im großen aufgenommen, in Einzelheiten aber dessen Geschmack und Stilart angeglichen wurde.

PRIČEVANJE O NOŠI V POZNOSREDNJEVEŠKI UMETNOSTI NA SLOVENSKEM

Angelos Baš

V zgodovini slovenske noše viri za dobo pred 12. in 13. stoletjem v poglavitnem manjkajo.¹ Iz poznega srednjega veka se je potlej ohranilo nekaj pisanih virov o naši oblačilni omiki, ki pa so prav borni in ki iz njih ni mogoče pridobiti pomembnejših sklepov o takratni noši na Slovenskem.

Prvo širše in zaokroženo poglavje v zgodovini naše noše sestavljajo tako upodobitve v poznosrednjeveški umetnosti, ki zajema na Slovenskem obdobje 14., 15. in pa še prvo polovico 16. stoletja, ko potem ta upodabljača omika z reformacijo odmre in jo po polstoletni praznini ali cezuri nasledi zgodnejše baročno slikarstvo in kiparstvo.

Izraba posvetnih oblačilnih motivov v naši poznosrednjeveški umetnosti pa terja najprej opredelitve njihove pričevalnosti za podobo oblačilne omike na Slovenskem v poznem srednjem veku, kakor se obsega v zgodovini, se pravi v 14. in 15. stoletju, in pa v 16. stoletju. Ali z drugimi besedami: določiti je treba, koliko se lahko nanašajo raznotere upodobitve posvetnih motivov v raznih oblačilnih zvrsteh na resnično ustrezno stanje v razvoju naše noše v poznem srednjem veku in 16. stoletju.

To vprašanje naj obdelujejo pričujoče vrstice.

*

Mera izvenumetnostne dokumentarne vrednosti upodabljaajočih spomenikov je bila pri nas, prav tako kakor tudi drugod, le malo načeta. Pomen slikarstva, kiparstva, iluminacij in knjižnih ilustracij v poznem srednjem veku in 16. stoletju je bil tako obravnavan skoraj izključno le z ožjih umetnostnih vidikov, neprimerno manj pa glede na njihovo drugačno dokumentarno vlogo: o izvoru njihovih povzetkov iz tedanjega svetnega življenja ali o obsegu samostojnosti v takih upodobitvah. Spričo tega so posvetni motivi v naših upodabljaajočih stvaritvah iz tega časa le nepopolno znani in kajpak tudi malo obdelani.^{1a}

¹ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja. Ljubljana 1955, str. 165.

^{1a} Prim. A. Schultz, Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert. Prag-Wien-Leipzig 1892, str. IV.

Ob tem je treba vnaprej pribiti tole. Umetnostni viri štejejo kot zgodovinsko gradivo v primeru, če pomenijo za določena vprašanja edine neposredno ali posredno ohranjene podake ali pa če vnašajo v zgodovinske spoznave prispevke, s katerimi morejo dopolnjevati druge vire. Potemtakem umetnostni spomeniki ne pomenijo pravih zgodovinskih virov, če je o določenih temi na voljo zadosti zgovorno pisano gradivo ali če likovna izročila ne izkazujejo nobenih samostojnih osvetlitev za neko neumetnostno vprašanje. V takih primerih je skrčen njihov pomen samo na ilustrativno vlogo, ki pa jo gre upoštevati tudi, če je le fragmentarno ohranjena, saj pomeni bolj ali manj neposreden, živ ali vzporeden dokument o določenih razmerah ali dogodkih.²

Za upodobitve posvetnih oblačilnih motivov v našem spomeniškem inventarju iz 14., 15. in 16. stoletja se sme reči, da pomenijo osnovno kostumografsko gradivo za zgodovino tedanje noše na Slovenskem. Zakaj do drugega desetletja 16. stoletja skoraj praviloma pogrešamo druge vire o videzu takratne oblačilne omike pri nas, ki bi bilo na njihovi podlagi mogoče naravnost obnoviti posamezne poteze o vnanji podobi noše. — Iz poznejšega razdobja, ki nas tu zanima glede na zgodovino oblačilne omike, izvira resda tudi pisano gradivo, vendar pa so njegove izpovedi za rekonstrukcije o poglavitnem videzu ali zlasti o krojnih značilnostih tedanje obleke pomembne le v manjši meri, marveč so tehtne predvsem za opredelitve oblačilnih materialov, izdelave in cen posameznih oblačilnih kosov, stanovskih okvirov v noši, torej zlasti za poglavja, ki predstavljajo povečini gmotno, vse manj pa formalno stran oblačilne omike. Tako so upodablajoči spomeniki, kolikor vsebujejo posvetne kostumografske motive, v načelu tudi v tem obdobju 16. stoletja osnovni vir za zgodovino noše oziroma natančneje oblačilnega videza, ki se v pisanem gradivu ali ne izraža ali pa ni najti zanj formalno dovolj jasnih predstav.³

Bistveni pomen upodablajočih spomenikov za zgodovino noše na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju je zatorej nedvoumen. Pravo ceno pa jim podeljuje šele vrednost njihove dokumentarnosti za naša območja v tej dobi.

V ta namen je treba določiti razmerje poznosrednjeveške umetnosti do svetne resničnosti.

*

V zgodnji gotiki se začenja v upodablajočih umetnostnih panogah uveljavljati hotenje po obdelavi motivov takisto na podlagi lastnega opazovanja in upoštevanja narave, ki se ne zadovoljuje več edinole z zgolj bolj ali manj različnimi ponovitvami trdno določenih kompozicij in

² O. Doering, Deutschlands mittelalterliche Kunstdenkmäler ali Geschichtsquelle. Leipzig 1910, str. XIII.

³ O tem prim. A. Schultz, nav. delo, str. 284 d.

figuralnih shem.⁴ Ta nova slogovna smer je potekala iz francoskega knjižnega slikarstva in je postopoma prodrla v vsej Evropi; izjemo po izvoru, ne pa po slogu je pomenila le Italija, kjer sta se Giotto in Cavallini s študijem narave samostojno odtegnila vklenjenosti v bizantinski kulturni krog.⁵

Pri tem je šlo za zmago nagnjenja do optično zadosti umljive ali jasneje razložljive upodablajoče govornice, ki je privedla tedaj do precejšnjega obvladovanja tako imenovane pojavne sfere v upodablajoči omiki.⁶ Zakaj upodablajoče občutje je v poznem srednjem veku vse bolj težilo k ponazoritvenemu značaju umetnosti, ki je zato zoževala svoje krščansko-transcendentalne osnove, s pozitivnim razmerjem do resničnostnih snovi pa razvijala svetne poteze.⁷

Tako je gotska upodablajoča umetnost čedalje bolj upoštevala naravo in dopolnjevala svojo dotedanjo likovno zakladnico s spoznavami pojavov in funkcij svojega okolja.⁸ — To novo razmerje do realnega sveta pa se ni izrazilo samo v oblikovanju, temveč tudi v »celotnem pojmovanju in izbiri«⁹ temat. Transcendentalna osnova romanskega slikarstva, ki ji v načelu ni šlo za individualne posamezne oblike, marveč za formam essentialem, se v gotiki umika naravi bližjim koncepcijam. Zavoljo tega stopajo irealnejša in življenju bolj oddaljena temata v ozadje in velja prednost snovem, ki ustrezajo v naravi zasnovanemu oblikovanju. Ob tem se porajajo poskusi, da se s pridejanimi žanrskimi scenami, z vnašanjem takisto takratne noše v upodobitve in z drugimi podobnimi prijemi doseže kar največja zvestoba življenjski resničnosti, z njo pa se tudi dramatično poživljajo predstavljeni dogodki.⁹ Drugače povedano: realne predloge se čedalje pogosteje in natančneje uporabljajo za stopnjevanje vsebinske pomembnosti v upodobitvah, ki se tako prepajajo z vse daljnosežnejše prodirajočim realizmom.¹⁰ Zavoljo te spremembe v razmerju upodablajoče umetnosti do narave so bili v gotskih spomenikih cerkveni teksti likovno stvarneje predstavljeni, tako da so lahko s svojim naravnim, resničnostnim pojavnim svetom dodobra razlagali torišča duhovnih oziroma cerkvenih predstav.

Jedro gotskega realizma pomeni v oblikovnem pogledu potemtakem upoštevanje in priznanje gledalca, ki so zanj prirejena umetnostna dela z značilnostmi optične verjetnosti ali razumljivosti: upodobitve so očitno namenjene razbirajočemu očesu v poljuden pouk, za katerega so si umet-

⁴ J. Weingartner, Die gotische Wandmalerei in Südtirol. Wien 1948, str. 10.

⁵ Prav tam.

⁶ W. Pinder, Die Kunst der ersten Bürgerzeit bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. Leipzig 1937, str. 200.

⁷ E. Hempel, Der Realitätscharakter des kirchlichen Wandbildes im Mittelalter. Dagobert Frey Festschrift. Breslau 1945, str. 107.

⁸ W. Frodl, Die gotische Wandmalerei in Kärnten. Klagenfurt 1944, str. 7.

⁹ J. Weingartner, nav. delo, str. 11.

¹⁰ E. Hempel, nav. delo, str. 120.

niki prizadevali.¹¹ — S tem, ko je prešel nazorni, resničnostni svet v motivni krog upodablajoče omike, so dospele v slikarstvo obenem pripovedne prvine, tako da odslej vernikom po cerkvah ni bilo več potrebno »slediti zamotane miselne sisteme«, marveč so mogli po delih te smeri brez posebnega teološkega znanja spoznavati razne svetopisemske zgodbe, legende ipd. — Posamezne upodobitve z resnično izčrpnim pripovednim videzom nadomeščajo zavoljo svoje nazornosti duhovniška besedila.¹²

Ta težnja k vselej večjemu posnemanju narave se kajpak nikakor ni omejevala zgolj na motive, ki so bili odmaknjeni osrednjim verskim tematom, ampak se je izražala prav tako v tradicionalnih starosvetnih slikah in figurah svetnikov in je zavzemala postopoma vse znatnejši obseg. Spričo tega je videz o upodobitvah verskih temat v tem razdobju kljub skupnim potezam s starejšo upodablajočo umetnostjo dosti manj hieratičen kakor n. pr. še sredi 15. stoletja; ponekod pa bi se nekatere scene v cerkvenem slikarstvu celo bolje podale profani kakor cerkveni umetnosti.¹³

Zavoljo tega so tudi posamezne upodobljene osebe precejkrat podane tako, kot so se nosili predstavniki stanov v tej dobi.¹⁴

Vendar pa se ta, iz resničnega sveta zajemajoča, fabulativno nazorna in poljudno poučna umetnost poznega srednjega veka ni uveljavila povsem do kraja. Zakaj izročila starejšega, idealističnega sloga so bila še pregloboko zakoreninjena, da bi iz gotskih spomenikov odtekle že kar vse transcendentalno ali zlasti kontemplativno poudarjene osnovne sestavine. Tako so realistične pripovedne prvine v gotiki predrugačile predvsem kompozicije: v delih tega raznotero komponiranega sloga so se družili poglobitveni dogodki v velikih izmerah in pa njihovi še zmerom precej posplošeni liki z vzporednim realističnim oblikovanjem okolja, ki se v njem odigrava osrednji prizor in ki ga obrobajo različne prikazni ter ga resničnostno ali dojemljivo ponazarjajo. To neravnovesje ali realistična nedoslednost v posameznih gotskih upodobitvah poteka iz izročila *formae essentialis*, ki je predtem skoraj izključno prevladovala nad prevzemanjem posvetnih predlog in ki ji je deloma tudi še v poznem srednjem veku uspevalo podrežati umetnostne stvaritve svojemu ne še popolno razpadlemu sistemu za opremo cerkvenih prostorov.¹⁵

Če se navedene ugotovitve o odsevu nekaterih izrezov iz takratnega stvarnega življenja v gotski upodablajoči umetnosti zahodnoevropskega kulturnega kroga¹⁶ nanašajo predvsem na spomenike poznosrednjeve-

¹¹ W. Pinder, nav. delo, str. 200, 203.

¹² W. Frodl, nav. delo, str. 15 d.

¹³ J. Weingartner, nav. delo, str. 56.

¹⁴ W. Pinder, nav. delo, str. 102. — J. Braun, *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*. Stuttgart 1945, str. 777.

¹⁵ W. Frodl, nav. delo, str. 8, 15.

¹⁶ O tem gl. tudi F. Ottmann, *Österreichische Malerei. Mittelalter*. Wien 1926, str. 107.

škega stenskega slikarstva, veljajo enake sodbe prav tako za druge zvrsti upodablajoče omike. — Tabelno slikarstvo je že v prvih desetletjih 15. stoletja, posebno pa po letu 1460 prineslo v svoja prizadevanja obilo prvin prav širšega figuralnega in predmetnega, se pravi tudi kostumografskega realizma in je s tem, ko je rabilo cerkvenim namenom, takisto nadrobneje učilo vernike starosvetnih zgodb in legend.¹⁷ — Tudi takratno kiparstvo opremlja svoje figure vse pogosteje s posvetnimi oblačili namesto prejšnjih posplošenih nadčasovnih noš in zmerno sledi gotski modi.¹⁸ — Najbolje pa se je podredila doslednejšim realističnim načrtom grafika, saj je bila od vseh upodablajočih panog najmanj vključena v spone starosvetnih oblikovalnih izročil. Zato so tudi v njenih delih iz 15. stoletja malone vse osebe upodobljene v noši tega obdobja in so grafične upodobitve vnanjih plati življenja običajno ustrezale razmeram, v katerih so nastale, tako da so celo Grki ali Trojanci predstavljeni v poznosrednjeveških oblačilih.¹⁹ — Z realizmom je, čeprav borneje ko grafika, prepojeno tudi miniaturno slikarstvo, tako da je tudi njegovim upodobitvam vtisnjen pečat predlog iz resničnega življenja v tisti dobi.²⁰

*

Poznosrednjeveško upodablajočo umetnost na Slovenskem napajajo tokovi iz središč zahodnoevropske, posebej srednjeevropske omike. Poglaviti poudarek ji daje severna komponenta, medtem ko prihaja južna ali italijanska le redko naravnost do veljave.²¹ — Če je bila doslej beseda o razmerju med upoštevanjem in pritegnitvijo takratnega stvarnega okolja in pa večjo ali manjšo mero izročil v delih tedanje zahodnoevropske umetnosti na splošno, se zdi pred poskusom, da se osvetli to vprašanje zastran upodablajočih spomenikov na slovenskem ozemlju, potrebno dognati še, kolikšen je delež realističnih, se pravi po stvarnih vsakdanjih predlogah posnetih prvin v poznosrednjeveški umetnosti

¹⁷ O. Pächt, *Österreichische Tafelmalerei der Gotik*. Augsburg 1929, str. 10. — L. Baldass, *Österreichische Tafelmalerei der Spätgotik*. Wien 1934, str. 5.

¹⁸ F. Kieslinger, *Die mittelalterliche Plastik in Österreich*. Wien-Leipzig 1926, str. 58, 75. — Prim. tudi C. Th. Müller, *Mittelalterliche Plastik Tirols*. Berlin 1935, str. 85, sl. 90, 125, 152, 141, 146, 153, 166, 254/5, 258/9.

¹⁹ C. v. Lützwow, *Geschichte des deutschen Kupferstiches und Holzschnittes*. Berlin 1891, str. 45, 200. — K. Zoega v. Manteuffel, *Der deutsche Holzschnitt*. München 1921, str. 40. — E. Bock, *Die deutsche Graphik*. München 1922, str. 21.

²⁰ M. v. Boehn, *Die Mode. Menschen und Moden im Mittelalter*. München 1925, str. 212. — F. Ottmann, nav. delo, str. 68. — P. Post, *Die französisch-niederländische Männertracht einschliesslich der Ritterrüstung im Zeitalter der Spätgotik, 1350 bis 1475*. Halle/Saale 1910, opira svoja izvajanja po veliki večini prav na miniature: prim. razbor uporabljenih virov, str. 100 sl.

²¹ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae I. Srednjeveško slikarstvo*. Ljubljana 1935, str. 1. — Isti, *Geografski položaj gotskega slikarstva v Sloveniji*. Kazarovljev zbornik. Sofija 1950, str. 205 d.

bližnjih vzhodnoalpskih dežel, ki so bile tvorno povezane z upodabljaljoimi stvaritvami pri nas.

Na Tirolskem je podoba precej jasna.

V brixenškem slikarstvu prehajajo realistične tendence ponekod celo že v naturalistično upodabljanje okolja in izhajajo ta prizadevanja za naravno pristnost iz nadrobnega zgedovanja po naravnih predlogah.²² Tako so ne samo postranske osebe, kakor n. pr. Saloma, krvniki, vojščaki pri križanju ipd., predstavljene v noši, posneti po takratni posvetni modi, temveč so prav tako tudi podobe svetih devic opremljene z oblekami, kakršne so bile tedaj običajne v resničnem življenju.²³ Toda ne zgolj v brixenškem območju, kjer so upodobljenci, kot rečeno, prav pogosto napravljani po tedanji posvetni modi in kjer je v nekaterih delih kaj natančno povzeta značilna gotška noša — ustrezno vnemi za žanrske, naravi kar najbolj približane poteze —, prav tako je bilo tudi v drugih tirolskih predelih ustvarjenih nemalo upodobitev, ki se odlikujejo po oblačilnem naturalizmu in ki pri podajanju raznih oseb neposredno uporabljajo takratne modne motive: v Boznu so posegli slikarji po tedanjih posvetnih oblačilnih prvinah, v St. Georgenu, Schenna prav tako in v St. Katreinu, Innichenu idr.²⁴ (Te, oblačilne in druge značilne poteze poznosrednjeveškega gmotnega življenja se spajajo v tedaj skoraj temeljno upodabljaljočo težnjo, kako dramatično poživiti posamezne like ali pa cele scene.)

Da so za upodobitve oblačil na poznejših tirolskih freskah, iz 16. stoletja, značilni takrat običajni posvetni ornament in da so takisto svetniki marsikdaj napravljani v modno nošo te dobe in pa da nastajajo v drugi četrtini 16. stoletja neredke profane slikarije po gradovih,²⁵ je po doslej povedanem več kot umljivo in zvečine zgolj bistveno nadaljevanje zasnovanih smeri.

Tirolsko gotško kiparstvo je prav tako pridobivalo vse več posvetnih motivov, čeprav nemara ne v tolikšnem obsegu kot tamkajšnje slikarstvo. Tako poznamo vrsto starosvetnih kipcev, ki se nedvomno ponašajo s posvetno opredeljeno nošo svojega obdobja: iz Georgenberga, Brixna, Kössna, Enneberga, Lienza, Rattenberga, Schrambacha idr.²⁶

Na Koroškem potekajo poglaviti viri za zgodovino poznosrednjeveške noše iz ohranjenih spomenikov stenskega slikarstva, medtem ko

²² J. Weingartner, Die frühgotische Malerei Deutschtirols. Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege X, 1916, str. 11.

²³ Prav tam. — Isti, Die gotische Wandmalerei in Südtirol, str. 14.

²⁴ J. Weingartner, Die Wandmalerei Deutschtirols am Ausgange des XIV. und zu Beginn des XV. Jahrhunderts. Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege VI, 1912, str. 3, 54. — Isti, Die frühgotische Malerei Deutschtirols, str. 11, 17, 38. — Isti, Die gotische Wandmalerei in Südtirol, str. 23, 27 d.

²⁵ J. Weingartner, Die gotische Wandmalerei in Südtirol, str. 66 sl.

²⁶ C. Th. Müller, nav. delo, str. 85, sl. 90, 125, 132, 141, 146, 153, 166, 254/5, 258/9.

je tedanje kiparstvo le slabo obravnavano in zato v celoti še zdaleč ni znano in dostopno.

Kljub splošno živemu razmahu tabelnega slikarstva v 15. stoletju je v južnih predelih Vzhodnih Alp, zlasti na Koroškem in Kranjskem, še vedno prevladovalo stensko slikarstvo, čeprav ni hkrati manjkalo tudi vplivov tabelne slikarske omike. S tem se koroško območje ni pridružilo splošnemu slikarskemu razvoju v pozni gotiki in je ohranilo težišče načrtov v freskantskih stvaritvah, ki je njihova slogovna podoba še nekoliko odmaknjena od temeljne realistične smeri svojega časa. Ta tok pa je moglo ujeti koroško stensko slikarstvo na prehodu v 16. stoletje, ko so renesančno določene upodabljalne težnje po preglednosti in trdnem kompozicijskem redu našle prikladno torišče na freskah, ki pridobijo potlej na realističnem pomenu.²⁷

Realističnih motivov seveda tudi v gotskem stenskem slikarstvu na Koroškem nikakor ne manjka, vendar pa jih je na teh spomenikih manj kakor po drugih ozemljih srednjeevropske umetnosti, kjer se je učinkovito razmahnilo realistično vse izrazitejše tabelno upodabljanje.

Največ posvetnih snovi nudijo koroške freske s temo pohoda in poklonitve treh kraljev iz druge polovice 15. stoletja, ki se v njih prepletajo skoraj že naturalistične težnje z zavzetostjo za nadrobnejše pripovedi: osnovne zgodbe se spopolnjujejo z lovskimi in ribiškimi podobami, s skupinami dvorjanov in vojščakov in so ob vsej ujetosti v ikonografske okvire podane s posnetki iz istodobnega profanega življenja ter nudijo neredkokdaj tudi širše gradivo za zgodovino noše.²⁸ A tudi v druga temata so včasih uvrščene značilnosti poznosrednjeveške posvetne noše. Tako v Janezovem obglavljenju iz Liedinga, v pasijonu in Dorotejini legendi iz St. Peter im Holz, v Savlovem padcu iz Krke, v legendi sv. Katarine iz Einersdorfa, Liemberga in Spanheima, v legendi sv. Lenarta iz Zwickenberga, v sliki dobrih del iz Strassna, v Jezusovem rojstvu iz Gerlamoosa, v pasijonu iz Obermauerna, v mrtvaškem plesu iz Metnitz, v poslednji sodbi iz St. Lorenz im Lessachtal idr.²⁹

Štajerski spomeniki iz poznega srednjega veča in 16. stoletja se ne morejo ponašati s tolikšnimi umetnostnozgodovinskimi obdelavami kakor tirolski in koroški, saj pogrešajo obravnave tako v celoti kakor po posameznih poglavjih. Zavoljo tega so deloma šele poglobljene raziskave o zgodovini štajerske in deloma tudi vzhodnoalpske oblačilne omike opozorile na štajerska umetnostna dela, ki vsebujejo tudi znatne upodobitve takratnega posvetnega življenja.

In teh ni malo. Freske iz Niederhofna pri Stainachu, iz St. Marcina pri Knittelfeldu, iz graške stolnice; tabelne ali oltarne slike iz St. Lam-

²⁷ W. Frodl, nav. delo, str. 10.

²⁸ W. Frodl, nav. delo, str. 19.

²⁹ W. Frodl, nav. delo, sl. 1, 11, tab. V, 20, 38, 51, 22, 23, 65, tab. XVI, 74, 77, 84.

brechta, Eisenerza, St. Katreina pri Brucku, graške stolnice, Marijinega Celja, Angerja, St. Lorenza pri Murauu, St. Benedikta pri Knittelfeldu; upodobitve v cerkvenih rokopisih iz Seckaua, St. Lambrechta; grafika in akvareli iz Gradca³⁰ — vse te stvaritve so tolikanj številne in za podobo tedanje štajerske noše tako zelo poučne, da nima za naše vprašanje doslej nobena druga vzhodnoalpska dežela zbranih razmeroma toliko obsežnih in prav tako ilustrativnih virov kakor prav Štajersko. (Dasi ob tem dosedanja kostumografska preučevanja malone vseskozi niso upoštevala poznosrednjeveškega kiparstva in nobenih spomenikov s slovenskega štajerskega ozemlja.)

Tako širok in raznovrsten pregled upodablajočega gradiva za zgodovino noše lahko opravijo samo dolgotrajnejše kostumografske obravnave, zakaj umetnostnozgodovinske študije so po navadi posvečene zlasti le posameznim likovnim vprašanjem, in to skoraj izključno samo z vidikov stilne analize, tako da prispevajo posvetne motive v umetnosti največkrat posredno ali mimogrede. — Izrazit primer takšnega raziskovalnega vodila pomeni obdelava gotskega stenskega slikarstva na Nižjem Avstrijskem, kjer so posvetne in ob tem tudi kostumografske poteze v tamkajšnjih stvaritvah, ki so povzete po sodobnih predlogah iz resničnega življenja, komajda omenjene, zato pa se dajo bolje zaslediti v natisnjemem slikovnem gradivu.³¹

Italijansko upodablajočo omiko predstavlja v slovenski umetnostni in sploh kulturni zgodovini povečini le beneški krog.³² — V tem in v drugih italijanskih umetnostnih območjih pomeni doba po Giottu postopno, a razmeroma naglo uveljavljanje naravne resničnosti v upodablajočih delih. Že gotski realistični načrti so dosegli polagoma vse večjo doslednost in v 15. stoletju so prehajali na severu v naturalistično upodabljanje. V Italiji je šel opisani razvoj upodabljanja v slogovnem pogledu nekako od sredine prve polovice 15. stoletja v drugo smer, vendar pa je njegovo razmerje do upoštevanja in pritegnitve narave, človeka in njegovega celotnega okolja šlo, čeprav nekaj hitreje in znatneje, po zasnovani vsebinski poti, podobno kakor v severnem umetnostnem krogu. Skoraj popolno so se uresničili ti vsebinski načrti v italijanski upodablajoči omiki pod konec 15. in v vsem 16. stoletju, četudi so že prav tako italijanske upodablajoče panoge iz 14. in 15. stoletja bogate z realističnimi ambientskimi prvinami. Toda predrenesančne in deloma še renesančne slikarske in kiparske stvaritve v Italiji so še v določeni meri utesnjene v ikonografske pregraje, ki uokvirjajo in omejujejo upodobitve tedanjega posvetnega življenja. S prodorom renesanse pa je na široko pognala korenine takisto profana upodablajoča umet-

³⁰ V. Geramb, *Steirisches Trachtenbuch I.* Graz 1932, sl. na str. 285 do 372.

³¹ F. Reichmann, *Gotische Wandmalerei in Niederösterreich.* Zürich-Wien-Leipzig 1925, str. 40, 47 d, 84, sl. 26, 28, 33, 41.

³² F. Stele, *Umetnost v Primorju.* Ljubljana 1940, str. 5.

nost, ki si je prizadevala za kar najbolj natančno podobo človeka, njegovega okolja in narave.³³

Spričo tega najdemo v krogu takratne beneške upodabljaajoče omike, ki edina lahko pride z italijanske strani neposredneje v poštev za obravnavo naše poznosrednjeveške noše in noše 16. stoletja, kajpada malone nepregledno množino motivov, ki opredeljujejo domalega pač vse zvrsti gmotnega življenja v poznem srednjem veku in 16. stoletju.³⁴ A beneški upodabljaajoči vplivi v tej dobi praviloma niso prihajali na slovensko ozemlje naravnost, temveč zvečine s furlanskim posredništvom. Umetnost v Furlaniji pa je bila v tem času prekvašena tudi s precejšnjimi germanskimi prvinami in je bila po svoji ikonografsko-vsebinski plati razmeroma konservativna, tako da takratne upodabljaajoče oploditve Italije v naših krajih zavoljo svoje skoraj običajne posrednosti³⁵ še zdaleč niso obrodile značilnih realističnih sadov, ki bi nadrobneje povzemali naravo in človekovo okolje.³⁶

Iz italijanskega izvora potemtakem ne moremo izvajati tehtnejših tvornih vezi z upodabljaajočo umetnostjo poznega srednjega veka in 16. stoletja na Slovenskem. — Kar zadeva 16. stoletje v vzhodnoalpskih deželah, ki je bila o njih zgoraj bešeda, pa so potrebne še nekatere dopolnitve. Na Tirolskem, Koroškem in Štajerskem je v tem razdobju vodilna upodabljaajoča panoga stensko slikarstvo; ob tem se tabelna slikarska omika ne razraste, temveč je s svojimi predvsem posrednimi vplivi pomaknjena v ozadje. Mimo stenskega slikarstva pa se tod znatno razvija tudi kiparstvo. Umetnost 16. stoletja v teh območjih, ki se je zgoraj skorajda nismo dotaknili, ima drugačen značaj kot v istodobni Italiji. Tu gre za prerod v upodabljanju, ki ga posreduje severni krog, ne pa

³³ O tem gl. F. Stele, *Umetnost Zapadne Evrope*. Ljubljana 1955, str. 192 d, 200 d, 217 sl, 254.

³⁴ Poglavitno gradivo o tem je v naslednjih delih: A. Venturi, *Storia dell'arte Italiana* IV. Milano 1906, str. 759 sl; V. Milano 1907, str. 891 sl; VI. Milano 1908, str. 17 sl, 977 sl; VII/1, Milano 1911, str. 291 sl; VII/3, Milano 1914, str. 302 sl; VII/4, Milano 1914, str. 213 sl; IX/1, Milano 1925, str. 223 sl; IX/3, Milano 1928, str. 1 sl; IX/4, Milano 1929, str. 1 sl, 1113 sl; IX/7, Milano 1934, str. 1 sl; X/2, Milano 1936, str. 610 sl; X/3, Milano 1937, str. 1 sl. — L. Testi, *Storia della pittura Veneziana* I. Bergamo 1909; II, Bergamo 1915, reprodukcije slik iz navedenih stoletij. — R. van Marle, *The Development of the Italian Schools of Painting* IV. Hague 1924, str. 1 sl; VII, Hague 1926, str. 335 sl; X, Hague 1928, str. 308 sl; XVII, Hague 1935, str. 56 sl; XVIII, Hague 1936, str. 197 sl. — P. Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della repubblica* I. Bergamo 1927, str. 363 sl; II, Bergamo 1928, str. 263 sl; in pa v obsežnejših objavah Bellinijevega, Carpacciovega, Giorgionovega, Tizianovega, Veronesevega in Tintorettovega dela.

³⁵ F. Stele, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci I. Srednji vek*. Celje 1937, str. 111 sl. — Isti, *Geografski položaj gotskega slikarstva v Sloveniji*, str. 207 sl.

³⁶ Furlansko slikarsko gradivo iz te dobe še ni pomembneje obdelano in znano; za tedanje kiparstvo gl. G. Marchetti-G. Nicoletti, *La scultura lignea nel Friuli*. Milano 1956, 373 str., 187 tab., 25 sl.

Italija;³⁷ le-ta je sicer glede na črpanje motivov iz sodobnega življenja in narave v bistvu povsem enako opredeljiv kakor italijanski.³⁸ Zavaljo tega smemo zastran vprašanja, ki se z njim ukvarjamo, trditi, da je nova upodabljajoča omika v 16. stoletju tako na jugu kakor na severu, in tako tudi v vsej Srednji Evropi, pomenila v izrabi posvetnih in naravnih snovi za svoja dela zgolj bogatejše, čeprav zelo različno daljnosežno nadaljevanje v uresničevanju prejšnjih vsebinskih načrtov, ki so prav tako bili na različnih ravneh. Spričo tega predstavlja v navedenem pogledu stensko slikarstvo 16. stoletja v teh predelih Vzhodnih Alp le sklepno poglavje v zgodovini srednjeveškega slikarstva, ne pa nove ali samostojne stopnje v upodabljaški omiki.³⁹ In spričo tega velja ugotovitve o meri življenjske in naravne resničnosti v slikarstvu pa tudi kiparstvu omenjenih vzhodnoalpskih območij za 16. stoletje samo ponoviti, hkrati pa še pripomniti, da je to obdobje obseg in poglobitev realistične smeri znatno stopnjevalo.

Te sodbe moramo časovno omejiti z reformacijo, ko izzveni srednjeveški umetnostni finale teh ozemelj. — Za stensko kakor tudi za oltarno slikarstvo pomenijo sledeča desetletja hudo mrtvilo, ki ga premaga šele preval 16. v 17. stoletje; kiparstvo se je tedaj posvetilo povečini le nagrobnikom, medtem ko izvirajo raznotere knjižne ilustracije pač skoraj brez izjeme iz Južne Nemčije.⁴⁰ Druga polovica 16. stoletja pomeni skratka v upodabljačem ustvarjanju Vzhodnih Alp razdobje izrečnega zastoja ali ožine.

*

Po tem okviru, ki je sodila vanj upodabljajoča umetnost v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem, se vnaprej ponuja misel, da bo naše ozemlje, podobno kot Koroško, v opisanem razvoju pri sprejemu in obdelavi snovi iz resničnega življenja sicer izdatneje zaostajalo za vodilnima umetnostnima krogoma, severnim in južnim, in tudi za večino Srednje Evrope, kjer se je v 15. stoletju vse močneje, neposredno in posredno, uveljavljal realizem tabelne slikarske omike,⁴¹ da pa bo kljub temu tako v konservativnejšem slikarstvu kakor v kiparstvu, četudi borneje, sledilo realistični, iz narave in življenja zajemajoči smeri v poznosrednjeveški umetnosti.

Že prvi pogled v ohranjeni spomeniški inventar lahko potrди to domnevo. — Glede vprašanja, ki so mu namenjene te vrstice, je za motiv poslednje sodbe dognano (doslej objavljene obdelave se nanašajo še

³⁷ O tem gl. I. Cankar, Gotsko stensko slikarstvo na Kranjskem. Zbornik za umetnostno zgodovino III, 1925, str. 136 d.

³⁸ F. Stele, Umetnost Zapadne Evrope, str. 219.

³⁹ F. Stele, Cerkevno slikarstvo med Slovenci, str. 144.

⁴⁰ F. Stele, Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini. Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana 1952, str. 119 sl, 142 sl.

⁴¹ W. Frodl, nav. delo, str. 10.

malone izključno samo na slikarstvo), da se v njej med zveličanci in pogublenci upodablajo predstavniki raznih stanov. V sorodnem motivu tako imenovanega mrtvaškega plesa »so zastopniki vseh stanov prisiljeni v ples s smrtjo v obliki okostnjaka«. ⁴² Nadalje so tudi pri nas freske s pohodom in poklonitvijo treh kraljev postopoma čedalje bolj bogate realističnih prvin, ki so obsežene v konjeniških sprevodih ali spremstvu in pa v lovskih prizorih. ⁴³ »Čut za resničnost« je razviden prav tako v ciklih Marijinega življenja: »v mnogih posameznostih, v gotških in renesanskih prostorninah«, »v upodobitvi sodobnega pohištva« idr.; v sliki Marije s plaščem pa so kot pribežniki ponovno upodobljeni »zastopniki vseh stanov«. ⁴⁴ Takisto se upodobitve svetniških legend ponekod ponašajo s sodobnimi realističnimi primesmi ⁴⁵ in naposled pomenijo sličice na freski Sv. Nedelje v Crngrobu (1460/70) prizore iz takratnega vsakdanjega življenja. ⁴⁶

Posnetki življenjskega okolja iz poznega srednjega veka in 16. stoletja so dokazani torej tudi v naši upodablajoči umetnosti. — Kar za deva predvsem nošo, nam daje umetnostnozgodovinsko slovstvo o tem še naslednje natančnejše določitve. Tako je za motiv pohoda in poklonitve treh kraljev ugotovljeno, da so »obleke in tipi kralja in spremstva tudi kulturnozgodovinsko važni« in »postranskih žanrskih prizorov bogata je posebno slika pri Sv. Primožu« (ok. 1520). ⁴⁷ Na freski treh kraljev v Maršičih (pred 1514) pa pomeni noša nekaterih oseb »naravnost modne, časovno opredeljive sestavine slike«, medtem ko sta »služabnika... po svojih iskanih pozah, progastih oblekah in širokih, po strani na glavi stoječih baretih... naravnost modni figuri svojega časa«. ⁴⁸ — V ciklu Marijinega življenja pri Sv. Primožu nad Kamnikom je polno realističnih, žanrskih temat, z novim, čeprav še na srednjeveški ikonografiji slonečim razmerjem do okolja, ki prestavlja marsikatero snov v žanrsko sceno in ustvarja s tem videz znatne resničnosti. ⁴⁹ »Poleg mnogih, prav življenjsko zajetih prizorov... nudijo te slike mnogo dragocenih, kulturnozgodovinskih podrobnosti v oblekah, stavbah itd.« in »po svoji stvarni resničnosti imamo tu podobe (o) iz resnične sodobnosti«. ⁵⁰ Marija v oznanenju na Taboru pri Grosupljem (proti 1540) »pa kaže v svoji obleki znake mode začetka 16. stoletja«. ⁵¹ — V mrtvaškem plesu Vin-

⁴² F. Stele, Monumenta artis slovenicae, str. 21 d.

⁴³ F. Stele, Monumenta artis slovenicae, str. 29 d.

⁴⁴ F. Stele, Monumenta artis slovenicae, str. 33 d.

⁴⁵ F. Stele, Monumenta artis slovenicae, str. 37 d.

⁴⁶ F. Stele, Monumenta artis slovenicae, str. 42.

⁴⁷ F. Stele, Cerkveno slikarstvo med Slovenci, str. 90.

⁴⁸ F. Stele, Trubarjev »krovaški malar«, Dom in svet LIV, 1942, str. 170.

⁴⁹ F. Stele, Freske u crkvi Sv. Primoža kod Kamnika. Starinar, ser. III/II, 1924/25, str. 140 sl. 148.

⁵⁰ F. Stele, Cerkveno slikarstvo med Slovenci, str. 98, 165.

⁵¹ F. Stele, Trubarjev »krovaški malar«, str. 172.

cenca iz Kastva v Bermu (1474) so kot predstavniki tedanjih posvetnih stanov upodobljeni kralj, kraljica, krčmar, romar, vojak in trgovec. In za svojo sliko treh kraljev je istrski slikar »porabil vse bogastvo svoje domišljije za to, da s čim več posameznimi opazovanji iz življenja obogati povest o njihovem potu«, ki jih je uvrstil tako v sprevid kakor v stranske prizore. Zavaljo tega se ta freska od drugih naših te vrste razločuje zlasti po tem, »da s skromnim likovnim znanjem, ki ga slikar obvlada, zajame čim več lastnih opazovanj iz narave in življenja in z njimi obogati po izročeni vzorih posneto kompozicijo zgodbe«; na vseh bermskih slikah je močno opazen »vdor istrskega življenjskega in pokrajinskega vzdušja v prevzete ikonografske sheme«. ⁵² — Ob pasijonu v Slovenjem Gradu je Andrej iz Ottinga upodobil tudi naročnika slik in njegovo ženo (1450/60) in ustvaril »dvoje po svoji resničnosti najbolj prepričevalnih portretov, kar se nam jih je v Sloveniji ohranilo iz srednjega veka«. ⁵³ Portretne podobe laikov pa poznamo tudi še iz Turnišča (1383), Martjancev (1392), kjer se je Janez Aquila sam upodobil, nadalje donatorske slike iz Žužemberka (14. stoletje), Žirovnice (prva polovica 15. stoletja), Sv. Janeza v Bohinju (prva polovica 15. stoletja), Tinjskega pri Žusmu (prva polovica 15. stoletja) in Prapreč pri Lukovici (1522, 1524) in pa votivno sliko na Malem gradu v Kamniku (prva polovica 16. stoletja). ⁵⁴ — In naposled: legendi sv. Urha in Korbinijana na Križni gori (1502) sta po snovi premaknjeni »iz legendarne brezčasnosti« »v svoj čas in okolje«, osebe v njih pa so upodobljene v takrat običajnih oblekah. ⁵⁵

Poznosrednjeveško slikarstvo pri Slovencih je po teh navedbah ponekod bolj, ponekod pa manj ujelo realistično strujo one dobe in vnašalo v svoja dela različne poučno-pripovedne sestavine iz tedanjega vsakodnevne okolja ter tako umljiveje razlagalo vsebino posameznih ikonografskih snovi, upoštevajoč v svojih stvaritvah gledalca, ki so mu le-te namenjene v nazorno dojetje. ⁵⁶ Saj je neoporečno, da je ena od značilnosti našega slikarstva v tem razdobju »poljudna poučnost« in je »njegov dekorativni sistem« »sestavljeno očitno iz poučnih razlogov« in »je bil po svoji vsebini, rekli bi slikani pridigi, ljudstvu vsaj tako blizu kakor današnji križev pot«. ⁵⁷ Prav tako je sprejeta sodba, da je »vsebinski značaj« slikarske omike na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju »v prvi vrsti pripovedno poučen in nabožno izpodbuden«

⁵² F. Stele, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 220 d, 225 d, 251.

⁵³ F. Stele, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 243, 255.

⁵⁴ F. Stele, *Spomeniki starejšega portretnega slikarstva na Slovenskem*. Zbornik za umetnostno zgodovino V, 1925, str. 142 sl. — F. Stele-T. Bogyai, *Donatorska slika iz l. 1383 v Turnišču*. Zbornik za umetnostno zgodovino n. v. I, 1951, str. 119 sl, 129 sl.

⁵⁵ E. Cevc, *Poznogotske freske na Križni gori pri Škofji Loki*. Zbornik za umetnostno zgodovino XX, 1944, str. 56, 58, 60 d.

⁵⁶ W. Frodl, nav. delo, str. 10.

⁵⁷ F. Stele, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*. Ljubljana 1924, str. 33, 35.

ali: »izživlja (se) predvsem v poučno in izpodbudno pripovednem smislu. Poleg krasilne strani ... je vsekakor njegova najizrazitejša stran poučna« in nekatera dela dodobra »obvladuje fabulistični, pripovedni« značaj, včasih pa tudi še »na videz sirovi realizem«. ⁵⁸

Realistične prvine pa so se zavoljo splošne zaostalosti slovenske upodablajoče omike za vodilnimi umetnostnimi tokovi v tej dobi mogle uveljavljati le počasi, z zamudo in v zoženem obsegu. Idealistični tako imenovani mehki slog se je ohranil pri nas, podobno kakor na Koroškem, deloma še preko srede v drugo polovico 15. stoletja, takó da poznamo pred tem časom zgolj nizko število spomenikov, ki kažejo določene, čeprav redkeje poteze iz življenja in narave. Šele na rovaš realističnega plastičnega sloga v zadnjih desetletjih 15. in na prehodu v 16. stoletje, oplojenega z južnonemškimi in severnimi vplivi, gre pripisati pomembnejši vdor realističnih: posvetnih ambientskih motivov v takratnem našem slikarstvu. ⁵⁹ Stvaritve tega sloga si ponekod najdejo svojo tvarino z »opazovanji iz življenja« in znatno uvajajo »v umetniški svet tudi novo pojmovanje narave kot krajine in prostora ... slikar stremi po tem, da ustvari kolikor toliko resničen okvir figuram, pokrajina pa se začne razvijati v prizorih na prostem ...«. ⁶⁰ Umetnost 16. stoletja te težnje nadaljuje in jih razvija v okviru srednjeveškega izročila, do srede stoletja, ko ta upodablajoča omika v načelu odmre.

Zastran posvetne resničnosti in slikarstvu in kiparstvu (gornje sodbe veljajo, kot bomo videli, v bistvu prav tako tudi za to umetnostno panogo) na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju se potemtakem podaja sklep, da je »v stilističnem razvoju v primeri z mednarodno pomembnimi tokovi« zaostajalo, da je izrazito poljudno in poučno in da so ta dela »po svojem postanku navezana na kraj, kjer se nahajajo, in jih s krajem postanka in nahajališča tudi mnogo ožje veže umetniško razpoloženje tako pri naročniku kakor pri umetniku«. ⁶¹

Naša upodablajoča umetnost v poznem srednjem veku in 16. stoletju pomeni torej mimo drugih neumetnostnih vprašanj, zlasti n. pr. stanovanske omike, v pglavitnem tudi resnično tehten vir za zgodovino tedanje noše ali natančnejše oblačilnega videza. Vendar pa z določenimi omejitvami in pripombami.

Neporabne so za raziskave o poznosrednjeveški noši in noši 16. stoletja na Slovenskem ohranjene oltarne slike z našega ozemlja. — Slikarsko obdelana krilna oltarja na Visokem in pri Sv. Petru nad Želimljem za preučevanja »v sedanjem stanju« ne prihajata v poštev. ⁶² »Od za-

⁵⁸ F. Stele, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 11, 102, 247, 255.

⁵⁹ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 1 d. — Isti, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 138 sl.

⁶⁰ F. Stele, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 142.

⁶¹ F. Stele, *Geografski položaj gotskega slikarstva v Sloveniji*, str. 206 d. — O tem prim. tudi E. Hempel, nav. delo, str. 120.

⁶² F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 45.

nesljivo stare slovenske posesti slikanih oltarjev« se najstarejše delo, triptih v Ptuju (ok. 1450/60), prišteva južnonemškemu oziroma salzburškemu slikarju Konradu Laib-Pfeningu in njegovim sodelavcem, drugo, slika Oljske gore s Sv. Miklavža nad Čadramom, nürnberški delavnici Dürerjevega učitelja Mihaela Wolgemuta (po 1495), tretje, krilni oltar iz Kranja (ok. 1510), pa južnonemškemu ali avstrijskemu umetniku, medtem ko je najmlajša slika, Vstajenje iz ljubljanskega frančiškanskega samostana (druga polovica 16. stoletja), »ikonografsko veren posnetek po bakrorezu znanega Vstajenja P. Breughla star.«⁶³

Oltarni sliki iz Ptuja in s Sv. Miklavža nad Čadramom ne izkazujeta skoraj nobenih in tako tudi ne oblačilnih potez po posvetnih predlogah svojega časa,⁶⁴ čeprav gre v Ptuju za upodobitev Marijine smrti, ki je postala po uveljavljanju realizma v prvi polovici 15. stoletja eno od torišč za slikanje odlomkov iz vsakdanjega življenja. V tem primeru pa je ta motiv v »odpor proti . . . pretiranemu realizmu« postavljen »v kar najbolj idealizirano okolje.«⁶⁵ Podobno ni tudi na čadramski sliki Oljske gore natanko določljiv ne en svetni kostumografski motiv. Ne glede na to, da sta obe deli naslikala tuja, našim območjem oddaljena umetnika, in to ne na naših tleh, temveč očitno v avstrijskem oziroma južnonemškem krogu. (S slike Oljske gore pri Sv. Miklavžu je razvidno, da jo je naročil konjiški in vuzeniški nadžupnik in savinjski arhidiakon 1495.)⁶⁶

Na kranjski sliki bega in mučenja sv. Kancija, Kancijana, Kancijanile in Prota so resda opazna nekatera oblačila, ki so jasno posneta po modi 16. stoletja; vendar pa avtorja ni mogoče natančneje in ože opredeliti kot južnonemškega ali avstrijskega, še celo pa se ne da izpričati, da je to njegovo delo nastalo v naših krajih in da ni bilo uvoženo, kakor zvečine v drugih primerih, saj je neoporečno, da je oltarno slikarstvo »prenosno in zato po svojem postanku ni nujno vezano na kraj, za kateri je bilo ustvarjeno.«⁶⁷

Vsem tem slikam kakor tudi Vstajenju, ki je izrečno posneto po starejšem Breughlu, se moramo tako odpovedati kot gradivu za zgodovino noše na Slovenskem.

Drugače pa je s posvetnimi upodobitvami našega stenskega slikarstva v obdelovanem razdobju. Sicer se tudi za to upodabljačo panogo nikakor ne sme soditi, da so v njej vselej in vse realistične prvine, ki izvirajo iz takratnega posvetnega okolja, v resnici zvesto in natančno povzete po stvarnih ali neposrednih predlogah te dobe, kakršne so bile v veljavi prav samo v času in ožjem območju, kjer je neka freska na-

⁶³ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 45 d. — Isti, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 118, 279 sl, 295 sl, 308 sl.

⁶⁴ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, sl. 145, 154, 155.

⁶⁵ F. Stele, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 288.

⁶⁶ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 46. — Isti, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 295.

⁶⁷ F. Stele, *Geografski položaj gotskega slikarstva v Sloveniji*, str. 207.

stala.⁶⁸ Ob tem pa se spričo »presenetljive življenjske resničnosti« v teh stvaritvah hkrati ne zdi nemogoče, da bi pomenile »oblike, kroj in podobe oblačil« predvsem zgolj zasnove umetniške fantazije, posebej še zato ne, ker gre pri upodobljencih, ki so posvetno napravljeni, pogosto za nižje in ubožnejše osebe v stranskih prizorih, pri katerih »zavoljo njihove manjše pomembnosti v razmerju do celote ni najmanjšega razloga, da bi bili brez resničnostine podlage«. ⁶⁹ — Posvetne noše, ki so naslikane na freskah, je treba tako v njihovi vlogi za kostumografske preučitve utesniti in jih določiti glede na dokumentarnost v času in prostoru in pa glede na mero natančnosti pri posnetkih raznih predlog.

Najvažnejša ali temeljna je pri tem opredelitev o pričevalnosti fresk za nošo v prostoru. — Za romansko upodabljačo umetnost na Slovenskem, ki nima tako rekoč nobenih naravnih in življenjskih sestavin in ki je navezana povečini edinole na tuje: nemške ali pa tudi francoske zglede, je ugotovljeno, da je bila njena »zveza z narodom . . . samo idejna, reprezentativna, nabožna in semtertja poučna. Narod je bil napram tej umetnosti pasiven«. ⁷⁰ Nasprotno pa so stvaritve naše poznosrednjeveške upodabljačice omike nastale »nedvomno v ozki, intimni zvezi z narodom in njegovimi umetniškimi potrebami«. ⁷¹ To je na dlani, zakaj ta umetnost je, kot rečeno, zasnovana na optični verjetnosti ali umljivosti, ki se uresničuje ali predstavlja zavoljo gledalca, da ta tokrat umetnine kar najbolje dojame ⁷² in lahko tudi mimo izobrazbe razbira svetopisemske zgodbe s pripovedno prirejenih upodobitev. ⁷³ Prav tako pa so pri freskantskih delih soodločali tudi naročniki. ⁷⁴ — Z drugimi besedami: novo, gotško umetnostno razmerje do življenjske in naravne resničnosti je približalo upodabljačice sestavine kar najširšemu številu vernikov, ki so videli v teh delih umljiv svet, sestavljen iz različno nazornih predstav, kakršne so zajete zdaj bolj zdaj manj iz resničnega življenja. Da so morali biti v ta namen ambienski in naravni motivi v načelu podobni ustreznim razmeram na Slovenskem, je kajpada samo po sebi umevno.

Táko, realistično obogateno stensko slikarstvo pa se pojavi pri nas precej pozno, skladno z umetnostnim zatišjem slovenskega ozemlja, ki je zaostajalo za širše pomembnimi strujami v srednjeveški omiki. Šele približno s sredo 15. stoletja se začenja na Slovenskem znatneje odpirati pot za fabulativno, realistično poglobljeno in dovolj dostopno stensko slikarstvo. Odtelej se stalne ikonografske sheme pogosteje dopolnjujejo s prvimi iz življenja in narave. Te, za naša območja nove, sicer pa zvečine že splošne poznosrednjeveške slikarske značilnosti se prilagajajo »kra-

⁶⁸ V. Geramb, nav. delo, str. 222.

⁶⁹ V. Geramb, nav. delo, str. 284.

⁷⁰ F. Stele, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, str. 20.

⁷¹ F. Stele, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, str. 28.

⁷² W. Pinder, nav. delo, str. 200 sl.

⁷³ W. Frodl, nav. delo, str. 16.

⁷⁴ E. Hempel, nav. delo, str. 120.

jevnemu umetnostnemu razpoloženju, tako da povsod tod opazujemo zanimive primere tako imenovanih stilov prostora.⁷⁵

Kot realistični slog ne velja v tem primeru razumeti samo formalnih, temveč tudi vsebinska prilagajanja. Saj v realističnem slikarstvu, ki ga v različnih stopnjah predstavljajo naše freske predvsem nekako od srede 15. stoletja naprej, »prebavljanje vplivov« in njihove prilagoditve krajevnim razmeram nikakor ne morejo biti, če smo dosledni, samo ožjega stilnega značaja, medtem pa bi upodobljena vsebina ostajala vseskozi nepovezana z bližnjimi razmerami ali od njih odmaknjena in bi pomenila v osnovi zgolj nerealistično posnemanje tujih in, neposredno, pravzaprav nerealnih predlog. — Če smo sprejeli gornje ugotovitve o pripovednem in poučnem slikarstvu, kakršno poznamo z naših poznosrednjeveških fresk in ki je poljudnost ena njegovih prvih značilnosti, če priznavamo sodbe o aktivnem in intimnem razmerju takratnega človeka do te umetnosti, tedaj smemo pač logično sklepati, da so morale biti take upodobitve ljudem takrat v resnici dostopne, razumljive in bližnje ali sorodne, saj bi se sicer ena od temeljnih značilnosti te upodablajoče omike: poljudnost in umljivost sprevrčala ravno v svoje nasprotje. Posvetne prvine v našem poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu so potemtakem morale ljudem tolikanj ustrezati, da so jih mogli zlahka ali dovolj razumeti, to pa je bilo mogoče le tako, da so bile kar najbolj približane svetu, ki so v njem živeli. Za to vprašanje je sam izvor uporabljenih predlog načelno postranskega pomena.

Poglavitne, starosvetne motive v poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu so kajpak določevali in utesnjevali ustaljeni ikonografski okviri. To ujetost pa opredeljujejo takisto pri naših poznejših gotskih freskantih tudi še trdna izročila njihovih šol in starejših drugih sorodnih ali medsebojno odvisnih delavnic; prav tako pa izvira tudi iz »uveljavljene posebnosti« njihovih cehov.⁷⁶ Zavoljo cerkvenega značaja te slikarske omike in njene zaostalosti ali konservativnosti so tako osnovni ikonografski motivi tudi v obdobju realističnega sloga le v manjši meri obogateni s potezami iz življenja in narave. Torišča našega poznosrednjeveškega realizma, ki se je uveljavljal sicer kasno in v omejenem obsegu, so lahko pomenili predvsem stranski prizori, kjer ni bilo številnejših zakoreninjenih ikonografskih obrazcev in zato vse več možnosti za samostojnejše posvetne stvaritve.

Zlasti v teh obrobnih slikarskih delih se mimo čisto formalno-tehničnih potez predstavljajo posebnosti ali značilnosti določenih širših območij. — Osnovna ikonografija je bila skoraj še v vsem poznem srednjem veku domalega za vse slovensko ozemlje, pa tudi za nekatera bližnja območja tako zelo izenačena in tako rekoč nepremakljivo utemeljena, da so za nekaj ciklov s teh področij dokazane malone enake predloge in tudi

⁷⁵ F. Stele, Geografski položaj gotskega slikarstva v Sloveniji, str. 206.

⁷⁶ F. Stele, Cerkevno slikarstvo med Slovenci, str. 151 d.

njihova na moč nesamostojna posnemanja.⁷⁷ V doslednejšem realizmu 16. stoletja se ta odvisnost do ustvarjenih slikarskih predlog občutno zrahlja, tako da nudijo tedaj svetopisemska temata priložnosti prav tako za svobodnejše upodabljanje. V 15. stoletju pa so rabili v ta namen — kot omenjeno — predvsem, čeprav ne izključno, postranski prizori, ki niso bili tesneje povezani s poglavitnimi dogodki na freskah.

Povzetki resničnega sveta se v teh scenah lahko družijo s predstavljanjem slikarske osebnosti. Postopoma večje upoštevanje in pritegnitev življenjskega okolja in narave v takratnih upodabljanjih je dalo po eni strani možnosti za uveljavljanje umetnikove osebnosti »v doslej kolektivno izvrševani umetnosti«, s tem pa, namreč z opazovanjem življenja in narave, so se »izročene sestavine« slikarstva množile z novimi.⁷⁸ Posamezni realistični odlomki v naših freskah proti koncu 15. stoletja in v 16. stoletju se ob tem odlikujejo z izrazom, ki je soroden »otipljivi stvarnosti« ali drugače: s pravo naravno resničnostjo.⁷⁹

»Samostojno sprejemanje in predelovanje pobud iz žive narave« je bilo v našem stenskem slikarstvu seveda borneje kakor v raznih žariščih poznosrednjeveške stenske slikarske omike,⁸⁰ ki so posredovala svoje dosežke tudi območjem, ki so bila v teh prizadevanjih manj tvorna; tako so se porabljale za posvetne scene predvsem tuje, posredne predloge, ki so »postajale sestavina kolektivne stvariteljnosti.«⁸¹

Zgovoren dokaz za »samostojno sprejemanje in predelovanje pobud iz žive narave« naših poznosrednjeveških freskantov in ne samo za prevzemanje drugod ustvarjenih slikarskih ali posrednih naravnih predlog pa so nekatera dela, ki jih je naslikal Vincenc iz Kastva v Bermu 1474. — Istrski umetnik je »porabil vse bogastvo svoje domišljije za to, da s čim več posameznimi opazovanji iz življenja obogati« upodobljene motive, ter je tako z lastnim študijem narave in življenja dopolnil »po izročeni vzorih posneto kompozicijo zgodbe«. Sploh je v Vincenčevih stvaritvah značilen »vdor istrskega življenjskega in pokrajinskega vzdušja v prevzete ikonografske sheme«, »posnet nedvomno po resničnem življenju« in tu med drugim tudi njegova »značilno, čeprav le splošno opisana, izrazito istrska krajina.«⁸²

Drugih samostojnih posnetkov življenja in narave v našem poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu umetnostnozgodovinske obravnave doslej še niso ugotovile, vendar pa po vsej verjetnosti Vincenc ni bil pri nas edini poznosrednjeveški umetnik, ki je uporabljal za svoja dela tudi pristne naravne predloge. (Pri tem pa ni dokazano, da bi ta njegov prijem mimo raznih drugih plati življenjskega okolja veljal tudi še upodobljenim nošam.)

⁷⁷ W. Frodl, nav. delo, str. 19.

⁷⁸ F. Stele, Cerkevno slikarstvo med Slovenci, str. 152.

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ Prim. F. Stele, Cerkevno slikarstvo med Slovenci, str. 154.

⁸¹ Prav tam.

⁸² F. Stele, Cerkevno slikarstvo med Slovenci, str. 225, 251, 240.

Drugačno, manj izvorno razmerje naših poznosrednjeveških freskantov do posvetnih snovi je bilo pogostejše. Ta način slikanja je morda najbolj jasno razviden na sliki Sv. Nedelje v Crngrobu (1460/70). — Ta freska kaže trpečega Kristusa, ki je okrog njega nanizanih v vzporednih pasovih nekaj manj kot petdeset prav različnih prizorov iz vsakdanjega življenja na začetku druge polovice 15. stoletja. Namen tega dela je nesporen. Vsakdanja opravila, če se jih ljudje ne lotevajo o pravem času, marveč v prepovedanih dneh, so pregrešna in mučijo Kristusa, grešnike pa spravljajo v pogubo. Ali: opravila, ki so upodobljena na tej freski, se, čeprav so sicer poštena, ob nedeljah ne smejo izvajati in pomenijo tedaj grešna dejanja.⁸³

Te crngrobske slike iz poznosrednjeveške vsakdanjosti so v marsičem sorodne zlasti podobnim upodobitvam v koledarju iz Passaua z 1445 oziroma: obe deli sta lahko zajeti iz skupnih predlog; samostojno pa je slikar Sv. Nedelje priredil »izbor in sestav sličic« in »je stari znakoviti koncept spremenil v nazorno upodabljačega.«⁸⁴ Opravila, ki jih ta freska poudarja kot prepovedana, so tako predstavljena s podobami ter se zavoljo svoje nazornosti lahko »bolje vtisnejo v spomin«. Pri tem je tehtna še »namenu ustrezna relativna izčrpnost«, kar pa zadeva obliko, je »njena moč ... v tem, da je ... splošno dostopna.«⁸⁵ — V tipološkem pogledu se pripisuje Sv. Nedelja tako imenovani arti memorativae, ki rabi mnemotehničnim namenom ali kot pripomoček spominu za določena napotila,⁸⁶ tako da pomeni naša freska upodabljačo obliko za spominsko kar najbolj učinkovito pridigo o prepovedanih nedeljskih opravilih.

Če naj bi bili ti nameni uresničeni, so morali biti naslikani prizori iz vsakdanjega življenja bistveno približani našim tedanjim razmeram. Prezete ikonografske oblike so se lahko v osnovi ohranile, v posameznih potezah pa je vsekakor bilo potrebno, da so se v različnem obsegu prilagodile širšemu okolju, ki so bile v njem in zanj ustvarjene. Kako naj bi si sicer preprosti obiskovalci crngrobske cerkve zapomnili vsebino Sv. Nedelje, če bi jim prepovedana opravila ne bila dovolj dostopna in dojemljiva? To je bilo mogoče zgolj tako, da so te upodobitve resnično bolj ali manj ustrezale onemu času (kar je natanko ugotovljivo), prav tako pa tudi tankaj običajnemu okolju, oziroma da niso bile v poglobitvenih značilnostih drugačne kakor ustrezne razmere na širšem kranj-

⁸³ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 42. — Isti, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu. *Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, filoz.-filol.-hist. razr. II.* Ljubljana 1944, str. 401 sl. — E. Cevc, *Etnografski problemi ob freski »Sv. Nedelje« v Crngrobu*. *Slovenski etnograf III—IV*, 1950/51, str. 180 sl.

⁸⁴ F. Stele, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, str. 416.

⁸⁵ F. Stele, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, str. 419, 423.

⁸⁶ F. Stele, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, str. 424 sl.

skem ozemlju. S tega vidika je vprašanje o resničnih ali od drugod prevzetih predlogah v tem primeru manj važno, ker je temeljni namen freske takšen, da so bile poglobitve podobnosti med upodobitvami in tedanjim širšim stvarnim okoljem neogibno potrebne. Določene prikrojitve in parafraze tujih predlog so se v delu, kakor je Sv. Nedelja, nedvomno nujno vsiljevale in mu tako podelile osnovno, ne pa tudi nadrobno dokumentarno ceno prav tako še za zgodovino naše poznosrednjeveške omike. Skoraj izključno le poučni ali mnemotehnični značaj umetnine spričuje torej njeno poglobitvo, četudi ne natančnejšo opredeljenost v odsevih takratnega vsakdanjega življenja iz naših krajev.^{86a} — Crngrobška freska Sv. Nedelje je potemtakem v svoji kulturnozgodovinski dokumentarnosti načeloma določljiva.

Za upodobitve poslednje sodbe v poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu na Slovenskem je bilo že povedano, da predstavljajo tudi zveličance in pogublence »vseh stanov«.⁸⁷ Poučna ost take slike je povsem stvarna. Zato se tudi ne zdi mogoče, da bi bili zastopniki stanov, ki so tu naslikani, napravljeni v nošo prejšnjih obdobij ali stoletij, se pravi kot ljudje, ki bi svojemu času ne bili zares razumljivi kot predstavniki posameznih takratnih stanov. S tem pa je prav tako samo po sebi umevno, da so morali biti ti stanovski predstavniki neogibno naslikani tako, da so videli gledalci v njih vsaj v poglobitnem podobne ali pa enake ljudi, kakršne so srečavali med stanovi v svojem bližnjem ali širšem okolju. Malone gotovo je, da se te podobnosti ali celo inačice med upodobljenci in resničnimi ljudmi v družbi, kakor je bila tedaj razcepljena, niso nanašale na nadrobnosti v oblačilnem videzu, marveč zlasti le na poglobitvo sorodnost med podobami resničnih ljudi in njihovim izrazom v naših upodobitvah. Zakaj v osnovi so se porabljale za to verjetno pač ustvarjene slikarske predloge, ki so se izmed njih izbirale najprikladnejše ali najbolj podobne območjem, v katerih je neko delo nastalo in jim bilo namenjeno, ali pa so se porabljene predloge deloma tolikanj prilagajale širšim območjem krajev, ki so bile zanje povzete, da so lahko zadosti ustrezale tamkajšnjim razmeram. (To pa je splošno potrjeno in priznano.)

Glede sorodnega ikonografskega motiva pametnih in nespametnih devic je zgodovino pisje upodabljaajoče umetnosti dognalo, da so v takratnem srednjeevropskem kulturnem krogu posebno nespametne device največkrat zvesto naslikane v noši, kakršna je bila v oni dobi običajna.⁸⁸ Zavoljo tega je upravičena domneva, da je takisto v naših upodobitvah tega motiva noša devic, ki kaže nedvomne značilnosti poznosrednjeveške mode, bila že po samih predlogah ali pa nemara še z nekaterimi prikrojitvami podobna oziroma približana tedanji resnični noši na širšem tam-

^{86a} A. Baš, Noše na freski Sv. Nedelje v Crngrobu. Loški razgledi III, 1956, str. 176.

⁸⁷ F. Stele, Monumenta artis slovenicae, str. 21.

⁸⁸ W. Pinder, nav. delo, str. 165, 210.

kajšnjem ozemlju in je tako pomenila eno od sestavin poljudnega poučno-pripovednega sloga v tej slikarski omiki.

Motiv mrtvaškega plesa, ki je v našem poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu predstavljen dvakrat, v Bermu in v Hrastovljah nad Koprom (1490), gre prav tako pridružiti ciklu poslednje sodbe. »Zastopniki vseh stanov« so na teh freskah »prisiljeni v ples s smrtjo v obliki okostnjaka«,⁸⁹ in sicer od posvetnih plemiči, krčmarji, romarji, vojaki in trgovci. — Podton tega motiva, da namreč nobeno bogastvo in še tako visok stan ne odvrne smrti, ki pobira prav tako bogatine in imenitnike kakor preproste in ubožne ljudi, se je povezoval z vzgojnimi nameni cerkve zlasti do višjih, teže pristopnih stanov,⁹⁰ nedvomno pa tudi do ljudstva, ki naj se ob teh podobah oboji zamislijo nad minljivostjo življenja in njegovimi smotri. Mrtvaški ples je torej motiv z izrazitim poučnim ali pridigarским značajem. To pa opredeljuje tudi upodobitve posameznih stanov. Jasno je, da so morali biti predstavniki posameznih stanov v območju, kjer je bil naslikan mrtvaški ples, upodobljeni tako, da so jih verniki v cerkvi lahko kot take spoznali. Saj bi se sicer v tem primeru, prav tako kakor n. pr. pri Sv. Nedelji, osnovni in poučni namen dela ne mogel uresničiti. Od posrednih predlog je moral umetnik zavoljo tega izbrati take, ki so bile kar najbolj podobne razmeram, kakršne so bile v območju kraja, ki je zanj ustvarjal, v navadi, ali pa je moral predloge, če so bile tem razmeram znatneje odmaknjene, v poglavitnem prilagoditi za ustrezni genius loci. Nemogoče pa si je misliti, da bi predstavniki poznosrednjeveške družbe, kakršni so naslikani v mrtvaškem plesu, ne ustrezali v osnovi živim zastopnikom raznih stanov v območju, ki je zanj bilo delo naročeno. Če to zanikamo, zanikamo takisto dognane opredelitve mrtvaškega plesa, ki je po svojem temeljnem namenu poučni motiv. To pa tudi nepobitno določa osnovno realistično upodobitev ljudi, kakršni so v času, ko je bila freska ustvarjena, v tem širšem območju živeli. Nadrobnosti pri tem niso važne; gre za temeljno vez med verniki, ki so gledali v cerkvi to nazorno ali upodabljaljočo pridigo, in med upodobljenci istodobnih stanov, ki so v tej opredeljenosti nedvoumni. Edinole tako je bila lahko ta pridiga ljudem s splošno našo poznosrednjeveško omiko razumljiva.

In še tole: če je za slikarja bermskega mrtvaškega plesa ugotovljeno, da se je okoriščal z opazovanjem istrske krajine in narave nasploh, se ponuja tudi misel, da je prav tako pri človeških figurah, kolikor ni zanje dokazano, da so prevzete od drugod, posnemal bližnje okolje. Seveda je to zgolj domneva, ki je ni mogoče utemeljiti, vendar pa tudi ne zavrniti. Za mrtvaški ples ne velja pri tem imeti v mislih toliko figuralnih shem kakor predvsem določene samostojne obdelave oseb v okviru obrisnih danosti iz predlog. Čeprav se zdi ta podmena posebej za Vincenca zelo mogoča in vabljiva, ji manjka dokazov; te bi moglo prispevati le ohra-

⁸⁹ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 21.

⁹⁰ O. Doering, nav. delo, str. 535.

njeno neposredno gradivo iz tega časa in ozemlja, ki ga pa pri nas pogrešamo vse v baročno dobo. (To je v metodološkem pogledu tudi eden od poglobitnih razlogov za tolikšno upoštevanje predlog in hkrati tolikšno previdnost do izvirnosti v realističnih kostumografskih sestavinah našega poznosrednjeveškega slikarstva.)

V marsičem podobna vprašanja in odgovori se pojavljajo zastran naše teme ob motivu treh kraljev. Posvetne in od teh pogosto tudi oblačilne prvine onega časa so v teh freskah neoporečne. Toda starosvetne poglobitve osebe v tem ciklu so tolikanj vklenjene v ustaljene cerkvene ali ikonografske pregraje in spričo tega v predlogah natanko določene,⁹¹ da je zanje, tudi če so naslikane v posvetnih nošah, težko domnevati tehtnejšo dokumentarno vrednost za naša ozemlja, z izjemo nekaterih redkih posamičnosti. Resda je morda za lažje razumevanje in boljšo poučnost tega motiva ponekod dodana posvetnim poglobitnim osebam tudi kakšna bližnja kostumografska značilnost, vendar pomenijo takšne poteze v upodobitvah tega cikla malone zgolj torišče domnev, ne pa ugotavljanja.

Drugače pa je zastran noše v postranskih, zlasti žanrskih prizorih. Medtem ko je nudilo naravno okolje v poglobitnih prizorih možnosti za svobodnejše in manj vezane stvaritve te vrste ali pa celo za določene redkeje samostojnosti v razmerju do narave (Vincenc), je bilo to za nošo mogoče zlasti šele v obrobnih prizorih, ki niso bili tolikanj odvisni od posrednih predlog ali ki so nastajali tudi brez njih. V takih primerih (Mače, Hrastovlje, Sv. Primož nad Kamnikom) so se ustvarile takisto nekatere žanrske scene, naslikane z realističnim čopičem, dasi še v izročilu srednjeveških shem. Kajpada žanrsko razvita posvetna tematika izključuje zgolj togo posnemanje izročeni predlog in že sama po sebi spodbuja tudi k določenemu preoblikovanju danih shem, prav tako pa tudi k samostojnejšim obdelavam snovi, ki so porabne za pripovedno dopolnilo našega motiva: tako so n. pr. figure kmetice z Mač, lovca in gonjača iz Hrastovlja in pa kuharja in lovcev s Sv. Primoža nad Kamnikom tolikanj pristne žanrske podobe, da jim ni mogoče odrekati pomembne umetniške in realistične izvirnosti, vrh tega pa zanje tudi ne poznamo ikonografskih predlog. Te in podobne žanrske figure bodo v prihodnjih umetnostnozgodovinskih raziskavah pač nedvomno pomnožile sodbe o samostojnosti v stvaritvah naših poznosrednjeveških realističnih freskantov. Ti primeri svobodnejšega, žanrskega upodabljanja posvetnih oseb v stranskih prizorih treh kraljev so, tudi če so v osnovi vezani na določene predloge, v poglobitnem vendarle tako prostodušno in nevezano izvedeni, da jih smemo šteti za prave posvetne figure, ki nesporno ustrezajo svojemu času ter so z vsem svojim žanrskim oziroma močno pripovednim značajem zopet neoporečno blizu takratnim ljudem iz bližnjega ali širšega območja, kjer so bile take freske naslikane. Poudarjeni žanrski in fabulativno poljudni značaj teh posvetnih figuralnih upodobitev določa

⁹¹ O tem gl. za Koroško, Kranjsko in Štajersko W. F. Rodl, nav. delo, str. 19.

tudi njihovo pričevalno ceno za takratno oblačilno omiko v razmaknjem prostoru.

Nekaj oseb, napravljenih po posvetni šegi časa, ki so v njem nastale, kažejo tudi upodobitve raznih svetniških legend. V teh primerih so malone vselej naslikani preprostejši ljudje. Berači v legendi sv. Miklavža v istoimenski cerkvi na Goropeči so prave žanrske figure, naslikane po vsem videzu samostojno in brez določenih predlog in so kot nekakšni okorni portretni zametki neposreden vir za zgodovino naše poznosrednjeveške ljudske noše. Drugih takih upodobitev v naših svetniških legendah ne moremo šteti za žanrsko izvedena dela, pač pa smemo pibiti, da so kot posvetne figure komponirane v posamezne zgodbe zmerom zlasti zato, da se z njimi počive pripovedne prvine v delu. Posebni fabulativni nameni, ki so z njimi te osebe ustvarjene, tudi v teh primerih opredeljujejo njihovo časovno (ta je dokazana) in prostorno dokumentarnost.

Vojščak v legendi sv. Jurija v istoimenski cerkvi nad Igom bi ne bil preprostemu, pa tudi manj preprostemu verniku dovolj dojemljiv, če bi ne bil kot posvetna oseba naslikan tako, kakor bi si ga ta očitno edinole lahko zamišljal: pač kot vojščaka te dobe. Enako je z upodobitvijo obdarovanja treh nevest pri Sv. Miklavžu na Goropeči. Kako naj bi gledalec v cerkvi doumel, da gre za prizor, ko se obdarujejo neveste, če bi ne bile te deklice zares upodobljene kot neveste, kakršne so v tistem času in v tamkajšnjem območju videvali in poznali. Tu je fabulativni namen dela ponovno terjat njegovo upodobitev v času in okolju, ki je temeljno razumljivo in ki je zato v poglavitnih potezah verodostojen vir za oblačilno omiko v širšem območju, kjer je bilo naslikano. In nadalje svetniške legende na Križni gori (1502) in pri Sv. Janezu v Bohinju (ok. 1525): posvetne figure so v njih razmeroma številno zastopane, zato da so posamične upodobitve fabulativno razgibane in tako umljive. Značaj njihove noše popolnoma ustreza modi časa, v katerem so bile ustvarjene. Zavoljo pripovedne dostopnosti ali poljudnosti legend so bile tu gotovo zopet izbrane predloge, ki so bile kar najbolj primerne ali podobne tedanjim oblačilnim razmeram v naših krajih, ali pa so bile določene predloge, če so bile v osnovi preveč tuje, v večji ali manjši meri prilagojene našim ozemljem, pri tem pa so ohranile svoje temeljne figuralne sheme.

Pripovedna poljudnost je ena poglavitnih značilnosti naše upodabljačje umetnosti v poznem srednjem veku in stenske slike so bile takrat pravcata *biblia pauperum*. Svetopisemske oziroma nesvetne osebe, ki o njih človek ni imel nobenih pravih ali določenih predstav, so bile lahko upodobljene v poglavitnem mimo navadnega ali uglednejšega vernika v cerkvi. Ne pa tudi posvetne figure, ki so bile dojemljive samo, če so ustrezale znanim stanovom v poznosrednjeveški vsakdanjosti, sicer pa nikakor ne. V ta namen se tudi prostori upodabljačje vse bolj realistično in takisto njihova oprema. — Razen goropeških beračev resda v naših svetniških legendah ni mogoče pokazati pravih žanrskih, samostojneje upodobljenih figur. Vendar pa je v drugih primerih splošni realizem v fabulativnih zasnovah zgodb in tako tudi v posvetni, modni noši svoje

dobe tako zelo zgleden, da spričuje svojo polno podrejenost pripovedni poljudnosti v določenem motivu. In zavoljo tega so noše posvetnih figur mimo očitnega sloga one dobe nedvomno bile vsaj v osnovi podobne ali prilagojene vnani oblačilni omiki na določenem širšem območju.

Bogata kulturnozgodovinska, se pravi tudi kostumografska pričevalnost ciklov Marijinega življenja je znana. — Motiv Marije s plaščem, »kamor so pribežali zastopniki vseh stanov« »pred nadlogami«,⁹² velja glede realistične dokumentarnosti vrednotiti enako kot upodobitve raznih stanovskih predstavnikov v poslednji sodbi in mrtvaškem plesu. Ljudje onega časa, ki je bila ta umetnost ustvarjena zanje in za njihov pouk, ne bi mogli razvideti v tem motivu stanov, če bi ne bili upodobljeni splošno dojemljivo ali v osnovi realistično, ustrezno resničnemu življenju v določenem času in na določenem ozemlju.

Ob tem naj bo poudarjen moment, ki velja takisto še za druge navedene slikarske cikle. — Poznorsrednjeveški človek v Vzhodnih Alpah, z izjemo redkih duhovnikov in umetnikov, ni poznal v svojih optičnih predstavah stvarnega življenja iz zgodnejših razdobj srednjega veka ali celo antike; tako tudi ne vzhodnoalpski podeželski umetniki. Kolikor torej ni šlo za starosvetna upodabljanja poglobitnejših figur, ki so jih bolj ali manj zvesto prirejali po stalnih predlogah, in kolikor je bilo treba določen motiv v skladu s pripovednimi in preprostemu verniku posvečenimi poljudnimi vodili tedanje umetnosti upodobiti fabulativno, se pravi ne samo s svetniki ali sv. družino, je veljalo v taka dela neizbežno uvrstiti tudi še posvetne akterje ali osebe iz takratnega resničnega življenja. Če taki upodobljenci ne bi ustrezali času, bi ne bili razumljivi. Zakaj raven v izobrazbi modernega človeka je tudi glede na izročila upodablajoče govorce precejšnja in obsega prav tako pri preprostejših sodobnih ljudih določene nazorne predstave o razmerah v minulih dobah. Tega pri poznorsrednjeveških obiskovalcih vzhodnoalpskih cerkva, skoraj ne glede na stan, nikakor ni bilo. Zato je moralo biti posvetno okolje v tej upodablajoči umetnosti prirejeno za čas in prostor. Kajti, kako naj bi človek s takratno omiko doumel vsakdanje razmere iz drugih obdobj, če je bilo njegovo znanje razen redkih duhovnikov in umetnikov vezano samo na čas, ki je v njem živel. Temu primerno so naše poznorsrednjeveške freske tudi zasnovane. Kjer ni bila tema izključno le starosvetna in kjer je prevladoval pripovedni moment s potezami iz posvetnega okolja, so se porabljale v kompozicijah tudi nesvetniške ali posvetne osebe. Le-te so se v poljudnem poznorsrednjeveškem slikarstvu nedvomno prilagajale času, v poglavitem pa, kot smo omenili, tudi okolju. In tako so takisto v motivu Marije s plaščem, ki nudi zavetje pred raznoterimi nadlogami, naslikani predstavniki takratnih stanov v noši one dobe, kar je nesporno, pri tem pa so njihove upodobitve načeloma nujno ustrezale pač tudi noši, kakršna je bila tedaj pri nas v navadi.

⁹² F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 34. — Isti, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 165.

To drži prav tako za slike Marijinega življenja, ki so postavljene povečini v realistično okolje poznega srednjega veka ali 16. stoletja. Upodobljeni prizori se odigravajo največkrat v resničnem, sodobnem okolju. In tudi za obleke, kakršne so naslikane, je priznано, da povsem ustrezajo tedanji modi. Resda je nemogoče ugotoviti, kolikšne so samostojne prvine v teh stvaritvah in kolikšen je tod delež predlog. Vendar pa ne more biti dvoma, da je to upodobljeno vsakdanje okolje s posvetnimi osebami v njem — če je zanj dognano, da je podoba »iz resnične sodobnosti«⁹³ — zavoljo svojih poljudno poučnih namenov moralo v osnovi ustrezati širšim razmeram na ozemlju, za katero je bilo naročeno, saj bi se sicer v tej umetnosti pglavitna težnja po poljudnosti izjalovila.

Vse gornje sodbe se nanašajo na dela v našem stenskem slikarstvu po uveljavitvi realističnega sloga po sredi 15. stoletja. Pred tem je pri pritegnitvi gradiva za zgodovino noše potrebna določena mera opreznosti. Zakaj pred tem časom so realistične in izrečno poljudne težnje v upodabljaóci umetnosti na Slovenskem razmeroma neznatne ali redke, vrh tega pa so posebej na zahodnih ozemljih izvedene s čopiči tujih mojstrov ali njihovih zvestih domaóih posnemovalcev.⁹⁴ Zato v teh stvaritvah precej manjka pripovednih prvin, kolikor pa jih najdemo, so redke, saj je poljudnost ali resnična namenjenost gledalcu v tej umetnosti le še šibkejša. Sprióo tega je zlasti pri tujih slikarjih v tem obdobju navezanost na njihove predloge kar največja, nagnjenost h krajevnim prirojitvam pa zavoljo še ne dovolj razvitega poznosrednjeveškega poljudnega realizma zgolj bornejša. Izjeme v tem so maloštevilne.

Po podanih opredelitvah o znaóaju kostumografskih upodobitev v posameznih ciklih našega gotskega slikarstva lahko razvrstimo to gradivo glede na obseg njegovega realizma ali mero poustvaritev iz širšega okolja v več stopenj. Najboljši vir za zgodovino naše noše v poznem srednjem veku in 16. stoletju so tako nedvomno donatorske podobe, ki pomenijo sprióo svoje v bistvu portretne narave vsekakor zveste posnetke o oblačilni omiki raznih stanov v doloóenem času in prostoru. Precej blizu so jim kostumografski motivi v ciklih Marije s plaščem, poslednje sodbe in smrtnega plesa in pa v delih, kot so Sv. Nedelja, razne izreóno žanrske scene ali pa izjemne profane slike, kakršnih poznamo nekaj s Tolstega vrha. V teh primerih resda ne gre za portretno gradivo, vendar pa je ves njihov realistióni znaóaj, ki smo ga zgoraj doloóili, tolikšen, da so posvetne noše, ki so v teh ciklih naslikane, v pglavitnih potezah ne glede na izvor predlog verodostojen vir za zgodovino oblačilne omike na Slovenskem. Pri obrobnih prizorih s slik treh kraljev in podobah iz Marijinega življenja povzetki življenjskih razmer z bližnjih ozemelj po vsem videzu niso bili prav tolikanj potrebni kot pri prejšnjih ciklih, tako da kaže tod mimo žanrskih slik nahajati nekaj manjšo stopnjo kostumo-

⁹³ F. Stele, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 165.

⁹⁴ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 18. — Isti, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 116. — Isti, *Geografski položaj gotskega slikarstva v Sloveniji*, str. 208 d.

grafskega realizma. Za druge cikle ali kompozicije pa so bile vezi med upodobljenimi temati in okoljem, ki so bila v njem in zanj ustvarjena, nujne le v najvažnejših značilnostih, čemur ustreza tudi dokumentarna cena v njih naslikanih posvetnih noš. Značilno je, da so cikli, ocenjeni z znatnejšo mero prostorno vezanega realizma, nastali v dobi od srede 15. stoletja naprej.

*

Sklepna sodba o pričevalni vlogi našega poznosrednjeveškega slikarstva za zgodovino noše naj se glasi potemtakem takole: Po sredi 15. stoletja zajame tudi upodabljačo umetnost na Slovenskem znatnejši val realizma, ki ga opredeljuje težnja po čim večji poljudnosti. S tem se v freskah močneje razvijejo pripovedne prvine, ki naj določena temata kar najbolj umljivo predstavijo. Spričo razmaknjenih fabulativnih okvirov se pojavljajo zato v nekaterih motivih poleg ikonografsko določenih poglobitnih, zlasti le starosvetnih figur tudi še redkejše posvetne osebe. Za to upodabljačo omiko je značilno aktivno razmerje do življenja in narave, saj vsebuje v svojih ciklih sestavine iz vsakdanjega okolja ter ustvarja tako bolj ali manj realistične scene, kakršne so namenjene vernikom, ki naj jim bodo v nazorni pouk.

Slovensko ozemlje je bilo v zatišju pomembnejših umetnostnih tokov one dobe. Zato je naša upodabljača umetnost v tem razvoju zaostajala, tako da njena dela ne izkazujejo v večjem številu prvin poznosrednjeveškega realističnega sloga. — Tabelno slikarstvo, ki je tedaj prednjačilo v realističnih prizadevanjih, v izvorni, domači obliki tako rekoč ni poznano. Stensko slikarstvo pa je bilo tesno ujeto v ustaljeno ikonografijo. Pogloblitni prizori na teh cerkvenih freskah spričo ozke vezanosti na izročene likovne obrazce torej niso mogli nuditi pravih priložnosti za izrečnejše realistične upodobitve. Pač pa stranski prizori oziroma stranske, ne starosvetne, temveč posvetne osebe, ki jih je ikonografija vse manj vklepala. Te so se porabljale za dopolnilne razlage motivov in so tako v precejšnji meri uresničevale takratne načrte o dostopnem in kar najbolj umljivem slikarstvu. Ker so imele upodobljene posvetne osebe v predstavljenih motivih kajpak jasno poučne funkcije, so morale biti v ta namen naslikane tako, da so bile gledalcu kar se da razložljive in dojemljive. Srednjeveška izobrazba pa je bila glede optičnih predstav o minulih dobah tako zelo borna in omejena v pogloblitnem le na ozek krog duhovnikov in umetnikov, da bi posvetne osebe, če bi ne bile upodobljene tako, kakor so jih bili verniki po cerkvah vajeni srečevati v svojem življenju, bile povsem nerazumljive, s tem pa tudi zgrešen namen teh slikarskih stvaritev. (Seveda tudi znanje naših takratnih, podeželskih umetnikov ni dovoljevalo upodabljanja vsakdanjih ljudi v zgodnejših razdobjih.) Zavaljo tega je bilo treba posvetne osebe, kolikor so naslikane v raznih ciklih naših poznosrednjeveških fresk, neogibno prilagoditi času in prostoru, ki so bile zanj njihove upodobitve naročene.

Gotovo je bil ob tem delež samostojnega oblikovanja pri naših freskantih dosti bornejši kot povzemanje drugod ustvarjenih predlog, zakaj

podeželsko slikarstvo je v lastni ustvarjalnosti daleč zaostajalo za večjimi središči takratne upodablajoče omike. Vendar pa je poudarjeni poučno-poljudni namen teh stvaritev neizbežno terjal, da so bile upodobitve posvetnih oseb gledalcem umljive. To pa je bilo mogoče, kolikor ni umetnik samostojno povzegal iz bližnjega življenja, samo tako, da so se od danih predlog izbirale take, ki so bile območjem, za katera so se porabljele, kar najbolj sorodne, ali pa so se bolj odmaknjene predloge s podobami zastopnikov raznih stanov prilagajale razmeram, kakršne so bile pri nas običajne; to pa seveda le v poglavitnih potezah, medtem ko so pri tem ohranile svoje izročene figuralne sheme. Drugačne možnosti za upodabljanje posvetnih figur se zde nemogoče. Zavaljo tega so v temeljni podobi postranske, posvetne osebe v našem poznosrednjeveškem slikarstvu dober vir za zgodovino noše, toda, kot rečeno, le v poglavitnih potezah, ki so bile pri teh poučno-pripovednih delih nujne. Ne pa tudi v nadrobnostih, ki zanje ni bilo potrebno, da so bile vseskozi natančne, in so lahko izviralne ali iz predlog ali pa tudi iz umetnikove samovolje.

Vprašanje prostora se ob interpretaciji našega gradiva ne sme ozko vezati na najdišča posameznih del. Napak bi bilo misliti, da so v upodobljenih posvetnih figurah zajete kostumografske razmere ravno in samo v kraju, kjer so bile ustvarjene. To bi predpostavljalo po eni strani povečini njihov domalega portretni značaj, po drugi strani pa vse prešibko upoštevanje predlog. Šlo je za temeljno umljivost figur in prikrojivte predlog so lahko veljale samo poglavitnostim v noši. Zato se zdi pravilno, kolikor nimamo opravka z redkimi portretno določenimi upodobljenci, raztegniti dokumentarno torišče takih del na širša pokrajinska ali deželna območja.

Z vprašanjem prostorne dokumentarnosti je povezana natančnost teh upodobitev: ker je dokumentarnost teh slik širša in samo za posamezne kraje le redko in težko veljavna, se po pričujočih opredelitvah našega stenskega slikarstva noša zato ne da tolikanj nadrobno obravnavati kakor v današnji in polpretekli dobi.⁹⁵ Kakor smo pokazali, se moremo iz naših fresk poučiti predvsem zgolj o osnovnih značilnostih takratne vnanje oblačilne omike, nadrobne in skoraj vse potankosti zajemajoče študije pa v nasprotju z novejšo, neposredno ohranjeno nošo za obdobje poznega srednjega veka in 16. stoletja največkrat pogrešajo podlago in so nedopustne.

Te misli označujejo tudi čas naših posnetkov. V njih so se porabljele pač predvsem sprejete sestavine v modi, ne pa posamezne novotarije, ki še niso splošneje prodrle. Tako pomenijo naslikane noše v največji meri ugotovitev danih oblačilnih razmer ali modo, ki je preko svojih začetkov že polneje razvita, neprimerno manj pa njene pričetke.

Pred sredo 15. stoletja so navedene težnje v našem stenskem slikarstvu še razmeroma slabo razvite. Te stvaritve izvirajo nemalokdaj od

⁹⁵ Prim. n. pr. M. Ložar, Slovenska ljudska noša. Narodopisje Slovencev II. Ljubljana 1952, str. 166 sl, z bibliografijo, str. 236 sl.

tujih umetnikov, hkrati pa so poljudni realistični načrti za pouk vernikov pri nas tedaj še borni, tako da je treba večidel, razen portretnih upodobitev, tudi redke posvetne osebe v njih presojati previdno in samo v okviru širšega primerjalnega gradiva tudi z drugih, bližnjih ozemelj.

Po teh pogledih se zdi napačno, da so nekatere etnografske raziskave uporabljale kot vir za zgodovino noše posamezne upodobitve z naših poznosrednjeveških fresk ne glede na njihov starosvetni ikonografski značaj in mero prave dokumentarnosti,⁹⁶ druge pa so jih zavoljo nepoznanja preprosto prezirale.⁹⁷ Gornje sodbe ugovarjajo takemu razmerju, dovoljujejo pa s pridobljenih vidikov razglede po vsem takratnem stenskem slikarstvu na Slovenskem.

Samostojno portretno slikarstvo se v času, ki mu je posvečena pričujoča obravnava, pri nas še ni uveljavilo. Iz 16. stoletja izvirajo samo maloštevilni portreti »naših reformatorjev, ki so nastali obenem s portreti nemških reformatorjev daleč od naše zemlje, v Nemčiji«⁹⁸ in ki jih zavoljo tega ni mogoče šteti kot verodostojen vir za našo tedanjo oblačilno omiko. Edino slikarsko portretno delo, ki vemo zanj, da je nastalo na slovenskem ozemlju v 16. stoletju, je votivna slika barona Jurija Kisla in družine iz podružnice v Podreberju pri Polhovem Gradcu (po 1593).⁹⁹ Od naslednjih ohranjenih portretnih slik pa izvira prva iz začetka 17. stoletja in odseva že značilno zgodnjebaročno nošo.¹⁰⁰ Šele ta, ne pa tudi že poznosrednjeveška moda in moda 16. stoletja se lahko na Slovenskem osvetljuje z upodobitvami samostojnega portretnega slikarstva.

Zastran pričevalnosti kostumografskih motivov v našem kiparstvu iz poznega srednjega veka in 16. stoletja velja ponoviti gornje sodbe o istodobnem stenskem slikarstvu. Saj se v obeh teh upodabljaljivih zvrsteh izraža smer časa tudi v predstavljenih modnih oblačilih in jima daje poseben pečat njuna poljudnost.¹⁰¹ S tem pa se podajajo kajpada enake opredelitve o oblačilni dokumentarnosti kiparstva kakor za freske: posvetno opravljene (kar je zlahka določljivo) figure ne bi bile zares dostopne, če bi ne bila na ozemlju, ki so bila ta dela zanj namenjena, taka noša vsaj v poglavitnih potezah resnično običajna. Ne glede na nagrobnike, ki upodabljajo pokojnike ali tudi njihove družine¹⁰² in pomenijo

⁹⁶ S. Vurnik, Doneski k studiju slovenske avbe. Etnolog I, 1926/27, str. 43. — Isti, Slovenska peča. Etnolog II, 1928, str. 4.

⁹⁷ M. Ložar, Slovenska ljudska noša, str. 166. — Ista, ocena knjige J. Kovačević, Srednjevekovna nošnja Balkanskih Slovena. Beograd 1953. Slovenski etnograf VIII, 1955, str. 278 sl.

⁹⁸ F. Mesesnel, Portretno slikarstvo na Slovenskem od XVI. stoletja do danes. Zbornik za umetnostno zgodovino V, 1925, str. 122.

⁹⁹ Katalog razstave portretnega slikarstva na Slovenskem od XVI. stoletja do danes. Ljubljana (brez letnice), str. 6. — F. Mesesnel, na nav. mestu. — F. Stele, Spomeniki starejšega portretnega slikarstva na Slovenskem, str. 158.

¹⁰⁰ F. Mesesnel, nav. delo, str. 122 d.

¹⁰¹ E. Cevc, Srednjeveška plastika na Slovenskem. Ljubljana 1951 (v tipkopisu), str. 125, 295, 329.

¹⁰² F. Stele, Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini, str. 142 d.

tako, kolikor predstavljajo posvetne in neoklepljene osebe, tehten, čeprav pri nas nikakor ne obsežen vir za zgodovino takratne noše.

Druge panoge upodabljaajoče umetnosti niso porabne za raziskave o poznosrednjeveški noši in noši 16. stoletja na Slovenskem. — Srednjeveške rokopisne ilustracije vsebujejo zgolj v dveh primerih motive tedanje posvetne noše, vendar pa gre v prvem primeru (cod. 53 iz kartuzije v Bistri) »za domače delo«, ki je nastalo v drugi polovici 14. stoletja »verjetno ... po vzoru kakega francoskega rokopisa«, v drugem pa za sličice mesečnih opravil v koledarju iz 1415, ki mu ne poznamo izvora.¹⁰³ — Prav tako se velja odpovedati tudi kostumografskemu blagu v naših prvih knjižnih ilustracijah iz druge polovice 16. stoletja, ki so bile vseskozi izposojene »od nemških založb«.¹⁰⁴ Sicer bo po vsej verjetnosti naša landsknehtov, kakor je upodobljena pri Kristusovem križanju v Dalmatinovem pasijonu iz 1576, in pa takisto naša vojščakov zoper Turke v Newe Zeytung iz 1578 spričo znatne izenačenosti vojne noše lahko do neke mere odsevala tudi vojaški oblačilni videz s slovenskih območij. Vendar pa je v tem gradivu to poseben primer, ki ga povsem preglašajo oddaljene tuje predloge, neprikladne za opredelitve vnanje oblačilne omike pri posameznih drugih stanovih v reformacijski dobi na Slovenskem.

Résumé

TÉMOIGNAGE SUR LE COSTUME DANS L'ART DU MOYEN-ÂGE AVANCÉ EN SLOVÉNIE

Le premier chapitre plus vaste et complet dans l'histoire du costume slovène est composé des représentations figurées dans l'art du moyen-âge avancé qui, en Slovénie, embrasse la période du 14e et du 15e siècles ainsi que la première moitié du 16e siècle, lorsque, avec la Réforme, cette figurative décline et lorsque, après une césure d'un demi-siècle, elle cède la place à la peinture et la sculpture du baroque.

L'exploitation des motifs profanes de costumes dans l'art slovène du moyen-âge avancé cependant exige d'abord une classification de leur valeur de témoignage pour la physionomie de la civilisation de l'habillement en Slovénie dans le moyen-âge avancé dans son extension historique, c'est-à-dire au 14e et au 15e siècle et au 16e siècle. Autrement dit: il faut déterminer dans quelle mesure les diverses représentations figurées de motifs profanes dans les différents genres de l'habillement peuvent se rapporter à l'état correspondant effectif dans l'évolution de notre costume dans le moyen-âge avancé et au 16e siècle.

C'est cette question qui forme l'objet de la présente étude. Quant à la valeur documentaire de la peinture slovène du moyen-âge avancé pour l'histoire du costume, on est arrivé aux conclusions suivantes: après la première moitié du 15e siècle, les arts figurés en Slovénie aussi sont pénétrés d'un courant plutôt fort de réalisme, caractérisé par une tendance à la popularité. Par conséquent, dans la peinture murale, gagnent de l'importance les éléments épiques dont le

¹⁰³ M. Kos-F. Stele, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji. Lj. 1951, 61 d, 114 sl.

¹⁰⁴ F. Stele, Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini, str. 147. — B. Puc-Bijelić, Ilustracije v slovenskih protestantskih knjigah. Zbornik za umetnostno zgodovino n. v. IV, 1957, str. 183 sl.

rôle est d'expliquer les thèmes déterminés d'une manière compréhensible dans la plus grande mesure possible.

C'est pourquoi en vue de l'élargissement des cadres fabulatifs dans quelques motifs apparaissent, outre les figures principales iconographiquement déterminées et pour la plupart archaïques, dans une moindre mesure aussi des personnages profanes. Cette civilisation figurative est caractérisée par son rapport actif envers la vie et la nature; tant il est vrai que dans ses cycles, elle contient les éléments de l'ambiance quotidienne représentant ainsi des scènes plus ou moins réalistes destinées à l'enseignement visuel des croyants.

Le territoire slovène se trouvait à l'écart des courants artistiques les plus remarquables de cette époque-là. C'est pourquoi les arts figuratifs slovènes dans cette évolution restaient en arrière, de manière que les éléments de style réaliste du gothique avancé dans ses oeuvres ne sont pas très nombreux. La peinture sur bois qui alors était prédominante dans les efforts vers le réalisme, n'y est pour ainsi dire pas connue dans une forme originale, slovène. La peinture murale cependant était étroitement emprisonnée dans une iconographie stéréotypée.

Les scènes principales de ces fresques d'église, étant trop étroitement liées aux modèles figuratifs traditionnels, ne pouvaient donc pas offrir d'occasions convenables pour des représentations réalistes plus prononcées; mais ce furent les scènes, ou mieux, les figures secondaires, pas celles archaïques, mais celles profanes, bien moins assujetties à l'iconographie traditionnelle et qu'on employait pour les explications complémentaires des motifs, qui dans une assez grande mesure réalisaient l'idée d'une peinture accessible et compréhensible, caractéristique à cette époque-là. Puisque les personnages profanes représentés dans les motifs figuratifs avaient évidemment des fonctions nettement didactiques, ils devaient, pour servir à ce but, être peints d'une manière facilement explicable et accessible aux spectateurs. Au moyen-âge cependant, la culture relative aux figurations optiques des époques révolues était tellement pauvre et limitée principalement à la sphère étroite du clergé et des artistes, que les personnages profanes, s'ils n'avaient pas été représentés tels que les croyants dans les églises étaient habitués de les rencontrer dans leur vie, auraient été absolument incompréhensibles, par quoi le but même des peintures de ce genre aurait été manqué. (Il va de soi qu'aussi la culture et le savoir des peintres provinciaux, venus des régions des Alpes de l'Est, ne permettaient point la représentation des gens simples dans des périodes révolues.) C'est à cause de cela qu'il fallait inévitablement adapter les personnages profanes, en tant qu'ils figurent dans les différents cycles des fresques slovènes du moyen-âge avancé, au temps et au lieu pour lequel les peintures étaient commandées. Sans doute, chez les peintres des fresques slovènes, la part de la création originale était de beaucoup plus pauvre que l'imitation des modèles créés ailleurs, car la production originale de la peinture provinciale était bien en arrière sur celle dans les centres plus importants de la culture figurative de cette époque-là. Le but didactique et populaire prononcé de ces peintures cependant exigeait inévitablement que les représentations des personnages profanes fussent compréhensibles aux spectateurs.

On n'obtenait cependant ce but — en tant que l'artiste ne puisait, d'une manière originale, dans son propre voisinage — qu'en choisissant, parmi les modèles qu'on avait à sa disposition, ceux qui étaient les plus familiers, à l'ambiance à laquelle ils étaient destinés, ou bien, en adaptant les modèles étrangers avec les figures des représentants de divers états, aux conditions habituelles chez nous, mais, naturellement, seulement dans leurs traits principaux et tout en conservant leurs schèmes figuratifs traditionnels. D'autres possibilités pour cette représentation des figures profanes paraissent impossibles. C'est pourquoi dans notre peinture murale du gothique avancé, les personnages secondaires, profanes, dans le tableau principal, représentent une bonne source pour l'histoire du costume, mais, comme nous venons de dire, seulement dans les traits principaux, nécessaires dans ces oeuvres didactiques-épiques, et non dans les détails qui

n'étaient pas nécessairement exacts et qui pouvaient tirer leur origine soit des modèles soit de la propre volonté de l'artiste.

Dans l'interprétation de notre matériau, la question du lieu ne doit pas être étroitement liée au lieu où ces oeuvres ont été trouvées. Il est faux de penser que les figures profanes représentées embrassent les conditions costumographiques exactement et uniquement dans le lieu où elles ont été créées, ce qui d'un côté, ferait supposer pour la plupart presque un caractère de portrait, et de l'autre côté, diminuerait le rôle de l'importance des modèles employés. Il s'agissait de la compréhensibilité fondamentale des figures, et les adaptations des modèles pouvaient se rapporter uniquement aux traits principaux du costume. C'est pourquoi il paraît juste d'élargir, en tant qu'il s'agit des rares portraits de personnages déterminés, le domaine documentaire des oeuvres pareilles sur des zones provinciales ou régionales plus étendues.

Un autre problème est lié à celui de la valeur documentaire: le problème de l'exactitude de ces représentations. Puisque la valeur documentaire de ces peintures est plus étendue et se rapporte rarement et difficilement aux localités individuelles, il n'est pas possible de traiter le costume d'après les représentations existantes de la peinture murale slovène d'une manière tellement détaillée que dans l'époque moderne ou dans celle du passé récent. Comme nous avons démontré, les fresques slovènes peuvent nous instruire surtout et uniquement sur les caractéristiques fondamentales de la civilisation extérieure de l'habillement de ces temps-là. Les études détaillées et embrassant toutes les nuances, contrairement à l'étude du costume plus récent et immédiatement conservé dans la période du moyen-âge avancé et du 16e siècle, manquent pour la plupart de fondement et sont donc inadmissibles.

Dans la période traitée dans la présente étude, la peinture de portrait autonome ne s'est pas encore fait valoir chez nous. Du 16e siècle, on n'a que quelques rares portraits de nos réformateurs qui ont été créés en même temps que les portraits des réformateurs allemands, loin de notre pays, en Allemagne, et qui cause de cela, ne peuvent guère être considérés comme une source authentique pour notre civilisation de l'habillement à ce temps-là. Le seul portrait pour lequel on sait avec certitude qu'il a été peint sur le territoire slovène au 16e siècle, est le tableau votif du baron Jurij Kisl et de sa famille à Podrebrje près de Polhov Gradec (après 1595).

Quant à la valeur documentaire des motifs costumographiques dans la sculpture slovène du moyen-âge avancé et du 16e siècle, il faut bien répéter les jugements susdits sur la peinture murale de cette époque-là. Dans tous ces deux genres figuratifs s'exprime la tendance du temps aussi dans les costumes de l'époque représentés et ils portent tous les deux l'empreinte particulière de leur caractère populaire. Par conséquent, les déterminations sur la valeur documentaire des représentations de l'habillement sur les fresques sont valables aussi pour la sculpture: les figures facilement déterminables n'auraient point été accessibles et compréhensibles, si ce costume n'avait pas été habituel, au moins dans ses traits principaux, sur le territoire auquel étaient destinées ces oeuvres. Sans tenir compte des monuments funéraires avec les figures des défunts ou aussi de leurs familles qui bien qu'assez peu nombreux en Slovénie, représentent une source importante pour le costume de ce temps-là.

Les autres branches des arts figuratifs ne contribuent point à l'étude de l'art du moyen-âge avancé en Slovénie. illustrations manuscrites du moyen-âge contiennent seulement dans deux cas des motifs du costume profane de ce temps-là, mais dans le premier cas (cod. 55 de la chartreuse de Bistra), il s'agit d'une oeuvre exécutée en Slovénie dans la seconde moitié du 14e siècle, probablement d'après le modèle de quelque manuscrit français, tandis que dans le second cas, il s'agit d'images représentant les travaux du mois dans le calendrier pour 1415 dont l'origine nous est inconnue.

Il faut également renoncer au matériau costumographique dans les illustrations des premiers livres slovènes de la seconde moitié du 16e siècle qui toutes étaient empruntées des maisons d'éditions allemandes.

PRANJE PERILA V OKOLICI LJUBLJANE

Pavla Štrukelj

Poklicno pranje perila je eno najstarejših domačih uslužnostnih obrti. V Sloveniji je doseglo največji razmah v vaseh severozahodno in jugovzhodno od Ljubljane, kjer se ženske že od nekdanj ukvarjajo s to obrtjo. Za etnografijo je velikega pomena, posebno, ako proučujemo ta poklic iz sociološkega vidika. Navzlic temu pomenu in dolgoletni tradiciji te obrti je njena kultura še povsem neraziskana in pripomniti moramo, da nismo o njej v naši etnografiji doslej še nič spregovorili. Nekaj skromnih omemb dobimo v starejši literaturi in arhivalnem gradivu za okolico Ljubljane, v novejši literaturi pa samo v zvezi z izdelavo domačega platna v Sloveniji. Za okolico Trsta imamo samo nekaj drobnih objav v dnevnem časopisju iz Boljunca, Doline in drugih vasi ter ustne podatke.¹ Izmed teh virov sta nadvse pomembna za proučevanje poklicnega pranja v ljubljanski okolici Valvasor² in Goldenstein.³ Račičevo⁴ obravnavanje pranja domačega platna v zvezi s tkalstvom v Beli krajini pa je le splošen podatek o tem delu, ki ga je morala znati vsaka kmečka ženska takrat, ko je bilo domače platno najvažnejši material za obleko. Končno moramo omeniti še, da, kadar bomo obravnavali zgodovino pranja pri Slovencih, ne bomo smeli prezreti freske sv. Nedelje v Crngrobu pri Škofji Loki iz 15. stoletja, ki med drugimi vsakdanjimi opravili prikazuje tudi ženo in moža pri pranju.

Načrtno raziskovanje o poklicnem pranju v vaseh na severozahodu in jugovzhodu od Ljubljane je lani omogočil Etnografski muzej v Ljubljani. Za ta kraj se je odločil predvsem zato, ker je v bližini Ljubljane najstarejše območje poklicnega pranja pri nas in ker je tu še najbolj živo ljudsko izročilo o posebnem pranju naših starih ljudskih noš. Zato bom tudi v tem prispevku govorila o pranju navadnega perila za mesto s središčem v Bizoviku in o pranju boljšega perila ljudskih noš za kmečke ljudi v vaseh od Šentvida do Podutika in Gamelj.

¹ Za podatke najlepša hvala dr. Milku Matičetovu, SAZU, Ljubljana.

² J. V. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain, Nürnberg 1689, Bd. I, str. 180, Kap. XXV.* Primerjala tudi slovenski prevod: Mirko Rupel, *Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1951, str. 32.*

³ F. K. v. Goldenstein, *akvarel iz Korytkove zbirke Słowianščyzna, št. 7.*

⁴ Božo Račič, *Domače tkalstvo v Beli krajini (SE III—IV, 1951, str. 151).*

Že na začetku moram omeniti, da se pri obravnavanju pranja v okolici Ljubljane omejujem samo na nabrano gradivo na tem območju.⁵ Vsako primerjanje, naj bo to splošna zgodovina pranja ali pranje v kakšnem drugem predmestju⁶ ali kjerkoli drugod po svetu,⁷ bi bilo pre-zgodnje in ne dovolj pretehtano, ker smo šele na začetku etnografskega proučevanja tega dela in imamo zbranega še premalo gradiva. V tem prispevku poročam le o uspehih terenskega dela in o problemih, ki so nastali v zvezi s tem delom.

I. Periške vasi na obrobju Ljubljane

Najbližje vasi mesta Ljubljane, ki so danes precej pod vplivom mesta, ali pa so postale celo njegov sestavni del, so bile v prejšnjem stoletju popolnoma kmečka naselja. Jugovzhodno in severozahodno od Ljubljane so znane vasi predvsem po poklicnem pranju. Ta domača panoga je imela v teh vaseh več ugodnih pogojev za razvoj te obrti. Najvažnejši so bili vsekakor naslednji: težak gospodarski položaj kajžarjev obrtnikov, bližina mesta, geomorfološka oblikovitost tal z zadostno količino vode s primernim dostopom in odlično kakovostjo ter ugodna geografska lega same vasi. Vode je v vseh teh vaseh v obilni meri. Vsaka vas ima enega ali več tekočih potokov, ki se v največji suši ne posušijo.

Začetek jugovzhodnega dela periških vasi je v Štepanji vasi in v Zgornji Hrušici. Te dve vasi ležita južno od Ljubljanice in sta še danes v pretežni meri kmečki naselji. Omenimo naj, da je Štepanja vas danes že v območju mesta Ljubljane. V preteklosti je bila izrazito razdeljena v kajžarski in gruntarski del. Kajžarski del so imenovali Gmajna. Zgornja Hrušica se razteza ob vzhodni Golovca kot tipična vrstna vas, katere polja segajo skoraj do Ljubljanice. Spodnja Hrušica je sicer prav tako

⁵ Gradivo o pranju perila v ljubljanski okolici se izključno nanaša na lastne terenske zapiske, ki sem jih nabrala leta 1957 v teh vaseh: severozahodno od Ljubljane v Dravljah, na Trati, v Podutiku, Dolnicah, Šentvidu, Podgori, Tacnu, Vikerčah, Spodnjih Pirničah in Gameljnah; jugovzhodno od Ljubljane pa v Štepanji vasi, Zgornji in Spodnji Hrušici, Bizoviku, Dobrunjah in na Orljem. Pri terenskem delu so bili domačini zelo ustrezljivi in so z razumevanjem sledili moja vprašanja. Na tem mestu se vsem toplo zahvaljujem, posebej še v Bizoviku Ižančevi mami, Luboda Angeli, Paučič Frančiški, Anžič Frančiški (po domače pri Kučmarjevih), Habič Ceciliji in Škerjanc Frančiški; v Dobrunjah Anžiču Janezu (po domače pri Križavcu); v Dolnicah Zibelnik Mariji; v Vikerčah Jeras Ivanki (po domače pri Šmerarju); v Spodnjih Pirničah Petač Mariji (po domače pri Križmanu). Prav tako se zahvaljujem za razne nasvete Božu Otorepcu, MA, Ljubljana, in za pomoč na terenu Fanči Šarfovi iz EM.

⁶ Znano je, da Šestičanke perejo za mesto Zagreb; na otoku Ugljanu pa ženske perejo za mesto Zadar.

⁷ Krajši članek Kiss a Lajoša o pranju perila brez mila je v *Ethnographia Népelet*, XLIX. Évfolyam, 1958, str. 399–405. V *Schweizer Volkskunde*, 45. Jahrgang, Nr. 1, 1955, pa je napisal W. Egloff: Rorschacher Waschtag, str. 10–15.

razporejena kakor Zgornja, vendar leži pravokotno na smer potoka, ki priteka z Golovca.

Nekoliko dalje od Hrušice, na desni strani Ljubljanice ob vznožju golovškega hribovja, sta še dve večji vrstni vasi, in sicer Dobrunje in Bizovik. Sklenjene zemljiške proge posameznih kmetij segajo v velikem delu skoraj do Ljubljanice. V Dobrunjah se del vasi imenuje *Déuce* in leži pod hribom blizu Bizovika. Ostale hiše so ob novi cesti in ob cesti proti Sv. Lenartu.

Bizovik je skoraj gručasta vas. Stare bizoviške kmetije so postavljene v nadaljevanju dobrunjske vrstne vasi na zahod. Najdaljši potok v Bizoviku je Dolgi potok, ki izvira izpod Orlj in se izteka v Ljubljanico. Drugi, nekoliko manjši, imenovan Dolga, pa izvira pod Marožnikom. V tej vasi je izredno veliko število kajž. Leta 1825 je bilo od 68 hišnih številk le 27 gruntov, kar je nenavadno, kajti tedaj je bilo kajž v vseh vaseh daleč naokoli veliko manj. Danes je le še 18 kmetov od 140 hišnih številk. Kajžarji se označujejo v franciscejskem katastru kot obrtniki, in sicer v ogromni večini kot tesarji.⁸ Ti obrtniki so že nekdaj prebivali ločeno od kmetov. Kmečke hiše stoje ob cesti ter pravijo temu delu »na vasi«. Kajžarski del leži ob vznožju hribov Strmec in Marožnik. Med obema je ozka dolina — gmajnski svet — ki ji kratko pravijo *Dolina*. Drugi kajžarski del, desno od Doline samo pod hribom Marožnikom, se imenuje *Podkopau* ali s starejšim nazivom *Nazaret*.

Na severozahodni strani Ljubljane se razprostira drugo območje periških vasi. Tu so perice prale predvsem nedeljsko perilo ljudskih noš. Nekatere, posebno v Dravljah, pa so sprejemale v pranje tudi navadno perilo. Na jugovzhodu od mesta smo zabeležili le dve taki že umrli perici, in sicer eno v Zgornji Hrušici, drugo pa v Štepanji vasi. Območje posameznih peric zavzema vasi od Šentvida do Posavja. V bližini mesta moramo privzeti še dve stari kmečki naselji Podgoro in Trato ter Dravlje, ki jih označujemo kot zelo dolgo vas. Zahodno od Dravelj se razprostirajo travniki s kajžami in nekateri mlini ob pržanjskem potoku. Pržanj daje zanimivo obliko nekake gozdne vasi ob vznožju hriba. Nekoliko dalje so Dolnice manj strnjena vas, medtem ko je Podutik pravo razloženo naselje. Bolj oddaljene vasi v Posavju so Pirniče, Vikerče, Tacen in Zgornje, Spodnje in Srednje Gameljne. Tudi v teh vaseh je mnogo večjih ali manjših vaških potokov z dobro vodo za pranje. Spodnje Pirniče imajo posebno zanimiv studenec — Straža — kjer je voda tudi pozimi topla.

Perice v teh vaseh ne nastopajo v takem številu kot na oni strani Ljubljane, temveč posamezno. V eni vasi so bile po tri do štiri, z izjemo Dravelj, kjer jih je bilo 16. Toda perice iz te vasi so prale povečini navadno perilo. V Spodnjih Pirničah je živela poklicna perica, katere torišče je obsegalo naslednje vasi: Smlednik, Vodice, Mavče, Preska in

⁸ Svetozar Ilešič, Vasi na Ljubljanskem polju in njegovem obrobju (GV, X, 1934, str. 99).

Šmartno. K perici iz Zgornjih Gamelj pa so nosili prat od Šmartnega do vključno Vodice in delno še iz Šentvida; v Dolnice so nosile k perici ženske iz Savelj, delavke iz Tobačne tovarne v Ljubljani, z Viča, iz Dobrave in Šentvida.

II. Problematika literature in ljudskega izročila o poklicnem pranju v okolici Ljubljane

Za izhodišče najstarejšega poklicnega pranja za mesto v okolici Ljubljane domnevamo Dobrunje in Bizovik. Kje je bil začetek, je danes še težko reči. Dosedanja terenska raziskovanja dajejo slutiti nastanek te obrti v Bizoviku in ne v Dobrunjah. Čeprav nimamo danes skoraj nič podatkov za Dobrunje, je pa ta vas omenjena v starejši literaturi. Leta 1689 je Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske že v uvodu poglavja, v katerem govori o Vaseh na Dolenjskem, pripomnil, da bo od kakih sto vasi izbral tu in tam nekatere in se na kratko dotaknil njih lege. Dobrunje je opisal takole: »Ober und Unter Dobruina, ein grosses Dorff eine Meilwegs unterhalb Laybach, ist mit einem ebnem und gutem Acker-Felde versehen. Diesen Ort mögte man füglich auch Wäschdorff oder Bleichdorff heissen, angesehen daselbst überaus viel Bleicherinnen und Wäschnnen wohnhafft, die wochentlich von Laybach, das geschmutzte Leinwat abholen und waschen, auch viel leinen Gerähts und Garns in ihrem Dorffe bleichen.«⁹

Ob teh Valvasorjevih vrsticah nastane vprašanje: zakaj je Valvasor prezrl Bizovik in zakaj je Dobrunje razdelil v Zgornje in Spodnje. Domačini v Dobrunjah ne poznajo take delitve vasi. Poseben naziv ima samo nekaj hiš, razpostavljenih prav pod Dobrunjskim hribom blizu Bizovika. Imenujejo jih *Déuce*. V tem delu vasi so baje prali v preteklosti pri eni ali dveh hišah. Bila bi precejšnja verjetnost, da je Valvasor pod ime Zgornje Dobrunje vključil del vasi in vas Bizovik. To bi se bilo moglo zgoditi v primeru, če bi bil imel Bizovik premajhno število hiš ali če bi bilo njegovo sedanje ime neznano v 17. stoletju. O številu hiš je znano iz starih virov, da je bil Bizovik v prvi polovici 16. stoletja po številu hub (kmetij) manjši od Dobrunj, toda ta razlika ni bila tako velika. Leta 1527 beremo v Vicedomskem urbarju za Dobrunje: 21 hub, za Bizovik pa 15.¹⁰ Ime Bizovik pa je zapisano že zelo zgodaj. V začetku 15. stoletja najdemo v stari listini Nemškega viteškega reda na Dunaju zanje ime Holarn bei der chirchen. Nato dobimo še v fevdni knjigi leta 1444 Holarn in leta 1490 Holler v urbarju Nemškega viteškega reda na Dunaju.¹¹

⁹ Valvasor, o. c., str. 180.

¹⁰ VA, fasc. I/54 (Zehent register de anno 1527).

¹¹ Za ta podatek se najlepše zahvaljujem prof. dr. Milku Kosu, ki ga ima v svoji zbirki (dopis 4. aprila 1957).

Možnost, da bi bilo poklicno pranje v Valvasorjevem času bolj razvito v Dobrunjah ko v Bizoviku, ni velika. Tej domnevi danes nasprotuje najvažnejši pogoj periške obrti, ki ga v tej vasi ni, to je voda. Kako so dobrunjske perice rešile to vprašanje pred 300 leti, ni znano. Končno domnevamo tudi, da je mogoče Valvasor imel v mislih perice v vseh teh vaseh na jugovzhodni strani Ljubljane. V naslednjem poglavju namreč pravi tole: »Der Debruiner Boden (Udobruine) streckt sich von der Stadt Laybach hinunter zwischen dem Fluss Laybach und dem Gebirge, biss an das hohe Gebirg hinab geschmückt mit herrlich-gutem und ebnem Acker-Werk, häuffigem Obst und vielen grossen Dörffern.«¹² S pojmom »vielen grossen Dörffern« je Valvasor nedvomno označil večje število vasi na »Debruiner Boden«. Seveda imamo še premalo podatkov, da bi uspešno rešili njegovo poročilo o periški obrti v tej vasi. Tudi vsa nadaljnja sklepanja o izvoru poklicnega pranja za mesto bi bila še prezgodnja, posebno, če upoštevamo tudi ljudsko izročilo, ki postavlja začetek pranja v Zgornjo Hrušico.¹³ Nedvomno je ta podatek za začetek pranja zanimiv, kajti v njem pravzaprav vidimo osnovo za poznejši razvoj periške obrti. Ostale trditve starih ljudi, kot n. pr., da so prali v Bizoviku že takrat, ko je »Turk ropal« po Sloveniji ali, da perejo 300 ali 500 let, kažejo le kontinuiteto te obrti od davne preteklosti do danes. Tudi pripovedovanje starejšega domačina, da je bil Bizovik že pred 70 leti tako znan po tej domači obrti, da ga niti niso omenjali po imenu, temveč so rekli enostavno »grem k pericam« potrjujejo razvoj periške obrti.

Glavni vzrok tako velikega razvoja pranja v teh vaseh je bil tedanji družbeno-gospodarski položaj kajžarjev obrtnikov. Večina mož teh peric so bili tesarji, zidarji, mizarji, pleskarji in kamnoseki. Najslabši socialni položaj so imeli tesarji, pozneje zidarji, ker so bili vezani na sezonsko delo. Zaposleni so bili samo od sv. Jožefa do vseh svetih. Pozimi je bila družina brez sredstev, zato so bile žene prisiljene poiskati si zasluzka. Začele so prati perilo za mesto. Ženam so pri delu pomagali tudi možje, toda le v tisti dobi, ko niso imeli drugega dela. Živeli so tako težko življenje, da je nanje ostal živ spomin celo v nekaterih verzih, ki brez olepšavanja odkrivajo tedanje razmere.

V severozahodnem delu Ljubljane vasi niso imele tolikšnega odstotka kajžarjev, zato tudi pranje ni zavzemalo tako velikega obsega. Tu so bile perice bolj specializirane v pranju. Celo bizoviške perice so vedele, da so to bile posebne perice, ki so prale samo nedeljsko perilo starih ljudskih noš. O teh vaseh pripoveduje ljudsko izročilo le to, da se je ta obrt

¹² Valvasor, o. c., Cap. XXVI, str. 186.

¹³ Kušar Ivani, Bizovik št. 67, je povedala njena mama tole zgodbico: V Zgornji Hrušici je živela nekoč revna ženska, ki je imela veliko otrok. Zaradi velike revščine, v kateri je živela, se je začela preživljati s pranjem perila. Hodila je prat po hišah v Ljubljano. Ker pa ni imela nikogar, ki bi varoval njene otroke, je perilo nosila domov in ga prala doma.

ohranjala od rodu do rodu. Te perice so bile zelo spretne, poleg pranja so se ukvarjale tudi s šivanjem peč. Danes žive še samo štiri take polklicne perice.

III. Postopek pranja

Terenski zapisi osvetljujejo postopek pranja za 80—100 let nazaj. Od preteklosti do danes so se spremenila predvsem pralna sredstva in kakovost perila, toda postopek pranja se je le malo predrugačil. Stare periške metode še vedno veljajo, ker so preizkušene in ker delajo tako že od nekdaj. Tako je ohranjen tudi določeni spored pranja takšen kot je bil nekoč. V prvi fazi perice pariyo (žehtajo),¹⁴ v novejšem času tudi kuhajo perilo, v drugi perejo. Te dve delitvi dela se med seboj povsem ločita, kajti ko perice žehtajo, nikoli ne pravijo, da perejo.

Pri žehti si perice tudi nadalje razvrste delo po naslednjih stopnjah: 1. priprava za žehto, katere vrstni red je: a) zaznamovanje perila, b) razvrstitev, c) namakanje; 2. žehta; 3. mencanje; 4. beljenje.

Ko je prva polovica dela narejena, se šele začne pravo pranje v tekoči vodi, ki se pa spet deli v: 1. pranje, pri čemer je treba upoštevati: a) priprave za prevažanje perila, b) vodo, c) priprave na perišču, d) dejansko pranje (tolčenje po plohu, splakovanje, ovijanje, intkanje [modrenje]) in 2. sušenje.

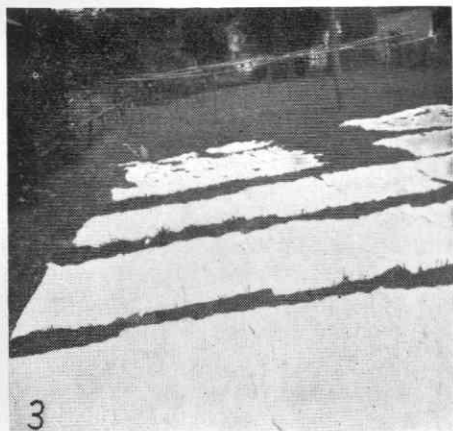
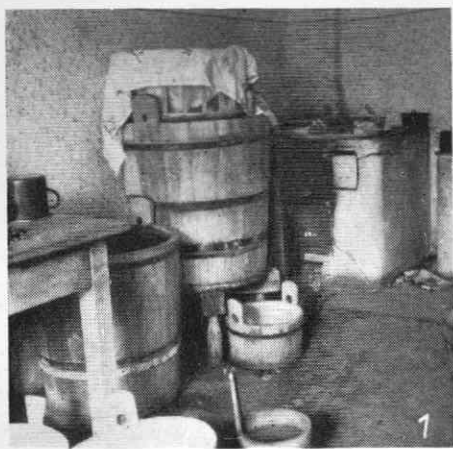
Škrobljenje in likanje je bilo bistveno povezano le s pranjem nedelj-skega perila ljudskih noš.

Največja težava pri pranju perila je, da perice mnogo pretrpijo zaradi mokrote. Sicer se oblečejo temu primerno, vendar nikoli ne dovolj, da bi ne bile kljub temu premočene. Proti mokroti so se v prejšnjih časih zavarovale z velikimi in dolgimi predpasniki iz surove vrečevine (jute). Ti pa so se hitro premočili, zato so jih morale imeti več, da so jih zamenjavale in sproti sušile ob kotlu ali pri peči. Kasneje so koteninaste predpasnike prevlekli s firnežem, da so bolj zadrževali vlago. Na noge so obule čevlje iz močnega usnja (tako so imenovali škornje) in jih v mrazu ovile z vrečevino (žakljem), da je bilo bolj toplo. Ti škornji so bili tako dobro narejeni, da so dalj časa vzdržali mokroto ko sedanji gumijasti. V hudi zimi so perice nosile po dve ruti in okrog života volneno pletko, katere vogale so zavezovale zadaj na hrbtu. Danes pa nosijo poleg navadne delovne obleke le gumijast predpasnik in gumijaste škornje.

Precej nenavadno se nam zdi, da perice kljub veliki mokroti nimajo dolgotrajnih bolezni, niti jih niso imele.¹⁵ Tudi dosegaajo precejšnjo starost. Največja značilnost peric so njihove velike in brezkrvne roke. Marsikateri starejši perici je zdravnik že svetoval, naj neha prati, ker nima že nič več krvi v prtih.

¹⁴ Izvor besede iščemo v nemščini od gl. sechteln, in der Lauge beizen (Pleteršnik, II. del, str. 955).

¹⁵ Škerjanc Frančiška, Bizovik št. 43, je poznala staro perico v vasi, ki je zjutraj še prala na potoku, opoldne je pa umrla.

*Pranje perila
v Bizoviku:
Sl. 1. Žehtanje pe-
rila v kuhinji;
2. mencanje perila
na stolu; 3. belje-
nje perila; 4. »sod-
ba« za prevažanje
perila k vodi;
5. pranje na Dol-
gem potoku*

Foto: P. Strukelj
in F. Sarf

1. Priprave za parjenje (žehto)

Navadno so perice zbirale umazano perilo po Ljubljani ob ponedeljkih, kar delajo povečini še danes, in so istočasno raznašale oprano. Nekatero mlajše perice hodijo tudi v soboto po perilo, da lahko namočijo že v nedeljo zvečer. Perica v Spodnjih Pirničah je imela navado, da je naročila svojim strankam — *kontam, kuntam* — naj prinesejo vsaj do torka opoldne, ker je potem še isti večer namočila.

a) Ko je bilo perilo zbrano, je bilo prvo delo *cahnanje*. To delo je imelo velik pomen za perice, ki so prale boljše perilo. Dobile so v pranje veliko péč, ovratnikov, moških srajc, spodnjih ženskih kril, ošpetljev, kar vse je bilo med seboj zelo podobno. Da ne bi prišlo do morebitnih zamenjav, so bili potrebni posebni znaki. V Spodnjih Pirničah so imele perice celo knjigo, v kateri so zabeleževale poleg imena stranke še število kosov in poseben *cahen*. Znake so delale na določenem mestu z rdečo nitko. Peča (*ahtah*) je imela znak na *zadnjem voglu* (na spodnjem). Na ostalih kosih perila so zaznamovale tisto stran, ki je prišla na vrh, ko so poravnale. Cahni so bili različni in zelo preprosti. Uporabljale so n. pr. obliko tiskane črke V, tri podolžne vzporedne črtice z nekaj vbodi, poševno črtico, krogec, tri vbode s presledki, piko in črtico, vozec z nitko, trikotnik, križec itd. Péče so zaznamovale v knjigi tudi tako, da so opisale vezenje, n. pr. *ahtah* z lepo rožo, z lepim kranceljnom. Nekatero posamezne kose perila so ločile tudi tako, da so enim naredile v vogal križec, drugim v sredo, ali pa so enostavno prišile nekoliko robu nazaj. V Štepanji vasi so robce zavezale na lahno skupaj in jih dale v žehto. Boljši ljudje pa so imeli že sami svoje monograme.

V Bizoviku in Hrušici se perice niso ukvarjale tako skrbno z zaznamovanjem kot na severozahodni strani Ljubljane. Tu so prale prevelike količine in za to delo niso imele časa. Sicer pa je vsaka perica po njihovem mnenju že *iz glave vedela*, čigavo je. Tudi je bilo perilo večidel že zaznamovano.

Danes perilo še zaznamujejo. Vendar dobi perica ob prevzemu umazanega perila pri stranki tudi seznam. Če izgubi kakšen kos, kar se sicer redko zgodi, ga mora takoj plačati.

b) Razvrstitev perila je bilo vedno zelo važno delo. Tega so se perice dobro zavedale, zato so perilo znale razvrščati po določenem redu. Najprvo so ga ločile po barvi, in sicer so zmetale belo posebej, pisano, *plavo, puovino* posebej. Po velikosti so odbrale rjuhe in prte skupaj. Prav tako je bila važna tudi kakovost in umazanost perila. *Lepe* stranke (to so tiste, ki nimajo tako umazanega perila) so dale na stran, drugo so razdelile v srednje umazano in zelo umazano. Perilo bolnih so prale posebej kot tudi vezene prtičke, rožnato perilo, tekače, volneno perilo itd. Pisani kosi so bili vedno označeni kot najbolj umazani. Danes je razvrščanje perila še večjega pomena, ker perejo zelo različne vrste blaga, ki je za pranje občutljivo.

c) Perice so namakale perilo še isti večer, ko so ga pripeljale domov. Čeber z umazanim perilom so napolnile po posebnem pravilu. Na dno so vedno nametale rjuhe, nato *porhat* (ženske hlače, spodnja krila, moške hlače), debelejšje in tanjše srajce, blazine, prte, brisače, prtiče in robce. Kuhinjske cunje, ki so jih prej dobro sprale in zmencale, so dale na vrh. Te so štitele belo perilo neposrednega stika s pepelom. V tako napolnjeni čeber so nalile mrzle, pozimi tudi mlačne vode. Če se je s pranjem zelo mudilo, niso dolgo namakale. Navadno so pustile perilo v tej vodi čez noč, naslednji dan zjutraj pa so začele z žehto. — Sedanje perice prav tako namočijo perilo takoj v ponedeljek, drugi dan zjutraj ga pa žehtajo ali kuhajo.

2. Párilo (žehta)

Perice danes polagoma opuščajo žehtanje perila, ker ga prekuhavajo. Kljub novotarijam pa pomeni prvi del pranja še vedno žehta. S to besedo tudi označujejo pobrano umazano perilo, ki ga v enem tednu ope-rejo. V Spodnjih Pirničah so včasih imenovalje žehto *ene gare perila*, v Bizoviku so imele eden, dva, ali tri do štiri čebre žehte na teden. Pred prazniki so perice največ zaslužile. V pomenkih med seboj so se tiste dni zlasti spraševale, katera ima največ *guanta*, *cap* ali *cun* za oprat. Tako so namreč imenovalje neoprano perilo. Nikoli pa se niso zgražale nad umazanijo. Pri njih so veljale besede »če bi ljudje ne umazali, ne bi perice imele kruha«.

Žehtale so v čeburu, ki je bil do vrha napolnjen z umazanim perilom. Perilo v čeburu so pognile s staro rjuho, prtom ali platneno cunjjo. To so imenovalje *pepeunico*, *pepeluško*, *pepelko*, ker so nanjo stresale presejani pepel. Ko so potem zlivale vrelo vodo na ta pepel, so s tem proizvajale lug, ki je pronical skozi redko tkanino na perilo. Kadar so imele zvrhan čeber perila, so ga zvišale z lesenim obodom, *obudom*, *uobudom* (sl. 4 na str. 140). Moral je biti tako širok kot čeber. Najboljši obod je bil smrekov, deščice, *lajštice* ob straneh pa so bile leskove. Včasih so ga naredili tudi iz rete. Perice so obod dale na vrh perila, ga pregrnile s pepelnico, njene viseče dele pa zatlačile ob straneh čebra (sl. III/1).

Najboljši pepel za žehtanje je bil bukov. Perice so ga dobile nekaj doma, ker so kurile pod kotlom z bukovimi drvimi, največ so ga pa kupovale v Ljubljani. Pisarne so jim ga prodajale po vedrih. Razen tega so ga tudi Ižanke pripeljale v Ljubljano in ga prodajale po merniku. Mernik pepela je stal 30 krajcarjev. Ponj so hodile tudi na Orlje, v Kašelj ali k mestnim pekom. Pozimi so si ga nakupile toliko, da so ga imele za vse poletje, kajti boljši je bil uležani pepel kot sveži, ker je bil ta prehud. V starih čebrih so za eno žehto porabile poln škaaf pepela, lahko tudi manj, kolikor je bilo pač perila.

Prostor za žehto je bil vedno v *veži* (tako so imenovali črno kuhinjo). V enem kotu je stal kotel, v drugem čeber. Ta je stal na trinožnem ali četveronožnem podstavku, imenovanem *koza*, *kozica*, *stol*, *stolica* za

čeber sl. 6, na str. 140). Stari čeber je bil veliko večji od današnjega, saj je držal 12—18 škafov vode ali več zvrhanih škafov perila. Njegov obseg je bil tolikšen, da so lahko naenkrat mencale dve do tri perice. Čeber je imel na eni strani trikotno odprtino z luknjo pri dnu, ki so ji rekli *ror* ali *korišček* (sl. 8 na str. 140). Tod je odtekala voda ali lug, ko so vzdignili leseno palico v koriščku. Tej palici so tudi rekli *cvek* ali *ror*. Beseda *ror* je lahko pomenila pri čeburu trikotno odprtino ob strani ali pa palico, ki je to odprtino zapirala.

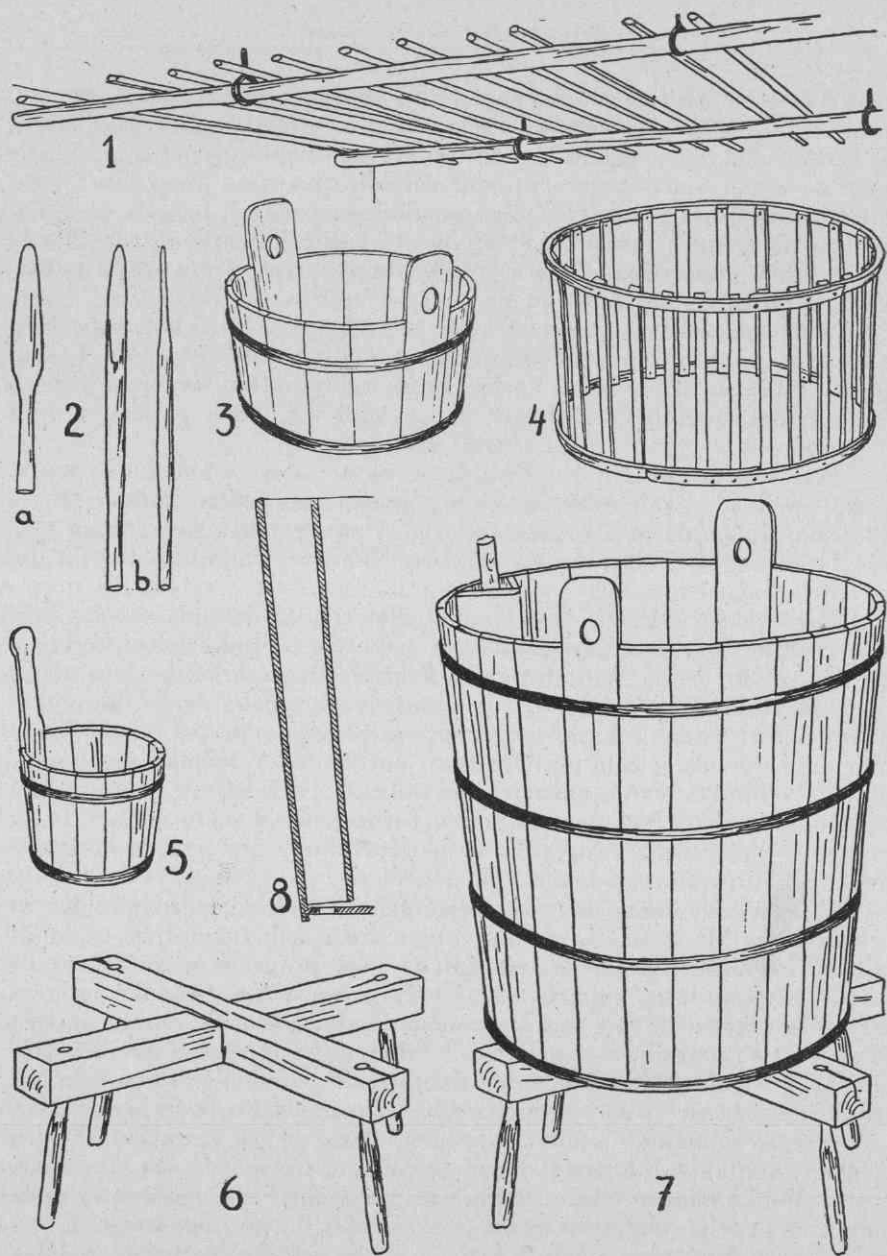
Vodo za žehto so segrevali v kotlu, ki je bil včasih isti kot za prašiče. Kadar so ga uporabljali za pranje, so ga dobro očistili in umili. Takrat pa, ko ljudje še niso poznali kotlov, so uporabljali glinaste lonce. Takšen lonec je držal približno 15 litrov, morda tudi več. Vodo v njem so grel v peči.

Perice so začele žehtati takrat, ko je voda zavrela v loncu ali v kotlu. Takoj vrelo so zlivale z leseno posodo, imenovano *žehtar*, *golida*, na perilo tako dolgo, da je bil čeber poln (sl. 5 na str. 140). Navadno so zlile 12—14 žehtarjev vrelega kropa v čeber. Nato so vzdignile palico in lug je odtekel skozi korišček v nastavljen škaf (sl. 7 na str. 140). Ta lug so zopet zlile nazaj v kotel, da je vnovič zavrel. Tako je voda ves čas krožila v čeburu in topila pepel, milo ali sodo. Če je voda dobro vrela, so žehtale tri ure, če pa ne, tudi pet ur. Žehtati so morale toliko časa, da je pritekla vrela voda pri luknji. Iz izkušnje so vedele, da je bila žehta dobra takrat, kadar roka ni mogla vzdržati vroče vode pri luknji. To je bilo znamenje, da je bilo perilo zadosti požehtano. V začetku so uporabljale za žehto čist krop, pozneje tudi milnico. Po žehtanju so odstranile pepelnico in obod. Nekatere so potem perilo polile s svežo milnico in ga pustile v njej čez noč. Navadno so perice žehtale podnevi, le kadar so imele veliko pranja, so delale tudi ponoči.

V severozahodnem delu so perice žehtale nekoliko drugače. Ko so prvo vodo odlile iz čebra, so zlile vanj v vroči vodi raztopljeno sodo ali milo. V tej milnici so perilo zmencale in nato prepale na studencu. To perilo so namilile in zmetale nazaj v čeber za žehto. Ostanke mila so raztopile v kotlu in so s tem kropom polivale perilo. Požehtano je bilo že zadosti po peti ali šesti polivki. V Vikerčah so imele isti način žehtanja kot v Pirničah, le da so tu še uporabljale pepel. Včasih so celo naredile tako, da so stresle na mokro rjuho *živ pepel* (to je žerjavico).

Péče so namakale v mlačni milnici. Prale so jih tako, da jih niso mencale, ampak so jih samo stiskale z rokami. Če so bile zelo umazane, so jih nalahko pomele v lugu. Berkalaste (*perkalaste*) péče so tudi žehtale, toda brez pepela, *tanglastih* in *jenglastih* (tulastih) péč niso smele. Edino moške srajce in ženska spodnja krila so lahko žehtale s pepelom, vendar so morale bolj paziti ko na navadno perilo.

Pisano perilo ni smelo v žehto. Tega so najprej dobro zmencale v milnici ali v lugu iz žehte in nato oprale na potoku. Razvrstile so bolj črno skupaj, kar je šlo ob barvo zopet skupaj itd. Nekatere kose so prale tudi v divjem kostanju ali v *zocu* (črni kavi).

Sl. 1. Pranje perila v okolici Ljubljane (Bizovik): 1. droščki — priprava za sušenje perila; 2. kuhalnici: *a* za jemanje perila iz kotla, *b* za mešanje perila v kotlu; 3. škaf za prenašanje perila; 4. obod za pepelnico pri žehtanju; 5. žehnar za zlivanje vrele vode na perilo; 6. koza — podstavek za čeber; 7. čeber s koriščkom; 8. prerez koriščka.

Risba Sibila Nekrep

Perilo kuhati so začele perice šele v novejšem času. Prekuhavajo predvsem belo perilo. V kotlu večkrat pomešajo perilo med kuhanjem z leseno, doma narejeno kuhlenco, *kuhenco*. Prav tako jo uporabljajo, ko ga jemljejo ven (sl. 2 na str. 140). Tudi prostor so perice zamenjale. Danes nekatere sicer še žehtajo ali kuhajo v kuhinji, druge ne več. Napravile so si poseben prostor — pralnico v hiši ali posebej pri gospodarskem posloplju, kjer kuhajo in opravljajo vsa dela od namakanja do mencanja po kuhanju.

3. Mencanje

Perice so požehntano perilo zmencale, *zmele*, *pometle*, *zmetkale* na roko že drugi dan navsezgodaj. Istočasno so ga tudi namilile na mizi ali na podolgovatem stolu (sl. III/2). To delo pri pranju ni tako staro, ker je milo prišlo razmeroma pozno v splošno rabo. Šele pred 70—80 leti so perice začele kupovati prvo milo na Poljanski cesti pri »Žajfenziderju«, ki ga je sam kahal. To milo ni bilo lepo, imelo je umazano sivo barvo.

4. Beljenje

Po mencanju niso takoj prale, temveč so perilo poleti pognile po tleh, da se je obelilo (sl. III/3). Tega opravila niso nikoli pozabile. Saj še danes pravijo, da se

spomlad' bolj pobeli v blat'
kot v jeseni na zeleni trat'.

Razgrnjeno perilo je moralo biti vedno mokro, zato so ga večkrat škropile. Če so ga pognile zjutraj ob peti uri, je bilo ob devetih že obeljeno. Najbolje je bilo, če je bilo nestalno vreme. Tedaj se je perilo tudi po ves dan belilo. Kadar je bil mlad mesec, so rade pognile že zvečer, da je postalo belo ko mleko. Zjutraj so ga razgrinjale zato, da ga je megla objedla in sonce obsijalo. Perice tudi zelo poudarjajo, kako je na soncu beljeno perilo lepo dišalo, ker je iz njega izginil rumeni pot in vsi ostali madeži.

Perice še vedno po tleh belijo perilo, preden ga perejo. Pri tem delu večkrat pride do šaljivih zbadljivk mimoidočih, ki jih dražijo, da perilo ne bo nikoli suho, ker ga neprestano *pomivajo* (močijo) in poleg tega bo tudi umazano, ker ga sušijo po tleh.

5. Pranje

V tekoči vodi perice perejo in izpirajo žehto. To delo morajo opravljati na prostem, naj bo zima ali poletje, sonce ali dež. Tudi ne perejo tu samo odrasle perice, temveč prav tako na pol dorasla dekleta.¹⁶

¹⁶ Hribar Magdalena iz Štepanje vasi, stara 77 let, je prala, ko je bila še čisto majhna. Pri plohu si je morala tedaj podložiti pod noge dve opeki, da je dosegla vodo preko njega. Njena mama, ki je bila iz Bizovika, ji je dejala: »Ko boš štirikrat oprala, boš naredila toliko kot jaz enkrat.«

V pozni starosti, ko ne morejo več tolči po plohu pri potoku, stare žene mencajo samo še doma. Po mencanju in beljenju perice vse perilo prenesejo na perišče.

a) V prejšnjih časih niso uporabljale nobenih prevoznih sredstev. Vse perilo so znosile v škafih k vodi (sl. 3 na str. 140). Kose perila so naložile v škaf podolž in povprek, da je kup dosegel v višino skoraj 1 m. Mokro perilo je bilo tako težko, da je perica le ob pomoči dveh drugih vzdignila škaf na glavo. Od druge polovice 19. stoletja dalje pa se je večina peric oskrbela z ročnimi vozički. Najpreprostejši in najstarejši voziček je bil imenovan *sodba*, ki so ga perice prevzele pravzaprav od kmetov. Kmetje so to vozilo uporabljali predvsem za vožnjo gnoja iz hleva ali za druge prevoze okrog doma. Ta voziček je bil za perice zelo primeren. Po obliki je podoben poznejši samokolnici (sl. III/4). Nanj so lahko nametale precejšnji kup perila ali pa so postavile zvrhan škaf perila na *sodbo*. Najbolj nenavadno pri tem vozilu je ime, ki ga pa tu ne bomo raziskovali, ker njegovo poimenovanje ni nastalo pri pericah. Vsekakor bo zanimivo razrešiti ta problem ob drugi priložnosti. Le mimogrede bodi povedano, da je v Bizoviku znana samo ena razlaga.¹⁷

Drugo prevozno pralno sredstvo, ki so ga perice nekoliko kasneje začele uporabljati, imenujejo *kulé*.

Na drugi strani Ljubljane, v Spodnjih Pirničah, so nosile perilo na studenec v košu¹⁸ ali v škafu. Kadar je bilo veliko perila, so ga vozile z *garami*¹⁹ ali z mlékarskim vozičkom. Ravno tako so imele gare tudi draveljske perice, kadar so prale v Podutiku.

b) Pranje na potoku, *na grabnu* ali *v kottlah* je odvisno predvsem od vode. Če hočejo perice imeti lepo perilo, morajo prati v mehki vodi. Tako vodo lahko prepoznajo po belkasti barvi in plehkem okusu. V vseh periških vaseh je imajo v obilni meri. V Bizoviku perejo na Dolgem potoku in v Dolgi, pravijo pa tudi v *Dougi rit*.²⁰ Nekoč je bil ves svet okrog teh potokov gmajnski, zato so perice že od nekdaj lahko tu prale, ne da bi kaj plačevale za perišče.

Perejo tudi v kottlah. Kotle si naredo blizu izvira studenca, in sicer tako, da zajezijo vodo. Nekateri napravijo tudi streho nadnjo. Ta voda je najboljša, ker je sonce ne obsije. Če namreč voda dolgo teče po soncu, postane rumena; pravijo ji *zuatica* in za pranje ni porabna. Kotla navadno pripada kakemu lastniku, ki si jo naredi na svojem zemljišču.

¹⁷ Škerjanc Janez, Bizovik št. 41, je slišal pripovedovati stare ljudi, da so *sodbo* v starih časih največ uporabljali kmetje. Poleti in pozimi so morali voziti vodo iz kotel domov, ker niso še imeli vodovoda. Posebno mnogo so je potrebovali za živino. Vodo so vozili v škafu, čeburu ali v sodu z odprtino na vrhu; naložili so ga na *sodbo*. Bajе so ravno po tem sodu imenovali to vozilo *sodbo*.

¹⁸ Pletene koše, ki so jih nosili na hrbtu, je delal star mož v Vočnici nad Presko pri Sv. Katarini.

¹⁹ Gare so voziček na dveh visokih kolesih z lestvicami (gauterci).

²⁰ Ta naziv je starejši in pravilno pomeni Dolge ride.

Kadar perice ne perejo v svojih kotlah, morajo plačati nekaj najemnine lastniku, da ne pride do tako imenovane mirne posesti.

Perice iz Štepanje vasi perejo največ na gmajni ob Dolgem potoku. Nekoč so hodile prat tudi na *Graben* ali na *Rumpo*. Ti manjši potočki tečejo po zemljiščih tako, da perica, ki ima svoj dom blizu potoka, lahko stoji na svojem zemljišču in pere. V tem primeru ji ni treba plačevati nobene najemnine za prostor. Če zmanjka vode v teh, perejo poleti na gmajni, kjer je vode vedno dovolj. Po kakovosti je ta voda najboljša, ker se zelo peni in je mehka.

Nekdanje draveljske perice so prale poleti v Podutiku in v *Zvatku* ali v raznih kotlah. V jeseni in spomladi so prale doma na grabnu. Za Spodnje Pirniče je bil najboljši studenec Straža.²¹ Ta studenec je imel tako toplo vodo, da so perice pozimi lahko stale bose v vodi in prale. Tu niso rabile nobenega ploha, ker so bile tam velike in gladke skale, na katerih so tolkle perilo. Nekoč so prale tudi lanene štrene. Tedaj pa so si perice razdelile prostor tako, da so v zgornjem delu perišča prale perilo, v spodnjem pa štrene.

Najstarejše perice se še spominjajo, da so hodile iz Bizovika in Hrušice v času največje suše prat na Ljubljani, iz Pirnič pa na Savo. Bilo je precej daleč in tudi voda ni bila dobra, ker je bila preveč *srpeča* (trda). V taki vodi oprano perilo ni tako lepo belo, temveč nekoliko *zamolklo* (sivo).

Pri vodi ima vsaka perica svoje perišče, ki mu pravijo *brodiše* (sl. III/5). Vrste se druga za drugo. Mislili bi, da ima zadnja perica gotovo umazano vodo. Tega pa se ni bati, ker je voda tekoča. Že od nekdanj velja pravilo, da morajo perice zelo umazano perilo prati šele zvečer. Pozimi, ko voda v potoku zmrzuje, morajo vsako jutro prebijati led s sekiro. Perice nosijo s seboj lonec ali žehhtar vroče vode, da si v njem grejejo roke.

c) Na brodišču so najvažnejše priprave ploh (*poh*, *puoh*), kol in *klopca*. Najboljši ploh je iz hrastovega lesa. Napravijo si ga sami doma. Mora pa biti močan in težak, da se ne maje. Dolžino ploha merijo po globini vode. Iznad vode gleda le toliko, da seže ženski nekoliko pod pas. Širok je približno 80 cm. Vendar pravijo, da čim širši je, tem boljši je. Nekateri plohi so podprti z lesenima količema, *nogama*, zaradi opore (sl. IV/1). Drugi pa tega nimajo, so pa pribiti v vodi na steno iz lesa ali iz betona in imajo vedno stalno mesto. Klopce uporabljajo za postavljanje škafov ali pa polagajo perilo nanje. Kol, ki je zasajen v zemljo pri klopci, rabi za ovijanje rjuh ali drugih velikih kosov.

d) Na potoku perice perejo z obema rokama. Kose perila pomakajo v vodo in jih tolčejo po plohu. Najprej tolčejo kos (*štuk*) po eni strani, nato še po drugi. Približno deset udarcev velja za eno plat. Po navadi delajo to toliko časa, da se cedi iz kosa čista voda, nato splakujejo. Iz-

²¹ Ime Straža ima baje zato, ker je bila v času turških vpadov tu vedno vojaška straža.

urjene perice perejo tudi po več kosov naenkrat. Prte in druge velike kose drže v sredi, srajce pri ovratniku, manjše reči pa prijemljejo za en vogal.

Ovijajo z rokami, le rjuhe ovijajo na kol ali pa jih privijata dve perici, in sicer vsaka na eni strani. Poleti ne ovijajo mnogo. Perilo nalože na klopco, da se odteče, nato ga razobesijo. Ko so v starih časih prale péče, so jih samo pomakale v vodo in ožemale. Ovijati jih niso smele, temveč so jih samo stiskale.

Starejše perice so vse belo perilo pomodrile, *pointkale*, *poplaukale*. To so naredile v zadnji vodi v škafu na perišču. *Intko*²² so zavito v cunjо pomočile v vodo, v tej pa nato sprale perilo. Med vojno so z intkanjem prenehale, ker se je modrilo težko dobilo.

V starih časih, ko so imele perice še več pranja ko danes, so prale na potoku pozimi že ob peti uri zjutraj ali so začele delati celo ob dveh ponoči. Pred prazniki so delale celo noč. Imele so toliko perila, da so jim morali prinašati hrano opoldne na perišče. Za hrano si zaradi revščine niso mogle privoščiti kaj boljšega. Po navadi so kuhali ričet, zelje ali krompir. Vse drugače pa je bilo, kadar so šle v mesto z opranim perilom. Takrat so pri marsikateri stranki dobile kaj jedi in pijače.

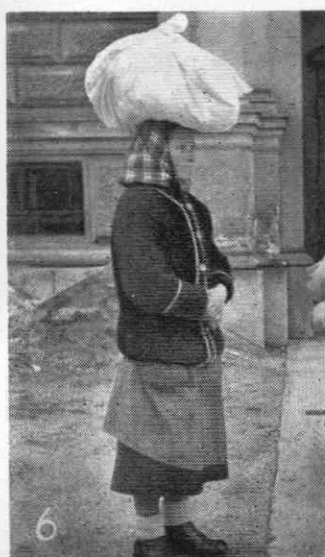
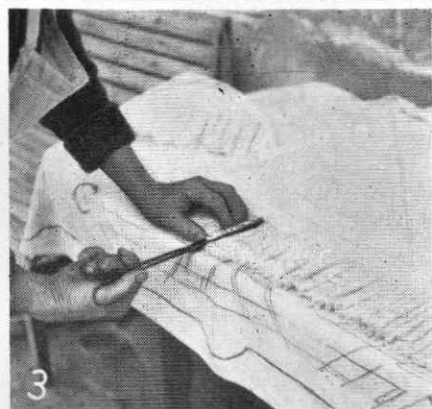
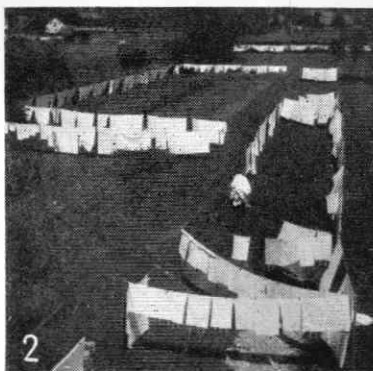
6. Sušenje

Sušenje perila je vedno velika skrb peric. Poleti in pozimi suše zunaj, razen v slabem vremenu, ko to ni mogoče. Tudi so stranke danes veliko bolj natančne ko nekoč, ko so lahko prinesle perice na pol posušeno perilo nazaj, če ga niso mogle posušiti. Perilo suše na vrtu ali na travniku. Tu imajo stalno postavljene drogove in napete vrvi. Po starem načinu so sušile samo na drogovih. V zemljo so zabili *rakle* (kole), ki so imele na vrhu naravno zraslo rogovilo, kamor so položili drog, *štango*. Danes obešajo na drogove le rjuhe in pisano perilo, za vse ostalo uporabljajo vrvi, ki so napete na kolih ali od drevesa do drevesa. Koli in rakle ostanejo vedno v zemlji, medtem ko vrvi poberejo vsak večer.

Ob deževnem vremenu perilo obešajo v kozolec ali na podstreho, *na dile*, *na vrh* ali nad peč ali v kuhinjo na posebno pripravo, imenovano *droščke*. Droščki so narejeni iz dveh podolžnih drogov in 18—20 prečnih droščkov. Podolžna drogova sta pritrjena na strop, droščki pa so nanju le položeni (sl. 1 na str. 140).

Posebnega razvrščanja pri sušenju perila nimajo, niti ga niso imele (sl. IV/2). Gledajo predvsem na to, da so rjuhe skupaj, ker so enake velikosti. Belo perilo vedno obešajo na sonce, kar gre ob barvo, pa v senco. Pred približno 70 leti sploh niso uporabljale kljuk za pritrjevanje perila. Perilo so obešale tako, da je bilo *malo navskrižem* (drugo preko drugega). *Klinčke*, *kljuke*, *rogovilce* so začele uporabljati kasneje. Sprva so jih

²² Intka je modrilo, ki so ga perice kupovale v trgovini v obliki majhnih kroglic ali kot prah.

Sl. 1. Plohi z lesenimi nogami na perišču (Bizovik); 2. Sušenje perila (Bizovik); 3. Kolmanje peče (Sp. Pirniče); 4. Raznašanje opranega perila z vozičkom »kulč« (Bizovik); 5. Zlikana in skolmana peča (Sp. Pirniče); 6. Perica s culo perila na glavi (Bizovik)

Foto: P. Strukelj in F. Sarf

delali sami doma iz bukovega lesa in brez vzmeti, nato so jih začeli kupovati. Pri obešanju jih nosijo v platneni malhi, ki jo nosijo spredaj obešeno okrog vratu. Če vleče (če je veter), perilo pripnejo še od strani. Za sušenje perila imajo perice najraje mirno in sončno vreme. Takrat se perilo najlepše posuši, po sapi je trdo, veter pa ga zbije. V prejšnjih časih so imele perice v Bizoviku navado, da so razobešale že zelo zgodaj. Perilo je morala megla objesti in potem sonce posušiti. Kadar je bila noč *sapna*, so ga pustile tudi zunaj. Tedaj je nekdo iz družine varoval perilo in sproti pobiral, kar je bilo suho. Tisto perilo pa, ki je bilo razobešeno podnevi, so proti večeru pobrale, da ni odjenjalo v mirni noči. Suho perilo prav tako danes zlagajo v voziček, ki ima pregrnjeno dno s čisto cunjjo ali rjuho.

IV. Delo z opranim perilom

V petek zvečer je pranje po navadi končano. Perice pobero z vrta še zadnje posušene kose perila in ga znosijo ali zvozijo v hišo. Perilo je v hiši nametano na velike kupe, in ga še ta večer in naslednji dan lepo razvrste. Rjuhe zlagajo vedno posebej in jih pogrnejo z oprano cunjjo. Včasih so postavili nanje tudi poln škaf perila, da so se uležale, pozneje so jih *pomongali*, to je poravnali, polikali.

V Bizoviku in v okolici so mongali do 50 let nazaj vse, kar ni imelo gumbov (rjuhe, brisače, prte, serviete, robce itd.). Najlepše so polikali na *mongi*²³ platneno perilo. Dobilo je prav poseben lesk. V bistvu je bilo monganje osnovano samo na principu teže. Na približno 1 m široki in dolgi mizi sta bila postavljena dva lesena valja, nad njima pa zaboj s 50 kg težkim kamnom, ki je močno pritiskal na valja. Tako se je monga s prenosom sile gibala sem in tja, perilo pa se je, navito na valj, lepo ravnalo. Posamezne kose perila so navijali samo na en valj, drugi je bil vedno prazen. Pri monganju je bilo delo razdeljeno. Oče in mati sta mongala, otroci so pa zgibali posamezne kose skupaj. Stranke so tako rade imele pomongano perilo, da so najraje dajale prat tistim pericam, ki so imele monge. Zato so jih imeli v Bizoviku skoraj pri vsaki hiši. Zadnjo mongo v tej vasi so razdrli in sežgali leta 1945.

Danes perilo samo z roko poravnajo in ga zlože na posamezne kupe. Za vsako stranko naredo *culo* (če je veliko perila) ali *punkel* (če je manj perila) (sl. IV/6).

Perice na severozahodni strani Ljubljane, ki so se ukvarjale s pranjem boljšega perila, so morale oprano perilo še škrobiti, likati in *kol-mati*. Škrobile, *štirkale*, so predvsem péče, moške srajce in ovratnike, spodnja ženska krila in različne prte. Škrob so kupovale v Ljubljani. Najboljši je bil rižev, medtem ko je bil krompirjev precej slabši. Za

²³ Pleteršnik, I. del, str. 601: monga je gorenjska beseda. munga dolenska; mongati-am, mangel, Cig., Jan., Gor.; die Mange = priprava za likanje perila, valjak.

nekaterere reči so uporabljale surovi škrob, za druge pa kuhanega, ki je bil boljši in trajnejši.

Surovi škrob so naredile takole: najprej so ga razpustile v mrzli vodi. Posebej so skuhale želatino, boraks in vosek. V to ohlajeno zmes so stresle namočeni škrob in vse skupaj precedile. Škrob za kuhano štirko so delale ravno tako, samo da so vse skupaj še dobro prekuhale. S kuhano štirko so škrobile mokro perilo, s surovo pa suho. Péče in spodnja krila so največ škrobile s kuhano štirko. Če je bila dobra, so škrobile samo enkrat, včasih so morale tudi dva do trikrat. Poškroblijeno péčo so dale pred likanjem še sušiti. Moške srajce in ovratnike so škrobile raje s surovo štirko.

Največ dela so imele perice z likanjem péč.²⁴ Likanje se je začelo že s poravnavo péče na mizi, ki je morala imeti vse štiri vogale naravnane. Najprej so zlikale rožo na narobni strani, nato so péčo obrnile na pravo stran ter so vso prelikale razen čipk. Čipke so začele likati pri spodnjem vogalu, ki so ga po likanju takoj skolmale. Sedaj je bil na vrsti *petelin* — to se pravi oba vogala, s katerima se je zavezala péča v petelinčka — in vogel z rožo. Ko so bile vse čipke zlikane in skolmane, so prijele za oba vogala petelina, péčo preganile na trikot in naravnale vogal na vogal. Če se ni hotela lepo naravnati, so naredile malo gubico blizu petelina. Nato so še poškrobile ves srednji rob s surovo štirko, da se je péča lepo zavezala. S kuhanim škrobom so še pomazale na desni in levi strani rože ter v sredi nad rožo, da péča ni šla narazen. Da so vogali lepo stali, so še enkrat poškrobile določeno mesto blizu petelina. Péčo so dale še nekoliko posušiti in delo je bilo končano (sl. IV/5).

Pri kolmanju čipk so morale paziti na to, da péče niso bile preveč suhe. Kolmale so jih s kleščami, s *kolmom*, ki je bil dolg približno 20 cm. Delale so tako, da so s kleščami prijemale čipke na desno, medtem pa so pritisnile čipke s kazalcem ali z vsemi prsti leve roke na levi strani klešč (sl. IV/3). Kolmanje so nadaljevale na levo, da se skolmani robčki niso pomečkali in razdrli. Pri spodnjih ženskih krilih so kolmale *grenire*, ki so bile tako široke, da so segale do polovice krila. Za te široke čipke so imele posebne klešče, dolge 30—40 cm.²⁵

Klešče so grele na *rošku*, *rošu*. Ta priprava je bila narejena na ognjišču iz štirih pravokotnih opek in železne mreže povrh. Nanjo so naložile žerjavico iz oglja ali drv. Medtem ko so uporabljale ene klešče, so se že druge grele.

Za likanje so perice imele tri vrste likalnikov: likalnik na žerjavico, likalnik na železo in *glonc*-likalnik. Poseben je bil *glonc*-likalnik, ki je bil precej ozek in visok ter je imel na eni strani zaokrožen rob, ker so z njim gladile ovratnike moških srajc. Uporabljale so tudi majhno podolgovato, nekoliko zakrivljeno ozko kost, s katero so vzdigovale gube

²⁴ Najboljša perica nedeljskih ljudskih noš v tem kraju je bila Zibelnik Marija, Dolnice št. 14 pri Ljubljani.

²⁵ Petač Marija, Spodnje Pirniče št. 1.

na prsih moške srajce. Če so pri likanju kaj navskrižem zlikale, so imele pripravljeno za to cunco, da so gubice zmočile in podrgnile. Večkrat se je na likalniku nabral škrob, ki so ga odstranile z voskom. Za ovlaženje perila pri likanju so imele v čerbi (glinasti skledi) vodo.

Likanje perila pri pericah danes ni več v navadi. Perice na jugovzhodni strani Ljubljane oprano perilo samo poravnajo in narede za vsako stranko poseben kup.

V. Raznašanje perila

Ko so perice raznašale perilo, so bile vedno lepo oblečene. Tudi Ljubljanci so menili, da se mora perico že od daleč poznati, tako čedno mora biti napravljena. Zato so bile včasih res veliko bolj vidne kot danes. To nam prikazuje že Goldensteinov²⁶ akvarel noše iz okolice Ljubljane. Slikar je upodobil perico v zimski noši s culo perila na glavi (sl. 2, str. 147).

Starejše perice se še spominjajo, da so bile poleti vedno goloroke, *uagaroke*. Nosile so *cajhasto* krilo z modrcem, bele rokavce in vzorčast predpasnik. Na glavi so nosile *cajhast faconetelj* in na nogah *čizme za zašnirat*. Izpod gornjega krila se je nekoliko videlo še spodnje snežno belo poškrobjeno krilo s širokimi lepimi čipkami. *Cajhasto* blago so uporabljale zato, da so obleko lahko večkrat oprale. Pozimi so nosile še *jopo* z dolgimi rokavi. Če je bil hud mraz, so imele povrhu vsega še *pletko*, *kocko* in *porhasto* ruto na glavi. *Kocka* je bila velika štirikotna volnena ruta, ki so jo nosile perice tako, da so jo preganile na trikot, si jo ogrnile okrog vratu, prekrizale vogale na prsih in jih zavezale na hrbtu. *Krila* so si ob slabem

Sl. 2. Perici iz Bizovika v zimski noši iz prve polovice 19. stoletja (po akvarelu F. Kurza von Goldensteina iz Korytkove zbirke Słowianscyzna).

²⁶ Goldenstein, o. c., št. 7.

vremenu spodrecale, ker so bila tako dolga. Namesto čizmov so obule škornje, ki jim pravijo tu *čevlji*.

Danes so perice oblečene po modi. Poleti imajo najraje belo bluzo, krilo in predpasnik z naramnicami. Na glavo si dajo ruto, na noge pa obujejo nizke čevlje. Poleti si zavezujejo ruto nazaj na zatilnik, pozimi pod brado. Za to obleko kupujejo pralno blago, da ga lahko večkrat perejo. V zimskem času se obleka spremeni le po vrsti toplejšega blaga, dodatek je le plašč ali pa tudi ne.

Prve perice niso uporabljale nobenega vozila. Vse oprano perilo so znosile v culah ali v punkelnih v Ljubljano in v okoliške vasi. Bèzovke so nosile cule perila na glavi (glej Goldensteinov akvarel na str. 147), v Pirničah pa tudi na rokah. Pri nekaterih pericah na tej strani Ljubljane je bila navada, da so stranke same hodile po perilo. Tako so iz Skaručne nosili v košu pericam umazano perilo, z jerbasi so ga pa hodili iskat, ko je bilo oprano.

Proti koncu prejšnjega stoletja so začele perice uporabljati vozičke, imenovane *kulé* ali *cize* (sl. IV/4). Prve kule so delali na Fužinah. Kolar je naredil leseno ogrodje, a okoval ga je kovač. Nanje so perice naložile lahko šest velikih punkelnov. Od začetka so vozile perilo z njimi prav od doma do Ljubljane. Iz Pirnič so peljale oprano perilo na mlekarskem vozičku ali na *bagerlačku*. Pozimi so vozičke nadomestile otroške sani z *gautercami*, lestvicami.

Peric je bilo vedno več in s tem v zvezi tudi perila. Povprečno je imela ena perica do 30 strank. Seveda niso prale perila od vseh strank naenkrat. Nekateri so dajali prat vsak teden, drugi na štirinajst dni ali na en mesec. Vedno so imele dosti perila, zato so si morale oskrbeti voznike. Voznik je pericam pripeljal zjutraj v Ljubljano do njihovega skladišča, nato je šel domov in se je zvečer vrnil po umazano perilo. Včasih je moral voznik na mitnici plačati osem krajcarjev od konja, če je imel dva, pa šestnajst. Od perila, pravijo starejše perice, niso nikoli plačevale mitnine, ker so s pranjem čistile Ljubljano. Drugače pa je bilo s prostorom. Plačevati so morale od vsakega skladišča, kjer so bile, določen znesek.

Sprva so se ustavljale na Starem trgu, kjer so puščale vozičke po vežah starih hiš, ki so bile v tem delu mesta največje. Ko so jim vozniki vozili perilo, so puščale vozičke kar v Ljubljani. Zato so si priskrbele skladiščni prostor. Najstarejši je bil na mestu, kjer stoji danes Mestni dom. Tu je bilo osem zidanih barak, ki so se odlikovale po izredni snagi. V eni baraki je bilo prostora za deset peric. Vsaka je imela svoj prostor, kjer je zložila svoje punkelne, in kljuko, kamor je obesila svoj cekar z nakupljenimi drobnarijami. Te barake jim je ob ponedeljkih zjutraj odprl uslužbenec iz rotovža, zvečer ob sedmi uri pa jih je zopet zaprl. Če je katera perica imela ob tem času še kaj notri, ji je kratko malo postavil pred barako. Za ta prostor so plačevale na mesec po eno srebrno dvajsetico ali vsak teden po 5 krajcarjev. Ko je mestna uprava začela graditi sedanjo stavbo, so perice preselili na Ledino za šolo. Tu je bila

ena sama velika baraka, z imenom pri *Tonfmalnu*. Toda perice niso imele dolgo tega prostora, kmalu so jih preselili k Mencingerju na sv. Petra cesto in od tod h Klemenčiču na dvorišče, h kasnejšemu Frlinecu. Sedaj so podrli tudi to hišo in perice so izgubile še ta prostor.

Perice so bile pri strankah vedno zelo lepo sprejete. Vendar moramo reči, da so bili medsebojni odnosi včasih še bolj domači. Za letne praznike so jih mestne stranke vedno obdarovale. Še danes same pripovedujejo, da so dobile pred prazniki polno košaro potic. V mestu so imeli navado, da so ob praznikih naredili eno potico za mlekarico, eno za perico. Zaradi pristranih odnosov in poštenosti peric so marsikatero stranke obdržale perice iz iste družine iz roda v rod.

VI. Ohranjene pesmi, prazniki in običaji v periških vaseh okoli Ljubljane

Poklic peric je brez dvoma trd in težak in nikakor ne dopušča pogostnih praznikov, posebnih navad in običajev. Perice v ljubljanski okolici poznajo oziroma so poznale le malo prazničnih dni. Veliko več pozornosti so posvečale nekaterim svetnikom, ki so se jim priporočale za lepo vreme ali pa so jih častile kot svoje zaščitnike. Edini praznik je bil božič, ki je bil pri pericah zelo spoštovan. Ta dan perilo ni smelo viseti, ker je bil preveč svet dan. Na Florjanovo je bilo prepovedano vsako delo, ki je bilo v zvezi z ognjem. Tako niso smele ne žehitati in ne likati. Zato so se perice najbolj bale, če je godoval ta svetnik v torek, ker je bila ta dan vedno največja žehta. V Vikerčah in Pirničah je bila Jedert v velikih časteh. Tudi na ta dan niso smele prati, ker bi jim miši vse perilo zgrizle. V Bizoviku je Miklavž vaški cerkveni patron, zato so si ga perice izbrale za svojega zaščitnika. K njemu so se obračale predvsem takrat, kadar je grozila nevihta, *huda ura*. Prav tako so se priporočale Antonu za lepo vreme. Za isti namen so se obračale tudi k dušam v vicalh.

Zanimiva je bila tudi želja nekaterih strank, ki so naročile perici, da mora prinesiti vse perilo pred Novim letom. Če so vedele, da ga perica ne bo mogla oprati prej, ga sploh niso dale prati. Bile so mnenja, da na Novega leta dan ne sme biti perilo pri perici.

Pri pranju je bilo vedno zelo priljubljeno petje ali pogovor o vsakdanjih rečeh, veselih in žalostnih, toda tudi prijetnega opravljanja ni nikoli primanjkovalo. Včasih so imele perice največ prilike za petje pri likanju in monganju, ker so bile zadovoljne, da imajo žehto suho in pod streho. Pravih starih pesmi o pericah, ki bi opisovale njihovo delo, perice ne poznajo. Pač pa se spominjajo, da so pri delu zapele marsikatero okroglo in veselo pesem, n. pr. Na planincih sončece sije itd. Mlajše perice tudi rade zapoje ponarodelo pesem:

Mati zakliče,
pridne dekliče:
»Hitro vstanite,
prat se mudi!«

Ohranilo pa se je precej šaljivih pesmi zbadljivk. Te pesmi so predvsem značilne za vasi Bizovik in Dobrunje. Zelo radi so jih uporabljali otroci pri nabiranju jagod v gozdu, kjer se jih je zbralo iz več vasi skupaj. Tu so imeli priložnost, da so lahko drug drugemu ponagajali. Pesmice o Bizoviku govore o periškem poklicu žensk in o delu njihovih mož, obenem prikazujejo tudi nekdanje razmere kajžarjev v tej vasi. Pesem o vasi Dobrunje, ki smo jo zapisali pri perici v Dolnicah, lahko potrjuje verjetnost, da je nekoč le cvetela periška obrt v tej vasi, kar pa ustno izročilo starih ljudi v sami vasi in v Bizoviku popolnoma zanika. Pesem ima te vrstice:

1. a) Lepa vas je dol' Dobruna,
na vsakem kol' je lepa cuna,
še lepši vas je Bizovik,
tam dol' so vsi možak velik'.

Pri ostalih variantah te pesmice in pri drugih pesmih so besedne osti bolj ostre, posebno, če se verzi nanašajo na moški spol. Nekatere nimajo s periško obrtjo nobene zveze, vendar jih omenjam zato, ker povedo marsikatero posebnost teh vasi. Danes so te zbadljivke prenehale, toda spomin nanje je še zelo živ. Poznajo jih v najrazličnejših variantah. Navedem naj le še nekatere, značilne za Dobrunje in Bizovik.

- b) Dobrujna,
na vsakem kol' je kujna,
na vsakem vrt' je štirenca,
na vsak' omarci pa žiemelca.
- c) Tam dol' je vas Dobruna,
na vsakem kol' visi cuna.
2. Dobrunec, Dobrunec,
bele vol' molzejo,
črno kašo kuhajo,
Bézovcem jo ponujajo,
Bézove pa vanjo pljuvajo.
3. Dobrunci so pa vsi junci,
samo eden je vou,
pa še tist' ni rezan prou.
4. Polet' ni tako trd'ga kamna,
da b' ga zidar ne stouku,
pozim' pa ne tako trde skorje,
da b' je zidar ne sneidu.
5. a) Iz Bizovika v Ljubljano hodijo,
pa velike punkle nosijo,
pa po Ljubljani kruha prosijo.
- b) Majhne ženske hodijo,
pa velike cule nosijo,
pa po Ljubljani kruha prosijo.

6. a) Bèzovci so velik' možje,
pa majhne ženičke,
pa vse so peričke.
- b) V Bizovik so možje velik',
pa majhne ženice,
pa vse so perice.

Značilni so tudi kratki reki o teh vaseh, n. pr. »v Bizovik' so ljudje velik'« ali »v Bizovik' so vsi glih velik'«, »Hrušca je božca« in podobno.

Te pesmi zbadljivke so bile razširjene samo v navedenih periških in sosednjih vaseh na jugovzhodni strani Ljubljane. Enakih ali podobnih pesmi perice na severozahodni strani Ljubljane niso poznale. Pri proučevanju tega poklica nabrane zbadljivke niso brez pomena. Škoda je le, da jih kdo od starejših zapisovalcev ljudskih pesmi ni zapisal, ker so bile verjetno ohranjene v večjem številu. Tudi v Štrekljevi zbirki jih nimamo.

Periški običaji so bili na moč skopi. Danes je znan samo običaj o pustu. Tistemu dekletu, ki se ni omožilo pred začetkom posta, četudi je bilo že vse dogovorjeno, so fantje zmaknili perilni ploh. Nazaj ga je dobila le, če je dala za pijačo. Če pa tega ni napravila, so fantje ploh razbili.

Pustni običaj vlačjenja ploha je znan po vsej Sloveniji. Značilno pa je, da so si ga v periških vaseh prikrojili po svoje. Ploh za pranje na potoku so fantje o pustu vzeli zato, da so se ponorčevali iz neomoženega dekleta. Zdi se, da je bila ta navada v bližnji preteklosti le ostanek starejšega običaja, ki je imel v prvotni obliki svoj globlji pomen.²⁷

Zaključna beseda

Kakor razberemo iz prispevka, predočujejo vasi na severozahodu in jugovzhodu od Ljubljane posebno periško območje. Ta obrtna dejavnost je imela svoj največji pomen v preteklosti, posebno na severozahodni strani mesta, kjer je bilo poklicno pranje najtesneje povezano z oblačilno omiko prejšnjega stoletja. Na jugovzhodu od mesta pa moremo še danes govoriti o razvoju poklicnega pranja za mesto, čeprav je doseglo svoj višek že v 19. stoletju, ko je bil družbeno-gospodarski položaj kajzarjev najtežji. Socialni moment je bil nedvomno osnovni vzrok, ki je dal pobudo za nastanek periške obrti v tem kraju.

Pri proučevanju pranja v okolici Ljubljane smo ugotovili mnogo starih elementov, za katere moremo reči, da so v resnici prastara periška dediščina. Tako so pomembne posamezne faze pranja, ki so se do danes ohranile nespremenjene. Vsekakor pa so se izboljšala pralna sredstva. Pri vsem tem so ostali stari nazivi, ki jih tudi novejši način dela ni od-

²⁷ Primerjaj izvajanja Borisa Orla v Narodopisju Slovencev I, str. 518.

stranil. To staro periško izrazoslovje je nedvomno velik doprinos k naši materialni kulturi. Obenem je tudi zelo dragoceno, če pomislimo, kako naglo se razvija naše predmestno življenje in tako izginja vse, kar je staro. V bodoče utegne to biti tudi vzrok, da bo ta obrt vedno bolj propadala. Sprijazniti se bomo pač morali z dejstvom, da bosta mladi ženski svet bolj privlačila mesto in tovarna, kakor pa naporno pranje perila.

Na severozahodni strani Ljubljane je poklicno pranje že predmet preteklosti. Moda je izpodrinila tako imenovane »narodne noše« in povzročila, da je tudi pranje teh noš prenehalo. To območje uvrščamo med relativno mlajše periško ozemlje od onega na jugovzhodu. Namreč ta vrsta pranja je dejansko obstajala le toliko časa, dokler je bila ljudska noša najvažnejše oblačilo našega človeka. Danes ga proučujemo samo še po ljudskem izročilu. Isto delo, ki smo ga opravili na obravnavanem območju, bi mogli razširiti prav tako tudi na ostale kraje v Sloveniji. Zato sledi iz tega, da bo treba vključiti v nadaljnja raziskovanja naših ljudskih noš predvsem tudi pranje in likanje določenih delov teh oblačil.

Z načrtnim proučevanjem smo opravili pionirsko delo za dosedaj premalo upoštevano poklicno periško obrt in ji dali ustrezno mesto v vrsti že obravnavanih obrti, ki so zastopane v naši ljudski materialni kulturi.

Summary

WASHING OF THE LINEN IN THE SURROUNDINGS OF LJUBLJANA

The authoress treats the professional washing in villages lying northwest and southeast of Ljubljana. This trade has been so far wholly uninvestigated in the Slovene material culture. The first planned exploration in this field of work has been made possible by the Ethnographical Museum in Ljubljana 1957. This sector has been chosen chiefly as in the neighbourhood of Ljubljana occurs the oldest locality for the professional washing for the city in Slovenia and here has remained also the most vivid the popular tradition about the special washing of our ancient national costumes. The authoress deals in the article only with the collected material in this field of work and with the problems arisen at the exploration of this trade.

The first chapter shows the secluded area of the washing villages in the surroundings of Ljubljana with all the necessary conditions for washing. The most important is good running water with the appropriate access. All the mentioned villages have got it in a sufficient quantity.

The second chapter discusses the oldest written report from 17th cent. and gives reasons for the beginning of the professional washing. The chief reason of the extensive development of the washing in surroundings of Ljubljana was the then being difficult social standing of cottagers-artisans (carpenters, bricklayers, stone-cutters). Most trying it was for carpenters as they were bound to the seasonal work. In winter they were not employed, that's why their wives were obliged to look for earnings. So they began to wash linen for the citizens. Washing on the northwest side of Ljubljana included but the Sunday linen of old popular dresses. The washerwomen washed mostly for the country-people.

The third chapter gives a description of the washing process in the past and nowadays. Above all are of importance the old popular washing terminology and labour process in the old fashion. The washing is divided in two main stages. The first stage contains bucking or cooking and the second washing in running water.

With the bucking there was formerly connected another succession of errands. The linen had to be marked, classified and steeped according to a fixed rule. Only then the bucking began. The principal washing expedient for bucking were ashes. The washerwomen purchased them in neighbouring villages and in the city. They bucked with them so that they first shed them on a sheet called ashery covering the tub of dirty linen, then poured over it seething water till the ashes melted and lye penetrated the linen through the thin tissue. Water was warmed in a kettle but formerly, too, in clay pots. This boiling water was being poured over linen ever so much that it came running at the same warmth degree from the hole in the bottom of the tub. They knew from experience that the bucking was good when the hand could not possibly bear hot water at the hole. Better linen, as e. g. the head-kerchiefs, were not bucked but only washed in tepid soap-suds or lye. The washerwomen have begun cooking the linen only in the more recent time: they cook only white linen. Gay coloured, i. e. variegated linen they were never allowed to buck.

After the bucking linen had to be always still rubbed and bleached. The linen has been bleached that very day so that it has been spread on the ground and repeatedly sprinkled over. In this way all the spots have been taken out of the linen.

The second stage of the washing process includes the washing in running water. This work has been done in winter and in summer in the open air. Some washerwomen have the brook very near their homes, so they carry all the linen to the washing-place in tubs, only for longer distances they use the hand-carts made for this purpose. On the brook they perform the washing by dipping the linen in water and beating it on the wood block. This is carried out so long until from the linen pours off pure water; afterwards they rinse it. They wrap it up with hands, only the sheets are wrapped up round the pale or else they are wound up by two washerwomen.

The linen is dried out-of-doors, except in bad weather. In rainy weather they hang it on the drying-frame, on the loft or in the kitchen to a special device called small poles ("droščki"). At the drying there is no special disposition in force. The linen is hung out chiefly according to the size and colour.

The next-fourth chapter deals with the labour process on the washed linen. Above all is of interest the ironing of the linen. The old way of ironing has been mangling (straightening). To fifty years backwards they mangled all that was lacking buttons on a special device called mangle. By means of a smoothing iron there ironed only those washerwomen who washed better linen. The most engaged were, however, washerwomen in ironing head-kerchiefs. The most important was the embroidery on the corner hanging along the back, and lace on all four sides of the head-kerchief needing a specially nice bordering ("kolmanje").

The fifth chapter on the distribution of linen includes the holiday-attire of the washerwomen (see Goldenstein's watercolour), the distribution of the linen in bundles on the head and afoot, as well as the means of communication. At the end of the previous century the washerwomen began to use hand carts called "kulé", whereas some time later they set to hire drivers who brought them the washed linen to Ljubljana and the dirty one back again. As they brought so much linen to the town they had to have for it some store-room. They changed this room incessantly, because it was used by the owners for other purposes.

The sixth chapter mentions the preserved holidays, customs and songs. The washerwomen knew only few holidays. Nevertheless, they addressed to some saints for fair weather so much needed to them at the drying of linen. Interesting are teasing songs and some sayings about those villages. A noteworthy washing custom has been, however, the dragging of the washing wood block at the Carnival.

In the last, closing chapter, the authoress emphasizes once more the social momentum, being the main cause for the formation of the washing trade. The professional washing for the city in Slovenia has developed only in the surroundings of Ljubljana. Till the present day it has preserved especially a lot of old elements in the process of washing. The specific washing of linen of the Slovene national costumes is, however, now already a matter of the past.

BIOLOŠKI KVALITET U MORFOGENEZI HRVATSKE SELJAČKE NOŠNJE

Mirko Kus-Nikolajev

1. Nošnja u vremenu

Dok je čovjek bio gol, bio je kao i svaka druga životinja bezimena sastavni dio prirodne okoline, životnog prostora, koji ga je okružavao. Sa nošnjom započinje jedan od oblika njegove osobnosti, bez obzira da li se ona prvobitno pojavila u svojstvu odjeće ili nakita. Sa nošnjom se čovjek doduše izdvaja iz prirode, ali nenarušena jednakost u okviru čopora određuje i oblikovanje nošnje, u kojoj ne dolazi do izraza osobna nota. Pokraj ove socijalne neizdiferenciranosti i oskudni raspoloživi materijal, kojim se mogao služiti (krzno) nije omogućio razlike u odijevanju. U klimatski povoljnijim krajevima je uopće nošnja, uglavnom, svedena na nakit do te mjere, da i sama odjeća vrši funkciju nakita.

Odnosi, koji su čovjeka nagonili na odijevanje (nošnja) raznovrsni su i ovisni o nizu prirodnih i društvenih faktora. Danas je uobičajeno, da se kod oblikovanja nošnje uzimaju u obzir tri glavna faktora: *svrhovitost*, — nošnja (prvenstveno odjeća), nastala je kao potreba, da se čovjek zaštiti od vremenskih nepogoda; *erotička diferencijacija*, — nošnja se razlikuje po spolovima i vrši izvjesnu erotizaciju protivnog spola, ona je neke vrsti sekundarni spolni karakter; *socijalna reprezentacija*, — nošnja ukazuje na društveni položaj i značenje pojedinca ili jednog čitavog društvenog sloja.

Dok su prva dva faktora određena prirodnim uvjetima i odnosima čovjeka, treći je faktor izrazito socijalnog karaktera i pojavljuje se istom u toku razvoja ljudskog roda, odnosno socijalnim slojevanjem unutar njega. Naravno, da se i svrhovitost nošnje u društvenoj sredini povinjava reprezentativnim potrebama, kao što je i erotizacija jače naglašena u »gornjim« slojevima društva nego u širokim slojevima naroda.

Međutim u sociološkom pogledu važan je jedan moment: promjenljivost nošnje. I kod primitivnih (seljačkih) naroda zapažaju se promjene u nošnji, ali su one spore i djelomične, i većinom, nastaju uslijed stranih utjecaja. Uostalom je i kod njih socijalna izdiferenciranost još u zametku, a ukoliko ona postoji, ona je relativno stabilna.

Svakako na *izmjenu nošnje*, koju označujemo *modom*, odsudno utječu društvene okolnosti. Sociolog Max Weber čak stavlja modu uz konvencije jer da »moda većinom proističe iz staleških prestižnih inte-

resa«. Filozof Georg Simmel smatra, da su »mode uvijek klasne mode, da se mode viših slojeva razlikuju od nižih i da se napuštaju u času, kad ih niži slojevi prihvaćaju«. To je i razumljivo: kad bi se moda pretvorila u opću nošnju, to jest ustalila u jednoj društvenoj sredini, ona bi izgubila svoje osnovno obilježje — socijalni reprezentativni karakter.

Masovni oblici mode, makar kako bili prolazni, dovode, kako G. Simmel tvrdi do »gubitaka osjećaja stida«. Pojedinac se povinjava oblicima odjeće, koju, da sam odlučuje, ne bi nikad obukao. Mnoga žena bi se stidjela pojaviti sama pred muškarcem sa modnim izrezima i golo-tinjom svoje odjeće, dok se u njoj posve ravnodušno kreće po plaži ili u plesnoj sali. Nasuprot modi nošnja nije bestidna, čak ni ondje gdje je nema, to jest kad su ljudi goli...

Ako nošnja odgovara klimatskim, ekonomskim, kulturnim i sličnim potrebama — moda ima samo značaj socijalne svrhovitosti, koji se mijenja socijalnim odnosima, bez obzira na stvarne životne potrebe. Ukratko: *socijalna izmjena pretvara nošnju u modu*. Nošnja je stabilna, prostorna, realna i načelna dok je moda pokretna, vremenska, irealna i kompromisna. *Nošnja je u prvom redu kulturni pojam, a moda socijalni*.

I unutar jedne socijalne skupine moda stremlji individualizaciji (modni model) kao i raznim osobnim ekstravagancijama, dok je nošnja kolektivna. Kolektivni karakter nošnje sačuvao se djelomično i u suvremenom društvu, na primjer u vojničkoj uniformi, u odorama rudara, mornara, svećenika, nekih grupa obrtnika itd. To je izraz naglašene pripadnosti jednoj zajednici odnosno jednoj specifičnoj skupini ljudi.

Nošnja stavljena u vrijeme nam je shvatljiva, jer u njenim izmjenama zapažamo jasno prolaznost odnosno tačnije prelaznost njenih oblika. Međutim nošnja promatrana u prostoru, uglavnom, je nepromjenljiva i nepokretna i zbog toga se u njenim oblicima i odnosima teže snalazimo. Jedna je činjenica od važnosti: nošnja je bezvremena (trajna) dok je moda bezprostorna (promjenljiva).

I upravo taj bezvremeni i prostorni karakter nošnje je osnovna oznaka njena opstanka uopće. — U prostornim razmjerima pokazuje ona dvije upadne tendence: u prvom redu nastoji povezati jednu etničku skupinu, a u drugom nastoji jednu etničku skupinu odvojiti od druge i otuda šareniti nošnja. Ta tendenca za odvajanjem je tako jaka, da dolazi do izraza i kod etničkih grupa, koje žive pod istim okolnostima. Prostorna povezanost nošnje u okviru jedne etničke skupine nalazi svoj osnov u općim kolektivnim zasadama, koje su uvjetovane jednakim životnim (ekonomskim) okolnostima. Prema tome ne dolazi u tim skupinama do izraza oponašanje, koje je tako važno kod mode, i koje G. Simmel naziva psihološkim naslijeđivanjem. *U linearnoj povezanosti nošnjâ u jednom određenom prostoru nema tko koga da oponaša*.

Istom vremenski raspoređaj nošnje, točnije sada mode, stvara povijesne periode, koje registriramo kao modni stil, a koji su povezani s općim stilskim karakteristikama tog perioda. Nošnja je bezvremena i

prema tome je ne možemo uklopiti u nijedan vremenski period, niti povezati sa bilo kojim stilom. Od svojih primarnih oblika, nošnja (seljačka) se tokom razvoja doduše i mijenjala pod utjecajima, koji su na nju djelovali iz plemićkih i gradskih sredina, ali se i pokraj njih afirmirala i nije se sama od sebe znatnije mijenjala, dok je socijalna struktura sela ostala nedirnuta. Znatne izmjene u strukturi dovodile su do napuštanja nošnje uopće i prihvaćanja čitavog odjevnog kompleksa na primjer malograđanske nošnje, kako to vidimo na primjer kod Nijemaca, gdje susrećemo seljačku odjeću, i po kroju i boji, preuzetu iz gradske nošnje 18. vijeka.

Ne samo geografski ili ekonomski već i psihološki je civilizacija, sa svojim produktima, sužavala prostor. Postepeno trošenje životnih osnova primitivnih (seljačkih) zajednica odražava se i u nošnji, koja se održala duhovnom otpornošću nutarnje povezanosti etničkog kolektiva, tako dugo dok se on nije istrošio.

Koji su faktori, što su uvjetovali i još uvjetuju održanje nošnje na selu? U prvom redu nošnja je redovno proizvod kućne radinosti; ondje gdje ju je istisnula jeftinija ali i lošija konfekcija, već se i osjeća nadiranje gradske civilizacije, a s njom i gradskih modnih artikala. Dok seljaci (seljakinje dulje) osjećaju pripadnost svojoj zajednici, nošnja je za njih znak međusobne povezanosti i solidarnosti. Jedna od odlučnih posljedica utjecaja grada je baš razbijanje te solidarnosti.

Uopće igra nošnja veliku ulogu u kolektivnoj duhovnoj konstituciji jedne etničke skupine, čiji je život protkan povezanim manifestacijama grupnog značenja: obredi, običaji, plesovi i slično. U tim se manifestacijama grupa, na neki način, prostorno izivljava. Sve se skupne manifestacije realiziraju u nošnji. Konfekcijski haljetak izvrgava ruglu svaki obredni čin sela. A teško je zamisliti i narodni ples u konfekcijskoj odjeći.

U vremenskom redoslijedu, bržem ili sporijem, moda se naprotiv, nikada prostorno ne afirmira, ona niti obuhvaća niti produbljuje veze među ljudima, ona njihove zajedničke odnose samo fiksira, da se uskoro od njih udalji.

Nošnja ostaje, ona veže ljude u zajednicu, odvaja ih od druge zajednice, zadržava njihovu osobenost, karakter, izraz i odupire se stapanju. Ona utvrđuje odnos jedne etničke skupine prema drugoj u danom povijesnom prostoru.

2. Biološki prostor nošnje

Sigurno je neobično da etnografska, pa čak i paleoetnografska izlaganja počnu sa refleksijama jednog filozofa, u ovom slučaju José Ortege y Gasset. Izvodi, koji slijede, su komentari, zbirci fotografija narodnih nošnja u Španiji njegovog zemljaka J. Ortiza Echagüea. Ortega y Gasset polazi sa stanovišta, da se narod, tokom historije, ne služi stalno jednom narodnom nošnjom. Upravo u današnjoj epohi, veli on, svlači narod

svoju pitoresknu i osebnju nošnju i uvlači se u uobičajenu (građansku) nošnju. On tvrdi da postoje periodi uniformiranja nošnje, u kojima se gubi narodna vještina. Tako je doba bilo i vrijeme rimskog imperija. Latinska nošnja širila se od Palmira do Luzitanije, od Sahare do Visle, od Kavkaza do Britanskih ostrva. Nasuprot tome postoje vremena kad raznolikost triumfira, kada svako malo područje uporno pokazuje svoju osobenu nošnju. Mi, nastavlja on, podliježemo optičkoj varci, da je sve što je narodno staro i prvobitno. U stvari ne predstavlja narodna nošnja ništa drugo već modni ukus aristokracije (građanstva? op. p.). Jedina je razlika u tome, da je tempo izmjene i promjene kod naroda mnogo sporiji. Ova spornost uvjetuje, da se zaboravlja porijeklo nošnje i da izgleda da je ona spontano nastala na temelju duboke i sakrivene narodne invencije. Tako se može tumačiti kult, kojim se obavija starinsko porijeklo narodne nošnje. Za Ortegu y Gassetu nijedna narodna nošnja nije autohtona ni vječna iako se čini, da je to svaka. U sugestiji leži draž. U tome otkrivaju niži društveni slojevi svoju snagu za stilizacijom. Ako je neki predmet, koji samo narod upotrebljava, uistinu star, onda se samo pomoću njega ne će moći spoznati sposobnost naroda za izrazito ličnim umjetničkim stvaranjem, koje preobrazuje svaku tvar, koju primi u ruke.

*

Ispitivanjem odnosa između rase i umjetnosti osobito se bavio i danas aktuelni Ernst Grosse, pa je i u metodi izučavanja tih odnosa istaknuo dva pomoćna sredstva: pokuse i opažanja. Prvo sredstvo bi trebalo izazivati umjetne pojave, prema kojima bi se moglo zaključiti na postojanje ili pomanjkanje umjetničkih osebina kod pojedinaca ili čitavih skupina. Ta eksperimentalna metoda, — koju je već preporučavao za etnografiju uopće i poznati fizičar i filozof Ernst Mach, — praktično bi bila provediva rasno-psihološkim ispitivanjem ali rezultat bi bio prilično oskudan jer bi se protezao samo na danas živeće rase i njihove mješavine, dok je važno upoznavanje i razvojne linije odnosa rasa naprama umjetnosti.

Može se pokušati nadarenost rase odrediti i prema njenim izrađevinama. Ali je opasno na temelju umjetničkih osebina jedne ljudske skupine zaključiti o rasnim osebinama. Ovakva primjenjena opažanja mogu često biti skroz proizvoljna. Često se, veli Grosse, pripisuju rasi osebine, koje imaju čisto druge uzroke. To on pokazuje na primjeru staroegipatske plastike. Tu plastiku oblikovala je neobično naglašena ukočenost i nepokretnost. Kako su egipatski umjetnici taj osebnji stil zadržali kroz sva stoljeća svoje povijesti, smatralo ga se posljedicom pomanjkanja likovne nadarenosti, dok se nije došlo do spoznaje da razlozi tog osebnosti leže u osebinama upotrebljenog materijala, — kao i praktičnim vjerskim motivima, — koji su umjetnika nagonili na izbor i upotrebu tvrdog kamena. Prije svega radilo se o tome, da se kipu, koji je duši trebao služiti kao tijelo, osigura što dulje trajanje. — Kipovi od drveta,

vapnenca ili bronca pokazuju veću pokretnost, u koliko baš nije do skrajnosti oponašan i u tom materijalu dominantni granitni stil. Isto se tako ni nedostatak izvjesnih umjetničkih djelatnosti ne može uvijek tumačiti kao rasni nedostatak. Za taj slučaj ističe Grosse pomanjkanje monumentalnog građevinarstva kod Japanaca. Međutim to pomanjkanje ne proizlazi iz nekih rasnih osebina već iz vulkanskog tla, koje stalnim potrebama onemogućuje kamenu gradnju većih, a pogotovo velikih, razmjera.

Mi bi mogli nastaviti primjerima, koji bi utvrdili, da između rasnih odlika i umjetničkih osebina ne postoje uzročne veze, ali za našu postavu problema dovoljna su i ova dva primjera. Međutim nam se nameće važnije pitanje, da li uopće postoji mogućnost da se rasni karakter umjetnina sam po sebi utvrdi? Vidjet ćemo što nam u tom pravcu veli E. Grosse. Prema njegovom mišljenju možemo ili uporediti umjetnine jedne određene rase pod raznim prirodnim i kulturnim uslovima ili umjetnine raznih rasa pod jednakim prirodnim i kulturnim uslovima. Drugi momenat ne dolazi u obzir, jer sve razne glavne rase žive pod potpuno oprečnim prirodnim i kulturnim uvjetima. Kod glavnih rasa i njihovih podrasa, koje žive pod najraznoličnijim prirodnim i kulturnim utjecajima, moralo bi se izlučiti sve njihove zajedničke osebina i te osebina označiti kao posljedicu postojanosti rasnog faktora. Međutim, kako će se pronaći rasu, čije je bistvo ostalo nepromjenjenim pokraj svih izmjena životnih uslova a u prvom redu mješanjem sa drugim rasama? Pokraj toga je teško odrediti kod kulturnih umjetnina iz prošlosti porijeklo umjetnika, kad je dobro poznata činjenica međunarodnog ispreplitanja kulturnih i umjetničkih utjecaja.

Izgleda u prvi mah, da bi bilo jednostavnije rasne utjecaje na umjetnički život ispitati kod primitivnih rasa, ali tu se zapaža, da, i pored velike raznolikosti u porijeklu, umjetne izrađevine, pokazuju začudnu jednoličnost i sličnost, koja je nastala iz srodnih općih uslova bez jačeg utjecanja rasnog faktora. Ne podcjenjujući rasni faktor u umjetničkom stvaranju mi ipak smatramo, — a u tom se vraćamo na Hippolyta Tainea, — da u procesu umjetničke djelatnosti treba vezati faktor rase uz faktor okoline (milieu), dodavajući tome i treći faktor povijesno vrijeme (momenat). Ma koliko mnogi suvremeni umjetnički teoretičari smatraju H. Tainea »preživjelim« neosporno je osnov njegovih tvrdnja točan, samo ga treba nadopuniti i proširiti današnjim tekovinama biologije, sociologije i psihologije. Ali o tome kasnije.

U svojoj ocjeni knjige H. F. K. Günthera o rasnom sastavu njemačkog naroda Arthur Haberlandt je već godine 1931 istaknuo obavezu etnografije, da se upozna sa rasnim teorijama i razmotri njihove karakterološke osebina i kulturno-povijesne činjenice u pogledu metodičnog tumačenja spoznaja stečenih u okviru same etnografije. Pridržavajući ovo shvaćanje, može se ispravno postaviti pitanje, u kojoj mjeri rasni sastav jednog naroda ima udjela na oblikovanje svih onih narodnih vrednota, koje su obilježene nepromjenljivim značenjem i ustaljenim okvirom njegove kulturne osobenosti? Ako je rasa važan čimbenik, — a sigurno

ne jedini, — onda će on svakako sudjelovati ne samo u izgradnji općih značajki jednog naroda, već i u svim granama djelatnosti tog naroda, u kojima dolazi do izraza njihova osebnost.

Konkretno u našem slučaju se radi o nošnji, koja je izvan sumnje važna značajka svakog naroda i narodnog života, tim više što je nošnja i neke vrsti pokretni arhiv umjetničkih izraza i umjetničke djelatnosti jedne etničke skupine. Prema Haberlandtu su evropske nošnje, — što se njihove šarolikosti tiče, — razumljive po, — većim ili manjim, — uplivima, koje su vršili staleški feudalni propisi o nošnjama. I naša seljačka nošnja potvrđuje ovu Haberlandtovu teoriju. Na razne oblike hrvatske seljačke nošnje djelovala je podjela zemlje na župe, gospoštijaska dobra te uređaj nekadašnje vojne Krajine, kako to ističe i Vladimir Tkalčić. Tako su na primjer nosili kmetovi pavlinskog samostana u Lepoglavi bijele surine s uresom od gajtana, kmetovi grofa Draškovića od Trakošćana sivkaste sa zelenim gajtanima, a oni od grofova Oršića tamnosmeđe sa crvenim gajtanima. Nema sumnje da je taj staleški utjecaj mogao biti jak ali ni izdaleka nije bio odlučan i isključivi faktor. Direktni utjecaj, te oponašanje plemićke, i kasnije građanske, nošnje je od sekundarnog značenja i mlađeg datuma, te ne zasijeca u praobljke seljačke nošnje uopće. Svakako Haberlandt precjenjuje socijalni faktor u oblikovanju seljačke nošnje i njenih tipova.

Ali taj socijalni faktor, koji uostalom i u današnjici, naravno pod drugim okolnostima, još igra ulogu nije odsudan za određivanje osnovnog tipa nošnje. Taj faktor bi prema obrascu H. Tainea bio tek povijesni momenat, koji, u određenom razdoblju, vrši i sa svoje strane utjecaj na oblikovanje jednog kulturnog izraza, kao što je među ostalima i nošnja. Obzirom na konzervativnost sela spomenuti je socijalni faktor, utjecaj feudalnog društvenog ustrojstva i njegovo, da kažemo »kategoriziranje«, nošnje, ostavio trag, — preko niza pokoljenja, — sve do današnjice. Sama narodna umjetnost, — kako ju shvaća Haberlandt, — više odgovara prvobitnim životnim uvjetima, kao na primjer tekstilna umjetnost istočne i sjeverne Evrope ili pastirska umjetnost, u kojim umjetnostima doživljaj oblikovno djeluje. Primjenjivanje bilo kojih elemenata kulturne umjetnosti od sekundarnog je značenja za narodni umjetnički izraz. To isto vrijedi i za čitav kompleks seljačke nošnje za čiju karakteristiku su odlučni stari arhajski elementi jednako tako u materijalu i kroju, kao i u ukrasu. Kulturni i geografski je seljačka umjetnost, i po Haberlandtovu shvaćanju već sužena na povlačna (zatočna po M. Gavazziju, zaklonjena po N. Nodilu — Rückzugsgebiet) područja, a u svom sastavu je vjerojatno najmanjim dijelom razno uslovljena odabiranjem iz vremena nekadanjeg stvaralaštva koja su i u umjetničkom i u rasnom pogledu doživjela promjenjivu sudbinu. Za to se, veli Haberlandt, moraju rasna tumačenja za sada ostaviti na strani. I po našem mišljenju ne mogu isključivo rasna shvaćanja dati bilo koje završno tumačenje oblikovanju seljačke nošnje. Ali smo mišljenja, da je biološki faktor u razvoju ljudskog društva a naročito u primitivnim okolinama bio dovoljno snažan

da uz geografski životni okvir, udari svoj žig na stvaralačku snagu čovjeka. Uzimajući dakle u smislu Tainea rasu (biološki faktor) u vezi sa okolinom (antropogeografski odnosno sociogeografski okvir) kao kriterij oblikovanja seljačke nošnje, mi ćemo nastojati da rasnom faktoru u tumačenju oblika hrvatske seljačke nošnje dademo ono mjesto, koje mu po važnosti pripada. Ako hrvatska etnografska područja, kako ih je označio Milovan Gavazzi usporedimo sa rasnim sastavom hrvatskog pučanstva opazit ćemo, da se etnografska područja uglavnom podudaraju sa rasnim. Treba odmah napomenuti, da ni etnografska područja ne teku strogo do označenih linija već da se više ili manje isprepliću pa to vrijedi i za rasnu rasprostranjenost. Ali uglavnom se može reći, da se u jadranskom području naročito u obalnom pojasu i na otocima rasprostire mediteranski tip. Na dinarskom području obitava dinarski tip, dok na panonskom području prevladava laponoidni (alpinski). Na ta tri etnografska područja nalazimo posebne osobine u pogledu materijalne kulture, umjetničkog izraza i nošnje, pa bi se nametalo pitanje, u smislu naših uvodnih razmatranja, da li su rasni faktori ostavili trag i na oblikovanju narodne nošnje.

Kod ocjena hrvatske seljačke nošnje treba napomenuti, da se u njoj vremenom srasli, povezali i isprepleli: predpovijesni, praslavenski, starobalkanski, srednjovjekovni i orijentalni elementi, a da ne govorimo i o utjecaju, koji je vršen od vremena renesanse na ovamo, ali koji je od daleko manjeg značenja.

Prema dosadanjim ispitivanjima i upoređivanjima izgleda, da je platnena košulja i gaće kod muškaraca, a košulja-haljina (celjača), koju se još danas nosi u panonskom području najstariji oblik hrvatske seljačke nošnje, koji je vjerojatno vezan sa hrvatskom prapostojbinom. Taj oblik nošnje nalazimo i kod Skita, Dačana, Sarmata i Germana. Prikaze tih nošnja susret ćemo na trijumfalnim stupovima i lukovima, tako na primjer na stupu imperatora Trajana. Taj osnovni tip nošnje mogli bi nazvati nordijskim ili moguće i nordijsko-evrazijskim, koji u vrijeme seobe naroda istiskuje staru grčko-rimsku nošnju i ostaje, uz odgovarajuće varijacije, dominantnom kroz Srednji vijek. Nastaje kombinacija rimske odore i dugih gaća. Te su gaće utegnute u cipele, kao što i danas seljak uvlači gaće u opanke. Od prijašnje barbarske nošnje razvija se na jednoj strani viteška nošnja, dok na drugoj strani se zadržava kao osnovan oblik u seljačkoj nošnji gdje ostaje sve do današnjice, dok u višim slojevima podliježe izmjenama mode. Taj tip seljačke nošnje u glavnom se sačuvao uz neke preinake, koje su došle pod turskim utjecajima do izraza u užoj Slavoniji, baš u panonskom području u pretežno ratarskom pojasu. Vjerojatno je, da je taj prastari oblik nošnje prevladavao i na područjima na jugu od Save u dinarskom području. Međutim je dominacija za vrijeme turskog razdoblja ostavila vidnog traga na čitavom sklopu nošnje. U panonskom području ostala je pretpovijesna praslavenska uglavnom ratarska nošnja u životu sve do danas. Istina, ona je doživjela i svoje modifikacije, ali svoj osobni tip vezan sa ratar-

skom pradomovinom nije ta nošnja izgubila. U dinarskom području razvio se čobanski i ratnički život, koji je pod utjecajem srednjevjekovnog, a kasnije i orijentalnog, utjecaja primio posebna obilježja vezana uz nove životne uvjete. Turska vladavina ostavila je vidnog utjecaja na seljačku nošnju: raja se oblačila pretežno u nošnju crne mrke boje, vedre boje su bile rijetke, a upotreba zelene boje bila je uopće zabranjena. Istom opadanje turske vlasti unosi ne samo svijetlije tonove u nošnju seljaka, već postepeno i nemuslimanski slojevi oponašaju i kroj, tvorivo i ukras nekoć privilegirane gospodske kaste, to u prvom redu u gradovima odakle prelazi i na selo. Na modelu hercegovačke nošnje naročito se zapažaju tragovi orijentalne nošnje, koju su Turci donjeli iz Azije. Hercegovačka nošnja, koju se smatralo tipom ratničke nošnje našeg naroda, u stvari je najmanje narodna.

Za dinarsko područje važan je jedan odlučan momenat. Antropolog Jan Czekanowski ističe, da su stari Slaveni bili pripadnici nordijske rase sa nešto laponoidne primjese, koja vjerojatno potječe iz vremena zajedničke seobe s Avarima. Dolaskom u balkanski pojas nastaje postepeno denordiziranje, svladavanje nordijskog rasnog tipa. Armenoidna podloga Balkana nametnula je Hrvatima nova rasna obilježja, a dinarski montanizam nove životne značajke. Dinarska rasa je, prema ispitivanjima J. Czekanowskog, smjesa nordijske i armenoidne rase i tjelesna i duhovna obilježja tih rasa unakrštavaju se, čas jače, čas slabije, u dinarskom čovjeku. Te osobine i dovode do upadnih razlika prema panonskom rataru. Kod dinaraca treba naročito istaknuti njegovu smirenost i otmjenost, koja dolazi do izraza i u ugladenosti njegovih kretanja ne samo u hodu, već i u plesu. Lagani i odmjereni hod nalazi u plesu svoj izraz u lakoj ritmici i skladnom zamahu. Ugladenost podvlači i mirna, harmonična složenost u bojama i ukrasima njegove nošnje. Kod muškaraca pojačava ratnički tip nošnje ne samo primjena vojničkih elemenata u nošnji (na primjer toke) već i bogat i raskošan izbor oružja pretežno istočnjačkog podrijetla. Panonska nošnja ratara nema tih vojničkih elemenata, ukoliko ne bi ovamo ubrojili primjenjenu graničarsku kabanicu (kabanica »cvelvarske kumpanije« u okolici Broda), koja međutim nikako ne daje neki ratnički izgled pitomom, dobroćudnom slavonskom seljaku. Ne može se opreći, da je i blagostanje u mnogim krajevima doprinijelo razvijanju osobina panonskog seljaka ne samo obzirom na bogatstvo nošnje, već i na čulni život, koji je ostavio jasne brazde u njegovom duhovnom životu. Dok je erotski element u panonskoj ženskoj nošnji očigledan, u dinarskom području ga ne nalazimo. Ta čulnost se mogla razviti na rasnopsihičkoj podlozi panonskog laponoida (alpinca) ali ne na dispoziciju dinaraca. Androkracija daje dinarcu isključivo muškarčki tip, što se gotovo opaža u arhajskim oazama Bosne i Dalmatinske Zagore. Može se što više govoriti i o nekoj odbojnosti dinarskog čovjeka prema alpinskom, koji mu je u nizu životnih izraza potpuno oprečan. Tome još pridolazi i primitivni patrijarhalni život većine dinaraca, koji

je razvio čuvstvo herojskog i ponosnog siromaštva u njegovim planinskim postojbinama, a koji je stran i nerazumljiv panonskom čovjeku.

Osebine dinarskog čovjeka: hrabrost, poštenje, požrtvovnost, ponos, samosvijest, ljubav za slobodu, ali i ratobornost i silovitost, a često i krvološtvo i divljina, našle su svoj odraz i u njegovoj epskoj poeziji.

Psihička arhitektura dinarskog čovjeka izgrađena je na drugim temeljima od one panonskog čovjeka. Ta arhitektura složena je od životnih snaga, koje proizlaze iz rasnih osebina i okoline (milieu). Ta se dva faktora ne samo isprepliću i nadopunjavaju u oblikovanju psihe hrvatskog seljaka, već uz njegov povijesni razvoj daju i oznake njegove kulturne samoniklosti.

Kulturno-etnološki i antropološki za hrvatsku rasnu kompoziciju najmanje je odlučno Jadransko područje sa svojim mediteranskim rasnim tipom, koji je bio i danas je sve više potisnut na sve uži obalni pojas, a i to pretežno u gradovima. Hrvatsko dalmatinsko primorje vjekovima se obnavljalo stalnim prilivom pučanstva sa dinarskih planina i taj stalni prodor dinarskog elementa ne samo da je potiskivao stari latinsko-romanski kulturni stil, već je sve više izlučivao iz životnog obtoka i mediteranski rasni tip. Mediteranski kulturni krug ostavio je tragove naročito u kroju ženske nošnje, koja povlači svoje podrijetlo iz vremena renesanse (na primjer kroj steznika). Čitav mediteranski sklop od Španije do Grčke ima isti tip ženske nošnje, vedar, kićen šaren u bojama, skoro nasmijan pod odbljescima sredomorskog sunca. Mediteranska komponenta podvukla je utjecaj okoline jako naglašenom čulnosti i ražarila živopisni ugođaj nošnje. Sa prilivom dinaraca prodirala je i njihova nošnja sve jače u jadransko područje, postepeno se modificirajući prema novoj okolini. U zoni južnog dijela područja zapaža se vrlo vidan utjecaj Istoka na muškoj nošnji, koji je vjerojatno nastao uslijed stoljetne trgovine sa Levantom, a mogao je primiti vremenom i utjecaje susjednih turskih pokrajina sa kojima su postojale žive trgovačke veze.

Ako A. Haberlandt rasni kriterij ne smatra podesnim, prema današnjem stanju poznavanja rasnog faktora, za ocjenjivanje etnografskih činjenica, onda se u glavnom može ova njegova tvrdnja prihvatiti. Ali se ni u kojem slučaju životni faktor, koji u rasi nalazi izraz ne može zabaciti. Time, naravno nije dan nikakav vrijednosni sud ni u pogledu fizičke a kamo li psihičke konstitucije čovjeka. Biološke osobine čovjeka, ili ljudskih skupina, utječu na oblike ne samo njegovih radnja, već i njegovih doživljaja, a nema sumnje da je i nošnja od svojih prvih početaka nosila na sebi i tragove tih životnih okolnosti u kojima se čovjek organski razvijao. Svakako Friedrich Ratzel, još i danas tako aktuelni etnološki i antropogeografski pionir, ima pravo kada kulturu smatra kao zbroj duhovnih tekovina čovjeka, kao izraz uspjeha, koje je stekao duhovno i materijalno pobjeđujući otporne i neprijateljske snage okoline. U svom odnosu prema okolini i hrvatski je čovjek u raznim okolinama u koje je doseljivanjem i raseljivanjem ušao morao provesti odlučnu borbu. Ako je starinska nošnja hrvatskog naroda bila očito u skladu sa pretpovijesnim i kasnije prabalkanskim nošnjama, on je nužne promjene proveo u upornom traženju ravnoteže sa svojom novom okolinom, a od toga je njegov životni (da ne upotrebimo često zloupotrebijenu riječ rasni) zamah imao svoj djelotvorni utjecaj. Ne smijemo zaboraviti da doduše nošnja zaprema mjesto između materijalnog i duhovnog kulturnog posjeda, kako je to naglasio Alexander Jünger, da je proizvod tehnike, koja služi koristonosnim i zaštitnim svrhama čovjeka ali da i sa druge strane imade simboličnu sadržinu, koja izvire iz duhovnog područja umjetnosti, vjere i socijalnog života. Što je jači jedan ili drugi faktor u oblikovanju nošnje, to će i ona primiti odgovarajuće oblike. Najjaći nagon za kićenom nošnjom vezan je uz arhajsko-najprimitivnije slojeve

ljudske kulture. Ali to još ne znači, da se neki simbolički elementi predajom ne prenose u naredna pokoljenja. Za to još uvijek smatramo našu seljačku nošnju dokumentom kulturnog razvoja ogromnog dijela našeg naroda. Na svaki način biti će potrebno, da se ispitivanju razvoja naše seljačke nošnje posveti mnogo pažnje i da se odbaci gledanje, kao da je seljačka nošnja neki otpadak iz garderobe bivših gospodskih slojeva.

Literatura

Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1925. — Georg Simmel, *Philosophische Kultur*, Potsdam 1925. — José Ortega y Gasset, *Spanische Volkstrachten*, Atlantis VIII/9, Berlin-Grunewald 1936. — Ernst Grosse, *Anfänge der Kunst*, Freiburg 1894. — Ernst Mach, *Technik und Kultur*, Stuttgart 1915. — Hippolyte Taine, *Philosophie de l'art*, Paris 1908. — Arthur Haberlandt, *Volkstypen und Rassenpsychologie*, Wiener Zeitschrift für Volkskunde XXXVI, Wien 1931. — Vladimir Tkalčić, *Seljačke nošnje na području Zagrebačke gore*, Zagreb 1925. — Milovan Gavazzi, *Etnografija Jugoslavije* (skripta sveučilišnih predavanja), Zagreb s. a. — Jan Czekanowski, *Zur Rassenkunde der Serbo-Kroaten*, Slavische Rundschau VI, Prag 1934. — Friedrich Ratzel, *Völkerkunde I—III*, Leipzig 1885—1890. — Alexander Jünger, *Kleidung und Umwelt in Afrika*, Leipzig 1926.

Zusammenfassung

BIOLOGISCHE QUALITÄT IN DER MORPHOGENESIS DER KROATISCHEN BAUERNTTRACHT

Wenn wir die ethnischen Gebiete Kroatiens mit der rassischen Zusammensetzung des Volkes vergleichen, werden wir feststellen, dass sich die ethnischen Gebiete mit den rassischen beinahe decken.

Im pannonischen Raum maltet die alpine (lapponoide) Rasse vor, das dinarische Gebiet bewohnt die dinarische Rasse, während im Adriagebiet, vor allem in der Küstenzone und auf den Inseln, die mittelländische Rasse verbreitet ist.

I. Nach den bisherigen Forschungen kann man voraussetzen, dass die weissen leinenen Hemden und Hosen der Bauern, sowie das Hemdkleid (celjača) der Bäuerinnen, die älteste, wahrscheinlich noch aus der slavischen Urheimat stammende Form der kroatischen bäuerlichen Tracht darstellen. Diesen Trachtentyp findet man auch bei den Skyten, Dakern, Sarmaten und Germanen vor.

Er verdrängt in den jugoslawischen Gebieten die alte griechisch-römische Tracht und bleibt mit einigen bedingten Änderungen aus den Nachbargebieten durch das ganze Mittelalter herrschend. Aus der ursprünglichen Barbarentracht entwickelt sich dann einerseits die jugoslawische ritterliche Tracht, während sie sich andererseits in ihrer Grundform im ländlichen Brauchtum erhält. Sie ist vorherrschend im pannonischen Gebiet, in einer vorwiegenden Ackerbaubetreibenden Zone. Wahrscheinlich hatte dieser uralte Trachtentyp bis zur Türkenherrschaft auch in den südlich der Save gelegenen dinarischen Bereichen seinerzeit die Vorherrschaft.

II. Für das dinarische Gebiet fällt ein Moment entscheidend ins Gewicht. Der Anthropologe Jan Czekanowski behauptet, dass die alten Slaven Angehörige der nordischen Rasse mit etlichen lapponoiden Beimischungen gewesen seien, welche letztere voraussichtlich aus der Zeit ihrer Wanderungsgemeinschaft mit den Aaren herrühren. Nach ihrer Ansiedlung in der Balkanzone erfolgte

eine allmähliche Entnordung. Der armenoide Bodensatz des Balkans prägte den Kroaten neue Rassencharakteristiken, der Montanismus der Dinarer neue Lebensformen auf. Die dinarische Rasse ist nach Czekanowski's Forschungen ein Gemisch von nordischer und armenoider Rasse und im dinarischen Menschen überkreuzen einander die körperlichen und seelischen Eigenheiten dieser Rassen in mehr oder minder starkem Masse. Diese Eigentümlichkeiten führen denn auch zu auffälliger Verschiedenartigkeit im Vergleich mit dem pannonischen Ackerbauer.

Bei den Dinariern muss vor allem ihr bemusst vornehmes Wesen betont werden. Auch die Tracht zeigt eine ruhig-harmonische Übereinstimmung und Geordnetheit der Farben und Ornamente. Allgemein ist das Tragen kriegerischer Elemente, besonders kostbarer Waffen, überwiegend orientalischer Herkunft bemerkbar.

Die pannonische Bauertracht weist keine kriegerischen Elemente auf, doch ist bei ihr das stark entwickelte Sinnenleben unterstrichen. So ist dort das erotische Element in der Frauentracht augenfällig, während im dinarischen Gebiet davon nichts zu merken ist. Ausgesprochene Androkratie gibt dem dinarischen Wesen ein exklusiv männliches Gepräge: Mut, Ehrgefühl, Freiheitsliebe, Stolz, aber auch Streitlust und Hang zu Gewalttätigkeit.

III. Kulturethnologisch und anthropologisch am wenigsten ausschlaggebend für die rassische Zusammensetzung des Kroatentums ist das Adriagebiet mit seinem mediterranen Rassentyp, der allmählich immer mehr auf die von ihm noch heute bewohnte schmale Küstenzone, und zwar vorwiegend auf die städtischen Siedlungen, zurückgedrängt wurde. Die Bevölkerung des kroatischen dalmatinischen Küstenlandes hat sich im Laufe der Jahrhunderte durch dauernden Bevölkerungszustrom aus dem dinarischen Hinterland aufgefrischt und diese dauernden Einbrüche dinarischer Elemente haben den alten latinoromanischen Kulturstil verdrängt, sowie auch den mittelländischen Rassentyp aus dem Lebenskreislauf nahezu ausgeschaltet. Der mittelländische Kulturkreis hinterliess Spuren namentlich im Schnitt der Frauentracht, die gleichzeitig heiter, reichverziert und farbenfreudig wirkt. Im Süden der Adriazone ist ein starker Einfluss des Orients auf die Männertracht wahrzunehmen, der wahrscheinlich auf den Einfluss der früheren Handelsverbindungen mit der Levante zurückzuführen ist.

Es darf nicht vergessen werden, dass die Tracht eine mittlere Lage zwischen materiellen und geistigen Kulturgütern einnimmt, dass sie ein Erzeugnis der Technik und Wirtschaft ist, die praktischen Belangen und den auf Schutz gerichteten Zielen des Menschen dient, dass sie aber andererseits symbolische Werte einschliesst, die der geistigen Sphäre der Kunst, der Religion und des sozialen Lebens entspringen. Je nachdem der eine oder der andere dieser Faktoren in der Gestaltung einer Tracht überwiegt, gewinnen auch die von ihr angenommenen Formen ein ihr entsprechendes Abbild. Der stärkste Antrieb zu reicher Kleidung und Schmuck steht mit den archaischen Schichten der menschlichen Gesittung in Zusammenhang, womit aber nicht gesagt werden soll, dass symbolische Elemente nicht auch auf spätere Generationen weiter übertragen werden. Darum sehen wir die kroatische Bauertracht immer noch als ein Dokument der Kulturentwicklung des Grossteils des kroatischen Volkes an.

O ŽGANJEKUHI V BREZNICI POD LUBNIKOM

Lovrenc Sušnik

Žganjekuha je pri nas precej razširjena, vendar pa še nimamo o njej nadrobnih opisov. Tako pravi R. Ložar v NS (Narodopisje Slovencev) I, Lj. 1944, 186: »Izrazov za posamezna opravila in priprave še nimamo zbranih.« Za Prekmurje jih je medtem nabral V. Novak.¹ — Morda je to vsaj deloma v zvezi z mislijo na škodljivost alkoholnih pijač oziroma razširjenost žganjepitja pri nas, saj je n. pr. značilno, da A. Mrkun, ki razna poglavja iz etnografije zelo obširno pretresa, kot borec proti alkoholizmu te točke tako rekoč ne omenja.²

Jasno pa je, da z opisom žganjekuhe borba proti alkoholizmu ne bo nič na škodi niti se ne bo zaradi tega pijančevanje bolj razširilo.

Zato priobčujem v naslednjem nekaj podatkov o njej iz svojega domačega kraja Breznice pod Lubnikom blizu Škofje Loke,³ ki veljajo podobno še za širši okoliš loških hribov, v več pogledih pa za Gorenjsko nasploh.⁴

Poleg mošta (sadjevca, tepkovca idr.), ki rabi le bolj za ugasitev žeje poleti, sicer pa ni posebno v čislih, ker ne daje »moči«, je žganje v tem kraju edina doma pridelana opojna pijača, zakaj trta tod dandanes ne uspeva; imajo jo le tu pa tam bolj zaradi lepšega ob prisojnih zidovih poslopij... Da je bilo to nekaj vsaj bliže ravnini drugače, pričajo še

¹ V. Novak, Ljudska prehrana v Prekmurju. Etnografska študija. Ljubljana 1947, 106—109.

² A. Mrkun, Etnografija velikolaškega okraja. 1. zv. Kmetijstvo. Lj. 1943. Tu (s. 47) pravi le: »Velika nesreča je, da mnogi sadje porabijo za kuhanje žganja, ki ga potem neizmerno popijo.« Podobno se izraža v Et (Etnologu) VII (1954), 55 v razpravi Narodopisno blago iz Dobrépoljske doline: »Iz sadja, posebno iz hrušk, skuhajo tudi veliko žganja, zlasti sedaj ko je žganjekuha prosta trošarine. Žganje ne hasne nič. Cukajo ga, dokler ga je kaj. Tako je dana prilika, da se ga polagoma privadijo. — Veliko bolj pametno je, da sadje suše. Krljji in suhe hruške so skuhane izvrstna hrana in s hruševo vodo se žeja prijetno ugasi.«

³ Opis sloni poleg lastnih opažanj na podatkih, ki so mi z njimi postregli domačini, posebno Pavle in Rozalka Križnar, Janez Košir, Francé Dolinar idr., za kar se jim topla zahvaljujem.

⁴ Na etnografski razstavi v Ljubljani 6. julija 1953 je bilo nekaj slik iz Pristavlje vasi, Petrušne vasi idr. (Št. Vid pri Stični), ki kažejo, da se tudi ondi kuha žganje (na prostem) podobno kot v loških hribih.

krajevna imena kot Vincarji ali Za brajdo pri Škofji Loki. — Če so delali kje doma iz soka borovnic in sladkorja pa kisline (vinskega kamna) tudi nekakšno umetno vino, je bila to le redka izjema. Pač pa se je zadnja leta pojavilo in kar udomačilo v tej okolici domače pivo, ki sicer po kakovosti ne dosega tovarniškega, je pa kar dobro pitno.⁵

Pripomnim naj še, da mnogo sadja, zlasti boljše vrste, shranijo za zimo, skuhajo za razne jedi, kot so jabolčnik (*jápčnk*), čežana idr., pa tudi posuše v sušilnicah, saj je n. pr. krhljeva ali hruševa voda imenitna pijača za ublažitev žeje.

I. Nazivi za vrste žganja

Žganje (*žyàine*) se pripravi lahko iz raznih vrst sadja in drobnih sadežev ter se po tem bolj ali manj loči po duhu in okusu. Najbolj običajen je *sádjuc* iz jabolk ali hrušk (*yrúšuc*)⁶ pa *čěšnuc* iz češenj in *čěšpuc* iz češp (češpelj); izraz *slívuka* je tudi znan, a manj navaden. Zelo čislana sta tudi *brínuc*⁷ iz brinovih jagod in *jáyaduc* iz črnih jagod ali borovnic (*borouničar*), a sta dandanes že redkejša. Še redkejši so postali *bězyuc* iz bezgovih jagod, *robíduc* iz robidnic in pa *žebátuc* ali *žebátučar* (nalika na borovničar) iz hebatovih jagod. Ponekod so včasih, kot sem slišal praviti, kuhali tudi *brěskuc* iz breskev in nekateri tudi *fiyuc* — pač le iz kupljenih fig (smokev). *Tropínuc* iz vinskih tropin (drož) je tu sicer znan, a kot v nevinorodnem kraju ni v navadi.

Dve posebnosti sta *pelínuc* — s primesjo pelina in redkejše nasprotje temu *medén žyàine*⁸ — največkrat kot posladek pri kakem čebelarju — s primesjo medu. (Starodavna *medíca* pa je pozabljena.) A pri tem pride v poštev lahko že *navády žyàine*, ki se pripravlja iz *špíreta* in vode, posebno če ni bilo ali ne dovolj domačega pridelka, da so ga

⁵ Pripravljala se takole: Na 10 l vode se doda 13 dkg ječmena, 7 dkg zmlatega »Kneippa«, 15 dkg kuhane turščice, 10 dkg sladkorja, 2 dkg hmelja (iz lekarne) in 2 dkg kvasa (nekateri ne dajejo ječmena ali poskušajo še druge spremembe glede na okus). Vse to se da kuhati in naj vre 2 uri. Ko se ohladi, se precedi in nalije v steklenice — pa se lahko koj pije. Navadno tega piva kmalu zmanjka; nato je treba pripraviti novega. — Stare besede *ól* za pivo, ki še živi v narečni obliki ponekod, n. pr. v Rožu na Koroškem (gl. Pleč. s. v. pa Fr. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika I, Lj. 1936, 119 idr.), tu nisem slišal.

⁶ Pripona *-ovec, -evac* da v tem govoru *-uc*.

⁷ Brinovec omenja mimogrede že Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, 1689, III, 354: »... gleichwie aus den Wacholderbeeren viel Brandweins und Oels gedestillirt und diß letzte in fremde Länder vertragen wird, denn deß Wacholder-Brandweins findt man anderswo gnug bey den Brandweinbrennèrn«, več pa govori o tem, kako so na Kranjskem pripravljali posebno pijačo iz brinovih jagod in vode (pribl. vsakega pol), ki so jo pustili 2 do 3 tedne stati in jo potem lahko 6 do 7 mesecev odtakali ter spet svežo vodo dolivali.

⁸ Strdeno žganje (*strdénā žyáine*) navaja (za terice) tudi J. Šašel in F. Ramovš, Narodno blago iz Roža, Maribor 1936 (AZN II), 95; sicer se tu omenja *žyáine* za dopoldansko malico pri težkem delu (80) in »malísa pa vúštaq se v žyáine namáqa« (91).

dajali za malico poslom ali delavcem. Žganju, posebej še takemu umetno narejenemu, se pravi tudi *šnòpc*.⁹

Od naštetih imen so splošno znana *brinovec*,¹⁰ *češnjavec*, *sadjevec*, *slivovka*, *tropinovec*, kot kaže pogled v Pleteršnikov slovar (gl. Plet., s. v., oziroma s. črešnjavec, brinjevec); tudi *breskovec* je po njem znan v tem pomenu še drugod (Cig.). *Slivovka* je po njem doma predvsem na Dolenjskem in jvzh. Štajerskem, *sadjevec* v tem pomenu pa na Gorenjskem (drugod je le mošt iz sadja). *Hrušavec* je pri Plet. samo mošt ali jed iz hrušk, *češpljavec* le češpljeva mezga ali češpljev vrt, *bezgovec* le bezgov grm in *figovec* le figovo drevo. Za žganje iz borovnic navaja Plet. izraz *borovničevac* (Cig., Kr.) — tudi A. Kump in Fr. Verbič (gl. zadaj op. 16 in 22) imata ta izraz —, medtem ko mu je *borovničar* nabiralec ali prodajalec borovnic. *Pelinovec* enači z »der Wermuttrank, der Wermutwein«. — Izrazov *hebatovec* ali kake druge tvorbe od hebata ali habata (neke vrste nizkega, smrdljivega bezga) pa *jagodovec* in *robidovec* Plet. za žganje nima, pač pa je zabeležen *jagodovec* (žganje iz jagod) v SP (Slovenskem pravopisu 1950). Potemtakem je precej teh vrst žganja in nazivov zanje omejenih na manjše ozemlje ali pa sodijo že bolj v preteklost.¹¹

Zvedel sem še, da poskušajo tu in tam kuhati žganje tudi iz jagod jerebrike, ki pa ni kaj prida — tudi izraza *jerebikovec*, kot bi ga pričakovali zanj, nisem čul. *Višnjevca*, ki ga omenja Plet. (Cig., Dol.), tu ne kuhajo, ker ni dovolj višenj. Prav tako tod ni sledu o pripravljanju žganja iz divjih češenj, malin, kosmulj, jagod murve itd., ki je znano v raznih drugih deželah. Tudi Plet. nima izrazov za takšne vrste žganja.¹²

⁹ Iz nem. *Schnaps* z uporabo slov. pripone *-(ə)c*, prim. *čèpc*, *γòpc*, *slèpc* (analogija); prim. še obratno *skòpec* > *Schòps*.

¹⁰ V Spodnjem Rožu na Koroškem pa pravijo brinjevcu *smólovec* (smolje = brinje), gl. dr. J. Šašel, PV XXX (1950), 285, op. 16. Iz Ziljske doline je zabeležen zanj naziv *smrlinovec* (Plet. s. v.).

¹¹ R. Ložar, l. c., 186, navaja kot *žganice* slivovec, hrušavec, brinjevec, tropinovec; na str. 206 pa omenja poleg tega še žganje iz borovnic. Prim. zadevne izraze pri V. Novaku, l. c., 106 ss. (*žganica*, *pàlinka*, *tropinščica*, *slivoica*, *črešnjava*). Žganje iz borovnic pa iz tropin in brinja ter raznega sadja navaja tudi A. Melik, Slovenija I/2, Lj. 1956, 491, ibid., 416 pa slivovko, hrušavec in sadjevec.

¹² Fr. Marešič, DS VIII (1895), 384 prinaša iz Lipoglava *brènkovec*, »žganje izkuhano iz makovničnih jagod«. — E. Meyerhofer-C. Pirquet, Lexikon der Ernährungskunde, Wien 1926, 115—117 pa ima zabeleženih še več drugih rastlin, ki se njih plodovi uporabljajo za pripravo ali prirejanje žganja (encijan, koprce, rožmarin idr.), zlasti še razne vrste žita (žitno žganje — Kornbranntwein), prim. Plet. s. žgati: iz žita i palinko žgejo, ogr.-Valj. (Rad) in polj. žytniówka- ter krompir (posebno za industrijsko izdelavo špirita).

II. Priprave in kuha

Žganje je destilat raznih skvašenih rastlinskih sokov (15—40° alkohola).¹³ Da ga pridobimo, je potrebno dosti dela in več različnih priprav za prireditev drozge iz sadja in nato še kuhanje samo. Pravzaprav bi po besedah žganje, žganica, palinka pričakovali, da ga bomo žgali ali palili, vendar ga pri nas le *kuhamo* (v Prekmurju n. pr. ga res *žgejo*, prim. V. Novak, l. c., 107 s., v Beli krajini pa tudi *palijo*, gl. Plet. s. žganje). Kdaj in zakaj je prevladal ta pojem, bi bilo zanimivo dognati.

Sadje, ki je namenjeno za kuhanje žganja — biti mora popolnoma zrelo in zdravo, nagnito ni za to rabo — je treba najprej zdrobiti ali zmečkati in potem okisati. Svoj čas so ga zato sekali s *sekáli* in stolkli s *tolkáči* v raznih posodah (n. pr. škafih) ali tudi v koritu — zdaj ga že zrežejo v *reporézenci* — ali pa so ga tudi stiskali v *préšah* (stiskalnicah) za mošt. Če je sadje boljše vrste, iztisnejo dandanes navadno najprej mošt (n. pr. iz tepk). Namesto starinskih domačih stiskalnic imajo zdaj večidel že tovarniške, ki napravijo lepe *koláče* ali *kòške*¹⁴ (okrogle gmote). Stolčeno sadje ali pa stisnjeno zmečkanino denejo nato v *kàd*, da se *γodí* kakih 10 dni (poleti en teden, kasneje ob hladu ali v mrazu tudi 2—4 tedne; hebatove jagode, ki so prav izdatne, le 4 dni), dokler dobro ne prevre in je vse *γòdno* za kuho. *Γòšo* (t. j. goščo, drozgo, žonto ipd.) v kadeh je treba primerno zalivati z vodo in večkrat z *dróγom* premešati (nekdaj so mešali tudi kar z grebljico ali rovnico).¹⁵ — Pri drobnih vrstah sadja in drugih sadežih stiskanje ni potrebno; zadostuje le godenje ali kisanje. Če hočejo dobiti boljši pridelek, zdrobe (stolčejo) ali zmeljejo pri češnjah in češpljah tudi koščice (*pěčke*).

V kadi drozga ob kvašenju *vrè* ali kipi: pri tem vrenju povzročajo kvasne glivice (kvasovke) prehod sadnega sladkorja v alkohol, ogljikov dvokis pa uhaja v zrak.¹⁶

Nato sledi kuhanje (*kúχaine*), ki ga opravi v našem kraju vsaka hiša, kjer to delajo, posebej, sama zase, skladno z večidel samotno lego kmetij; posebnih stavb, žganjarn, kot so v Prekmurju, torej tu ni (tudi v strnjelih naseljih ne).

Najvažnejša priprava za kuhanje žganja je poseben bakren, večji ali manjši kotel (*kòtu*) — srednje velik drži ca. 40 l — ki se pokrije s *kápo*, iz katere držita dve *ceví* (vse iz bakra). Kotel, ki ima ob straneh *ročája*,

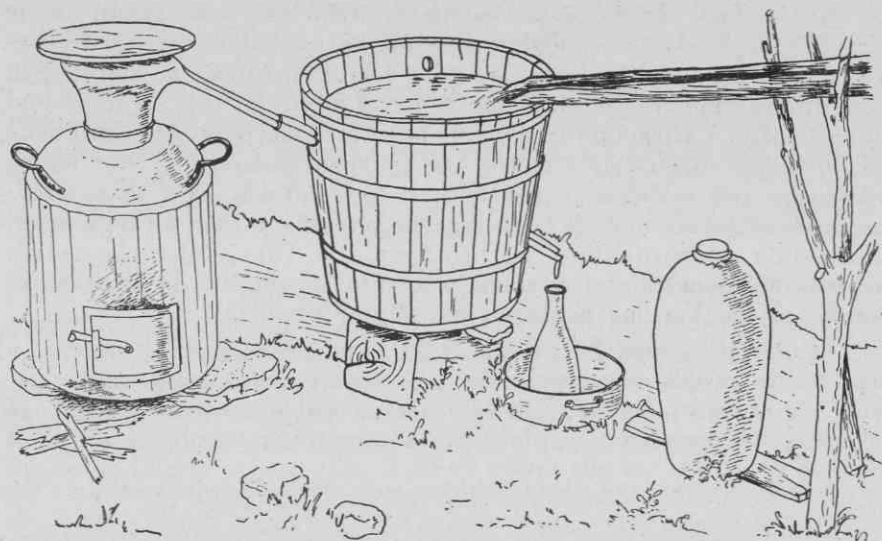
¹³ Gl. I. Zobec, Kemija z mineralogijo za nižje razrede srednjih šol, Lj. 1938, 111.

¹⁴ Gl. Plet., s. v.

¹⁵ Spričo drugega nujnega dela jeseni rado primanjkuje časa za kuhanje. Zato zdaj ponekod brozgo v kadeh stlačijo (brez zalivanja z vodo), jo pokrijejo in obtežé — torej nekakšno siliranje. Tako počaka, da se lahko kuha kadar koli pozimi, ko je za to več časa.

¹⁶ Gl. I. Zobec, l. c., 109 ss., Vl. Žitko, Kemija za višje razrede srednjih šol, Lj. 1938, 128, in A. Kump, Blagoznanstvo za pouk o obrti in industriji v III. razredu obrtno-industrijskih šol, Lj. 1959, 85 s.

se vstavi v pečnico v kuhinji ali še rajši v kakem drugem za to prirejenem prostoru (*žgáinarci*) ali pa sicer kje nad ogenj, lahko tudi zunaj na prostem, najbolje ob kakem studencu ali potoku; v tem primeru je pečnica le improvizirana (zasilna). Nedaleč od kotla v pečnici se mora postaviti *čebbar*, napolnjen z vodo, ki naj se z dotokom iz vodovodne pipe ali po žlebu in odtokom ali odvodom po cevi skozi luknjo pod robom čebra stalno obnavlja. Skozi vodo v čebbru gresta potem — kot podaljšek kapinih — dve cevi poševno navzdol, da se skoz nji odteka ob vodi ohla-

Kuhanje žganja na prostem v Breznici pod Lubnikom

jena para izpod kape na kotlu. Stik kapinega robu s kotlom se, če treba, pri drugi kuhi zamaže z ilovico ali apnom. Obe cevi, ki vodita skozi čeber, je treba pri stikališčih s cevmi iz kape previti z mokro cunjjo, da ne propuščata. Na koncu se v obe cevi vložita vrvc in povijeta skupaj, da odteka le en curek v podstavljeno steklenico.¹⁷ (Gl. sl. na str. 171.)

Brž ko so namreč pod kotlom primerno zakurili, začne izhlapevati iz gošče, ki so jo stresli vanj, z vodno paro vred alkohol; ta se v ceveh ob vodi z manjšo temperaturo zgoščuje v kapljice in se nato zbira v tekočem stanju v curek ter odteka iz cevi v posodo. Je to iz kemije znani proces destilacije ali prekapanja. Izmenjavanje vode v čebbru je potrebno zato, da se od cevi preveč ne segreje. Prav tako je treba dobro paziti, da

¹⁷ Pisatelj Fr. Bevč popisuje v povesti *Tuja kri*, Lj. 1954, 66 ss., v razvoju drugega dogajanja tudi kuhanje žganja. Potek dela je v njegovih krajih približno isti; tamkajšnji izrazi *luža* = gošča (»čebber luže«), *žekno* (»v žeknu je tlela žerjavica«) in *hram* pa pri nas niso v navadi.

bo ogenj vedno enakomeren. Če premočno gori, rado *kozlá*, t. j. začne iz cevi preveč (motno) teči, s čimer se proizvod skvari — pa je treba tisto znova kuhati. To se največkrat pripeti ponoči, če kuhar, utrujen kot je, malce zadremlje (kuha se namreč navadno nepretrgoma, dokler je kaj zaloge, tudi ponoči). Ko je vsa snov v kotlu dovolj prekuhana, vzdigne kuhar kotel iz pečnice (navadno še kdo pomaga), sname kapo in vso vsebino iztrese, kotel pa izpere in ga znova napolni ter spet kuha; to se ponavlja, dokler je kaj drozge.

Ko je tako vsa gošča pokuhana, je treba vse prvo žganje, to je *síraχko*¹⁸ ali *béuko*¹⁹ — podobno kot pravkar povedano — vnovič prekuhati; ker je te veliko manj, gre zdaj delo dosti hitreje od rok. Uspeh tega drugega kuhanja je v začetku (v prvih kozarcih) *cvét*, ki je prehud in ga izločijo v zdravilne namene, nato pa priteka normalno žganje; *ta zádnu* se pa vlije nazaj v sirotko za vnovično kuhanje. — Nakuha se žganja pri tem različno — pač po vrsti in kakovosti sadja ali sadežev: pri gošči od jabolk n. p. da srednje velik kotel do en liter, od tepk nekaj nad en liter, od češenj okrog dva litra žganja. — Tukaj kuhajo po navadi le dvakrat, ponekod pa prekuhajo žganje še enkrat, da dobe zares »hudo« pijačo, ker ima primerno več stopinj alkohola.

Vendar je žganje, ki ima 21 do 25 *gránov*²⁰ (= gradov, stopinj; v centigradih seveda sorazmerno več), že dovolj močno za navadne potrebe. Za izmero jakosti žganja rabi namreč tod še *váya za žyàine*.²¹ Je to areometru (gostomeru za določanje koncentracije raztopin) ali alko-

¹⁸ Prim. Fr. Ramovž, *Historična gramatika slovenskega jezika* II, Lj. 1924, 217 s.

¹⁹ Gl. Fr. Marešič, l. c., 224: »*belka* ... prvo žganje, ki se izkuha iz lange, imenuje se tako, ker je belo. Belke dá jeden kotel silo malo, in ne za rabo. Za belko priteče iz kotla cvet; cvet je čist ... Rabijo ga za mazanje proti trganju. Za cvetom šele priteče žganje, ki je za pijačo. Lipoglav.« — Prim. še: *belina* v Goriči vasi pri Ribnici, *bevka* v Horjulu, *bivka* (brinov cvet) v Kremeniku v Poljanski dolini pri V. Möderndorferju, Verovanja, uvere in običaji Slovencev V, Celje 1946, 185 in 191. Tudi pri Plet. je *belína* prvo žganje, der Lutter (V.- Cig., Gor.), isto *bélka* (Gor.), pri *cvétu* pa ima posebej še *beli* in *zeleni cvét* (gl. s. v.). — Fr. Erjavec je zapisal iz Vipavske doline za prvo žganje, ki je navadno motno in se zatorej vlije v kotel nazaj, tudi lep naziv *dímeč* (LMS za leto 1879, 136), ki je po Plet. znan tudi v Beli krajini. Za Prekmurje je zabeležil V. Novak, l. c., 108, v tem pomenu *plaviš*. Nekam v to vrsto nazivov sodi tudi *prunt* (pač iz srvn. *brün* [= braun] z anorganskim -t; prim. Plet. s. *prün*), ki ga omenja Ignac Koprivec. Kmetje včeraj in danes. Narodopisne črtice iz Slovenskih goric. Lj. 1959, 274: »Ko obesijo v pečno odprtino nadevan kotel tropin, se pocedi iz cevi curek žganjice, ki jo je treba spraviti v posebno posodo, zakaj to je prunt, za mazanje križa pri prehladu. Šele za pruntom priteče pitna žganjica.« — Kot vidimo, so pri takšnih nazivih odtenki v pomenu, ki so pač v zvezi tudi z različnimi načini kuhe.

²⁰ Ob nenatančno dojeti tujki *Grad* je v izgovorjavi zobnik *d* zamenjal zobni nosnik *n*. — Drugače je *gran* drobna lekarniška utež (0,06 g) — iz lat. *granum* (= zrnce).

²¹ Prim. nem. *Branntweinmaage*.

holometru²² (za določanje odstotkov alkohola v alkoholni pijači) podobna priprava v obliki steklene cevke, ki je opremljena s stopinjsko lestvico s 40 oziroma 47° (torej ne s 100°, kot je n. pr. v rabi za gradiranje špirta in se ponekod zdaj uporablja tudi že za žganje), postavljeno na osnovi specifične teže ali pa prostornine — lahko tudi z dvema lestvicama hkrati; blizu spodnjega konca je cevka kroglasto izbočena in na dnu primerno obtežena s svinčenimi zrcni, da stoji v tekočini pokonci.

Kadar je dobra sadna letina ali dovolj drobnih sadežev, je treba precej posode, da se žganje lahko primerno spravi. Tedaj pridejo na vrsto razen navadnih steklenic še večje kroglaste *búče* (*balóni*) ali začasno celo sodčki.²³

Kakor je iz vsega tega razvidno, kuhanje žganja ni tako lahka in preprosta stvar ter je treba že nekaj vaje in precej pazljivosti, da se vse dobro izteče. Zato pa pristno kapljico tudi zelo cenijo in radi slišijo, če jim jo pohvališ.

III. Pomen in uporaba žganja

V teh krajih, kjer ni pri roki drugih alkoholnih pijač — razen v gostilni ali iz trgovine — ima pristno domače žganje večji pomen in svojo posebno ceno, saj se čuti potreba po njem ob raznih prilikah. In marsikom bo morda še znana trda borba kmetov za prosto žganjekuho, ki je igrala svojo vlogo celo v političnih bojih. Razni zakonski predpisi, ki so jo tako ali drugače omejevali, so jim delali zelo hudo kri. Dejali bi, da jim je bila to skoraj srčna zadeva, nekak izreden luksuz, ki so si ga kdaj pa kdaj mogli privoščiti ob svojem težavnem življenju. Nič jim ni bilo bolj zoprno, kakor tisti nekdanji »dacarji« ali »financarji«, ki so hodili pečatit kotle ali so stikali po hišah in okoli njih, če morebiti le kje kuhajo brez prijave ali po odjavi. Zdel se je sam sebi hudo prizadet, kogar so res zasačili pri skrivnem kuhanju, in nič se mu ni zdelo bolj imenitno, kakor če se mu je le kako posrečilo, da je nadležneža speljal na napačno sled ali se ga domiselno otresel — in več takih zabavnih zgodb slišite lahko še zdaj iz ust starejših ljudi. — Navajanje teh predpisov in njih sprememb pa ne sodi več sem. Pripomnim naj le, da je zdaj razen takse za kotel in eventualno prometnega davka ob prodaji žganja dovoljeno davščin prosto kuhanje žganja v določenih količinah, odmerjenih po številu družinskih članov.

Domače žganje se lahko porabi za razne namene in če ne varčujete z njim, bo kmalu po njem. Nekdaj, ko je imelo manjšo ceno, so ga brez pomislekov potrošili več, postavim, v družbi ob nedeljah in praznikih,

²² Prim. M. Adlešič in O. Sajovic, Fizika za sedmi in osmi razred srednjih šol in višje strokovne šole, Lj. 1959, 82 s., pa Fr. Verbič, Blagoznanstvo za dvorazredne trgovske šole, Del I, Lj. 1922, 71, s sliko gostomera, in Del II, 76, s sliko alkoholometra za špirit.

²³ Fr. Bevk, l. c., 67, omenja še *prstene krugle*. Tovrstni starinski visoki vrči se dobe pri nas že redko (na podstrešjih).

ko so prihajali znanci ali sosedje v vas. Dandanes pa ga trošijo le bolj po malem (če ni nuje, ga včasih raje kar zatajé), tako če imajo pri hiši najete delavce, za *recnije* v boleznih (z notranjo ali zunanjo uporabo), denimo: ob prehladu, zobobolu, kačjem piku, rani, bolečinah v križu itd., in še ob drugih posebnih prilikah, kot ob semnjih, svatbah ali ko pridejo iz okolice kropit mrliča ipd., največkrat pa, da postrežejo gostu (zraven običajnega kruha, da laže »prigrizne«). Tako tod tudi ni več slišati o raznih nezgodah in fantovskih pretepih, kot se je včasih kdaj, ko se je mladina ob preobilni meri žganja preveč razgrela.

In končno ne smemo pozabiti dobička pri prodajanju žganja. Odkar je začelo postajati dražje in dražje, ga je bilo čedalje lažje s pridom vnovčiti. Že prej so ga ponekod tudi prodajali, redko domačinom, pač pa, če je prišel kdo iz mesta (kak *městec*), ki mu je bilo veliko do te pijače. Nekaj let sem pa ga marsikje zaradi njegove visoke cene, zlasti če jim primanjkuje denarja, prodajajo tudi sami v gostilne idr., in pomeni tako lahko tudi domače žganje, če ga kaj več pridelajo, dobrodošel dodatni vir dohodkov.

IV. Za sklep

Podatki o žganjekuhi, ki smo jih nanizali zgoraj, nam dajejo vpogled v **sedanji nje način v enem kraju** — in samo to je bil v bistvu naš namen — a nam seveda ne dovoljujejo kakih širših zaključkov glede celotnega predmeta: so le izhodišče za nadaljnje raziskavanje predmeta v vsej njegovi krajevni in časovni obsežnosti.

Iz priložnostnih pripomb je bilo razvidno, da je žganjekuha bolj ali manj v navadi pač v vseh krajih Slovenije; v kakšnih okoliščinah in v kaki meri, bo treba za posamezne kraje šele nadrobno ugotoviti, kot je na priliko storil za Prekmurje V. Novak (gl. op. 1). Bistvo bo verjetno povsod precej isto, ker je vezano na isti tehnološki postopek, vendar bo v nadrobnostih gotovo dokaj razlik, tako glede vrst sadja in sadežev, ki jih tu ali tam uporabljajo v ta namen, kakor tudi glede priprav, ki jih za to imajo, ali pa v tem, kolikokrat kuhajo in kako proizvod ob koncu in v raznih fazah kuhanja imenujejo — kot smo nekaj takih nazivov že zgoraj omenili (gl. n. pr. op. 19). — Podobno bo s krajem ali prostorom za kuho, kar tudi v enem kraju ni vedno nekaj stalnega. Tako v Breznici n. pr. večinoma ne kuhajo več zunaj in zdaj tudi le redki še v kuhinji — mesto s pečnico v njej je lahko z večjim pridom prevzel štedilnik — ampak raje v kakem drugem notranjem prostoru, ker so si oskrbeli tu kmetje pred nekaj desetletji z uporabo svinčenih cevi domače vodovode iz bližnjih in, tudi oddaljenejših studencev, tako da imajo zdaj tekočo vodo v hiši ali ob njej, v hlevu itd. Nekdaj so morali donašati vodo domov iz potokov, studencev, vodnjakov ali bečev, in so zato postavljali priprave za žganjekuho raje kar ob njih. Še zdaj store to včasih poleti, ako ob dolgotrajni suši napeljava ne daje več zadosti vode. Vendar je to bolj zamudno in naporno, ker je treba včasih precej daleč prenašati

ali prevažati goščo idr. Izhod iz takšne nevsečnosti je zdaj nekaterim »siliranje« gošče, ki omogoča kuhanje doma kadar koli, tudi pozimi.

Da se spreminja s časom še marsikaj drugega, je naravno in samo ob sebi umevno. Že iz našega pregleda smo mogli razbrati, da so svoj čas nabirali več vrst drobnih sadežev za kuhanje žganja, medtem ko se danes omejujejo bolj na samo sadje — bodisi, ker je teh sadežev zaradi zaraščanja nekdanjega sveta za pašo z gozdovi zdaj manj bodisi, ker primanjkuje časa in ljudi za njih nabiranje; že prej so se s tem poslom ukvarjali menda največ kočarski ljudje.

Prav tako pa se modernizirajo neke priprave za to delo — razen osnovnih seveda. Kotle in cevi pa vage za žganje so morali že tako zmeraj kupovati, ostalo pa so še nedavno vse izdelovali sami doma, saj je bil dober kmečki gospodar tod še pred kakim polstoletjem marsikje za domače potrebe tkalec, tesar, kolar, mizar, zidar, kovač, klavec itd. obenem in imel doma tudi za to potrebne naprave in orodje. To samosvoje neodvisno gospodarstvo se naravno ni moglo obdržati in zato ni čudno, da tudi v našem primeru srečujemo namesto nekdanjih doma izdelanih priprav take iz tovarn, kot reporeznice in stiskalnice, s katerimi je drobljenje in stiskanje sadja hitreje in bolje opravljeno. Vse to je v skladu s splošnim napredkom, ki ga že na zunaj kažejo tudi v teh hribih prezidane hiše, novi ali sodobno preurejeni hlevi in druga gospodarska poslopja. Tudi stanovanjska oprema in prehrana sledita čedalje bolj meščanski...

Ali naj iz tega zaključimo, da bo še žganjekuha sama počasi prenehala? Ne bi rekli, saj se tudi meščanstvo žganja ne brani in sega rajši po domačem kakor po tovarniškem. Res postrežejo gostu včasih tudi na kmetih že s čajem, vendar s poudarkom, da dodatek žganja ne bo škodoval — podobno kot v mestu. Zato skorajšnjega konca žganjekuhe pri nas pač ni pričakovati.

Kdor se bo pečal z vprašanjem žganjekuhe in vsem, kar je z njo v zvezi, v širokem obsegu, bo imel pred seboj zelo obširno in zapleteno problematiko, ker zadeva to kaj mnogovrstna področja. Naj omenim posebej le psihološki moment, t. j. kako vse to odseva v duševnosti ljudi v zadevnih predelih, saj tudi vino po svoje vpliva na prebivalstvo vinorodnih krajev — ali pa, kakšno mesto zavzema žganje v ljudski medicini v posameznih krajih: tudi takšna in podobna vprašanja bi bila vredna nadrobne in pregledne obravnave z narodopisnih vidikov.

Celotni prikaz problema se bo moral ukvarjati slednjič tudi z začetkom in razvojem naše žganjekuhe. Od kod in kdaj je prišla k nam? — Navrzimo še glede tega nekaj bežnih opazk.

Začetki pridobivanja alkohola so povezani z alkimijo in segajo daleč nazaj v srednji vek; v samostanih so ga destilirali iz vina, a le za zdravilo. Že v 14. stoletju je prišel kot tržno blago iz Italije čez Alpe in v 15. stoletju je bila njega uporaba v Nemčiji že splošno znana. A bolj razširilo se je žganje šele, ko so ga v 16. stoletju začeli kuhati iz žit, in ta panoga je ostala v severnih deželah edina v rabi kot mala obrt do

konca 18. stoletja. Pripravljanje žganja iz krompirja se omenja sicer že leta 1682 in prva taka žganjarna je nastala baje že leta 1750, a močno razširilo se je šele sredi prve polovice 19. stoletja, ko je prišlo iz mest tudi v agrarno industrijo, zlasti na vzhodu Evrope. Kuhanje žganja iz sadja je bilo omejeno prvotno na male mestne obrate in je bilo v Nemčiji v navadi v jugozahodnih pokrajinah.²⁴ Od tam do nas ni tako daleč...

Kdaj pa se je razvila žganjekuha pri nas, se bo dalo natančneje dognati šele po nadrobnem študiju raznovrstnih pisanih in tiskanih virov, zakaj to vprašanje posega direktno ali indirektno na zelo različna področja hkrati (obrtno, industrijsko, kmetijsko, finančno, pravno, zdravstveno, vzgojno itd.), da splošnih migljajev, ki jih utegne dobiti raziskovalec v slovarjih, potopisih, časnikih itd., niti ne omenjam.

Ljudska tradicija v Breznici ve povedati le, da so kuhali ondi žganje, odkar najstarejši ljudje pomnijo. Vendar na Gorenjskem ta reč menda ne bo segala hudo daleč nazaj, če smemo verjeti raznim tujim potopiscem iz začetka 19. stoletja, ki trdijo, da se tod ljudstvo odlikuje po zmernosti oziroma da le redko pije žganje.²⁵

S tem bi se skladalo, da v urbarjih in registih za loško ozemlje, kar jih je objavil Fr. Kos (do leta 1793), nisem našel nobene omembe žganja, čeprav se v njih večkrat govori o vinu, o pivu, o krčmarini in celo o tem, da se mladeniči v Stražišču in Bitnem posebno ob nedeljah in praznikih radi opijanijo (za leto 1619).²⁶

Ker me je zamikalo, sem pregledal še, ali vsebujejo morda nekateri objavljeni inventarji iz 18. stoletja kaj zadevnega gradiva, a brez uspeha, ker je nekaj tam navedenih kotlov služilo v druge namene.²⁷

Podoba je torej, da žganjekuha takrat pri nas še ni bila kdo ve kako razširjena, čeprav seveda iz teh sporadičnih zapisov ne gre delati kakih določnih zaključkov. Ali se je morda omejevala sprva le bolj na brinovec ipd., ki ga omenja že Valvasor (1689) (gl. op. 7)?

Nasprotno pa je v Malovi Zgodovini slovenskega naroda ob opisu dobe 1813—1848 že precej govora o žganju in žganjekuhi. Dr. Lipič je n. pr. predlagal, »naj bi se naložile visoke naklade na žganje, ki bi ga ne smeli kuhati iz žita« (dr. Jos. Mal, l. c., 496). Ali pa: »Ol (doma varjeno pivo) je postajal redkejši gost. Pri povečanem zanimanju za sadjarstvo

²⁴ Prim. Der Große Brockhaus, Leipzig, 3. zv. (1929), 307, in 17. zv. (1934), 705 s.

²⁵ Prim. Dr. Jos. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928 ss., 181 s.

²⁶ Prim. Fr. Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, Lj. 1894 (o pivu za vojake n. pr. 306 s., o omenjenih mladeničih 66, 76 idr.).

²⁷ Prim. A. Baš, Hišna oprema svobodnikov na Kr. v 17. in 18. stoletju, SE VI—VII; Orodja na kmečkih gospodarstvih pod Mariborom v 18. stoletju, SE VIII. — V. Steska, Inventar na Kureščku iz leta 1757, Et X—XI. — R. Andrejka, Star kmečki inventar iz 18. stoletja, Et VII. — J. Mantuani v Carnioli N. V. I, oziroma v GMDS IV—VI A.

so naprešali vedno več sadjevca, nagnito in manjvredno sadje pa so prekuhavali v žganje. Po prestani lakoti in ob trajno dobrih letinah je vlada dovolila kuhati žganje tudi iz žita in krompirja. Na Krasu (n. pr. v idrijskem okraju) so obirali brinjeve jagode za kuhanje brinjevca« (540). V zvezi s splošno užitnino (leta 1829 je bil uveden namreč enoten užitninski davek) je govora tudi o užitnini, ki jo je bilo treba plačati od kuhe žganja, sprva šele pri prodaji, kasneje pa že ob kuhi (580).

Da je postala stvar z žganjem proti koncu prve polovice 19. stoletja tudi pri nas že akutna, razvidimo še iz gibanja proti pijančevanju, ki je v štiridesetih letih seglo iz Amerike preko Irske v Srednjo Evropo (T. Mathew, H. Zschokke idr.). Pri nas se je zavzel za širjenje treznosti zlasti A. M. Slomšek, ki je spoznal nevarnosti žganjepitja na Koroškem in deloma na Štajerskem, med drugim s pobudo in sodelovanjem pri knjigi Fel. Globočnika (za naše razmere prirejenem prevodu Zschokkejeve »Die Brannteweinpest«) »Čujte, čujte, kaj žganje dela!« (iz leta 1847). Tu izvemo, da se je žganje posebno močno razširilo »ene leta sèm« ter da so ga tudi pri nas žgali (sic!) iz krompirja. V knjigi beremo n. pr. sledeče (22): »Po Koroškim toljko žganja napravijo, de bi lahko z njim celo našo deželo zalili, ako bi ga Lahii ne pokupili. Poznam imenitnih žganjarjev, ki celo polje z korunam, ali po naše z krompirjam nasadijo; po tem pa iz tiga božiga dara po pol leta ino še dalej žganje žgejo, ino ga dan na dan po polovnjaki, celo po šertinjaki napravijo. Po vedri žganja po tem na polje delavcem dajo, de ga na mesti vode pijó ...«²⁸

V teh nekaj navedkih vzbuja našo pozornost — poleg pričevanj, da se je razširila žganjekuha pri nas v splošno vidnem obsegu v prvi polovici 19. stoletja — zlasti to, da je bilo pred dobrimi sto leti znano na Slovenskem tudi kuhanje žganja iz krompirja, ki se je sploh udomačil pri nas šele nekako ob koncu 18. stoletja (prim. J. Mal, l. c., 112); danes je to menda čisto stvar industrije (veležganjarn). Kot iz krompirja pa so Korošci takrat kuhali žganje tudi iz rži (gl. J. Mal, l. c., 492); verjetno je bilo to v navadi tudi ponekod drugod, če je celo vlada oboje dovolila. Kako se je ta panoga razvijala in kakšna je bila njena usoda na deželi pa kakšno vlogo je imela pri vsem tem dobičkaželjna trgovina ali rastoča industrija, bi mogla ugotoviti v nadrobnem šele posebna raziskava.

Sploh bi bilo zasledovanje vseh strani našega problema ter zbiranje vsakovrstnega zadevnega gradiva za vpogled v materialno kulturo in življenje ljudstva v preteklosti v mnogih pogledih zanimivo in bo vsakakor potrebno za celotni prikaz vseh strani žganjekuhe na Slovenskem.

²⁸ Prim. Dr. F. Ilešič, Anton Martin Slomšek v pokretu proti pijančevanju v ČZN XXVI (1931), 1—22, posebej 9. Tu (1 oziroma 21) je razvidno še, da so n. pr. v Šleziji plemenitaši sami žgali (kot se izraža avtor) žganje in od žganjepitja kmetov imeli dobiček; na Ogrskem pa so vlastelini po zakonu edini imeli pravico, žgati žganje in se je žganje začelo žgati iz krompirja, ne samo iz žita.

Zusammenfassung

VON DER BRANNTWEINBRENNEREI IN BREZNICA BEI ŠKOFJA LOKA
(OBERKRAIN)

Der Verfasser beschreibt in seinem Beitrag die Art und Weise der Branntweingewinnung bei den Bauern im oben genannten Dorf Breznica. Er führt die ortsüblichen Benennungen an, mit denen die Trinkbranntweine aus verschiedenen Obstarten u. a. daselbst bezeichnet werden. Verwendet werden hiezu vor allem Apfel, Birnen, Kirschen, Zwetschken, seltener Pfirsiche und Feigen, dann Heidelbeeren, Wacholderbeeren, Brombeeren, auch Attich- und Holunderbeeren u. a. Korn-, Kartoffel- und selbst Tresterbranntwein wird hierorts nicht erzeugt. Auch gemeinschaftliche Brennereien gibt es da nicht, vielmehr besorgt jede Bauernfamilie das Brennen eigenwirtschaftlich ohne fremde Beihilfe.

Des weiteren berichtet der Autor über die Geräte, den technologischen Prozess und die hiebei erforderlichen Arbeiten. Gesundes Obst wurde ehemals mit Obststösseln in Trögen oder anderen Gefässen klein gestossen oder mit Hackmessern zerkleinert; heutzutage verwendet man hiezu eher Rübenschneidemaschinen. Dann wird es gepresst, wobei zuerst Ostmost gewonnen wird, die Obstkuchen aber werden in grosse Bottiche geworfen, in welche noch Wasser zugegossen wird. Bevor die Maische zum Brennen benützt werden kann, muss sie etwa 2 Wochen der Selbstgärung überlassen bleiben. In der neuesten Zeit kommt auch ein anderes Verfahren auf, das an jenes bei den Silos erinnert (ohne Wasser), so dass dann zu jeder Zeit, z. B. auch im Winter, das Brennen vorgekommen werden kann.

Zum Brennen gehört vor allem ein mit einer Kappe versehener kupferner Kessel, der über einen Branntweinbrennofen gestellt wird, und zwei Rohre, die durch einen mit Wasser angefüllten Zuber geleitet werden — zum Destillieren der Maische und Abfliessen des in den Rohren angesammelten und durch steten Zufluss frischen Wassers abgekühlten Alkohols in ein dazu bestimmtes Gefäss.

Das Brennen selbst wird in Küchen oder nunmehr lieber in anderen geeigneten Räumen, wo die Wasserleitung zur Hand ist, vorgenommen oder, wie das besonders ehemals üblich war, im Freien an einer Quelle oder an einem Bach, wobei ein eigens dazu dienender Ofen improvisiert wird.

Das Produkt der ersten Brennung, der Lutter, wird noch einmal gebrannt. Der Alkoholgehalt des so gewonnenen Getränks wird mit einer Branntweinaage gemessen. Diese sowie der Kessel samt Zubehör und ev. Fabrikspressen müssen durch Ankauf erworben werden, während die übrigen zur Prozedur notwendigen Gerätschaften meist daheim hergestellt werden.

Zur Aufbewahrung von Branntwein dienten seinerzeit irdene Krüge (Kruken), die aber nunmehr durch Flaschen oder andere Glasgefässe und, wenn nötig, zeitweilig sogar durch Fässlein ersetzt werden.

Der Autor befasst sich ferner noch mit der Bedeutung und Verwendung dieses Getränks im Leben der ländlichen Bevölkerung der erwähnten Gegend, indem er dessen Rolle bei der Bewirtung von Gästen, als Heilmittel in der Volksmedizin und als Erwerbsquelle hervorhebt, um dann mit einigen Hinweisen auf die Probleme bei der Bearbeitung dieses Gegenstandes in weiterem Umfang unter Beachtung der Fragen nach allgemeinem Aufkommen, Entwicklung und Verbreitung dieses Zweiges der materiellen Volkskultur (Erwähnung bei Valvasor 1689, sichtlicher Aufschwung in der ersten Hälfte des 19. Jhts. u. ä.) zu schliessen.

Eine zusammenfassende Darstellung des Gegenstandes für das Gebiet von ganz Slonienien steht noch aus; der obige Artikel steuert nur einen Baustein zu einer solchen bei.

ZAPISKI

OTON ŽUPANČIČ — ZAPISOVALEC LJUDSKIH PESMI

Bogomil Gerlanc

Gradivo v zvezi z izdajo slikanice »Lahkih nog naokrog«, za katero je napisal Oton Župančič izvirne verzé,¹ me je navedlo tudi k temu, da sem pregledal še prispevek, ki ga je Oton Župančič poslal prof. dr. K. Štreklju za zbirko »Slovenske narodne pesmi«. Prav o tem prispevku, ki ni bil v celoti objavljen tako, kakor ga je zapisal Župančič, ter je skupaj s pripadajočo korespondenco še skoraj neznan, želim govoriti na tem mestu.

V IV. zvezku (knjigi) »Slovenskih narodnih pesmi«, ki je izšel v snopičih od 12—16 rednih izdaj Slovenske Maticé za leta 1908, 1909, 1911, 1913 in 1923, so zbrane tudi »Pesmi otroške«. Snopiče 12, 13 in 14 je uredil še dr. Karel Štrekelj, ki je pripravil tudi redakcijo otroških pesmi. Uvrstil jih je v tretji razdelek petega dela, ki obsega pesmi raznih stanov (Pesmi stanovske). Otroške pesmi so izšle v 14. snopiču na str. 308 do 480 (št. 7406—8185).

V »Pripomnji« na ovitku 15. snopiča je urednikovo poročilo in zahvala tistim, ki so »poslali ali izročili nove zbirke, posamezne pesmi in drugo narodno blago«; med njimi je naveden tudi dr. Fran Ilešič, profesor v Ljubljani, ki je izročil uredniku »21 otroških pesmi (nagajivek), troje napeljevanj in dvoje ugank, ki jih je zapisal v Belih Kranjcih Oton Župančič«.

Med rokopisnim gradivom te velike zbirke, ki ga je hranila Slovenska Matica,² so se ohranili tudi Župančičevi zapisi na štirih, samo na eni strani popisanih listih pisarniškega formata, pisani s črnilom, ter dve spremni pismi. Župančič je poslal to gradivo v Ljubljano iz Bregence na naslov prof. Ilešiča, tedaj že predsednika SM, verjetno zato, ker mu ni bil znan naslov urednika Štreklja. Po Ilešičevem pismu Štreklju moremo sklepati, da je prišlo to gradivo v Ljubljano s posebnim pismom na predsednika SM, toda tega pisma ni med gradivom in tudi ne med Ilešičevo korespondenco v NUK.

Zaradi sistema urejevanja ljudskih pesmi — za razdelek otroških pesmi ga je urednik Štrekelj posebej razložil v »Pripomnji« na str. 308 in 309 — Župančičevo gradivo ni objavljeno v istem vrstnem redu, kakor ga je zapisal zbiratelj. Razlike so tudi med zapisom in objavo v naglasih in v citiranju opomb k posameznim zapisom. Z izjemo treh zapisov je bilo Župančičevo gradivo sicer v celoti objavljeno.

Objavljeni nista bili obe uganki, ker je to gradivo namenil urednik za posebno zbirko.³ Tako sta obe uganki tukaj prvič objavljene.

Tudi pesem »Tepeške« ni bila objavljena, ker ni sodila v ta razdelek, marveč med obredne pesmi — kolednice, ki so izšle v III. zvezku, in sicer v 8. snopiču (leta 1904), ko urednik še ni imel Župančičevega prispevka.

V zvezi s to kolednico naj opozorimo na gradivo, ki ga je urednik objavil v oddelku C obrednih pesmi — kolednic kot dopolnilo pod naslovom »obredne drobtine«.⁴ Pod naslovom »Šapalica ali tepežnica« so natisnjene štiri tepežnice iz Belih Kranjcev, ki se vse začno z: »Reš' te se, reš' te« ali »Rešite se, rešite«, vse iz okolice Metlike; zapisal jih je marljivi zbiratelj ljudskega blaga v Beli krajini, Janko Barlé. Vendar se Župančičev zapis iz Dragatuša loči od vseh štirih po zanimivem zaključku »odrešitve« ali odkupa, ki se glasi:

¹ Jezik in slovstvo III/1957—58, str. 64—69.

² Gradivo je sedaj v NUK.

³ Za pesmimi se upam lótití narodnih pregovorov in ugank. — Objava dr. K. Štreklja v LZ 1887, str. 651, v »Prošnji za narodno blago«.

»z manjemi grehi,
z večemi komadi!«

Pesem »Matiji« je urednik objavil pod črto kot različek od Valjavčevega zapisa iz Preddvora.⁵

Župančič je dal vsakemu zapisu naslov; Štrekelj je v zbirki naslove opuščal ali pa je pod enim naslovom izbral vse enake ali podobne pesmi. Pri tem so nastale naslednje razlike.

Pod naslovom »Napeljevanje« so objavljeni prvi trije Župančičevi zapisi, ki so edini te vrste v celi zbirki.

»Kje bo jutri maša?« je objavljen pod skupnim naslovom »Posmehulje krajem in deželanom«, kamor je uvrstil tudi zapise: »Seljanom«, »Obršanom«, »Bojančanom«, in »Ribničanom«. Zapis »Kako na Tanči gori zvoní« je pod naslovom »Kako pojo zvonovi o posebnih prilikah in pri nekih cerkvah«, zapisa o polžu in o božjem voleku pod naslovom »Nagovarjanje živalí«. Zapis »Strički« v vinogradu pojo (Župančič je zapisal samo »strički«, čričke v oklepaju je dodal urednik) je pod naslovom »Oponašanje ptičjega petja in drugih živalskih glasov«; zapise: »Ženin«, »Anam« in že omenjeni zapis »Matiji« pa pod naslov »Posmehulje osebam po imenih«. Pod naslovom »Posmehulje stanovom« pa je od šest zapisov kar pet Župančičevih, in to: »Mlatiči«, »Kokošarjem«, »Popoldanjim prdcem« in »Kotličkarju«. Zapis o ciganih je uvrščen pod »Posmehulje ciganom«.

Tudi opombe k zapisom je urednik sicer nebiestveno spreminjal. Prav v zvezi z Župančičevimi opombami k nekaterim pesmim pa pogledimo Štrekljeve besede, s katerimi je utemeljil in opravičil objavo takih pesmi; v uvodu v razdelek otroških pesmi je zapisal: »Marsikaj je v njih, česar bi od mladega človeka ne pričakovali in kar je zoprno moderni laži-omiki in pruderiji, ki so ji naturalia nekaj nezaslišanega. Toda preprosti, nepokvarjeni narod ne sodi tako, in zategadelj se tudi ne smemo obregavati ob pesmih, ki stresajo modernika, sicer udanega vsem grdobam.«⁶ Iz tega vidimo, da je urednik v svojem zagovoru uporabil Župančičevo pripombo k prvemu »napeljivanju«.

Dve pismi

I. Pismo Otona Župančiča uredniku SNP, univ. prof. dr. Karlu Štreklju

Velecenjeni gospod profesor!

Prilagam Vam nekaj otroških verzov, ki sem jih napisal po spominu; garantiram pa za natančnost, kajti znam jih na pamet bolj nego očenaš. Vsi so iz Dragatuša v črnomaljskem okraju, razven tistih, kjer je pripisano »Vinica«. Vsi vem da niso za javnost, zlasti za našo ne, upam pa, da Vam osebno ustrežem, ako Vam jih dam na razpolago.

Ker nimam Pleteršnika, sem sestavil akcente po svoje in mislim, da jim sami zasledite pomen. »ó« se izgovarja skoraj tako kakor »u« (zato se n. pr. »puž-muž [móž]«) rima.

Dostavil sem opazke, ki sem mislil, da Vam bodo dobro došle.

Ako bi želeli še kakih pojasnil, sem Vam z veseljem na uslugo.

Z odličnim spoštovanjem!

Oton Župančič

V Bregencu, 18. XII. 1908.

Römerstr. 30.

⁴ Slovenske narodne pesmi, zvezek III, str. 204.

⁵ SNP, IV. zvezek, št. 7645, str. 372.

⁶ SNP, IV. zvezek, str. 308. O Štrekljevem stališču glede moralnosti ljudskih pesmi glej v SNP II, str. XI.

II. Pismo predsednika Slovenske Matice, prof. dr. Frana Ilešiča, uredniku SNP

Slovenska Matica v Ljubljani

V Ljubljani, dne 26. 12. 1908

Veleccenjeni gospod profesor!

Tu Vam evo pošilja preko mene Oton Zupančič nekaj za »Nar. pesmi.«

Veselo novo leto!

Z odl. spoštovanjem

Dr. Fr. Ilešič

Župančičevi zapisi

Tukajšnji pregled naj pokaže prvotno zapovrstje in naslove posameznih Župančičevih zapisov, obenem pa ustrezno številko objave v Štrekljevi zbirki. V celoti prinašamo tu-le samo to, kar ni bilo objavljeno v omenjeni zbirki.

Napeljivanje. Dragatuš.

Zelo priljubljeno, koga »napeljati«. Dela se to po formulah; te so mi znane:

I = STREKELJ IV 7932

II (a) = STREKELJ IV 7931

(b) = STREKELJ IV 7930 — Odgovor se pri Župančiču glasi:

»Oča ti se na ražnje peče!«

Uganke.

Samo dve znam v verzih.

1.

(Dragatuš.)

Visoko je, debelo je,
máčka gore gléda.

(Slanina.)

2.

(Vinica.)

Štiri, štiri: šéči, sédmo, ósmo: ufatiti,
péte šésto: priložiti, i devéti: prifrkáč.

(Oranje.) Voli — vsak po štiri noge; peto, šesto pril.: repova, s katerima mahata; sedmo, osmo: tisti, ki krepeli — z obema rokama; deveti — poganjač.

»Šéči«, mislim, da je imperativ glagola »šetati«. Ko sem to slišal, sem bil že na višji gimnaziji, zato sem prašal, kaj je to »šéči« — »Tako, da grédo«, je bil odgovor.

Kje bo jutri maša? = STREKELJ IV 7711. Vrstica 11 je pri Župančiču:

V Črni (črni?) gori snedena.

Pipa — pipalica = STREKELJ IV 8161 — izpuščen del opombe:

(Vreča je na Belokranjskem srednjega spola; zelo čudno se mi je zdelo v računici: Trgovec kupi vrečo soli à ...)

Nagajivke:

Seljanom = STREKELJ IV 7731

Obršanom = STREKELJ IV 7725

Bojančanom = STREKELJ IV 7718

Ribničanom = STREKELJ IV 7726

»Mislim, da je pesem zanešena, ne tamorodna.«

Kako na Tanči gori zvoni = STREKELJ IV 8105

Kadar najde otrok polža = STREKELJ IV 7999

Božjemu volku = STREKELJ IV 7986

»Strički v vinogradu pojó« = STREKELJ IV 8015

Ženin = ŠTREKELJ IV 7652
Mlatiči = ŠTREKELJ IV 7694

Tepeške: Rešite se, rešite se!
Zdravi, veseli,
tusti, debeli,
z mánjemi grehi,
z večemi komadi!

Kokošarjem = ŠTREKELJ IV 7695

Anam = ŠTREKELJ IV 7627

Matiji = ŠTREKELJ IV pri štev. 7654 pod črto.

»Popoldanjim prdcem« = ŠTREKELJ IV 7695

Kotličkárju = ŠTREKELJ IV 7697

Ciganom = ŠTREKELJ IV 7748, kjer pa je izpuščena Župančičeva opomba:

»Zelêne« ta akcent bi se tu lahko pravzaprav izpuščil; glavni akcent je na »nà«.

Naravni akcent je »zelêne« za indefin., »zeléne« za definit.obliko.

Kranjec = ŠTREKELJ IV 7712

Grgoraš = ŠTREKELJ IV 7652 (Glej že zgoraj pod naslovom »Ženin«).

Konec nagajvk.

Résumé

OTON ŽUPANČIČ — COLLECTIONNEUR DE CHANSONS POPULAIRES

Oton Župančič a publié, presque en même temps, son premier recueil de poésies — poésies d'amour —, «Čaša opojnosti» (La Coupe d'ivresse), en décembre 1899, et un recueil de poésies d'enfants, «Pisanice» (Oeufs de Pâques), au printemps 1900. Lors de la publication de ce recueil-ci, la critique a attiré l'attention sur le fait que l'expression et la forme des ces poésies correspondent à celles de la poésie populaire. Les éléments de la poésie populaire ont bien apparu plus tard aussi dans l'oeuvre du poète, mais c'est au recueil de poésies d'enfants «Lahkih nog naokrog» (A pas légers dansons en ronde) qu'on les a ressentis de nouveau. C'est que le poète aurait dû traduire des vers accompagnant les images d'un livre étranger d'images, pour l'édition slovène. Après quelques essais, le poète y renonça et préféra d'écrire un propre recueil de poésies d'enfants.

En recherchant les origines de ce recueil, l'auteur du présent article a découvert de la correspondance du poète. C'est justement en écrivant ce recueil — à l'époque où il vivait, en précepteur, en de divers lieux de l'Allemagne (1905 au 1908) — que le poète fixa, de mémoire, quelques poésies populaires d'enfants. Il se souvenait de ces pièces de son enfance qu'il avait passées en Bela krajina (Carniole blanche). Il envoya, de Bregenz, ses notes au prof. dr. K. Štrekelj, rédacteur du fameux recueil de poèmes populaires slovènes, «Slovenske narodne pesmi». Dans sa lettre accompagnant l'envoi, le poète écrivait: «Je les sais par coeur, ces vers d'enfants, mieux que le pater...» Štrekelj employa la plupart du matériel au I^{ve} tome du recueil, en l'insérant au cahier no. 14, pp. 308—480, au chapitre «Poésies d'enfants». Mais il ne publia pas le matériel intégral, puisque tout ne convenait pas au groupe en question. Štrekelj omit aussi les titres, dont le poète avait pourvu chaque pièce. Les commentaires et les explications que le poète avait ajoutés ne sont pas non plus publiés dans leur forme originale, bien qu'il n'y ait pas de grandes différences. Il est intéressant que dans tout le recueil de Štrekelj il n'y ait que trois pièces d'une certaine espèce («napeljavanja»), et que toutes les trois aient été fixées par Župančič!

Pour l'étude de l'oeuvre du poète Oton Župančič (1878—1949) qui représente, avec France Prešeren (1800—1849) le second sommet de la poésie slovène, la partie qu'il a contribué au corps de la poésie populaire slovène est très importante.

IVANA KUNŠIČA PREZRTI ETNOLOŠKI ORIS SLOVENCEV

Vilko Novak

Stalno čutimo pri slehernem svojem delu, kako nas ovira pomanjkanje zgodovine slovenskega etnološkega dela in njega bibliografija. Kako malo so nam poznani celo splošni pregledi naše ljudske kulture v preteklosti, naj pokaže naslednji primer — prav za šestdesetletnico njegove objave.

Ivan Kunšič, rojen 27. junija 1874 v Mevkšu pri Gorjah, se je seznanil kot abiturient 1895 s češkim turistom, profesorjem medicine Chodounskim, ki ga je povabil v Prago na znamenito Narodopisno razstavo češkoslovansko, katero so priredili isto leto in je o njej tako pomembno pisal Slovencem Matija Murko v LMS za 1896. To je bil Kunšičev prvi stik z etnologijo. Zatem je leto dni študiral bogoslovje v Celovcu, od 1896 do jeseni 1898 pa je s podporo dr. Chodounskega študiral v Pragi slavistiko. Nadaljeval je študij na Dunaju do smrti 16. februarja 1899. Tam so ga tudi pokopali. Naj bodo te vrste obenem ob petdesetletnici te prezgodnje smrti v časten spomin štiriindvajsetletnemu studentu, ki je mnogo naredil in še več obetal! Naj bodo tudi oddolžitve za pozabljenje, ki ga je bil deležen njegov — prvi celotni (po tedanjem stanju dela) etnološki oris Slovencev.

Ivan Kunšič je za svoja leta napisal izredno mnogo: o razlagi gorenjskih krajevnih imen (Izvestje Muzejskega društva za Kranjsko 1896—1897), članke, poročila in feljtone v razne slovenske in češke revije ter dnevnike. Glavno njegovo delo je objavil po smrti Vladimir Levec: Doneski k zgodovini književne zveze med Čehi in Slovenci (ZMS I, 1899, 72—214), v katerih je zbral dopise slovenskih preroditeljev češkim in slovaškim znanstvenikom. — Za nas pa je posebno važno, da je mladi Kunšič — ki je poleg drugih poslušal na praški univerzi tudi Niederleja in Zibrta — sodeloval tudi pri Národopisnem sborniku češkoslovanskem in Niederlejevi reviji Věstnik slovanských starožitnosti. V Nar. sborn. 1897, str. 160—187 (prejšnjih letnikov ni v Ljubljani) je pod naslovom bibliografije »Tradicionalní literatura lidová na r. 1897« zapisano, da sta prispevala Ivan Kunšič in Quido Hodura, uredil pa Jiří Polivka. Iz tega je težko določiti Kunšičev delež. Polivka sam piše v nekrologu (N. sb. čl. 1899, 194), da je Kunšič prispeval gradivo o južnih Slovanih za te vrste bibliografije. Nekrolog enega tedanjih glavnih slovanskih etnologov dovolj pričra, kako so strokovnjaki Kunšiča v Pragi cenili in kaj so od njega pričakovali.

S toplimi besedami piše o Kunšiču tudi Vl. Levec v uvodu k posmrtni objavi Doneskov. Toda niti on niti Polivka niti noben slovenski nekrolog, nobeno poročilo v tedanjih revijah (Aškerc je toliko v LZ poročal o čeških publikacijah itd.!) ne omenja Kunšičevega spisa o slovenski ljudski kulturi v *Ottůvem Slovníku naučnem* (Illustrovaná encyklopaedie obecných vědností. Trináctý díl. Praha 1898). Omenja ga Šlebinger v članku o Kunšiču v SBL I, 590, kot »pregled o slov. narodopisu«, prezrl ga je Fr. Kotnik v Pregledu slovenskega narodopisja in tudi sicer ga v naši strokovni literaturi nihče ne omenja. Kunšičevo ime je sicer zašlo v NS II (v napačni obliki: Kunčič, tako tudi v osebнем kazalu!) ob Grafenauerjevi navedbi njegovega zapisa zagovora »Zoper otók« (NS II, 27) iz Štrekljevih SNP III, št. 5174. Štrekelj je sprejel Kunšičeve zapise ljudskih

pesmi od o. Stanislava Škrabca, gl. SNP III, 209, op. k št. 5170. — Še enkrat je navedeno Kunšičevo ime v NS II: v literaturi k M. Ložarjeve razpravi Slovenska ljudska noša pod št. 44 na str. 237 so navedeni njegovi Doneski... zaradi III. poglavja, v katerem opisuje Stanko Vraz slovensko štajersko nošo P. J. Sa-
faříku.

Ko je že govor o Kunšiču in NS, naj mimogrede omenim še nekaj primerov nepopolnega poznavanja naših zbirateljev in opisovalcev ljudske kulture. Fr. Kotnik navaja Lipakova (NS I, 31) — to je Mihael Napotnik. Pri Vrazu (prav tam, 28) vobče ne omenja njegovega zapisovanja gradiva o gmotni kulturi, posebej pravkar omenjenega opisa noše. — L. Gojkov (prav tam, 33) je Lavoslav Gorenjec, ki je tudi prav tam omenjeni Podgoričan, kar navaja K. na prejšnji strani. — Milanko Delimarič (NS I, 213; II, 169, 175, 176) je Jurij Kobe, ki nastopa v NS pod pravim imenom tudi štirikrat! — Podlipski (NS II, 192 — v osebnem kazalu nápak I) je Peter Hicinger itd. Za vse te podatke bi bili morali sestavljavci NS prelistati samo — dotedanje zvezke SBL. Tako bi ne bil izostal iz njega — Ivan Kunšič.

Kunšičev oris je objavljen v OSN pod geslom »*Jihoslobané*«, kjer sledi za splošnim zgodovinskim pregledom poglavje »*I. Národopis*« in v njem kot prvi »*Slovinci*« (str. 365, stolpec 2). O njih piše prvi splošni del Matija Murko (do str. 367, sredina 2. stolpca) o imenu, geografski razširjenosti, številu, podaja kratek zgodovinski pregled in govori v zadnjem odstavku o položaju slovenščine v šoli ter uradu. — Po tem uvodu, ki je le malo »narodopisen«, sledi (brez posebnega naslova) Kunšičev oris, ki zavzema skoraj do konca strani 372 nekaj čez pet strani drobnega tiska.

Kunšič našteva pokrajinske in etnične skupine pri Slovencih, pri čemer gre n. pr. pri delitvi Štajercev zelo v nadrobnosti, Prekmurcev pa sploh ne omenja (njih število navaja v uvodu Murko). Sledi kratka telesna in duševna oznaka, kakršna je bila tedaj v navadi v vseh pokrajinskih orisih Slovencev. Pri tem poudarja, da je hiperbrahikefalija značilna za Slovence. Kot edino območje materialne kulture označuje *nošo* v 1½ stolpcu. Največ pove o ziljski noši, kratko omenja gorenjsko (med njenimi deli le pečo in sklepanek) s pripombo, da se je pred tridesetimi leti nosila večina ženâ po starem. O belokranjski pravi, da je zelo podobna hrvaški, o primorski pa, da se približuje italijanski in omenja med deli pet in čamžot. — Ker ostalih območij gmotnega življenja tedaj pri nas še niso obravnavali — saj je prav Murko 1896 v poročilu o praški razstavi poudarjal potrebo študija le-tega — se jih tudi Kunšič ni mogel dotakniti, posebno ker je bil usmerjen filološko zgodovinsko.

Zato je posvetil naslednjih 5 in ¼ stlp. *šegam in nabadam*, pri čemer govori največ o ziljski svatbi; o gorenjski pripominja, da je podobna koroški, belokranjska in dolenska pa hrvaški, medtem ko so na Štajerskem svatbe prave ljudske zabave. — Sledi cel stolpec o ziljskem žeganju s štehvanjem. — V naslednjih treh stolpcih kratko označuje letne šege, začenski z božičem in končujoč z dnevom sv. Tomaža. V tem pregledu navaja podatke iz raznih krajin.

Zadnja dva in pol stolpca je namenil omembi nekaterih *vraž*, navaja zagovor v obliki odštevanja urokov (Urokov ni devet... — v Štrekljevih SNP ga ni), omenja nekatere podatke o *ljudskem zdravilstvu*, bajeslovna bitja v ljudskem verovanju, nekatere glavne motive *pripovedk in pesmi*, pri čemer prikazuje vzorec četverostopne vrstice z opombo, da se ta zadnji čas zelo širi; zaključuje oris z nekaj splošnimi besedami o *petju* pri Slovencih. Ko je naštel glavne izdaje ljudskih pesmi, pripovedk in pregovorov, je opozoril še na najvažnejšo literaturo o slovenskem ljudskem življenju: spise v ÖUM, Hubadov opis v Šumanovi knjigi *Die Slovenen*, Pajkove Črtice ter Navratilove in druge spise v LMS.

S tem je Kunšič obenem opozoril vsaj na nekatere svoje vire. Toda težko je dognati, ali je zajemal naravnost iz teh naštetih spisov, ali pa iz starejših, ki so osnova le-tem. To je v mnogih primerih res storil. Prav na začetku devet-

desetih let so v seriji Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild (1891) orisi Hubada, Sajnika, Bellosicsa, Franziscija, Coronini-Cronberga in Urbasa prikazali v smislu tedanjega pojmovanja, posebej pa še tedanjega znanja o Slovencih (avstrijska etnologija je raziskovala na široko tudi že gmotno kulturo!) po krajinah slovenske šege, verovanje, ljudsko pesništvo in delno nošo. Čeprav Kunšič v obravnavanem orisu ni podal mnogo novega, je vendar prvi poskusil strniti glavne podatke za vse Slovence, saj so vsi omenjeni in še drugi obravnavali le posamezne etnične skupine in krajine. Hubadov oris šeg v Šumanovi knjigi iz 1881 ter Simoničeve omembe ljudske poezije prav tam, ki se ozirata na vse Slovence, ne vsebujeta marsikaj, kar prinaša Kunšič.

Kakor moremo za marsikak stavek v Kunšičevem spisu pokazati predlogo, n. pr. za svatbene šege v Ziljski dolini pri Franzisciju, pri orisu letnih šeg pri Hubadu iz 1881 itd., tako moremo pokazati še na nov *vir*, iz katerega je zajemal docela nove podatke. To je Stanka Vraza poročilo »Geo-ethno- und topographische Uebersicht der Slaven in Steiermark«, ki ga je s pismom z dne 24. maja 1858 poslal Šafaříku in ga je Kunšič z ostalim gradivom vred prepisal v Narodnem muzeju v Pragi ter pripravil za objavo (Doneski ..., ZMS I 1899, 96—99). Iz tega Vrazovega opisa je Kunšič zajel imena štajerskih krajevnih ljudskih skupin, ki jih našteva na začetku svojega orisa: Ščavničarji, murski Polanci, Pesničarji, Goričani, Dravski Polanci, Haložani, Pohorci. Po tem Vrazovem opisu je predvsem povzel kratko oznako njihove noše, ker navaja iste nazive za nje posamezne dele v isti zvezi, čeprav je mogel marsikaj najti tudi v Pajkovih Črčicah. Koliko pa je Vraz povzel iz prejšnjih poročil (iz Povodnovega rokopisa?), to bo najbrž nemogoče dognati.

Preseneča nas, da Kunšič pod Vrazovim vplivom niti ni spregovoril n. pr. o hrani in delu, o čemer ima Vraz v omenjenem poročilu tudi nekaj zelo splošnih vrst. Kunšič bi bil gotovo upošteval Murkovo opozorilo iz 1896 na potrebo raziskavanja gmotnega življenja, ko bi bil imel iz ostalih slovenskih krajin kaj več gradiva in v dotedanjih krajevnih opisih, n. pr. o hrani, toliko podatkov, da bi bil mogel o njej povedati toliko, kot o noši.

Pomen Kunšičevega prispevka v OSN je v tem, da je to bil edini tujejezični pregled vsaj o delu naše ljudske kulture za *oslo* Slovenijo, iz katerega zajemajo še danes vsaj slovanski interesi prvo informacijo. Zato je tem večja škoda, da ga doma niso prevedli in objavili v vzpodbudo nadaljevalcem njegovega dela. Še večja krivica pa je bila storjena avtorju in njegovemu delu, da ga doma niso niti omenili ob njegovem izidu, pozneje pa so nanj pozabili. Zato pa se naj v svojem sedanjem in bodočem razvoju slovenska etnološka znanost čimbolj pogloblja v prizadevanja naših prvih delavcev na tem področju, med katerimi je bil tudi Ivan Kunšič.

Résumé

UN PRÉCIS OUBLIÉ DE L'ETHNOLOGIE DES SLOVÈNES, PAR IVAN KUNŠIČ

Le slaviste Ivan Kunšič, décédé en 1899 à l'âge de 24 ans, collaborateur de nombreux journaux et revues slovènes, du Narodopisny sbornik českoslovansky et du Vestnik slovanskih starožitnosti, écrivit pour l'encyclopédie tchèque — l'Ottav Slovník naučný (Praha 1898, tome XIII, pp. 367—372) le premier précis arrondi de la culture populaire slovène. L'auteur le soumet à une analyse détaillée, le compare aux précis régionaux d'alors, chez les Slovènes, et souligne surtout le fait que Kunšič a employé, pour sa description des Slovènes de Styrie, la description de Vraz, adressée par celui-ci, en 1858, à P. J. Šafařík, et rédigée par Kunšič pour être publiée.

NICOLETTIJEVO SPOROČILO O TOLMINCIH IN KRALJU MATJAŽU

Milko Matičetov

Natanko pred sto leti je F. di Manzano v *Annali del Friuli* II, 332, objavil za nas pomembni Nicolettijev odlomek o življenju in navadah tolminskih hribovcev v drugi polovici 16. stoletja, z najstarejšo omembo Kralja Matjaža v slovenskem ustnem izročilu. Odkar je Simon Rutar vnesel ta odlomek v našo literaturo (*Zvon* 1879, 139), ga vsi in povsod navajajo. Naveden je bil tudi že v Slovenskem etnografu (I, 12), kasneje v Grafenauerjevi knjigi *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, 1951, 9, in v mojem matjaževskem prispevku v *Razpravah* 2. razr. SAZU, IV, 1958, 106. Ljubitelju in vnetemu raziskovalcu furlanske preteklosti dr. Gaetanu Perusiniju pa gre zasluga, da je nedavno preveril objavo ob izvornem besedilu in spoznal, da se Manzano marsikje ni zvesto držal Nicolettija. S tem se je še enkrat pokazalo, kako težko je spreminjati obliko nekega spisa, ne da bi bila prizadeta vsebina!

Dragoceni odlomek iz Nicolettijevega rokopisnega dela *Patriarcato aquileiense di Filippo d'Alenconio* (hrani ga videmska Biblioteca Comunale) bomo odslej morali s Perusinijem brati takole: [Li schiavi di Tolmino, reliquie degli antichi Hunni...] »Cantano l'ineffabili lodi di Cristo, e de Beati, et parimente di Matthia Re incomparabile d'Ungaria, et d'altri huomini fra quella nation celebri in diverse maniere de versi nella lingua loro.« Ali, po naše: [Slovani na Tolminskem, ostanki starih Hunov...] »pojejo o neizmerni slavi Kristusa in blaženih in prav tako o Matiji, ogrskem kralju, ki mu ni enakega, in o drugih med tem narodom znamenitih možeh v več vrst verzih v svojem jeziku.« Celotni odstavek zasluži pač daljšega pretresa. Te vrstice so le začasno opozorilo na stvar, ki je o nji že obširneje pisal G. Perusini: *Notizie di folklore in uno storico friulano del '500*, Estr. da LARES XXIV, fasc. 1—2, 1958. Perusinijev članek med drugim navaja tudi drugačno letnico Nicolettijeve smrti, 1596, namesto pri nas ustaljenega leta 1589.

Riassunto

I DATI DI M. NICOLETTI SUGLI SLOVENI DEL TOLMINESE

Sulle pagine di «Lares» XXIV, 1958, fasc. 1—2, G. Perusini, *Notizie di folklore in uno storico friulano del '500*, ha rivisto coll'originale alla mano il famoso passo nicoletiano sugli Sloveni di Tolmino, importante per la storia della poesia popolare slovena. Qui se ne da una breve notizia, ripromettendosi di tornare all'argomento.

DOBRA ZBIRKA SLOVENSКИH PRIPOVEDEK IZ LETA 1910
SLABO IZDANA 1956:

Paul Schlosser, Bachern-Sagen (Vorwort von Leopold Schmidt)

Milko Matičeto v - Maja Bošković-Stulli

Schlosserjeva zbirka pohorskih pripovedk je deveta knjiga v seriji posebnih izdaj avstrijskega etnografskega muzeja na Dunaju, ki jim je ustanovitelj in urednik ravnatelj omenjenega muzeja, univerzitetni prof. dr. Leopold Schmidt. Kot urednik je le-ta izrabil priložnost in na čelu knjige spregovoril o tem in onem, kar mu je ležalo na srcu. Vmes so odstavki, ki bi spadali prej v politični uvodnik kot v znanstveno delo, tako da smo si v prvi osuplosti ob izidu meli oči, če prav beremo. Kajpada so Schmidtove uvodne formulacije na Slovenskem takoj izzvale odpor,¹ in samo na njihov rovaš gre, da Schlosserjeva zbirka pri nas do danes še ni strokovno ocenjena.

Pohorsko tekstno gradivo je Schlosser nabiral v letih 1910 in 1911, ko je kot mlad oficir avstrijske armade služil v Mariboru. Pohorje je bilo tedaj kakor novo odkrit svet, kamor je posebno štajerska nemška inteligenca kaj rada zahajala bodisi čisto turistično bodisi z znanstvenimi nameni (prirodoslovci, geografi, arheologi...) bodisi celo po literarne navdihe. Schlosserja je veselilo krajepisno delo, zanimal se je za zgodovinsko preteklost mariborske okolice, prav posebej pa ga je prevzel pravljlični svet vzhodnega Pohorja. Tako je že leta 1912 mogel izdati prvo svoje delo v ti smeri, knjižico »Der Sagenkreis der Poštela«. Če pomislimo, da so v tistem času na Slovenskem objavljali novo zapisane ljudske pripovedke samo redki zbiralci — n. pr. Števan Kūhar, Ivan Sašelj in še kdo kaj malega v periodičnem tisku — si bomo brž na jasnem, da je Schlosserjev prispevek pomemben. Ne samo po tem, kar je javno pokazal leta 1912 — 75 tekstov, večinoma krajših, ki se v glavnem sučejo okoli znane prazgodovinske postojanke na Pošteli — ampak tudi po vsem, kar je nabral in je brez njegove krivde obležalo v rokopisu.

Za poglobljeno narodopisno delo med Slovenci pa je Schlosserju vendarle manjkalo nekaj temeljnega: znanje jezika pripovedovalcev. Namesto da bi se jim mogel sam kar se da približati, so se morali oni prilagajati njemu ali pa je bil celo potreben tolmač. Nekje med vrstami (Poštela, 18) berem prav tiho obžalovanje, da ne more sam posnemati tistih učenih raziskovalcev, ki so lahko prinašali kar cele pripovedke »in der unveränderten Ausdrucksweise ihrer Erzähler«. Kot majhen nadomestek za to je sklenil pač obdržati nekaj slovenskih lokalizmov in se je javno odrekel temu, da bi jih ponemčil. Iz takih priznanj in tudi iz dejanj — kakor bomo še videli — Schlosser dobiva v naših očeh veljavnost poštenjaka, čeprav je v svojem pisanju včasih človeško omahoval. V nobenem primeru ni mogoče mimo tega pozitivnega dejstva: kot Nemeč je iz

¹ I. Grafenauer, Dunajska izdaja pohorskih pripovedk, Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje 1/2, december 1956, str. 8; N. Kuret, Se k izvajanjem L. Schmidta, Glasnik 1/2, 9; Fr. Baš, Pohorske pripovedke, Naša sodobnost V/1, jan. 1957, 89—92; B. Tepy, Slovenske pohorske pripovedke v nemški preobleki, Večer XIII/9, 12. jan. 1957.

Na tujem, kolikor vemo, je doslej izšlo že več poročil in ocen: H. Hepding, Hessische Bl. f. Volkskunde XLVII, 1956, 170—171; L. Kretzenbacher, Blätter f. Heimatkunde 31/2, Graz 1957, 61; L. Rörich, ÖZV 60/3, 1957, 252—253; K. Ranke, Fabula I, 1/2, 180—181; G. Schneidewind, Dt. Jahrbuch f. Volkskunde III, 1957/2, 536—538; I. Sándor, Ethnographia 68, 1957, 569—571.

obžalovanja, da »v nemškem jeziku ni nobenega dela, ki bi bilo posebej posvečeno slovenskemu narodopisju«, sklenil sam zarezati nekaj novih brazd na »von uns Deutschen so wenig gepflogten geistigen Reiche der slovenischen Schwesternation!«

Ker je že položil račune svojega življenja, danes lahko sodimo o njegovem delu iz historične perspektive. Kar je iz ljubezni do koščka naše zemlje in tam živečih ljudi naredil, in sicer dobro naredil, zadostuje, da mu spregledamo morebitne »grehe«. Kot pripadnik določene nemške generacije Paul Schlosser pač ni mogel iz lastne kože, zato tudi nima pomena, obregovati se ob njegove amaterske onomastične in toponomastične razlage in sklepe v uvodnem delu knjige. Če je bil to njegov obolus času, razmeram in ljudem, katerim je tako izražal svojo solidarnost, bodimo mu z naše strani rajši hvaležni za to, kar je naredil in zapustil *nam*. To je dragocen in brez dvoma trajnejši dokument kot naglo zastarevajoče etimologije ali historične hipoteze, to je simpatičen dokument, to je Schlosserjeva zbirka tekstov, ki so izšli pod naslovom »Bachern-Sagen«.

Zbirka šteje 101 zgodbo: 83 je neobjavljenih, iz rokopisov, 11 jih je vzetih iz tiskanih virov drugih piscev (št. 7, 28, 30, 36—38, 41, 64, 81, 82 in 91), 7 pa iz avtorjeve »Poštele« (št. 22, 24, 53, 54, 66 97 in 98). Pri blagu, ki je prevzeto iz tujih tiskanih virov, ima človek vtis, da je bila izbira naključna. Vmes so tudi izumetničene stvari — prim. št. 28 (Grete Büttner) — ali blago iz tretje roke — n. pr. dva časniška prispevka Fr. Mišiča (50, 57), ki jima je morda otroval Brinar ali kdo drug. Primerjava sedmih pripovedi iz Poštele s sedanjo izdajo nam kaže, kako je Schlosser svoje prvotno besedilo spreminjal: okrajšal ga je, zgotil, napravil preprostejše, saj je po njegovih mladostnih pogledih »Kennzeichen der echten Volkssage... ihre Schlichtheit!« Ob postopku s temi sedmimi zgodbami pač ni neutemeljen sklep, da je zbiralec zelo podobno delal tudi pri vseh drugih lastnih besedilih, ki so potemtakem pač samo približen odsev tega, kar mu je povedal vsakokratni informator. Neobjavljeno gradivo, ki ga je Schlosser priredil za tiskano zbirko pohorskih pripovedk, je spet dveh vrst: tuje in lastno. Kolikor se da razbrati iz opomb, je po tujem zapisku prirejena pravzaprav samo zgodba št. 42 — »po mariborski ljudskošolski kroniki«. Povsod drugod se je Schlosser oslanjal na lastne zapiske. Teh je bilo baje do 500, kakor sam pravi na str. 2 svoje zbirke. Če so še ohranjeni, bi bilo nujno potrebno zavarovati jih, spraviti v kako avstrijsko ali slovensko etnografsko ustanovo. Ne samo neizkoriščeni, tudi že izkoriščeni so namreč pomembni tako za zgodovino avstrijske kakor za zgodovino slovenske etnografije.

Za nas so kajpada najbolj zanimiva Schlosserjeva lastna besedila, prvič objavljena v zbirki Bachern-Sagen. Nabrana so bila v tehle krajih: Bistrica, Činžat, Hoče, Limbuš, Lobnica, Maribor, Pekre, Pivola, Pohorje, Radvanje, Razvanje, Reka, Ruše, Slivnica, Smolnik, Studenci. V pregledu na str. 73 našeti pripovedovalci — 47 po številu — so bili kmetje in kočarji (55), dva krojača, nato pa še po en dninar, hlapec in delavec na žagi, viničar, čevljar, lovec, železniški čuvaj, železničar v pokoju, uradnik v pokoju, graščinski oskrbnik, učitelj; pri devetih imenih pa ni podatka, katere zgodbe ali dele zgodb so povedali. Vse zgodbe je zbiralec porazdelil v devet poglavij: I. Duhovi, smrt, mrtvi se vračajo — II. Divji lov — III. Gozdna bitja, jezerski in gozdni duhovi — IV. Coprnice in coprnije — V. Zakladi — VI. Hudobni in neumni zlodej — VII. Stare cerkve in zgodovinski kraji — VIII. Razbojniške zgodbe — IX. Legende — X. Pravljice in šaljive zgodbe.

Gradivo samo seveda ni vse enako vredno in tudi ne prvovrstno, vendar pa bi celo najstrožji kritik težko kaj zavrgel. Najslabši tekst — št. 55, neizržit in sumljiv s svojimi »rusalkami«² — je prispeval učitelj Godec (Anton — SBL I,

² Zraven teh Schlosser omenja s slovenskim (knjižnim) imenom le še »vile«, »jezernika«, »(po)nočnega jagra«, »hudiča« in »palčka«. Če pa pomislimo, da bajna bitja in prikazni na poti iz kraja v kraj marsikdaj obdrže enake ali podobne lastnosti, ljudje pa jim pravijo tu tako in tam spet drugače, moramo le obžalovati, da nam Schlosser zraven Wilde Jagd, Seemannsl, Wassermann, Drache, Hexen ipd. ni vsakokrat posebej navedel tudi ustreznega imena, kakor

224 — ali kdo drug? Dvom se poraja ob »Pošteli« 66, kjer naj bi Godcu bilo leta 1912 že 88 let, medtem ko je bil A. G. rojen 1866), najdragocenejšega pa je povedal Simon Skrabl, stara radvanjska grča, kar po slovensko, tako da je njegova hčerka Mici morala biti Schlosserju za tolmača: to je prozna varianta »Desetnice« (št. 16). V več ko pol stoletja starejšem Cafovem zapisu iz Frama — Štrekelj I, 314 — je zdaj lepo razložljiv poprej skrivnostni konec, kjer desetnica napoveduje materi: »Ne boste videli moje smrti, jaz pa pri vaši stala bom!« To je po novi radvanjski varianti iz leta 1910 mogoče zato, ker »pravijo, da je najmlajša izmed desetih sester smrt«. Z drugimi besedami: desetnica ni navadna žrtev smrti, temveč ji je na onem svetu celo namenjena služba pomočnice pri »beli ženi«. Prav to skrivnostno bitje (in ne »Marija« kot v Cafovih dveh zapisih iz Frama, Štrekelj I, 314 in 315) na svojem obhodu po tem svetu izroči desetnici prstan kot spoznavno znamenje za takrat, ko bo prišla ponjo. S tem, kar je leta 1941 prinesel novega Kretzenbacher (Mythen, 99—101) in s sedanjim Schlosserjevim prispevkom je podoba slovenskega desetništva popolnejša. Ker smo že pri smrti, bodi omenjena tudi pripovedka št. 10, ki prejšnjo nekako dopolnjuje in je prav tako iz Radvanja: belo oblečena deklica je prišla k svinjski pastirčki, jo prosila za ogrinjalo in povabila k svoji materi; bila je smrt. Posebno mikavno je zadnje poglavje, od št. 93 do konca, čeprav bi pravljice ne bile čisto na mestu v knjigi pripovedk. Pravljice so lokalizirane, kot je podčrtal že sam Schlosser. In v njih imamo nepričakovano lepo ponazorjeno ozko povezanost in medsebojno odvisnost socialnih in nacionalnih problemov. Potepuh-raztrganec (93), Palček (98) in hlapec (101) govore in razumejo samo slovenski; grofična in imenitni mariborski gospod se sploh ne moreta z njimi sporazumeti, ker znata pač samo nemški, medtem ko se je lemberški grof najbrž naučil slovenski samo zaradi besedne igre s Petersšilčkom.

Seveda tu ne moremo preresetati cele zbirke, pripovedko za pripovedko, kakor je to naredil ocenjevalec zase oziroma za narodopisni inštitut. Potem ko ima to težaško delo za sabo, pa si upa trditi, da spada fundus Schlosserjevih pohorskih pripovedk med boljše, kar premoremo v te vrste literaturi. Schlosserjeva zbirka se po svojem tekstnem jedru bistveno ne loči od zbirk proznega ljudskega blaga, ki so pri nas izhajale v času po prvi svetovni vojski, prim. Kotnikove koroške »Storije« (1924), Kocbekove »Storije« iz gornjegrajskega okraja (1926), Möderndorferjeve »Koroške narodne pripovedke« iz Mežiške doline (1924) in druge kasnejše zbirke istega pisca. Pohorska zbirka ne zaostaja za nobeno omenjenih zbirk ne po številu ne po kvaliteti in pričevalni vrednosti tekstov, po spremnih podatkih pa jih celo prekaša. Če bi Schlosserjeve pripovedke prelili iz nemščine v slovenščino, bi bil odstranjen tudi ta edini razloček. Jezikovni razloček je tukaj le nekaj zunanjega, saj tudi slovenski oblikovano gradivo omenjenih zbirk ni zvesta podoba ljudske dikcije, če izvzamemo redke tekste v Kotnikovih »Storijah« in do neke meje še pripovedni del Šašlovega »Narodnega blaga iz Roža« (1936). V tem zadnjem primeru imamo pač avtorja, ki sam piše v svojem domačem narečju in je njegova oblikovna avtentičnost zato večja, vsebinsko pa tudi zanj velja podobno kot za druge avtorje. In zraven tega ne smemo pozabiti, da nam je Šašel kljub jezikovni dognanosti ostal na dolgu za vsa pojasnila, kdaj, kako in od koga je dobil svoje pripovedno gradivo.³

Po vsem tem pač lahko upravičeno obžalujemo, da se je Zgodovinsko društvo v Mariboru, ko mu je bil Schlosser leta 1930 ponudil in brez pridržkov odstopil rokopis »Bachern-Sagen«, obotavljalo z izdajo toliko časa, da je vojska to končno onemogočila. Pohorske pripovedke bi bile lahko izšle v »Arhivu za

je v kraju navadno. O povodnem možu je n. pr. že dr. Kotnik pisal: »Ljudstvo v Mežiški dol. pravi »vodni mož« in ne povodni mož...« (Storije, 100). V Legnu sem leta 1937 slišal zanj ime »vodni mož« in »jezernik«, v Lovrencu samo »jezernik«; divji lov poznata Lovrenc in Ribnica kot »ponočni jag«, smrt so stari v Lovrencu videvali kot »belo ženko«. In tako naprej.

³ Ta svoj dolg pa je dr. J. Šašel vendarle poravnal s prispevkom »Kako so nastali zapiski za »Narodno blago iz Roža«, ki ga je uredništvo SET sprejelo za objavo v 12. letniku.

zgodovino in narodopisje« (kakor že omenjeno »Narodno blago iz Roža«) ali pa v »Narodopisni knjižnici«, kakor Möderndorferjevo »Narodno blago koroških Slovencev« (1934). Schlosser je svojo nemški pisano zbirko izročil slovenskemu društvu in obenem pristal kot na nekaj samo po sebi razumljivega, da tudi izide v slovenščini. Lepše bi pač ne bil mogel potrditi svojih besed iz Poštele, 18: »Wissenschaft steht über völkischen Bestrebungen!« Cloveško popolnoma razumljivo pa je tudi to, da se je po zlomu Jugoslavije pač pozanimal za usodo svojega rokopisa, da bi ga vendarle poskušal spraviti na svetlo. Na to je dolgo in potrpežljivo čakal, ne da bi bil dočakal: umrl je namreč v Gradcu maja 1956, še ne pol leta prej kot je bila izpolnjena njegova davna želja.

Zaradi posthumnega izida Schlosserjeve zbirke smo tu v hudih zadregah. Neradi bi namreč bili komurkoli krivični, vendar včasih pri najboljši volji ne vemo, na čigav rovaš zarezati slabe strani, napake in pomanjkljivosti, ki jih v knjigi ni malo. Sicer pa nam ne gre za grešnika, ampak le za to, da opozorimo na grehe, ki bi se jih take izdaje z mejnega ozemlja morale še posebno skrbno izogibati. Pustimo pisne spodrsrljaje, ki bi jih lahko imel na vesti tiskarski škrat (Plesivec, Stefan, Hudovolnja, Spela, Štrekelji, paleč nam. palec, desetnic nam. desetnik, streza nam. steza, ponocni ipd.) ali ki kažejo morda željo, približati se mimo knjižne slovenščine pohorskemu narečnemu izgovoru (črna mloka nam. črna mlaka). Manj razumljivo in teže opravičljivo se nam zdi, da so pošteni Hudiči, Palčki in Škrabli iz »Poštele« na stara leta privzeli nova imena Huditsch, Paltschek, Skrabl — kakor da se prejšnjih sramujejo. Čeprav je Schlosser leta 1912 odločno odklonil, »ursprüngliche, meist tief sinnige slovenische Bezeichnungen zu verdeutschen, z. B. aus Poštela eine ‚Poschtela‘ zu machen,« se je v izdaji iz leta 1956 zgodilo prav to in poleg Poschtele srečujemo še cvetke à la Petersiltschek, Tschernagora ipd., včasih tudi nedosledno, n. pr. Schkrbotschen in Škrbots. Še bolj čudno pa je, da se v znanstvenem aparatu k slovenskim pripovedkam tolmačijo n. pr. pojmi *narodne pripovedke* (= Volkssagen) kot »Volkstümliche Erzählungen«, *pravljice* (= Märchen) »Sagen, Märchen«; da je mariborsko učiteljsko glasilo »Popotnik« postalo avtor, ki je pisal v »Slowenische Lehrerzeitung«; da naši prvi sosede ne vedo niti pravega imena naše domovine in jo imenujejo »Slawonien« (str. X in 89). Vsaj v zadnjem stavku navedenih stvari prav gotovo ni zagrešil rajnji Schlosser, ki je dobro vedel n. pr. kaj je Popotnik (gl. Poštela, 62).

V trdovratnem zamolčevanju slovenskih krajevnih imen je nekaj nojevskega, kar bi bilo smešno, če bi ne bilo za nas boleče in žaljivo. Ne moremo in nočemo nikomur ničesar predpisovati, vendar smo mnenja, da bi v znanstveni knjigi — še prav posebej v narodopisni — bilo na mestu vsaj kratko opozorilo, da obstoje tudi *ljudska* imena, ki se glase tako in tako. Nota bene, da ta ljudska imena slovenskih vasi nikakor niso bila oblastveno sankcionirana šele po l. 1918, ampak so rabila poleg nemških uradnih imen že v cesarsko-kraljevih časih (zadosti je odpreti katerikoli uradni krajevni repertorij izpred prve svetovne vojne). V slovenskih krogih pa je bilo še opaženo,⁴ da so n. pr. na Schlosserjevi karti Pohorja iz leta 1913 (str. 3) nekatera imena podana v slovenski obliki, v tekstu pa umetno ponemčena: tako n. pr. na karti Velka in Mala K(opa), v tekstu pa Grosse in Kleine Koppe. Za kaj naj bi bilo to dobro?

Schlosserjevo zbirko je na urednikov predlog znanstveno komentirala gospa dr. Elfriede Rath-Moser, tedaj še kustodinja etnografskega muzeja na Dunaju. Ker je že samo njeno ime v znanstvenih krogih jamstvo za vzorno opravljeno delo, nam je tembolj žal, da se je v našem primeru njeno delo ustavilo na pol pota. Kako to mislimo, bo najlaže pojasniti s primerom. Denimo da bi bil Slovenec, ki ga je služba vrgla na Zgornje Štajersko, nabral tam precej pripovedk in jih potem v Ljubljani izdal. Če bi znanstveni komentar k taki zbirki prinašal še tako izčrpne primerjalne podatke s slovenskih tal in posegel celo širše, po južnoslovanskem gradivu, medtem ko bi se le priložnostno, kadar bi tako na-

⁴ Fr. Baš, Naša sodobnost V/1, 1957, 91.

neslo in z blagom, ki je ravno pri roki, dotikal sorodnega nemškega gradiva s Štajerskega, s Koroškega in od drugod, mar se ne bi upravičeno reklo, da je tako delo nepopolno, enostransko? No, nekaj podobnega — kajpada v zamenjanih vlogah — je s Schlosserjevo knjigo Bachern-Sagen. Znanstveni komentar je sodelavko gotovo stal precej časa in naporov, žal pa njeno delo s strani uredništva ni bilo tako uokvirjeno kakor bi zaslužilo. Predvsem bi se moralo jasno videti, kaj je prispeval zbiralec (Schlosser) sam in kje se začno tuja dopolnila. Tako mora ta, ki zbirko rabi, sproti ugibati, čigavo je kaj, in kljub previdnosti bi se le moglo zgoditi, da bi kdaj obdolžil ravno tistega, ki je pri stvari nedolžen. Če pa so se tudi v komentar prikradle napake — nekaj smo jih že omenili — niti ni čudno, ko pa ne zbiralcu ne komentatorki slovenščina ni domača.

Schlosser pravi na str. 4: »Za primerjavo posameznih motivov so bile pritegnjene predvsem zbirke pripovedk okolišnih pokrajin, torej so bile uporabljene najprej štajerske in koroške zbirke in tiste iz nemških alpskih dežel... Slovenske zbirke in novejša slovenska raziskovalna dela smo mogli pritegniti le v manjšem obsegu.« In vendar celo pri izvajanju tega neopravičeno skrcenega programa nekaj ni v redu. Najprej se nam zdi kar neverjetno, da tudi kjer se je že sam Schlosser leta 1912 potrudil in poiskal nekaj slovenskih variant, le-te leta 1956 niso prišle v komentar (tak primer je pri zgodbi o Palčku: Poštela, št. 75, str. 74 — Bachern-Sagen, št. 98). Potem pa opomba k št. 23, ki vabi k primerjavi takole: »Vgl. z. B. Grimm...⁵ Gräber..., Rappold... Für den slowenischen Bereich Kelemina... und Brinar...« Z drugimi besedami bi se reklo, da Grimm, Gräber in Rappold nudijo nemške paralele, Kelemina in Brinar pa slovenske. V resnici pa ima ravno v tem konkretnem primeru tudi Gräber — Sagen, 1914, št. 197 — kar tri slovenske zgodbe (197/1, 3 in 5). In to ni edini primer te vrste, saj se slovensko gradivo s Koroškega s tako zastavljenim sklicevanjem na Gräberja posredno prikazuje kot nemško vsaj še pri številkah 11, 15, 14, 32, 64 in 81. Podobno, čeprav v manjši meri, je tudi z zahodnoslovenskim gradivom pri Maillyju. Končno pa naj še omenimo, da niti citirana slovenska avtorja Kelemina in Brinar nista bila izkoriščena do kraja.

Tule prinašamo kot dopolnilo nekaj slovenske literature — po vrsti, po Schlosserjevih številkah.⁶ Pri navajanju paralel so nam bile za izhodišče pohorske zgodbe, zato smo po navadi kar preskočili tiste številke, kjer ta hip nimamo v evidenci nič pohorskega. Načelno tudi niso posebej navedene variante, ki so že obsežene v Keleminovi ali kakšni drugi tekstni zbirki. Prav tako tudi rokopišno gradivo ne, razen izjemoma.

5. I. Macun, Pogled v Pohorje, LMS 1869, 88; Tomažič, Pravljice, 133; Kres 4, 1884, 146; Bolhar, 209. (Deloma velja to tudi za št. 73.)

10. Kelemina, 196 s.

13. Štrekelj I, 61—65; Kelemina, 102; Perusini, Ce fastu? 27/28, 1951/52, 169—171, s kritičnimi pripombami k Maillyju. Nainovejša slovenska varianta je bila posneta v avgustu 1958 na magnetofon v Depljah pri Vipavi.

17.—18. Tomažič, Pravljice, 115, 173. Trditve o takem ali drugačnem prihodu izročila na Pohorje bi bilo treba še dokazati.

22. Tomažič, Pravljice, 119, 176; Kelemina, 55/I.

23. Šašel, št. 3; Kelemina, 59; »Si z nami lovil, se boš z nami gostil.«

24. Tomažič, Pravljice, 173 s.

25. Popotnik 4, 1883, 251; Tomažič, Pravljice, 94, 108; isti; Bajke, 15, 24; Möderndorfer, 36; Kelemina, 134.

29. A. Kragelj, »Sam«, LZ 6, 1886, 226.

⁵ Nadrobnejši podatki — naslov, stran ipd. — so izpuščeni, ker so tu nepotrebni.

⁶ Za te navedbe je bilo deloma že mogoče izkoristiti kartoteko nastajajočega »Arhiva slov. ljudskih pripovedk« v Inštitutu za slov. narodopisje SAZU. Nekaj pripomb k tekstom št. 37, 42, 71 in 85 je prispeval prof. A. Bolhar iz Celja; prisrčna mu hvala!

30. Tomažič, Legende, 32; Möderndorfer, 19.
 31. Popotnik 1885, 282; Tomažič, Pravljljice, 117.
 32. Tomažič, Bajke, 31.
 33. Brinar, 52; Tomažič, Bajke, 48.
 36. Tomažič, Bajke, 76; Lešnik, 24.
 37. Popotnik 4, 1885, 153 = PV 1913, 65 = Koprivnik, Pohorje, 23; Brinar, 12; Tomažič, Pravljljice, 121.
 39. Prim. I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, Razprave 2. razreda SAZU, II, 1956, 311 s.
 42. Najstarejši znani zapis te zgodbe hrani Inštitut za slov. narodopisje, kamor je prišel nedavno z Nedeljko rokopisno ostalino. Ko je Fr. Nedeljko leta 1885 pripravljaj svojo zbirko »Narodne pripovedke za mladino« (Lj. 1884), si je v zvezek formata 16° na str. 65—68 prepisal po neohranjeni podstavi zgodbo »Gožna kraljica na felberjevem otoku pri Mariboru«; kot zapisovalec je naveden neki Ivko St. Prav ta tekst pa je najbrž izhodišče vsem mogočim preuredbam, ki jih ni malo in jim je zdaj treba pridružiti še nam nedosegljivo redakcijo mariborske šolske kronike in od nje odvisno Schlosserjevo. Omenimo nekaj objav: PV 19, 1913/19, 27, in ponatis J. Koprivnik, Pohorje, Maribor 1923, 14; E. Lešnik, 19 (tudi v 2. in 3. izdaji iz let 1931 in 1938); J. Brinar, 41. Schlosserjeva redakcija je najbližja tisti E. Lešnikove, kar se da brez težave razložiti s skupno podstavo.
 54. Tomažič, Bajke, 128.
 63. Tomažič, Pravljljice, 99, 114.
 64. V Popotniku 1884, kjer naj bi bil Schlosser vzel to zgodbo, je ni.
 66. Tomažič, Bajke, 181.
 71. PV 19, 1913/19, 85 = Koprivnik, Pohorje, 27; Lešnik, 20; Tomažič, Legende, 9, 72.
 73. Tomažič, Pravljljice, 136. (Prim. opombo k št. 5.)
 76. K AT 1030 prim.: Kosi, Zlate jagode, 154; Naš dom 3, 1913, št. 20; Vrtec 2, 1872, 56. K AT 1060 in 1062 pa med drugim: Torbica 1862, 22; LZ 10, 1890, 746; Vrtec 21, 1891, 115; Vrtec 35, 1905, 61; Fatur II, 9; Drekonja, 79; Finžgar, Makalona.
 78. Tomažič, Bajke, 103; prim. I. Grafenauer, SR X, 1957, 41 s.
 81. Kotnik, Storijske, št. 38.
 82. Tomažič, Bajke, 113.
 83. Tomažič, Legende, 185; Narodopisje Slovencev I, 311.
 85. PV 1913/19, 50 = Koprivnik, Pohorje, 14.
 86. Tomažič, Pravljljice, 135.
 87. Tomažič, Pravljljice, 153; Jurčič, 81.
 88. Tomažič, Legende, 105; prozna razširitev ljudskih pesmi iz Streklja, kakor pri Milčinskem. Tudi pripoved iz družine Škrabl kaže sorodnosti s pesmijo, vendar je lahko naravnost iz izročila, ne po Štreklju.
 91. Popotnik 4, 1885, 314; Tomažič, Pravljljice, 206.
 93. SB 3, 1852, 206.
 94. Slov. Gospodar 74, 1940, št. 10, str. 14.
 95. Tomažič, Bajke, 200; Novice 22, 1864, 194, 201.
 96. SČb 1850, 50, 59; B 5, 1873, 67, 75; Popotnik 4, 1885, 90; Drekonja, 45; Flerè, 11.
 97. Tomažič, Legende, 48.
 98. N 1858, 252; Zg. Danica 17, 1864, 160; Vrtec 1, 1871, 72; Kres 5, 1885, 248; Vrtec 30, 1900, 4 (to varianto navaja P. Schlosser v Pošteli, 74); 36, 1906, 6; 51, 1921, 35; 74, 1943/4, 72. V Lovrencu na Pohorju sem marca 1957 zapisal zgodbo o bajnem bitju, ki mu je sicer ime »Páučen«, vendar je čisto nekaj drugega kot Palček iz pravljljice.
 99.—100. LČ 1, 1850, 96, 100; 184, 188; SB 2, 1851, 8; N 15, 1857, 247; N 16, 1858, 245; SG 3, 1859, 23; SG 1862, 238; B 1, 1869, 40; Vrtec 1, 1871, 115; B 3, 1871,

71; B 5, 1873, 78; Kres 4, 1884, 245; Vrtec 16, 1886, 77; Sl. Gospodar 22, 1888, 117, 126; Vrtec 19, 1889, 54; Uč. tovariš 32, 1892, 185.

101. J. Valjavec, LC 1, 1850, 304.

Ker se je Schlosser — posebno v Pošteli — rad odkrito razgovoril, smo tako med drugim poučeni tudi o njegovem prepričanju, da ljudska izročila, posebno pripovedke, izumirajo. Mladi rod, kamor je prišteval celo petdesetletnike (!), je po njegovem vedel že prav malo poročati. In še to, kar se je dalo izvedeti v času njegovega zbiranja ok. 1910, da so pravzaprav revni odlomki, ostanki popolnejših pripovedk, ki so jih lahko poslušali veliki zbiralci sredi 19. stoletja. Te Schlosserjeve tožbe pa samo deloma ustrezajo resnici. Verjamemo, da mu ni bilo lahko izvleči iz ljudi, posebej blizu Maribora, take pripovedke kot si jih je želel. Vendar kljub tako malodušnemu ocenjevanju Pohorci tudi še danes radi bajajo, verjetno prav tako kot pred petdesetimi ali sto leti. O tem se je ocenjevalec sam lahko prepričal v marcu 1957, ko je nalašč potoval na Pohorje, ne čisto po Schlosserjevih sledovih, vendar tako da se je seznanil z vrsto »njegovih«¹ zgodb. Tako si je v nekaj dneh bivanja v krajih Golava Buka in Legen pri Slovenjgradcu in Lovrenc na Pohorju zapisal vrsto pravljič in pripovedk, kratkih in dolgih, fragmentaričnih in lepo zaokroženih, kakršni so pač bili poročevalci. Neposredno ali posredno so tako prišle na dan zgodbe — nekatere tudi v dveh, treh in več variantah — ki ustrezajo Schlosserjevim št. 10, 17, 22, 23, 25, 27, 30, 31, 39—41, 51, 52, 81, 85 ali pa vsaj močno spominjajo nanje.

Vzemimo za primer samo eno izmed zgodb, št. 30, pravzaprav le drugi odstavek na str. 30. Schlosser na kratko poroča: »Nach einer anderen Sage ist ein altes Weib zum [Reifniger] See gewandert und hat eine tote schwarze Katze ins Wasser geworfen, um den Wassermann zu versöhnen. Daraufhin hat er ein böses Wetter abziehen lassen.« Ne vem, kako in po kakšnih virih je o tem pisal F. Mišič (Marburger Zeitung, 15. oktobra 1939), na katerega se Schlosser sklicuje. V resnici tu nikakor ne gre za navadno pripovedko — Sage. O tem pričajo naši starejši pisani viri, tako n. pr. Popotnik 4, 1883, 285: »Če potrebuje zemlja v suši dežja, govoré ljudje, treba je vreči le mačka v [Ribniško] jezero, in hitro se dvigne mokroten oblak, donašajoč dež.« Podobno pa tudi pohorski ustni viri še marca 1957: »Če dougo ni deža, še zdejle praujo, da bo treba mačka vrč u jezero:« — »V jezero moreš mačko vreč, če hočeš deža;« — [Naši stari] »so trdo verovali: če je mačko vrgu v jezero, je pršu dúmu moker, je ploha ratala« (Legen — ISN, rkp. Pohorje 1, 31). »So mačko vrgli — nevihta! Je kípelo črez, so megle kop prešle, pa dež« (Ribnica — ISN, Pohorje 1, 67). »Če je strašna suša bla, so vrgli mačka« (Lovrenc — ISN, Pohorje 2, 6). Pred sabo imamo torej *verovanje*; dokler je bilo še živo, se je deloma izražalo tudi v *običaju* in narekovalo *čarovno dejanje*. Z drugega konca slovenske domovine, iz Brkinov, imamo podatke, da so še v desetih in dvajsetih letih našega stoletja z visokih skal nad zamašenim požiralnikom vrgli mačko v vodo, »da se budu ponikve odprle«, da bi ne bili poplavljeni kraško polje in mlini vzhodno od Obrova (avtorjevi zapiski v EM 12/23, 27—28 in 94). V obeh primerih gre očitno za žrtvovanje žive živali — mačke — naravnemu elementu, vodi: v Brkinih zato da bi se povodenj ustavila in uplahnila, na Pohorju pa narobe, da bi po hudi suši spet padel dež. Za izročilom kot je podano pri Schlosserju pa je komaj mogoče slutiti kaj takega!

Iz tega pač izhaja, da Pohorje nikakor ni izčrpano, da še zmerom lahko nudi zbiralcem in raziskovalcem dobro bero. Ker si slovenski etnografi ne lastimo delovnega monopola nad to pokrajino (Pohorje — »eno najmikavnejših pogorij v Srednji Evropi«: A. Achleitner, Der Waldkönig, Berlin 1911), pozdravljamo tudi vsakega tujega raziskovalca, ki je že prišel ali ki bi še prišel tja z resnimi, poštenimi nameni. Zato smo tudi Schlosserju hvaležni za njegovo delo.

Ne moremo pa se strinjati z načinom, kako je bilo to delo uokvirjeno in predstavljeno leta 1956. Gradivo, ki ga je nemški kulturni delavec zbral pri nas z ljubeznijo, je bilo izrabljeno kot priložnost za izražanje neznanstvenih, političnih konceptov. S tem mu je bila dana ost, ki gotovo nikoli ni bila v avtorjevih intencijah. Če prof. L. Schmidt v uvodu — o tem je zdaj beseda — med drugim meče v en koš Južno Tirolsko in Spodnje Štajersko, se z njim o tem pač ni vredno spuščati v debato. Omenimo naj le, kar se bere na str. VII: »Znanstveno raziskavanje Spodnje Štajerske je zmerom bilo avstrijska stvar in potemtakem tudi etnografsko raziskavanje, kolikor se o tem sploh že da govoriti.« Ali gre tu za nepoučenost? Dobro se še spominjamo Schmidtove knjige »Geschichte der österreichischen Volkskunde« (1951), ki v naslovu obljublja dosti več kot je v nji dano, saj so bili prezrti — razen gradišćanskih Hrvatov — vsi nenemški »Bewohner der Monarchie«; tako je to delo pravzaprav samo zgodovina etnografije avstrijskih Nemcev. Vendar si ni mogoče misliti, da bi bila ljubitelju avstrijske velike preteklosti in tradicij vsa znanstvena prizadevanja nenemških narodov nekdanje avstroogrške monarhije kratkomalo dim. V slovenskem in hrvatskem imenu bi smeli n. pr. vprašati: mar niso Kopitar, Miklošič in Jagić na Dunaju, Krek, Štrekelj in Murko v Gradcu s svojim osebnim ljubljenim in znanstvenimi uspehi — tudi na torišču raziskavanja ljudske književnosti, se pravi na etnografskem torišču — pomagali utrjevati sloves avstrijske znanosti? In tudi glede narodopisnega raziskavanja Spodnje Štajerske bi nikakor ne bil objektivni, kdor bi si upal odrekat i znanstveno veljavo Stanku Vrazu, Davorinu Trstenjaku, Jožefu Pajku in številnim drugim do naših dni!

Tako v Schlosserjevem predgovoru kakor v Schmidtovem uvodu je poudarjena potreba po sodelovanju med avstrijskimi in slovenskimi etnografi oziroma med etnografi v Ljubljani in v Zagrebu. V tem seveda soglašamo, vendar bi si srčno želeli, da bi sodelovanje ne bilo omejeno na lepe besede in medsebojne komplimente, temveč da bi se rajši kazalo v dejanjih.

*

Odazivajući se molbi dr. M. Matičetova, kao i primjedbi iz predgovora Schlosserovoj zbirci, prema kojoj se kao dobrodošle očekuju dopune od »susjednih istraživača narodnih predaja u Hrvatskoj i u Slavoniji« (str. X), dodajem na kraju nekoliko kratkih napomena.

Komparativna građa uz Schlosserove predaje, pobilježene među slovenskim pohorskim seljacima, uzeta je prvenstveno iz njemačkih zbirki, a tek neznatno i iz slovenskih i nekih srpskohrvatskih (usp. str. 4 i 73—86). Promotrimo li ovu okolnost u svijetlu izrazito politički i revandikaciono intoniranog predgovora L. Schmidta, ne ćemo se moći složiti s njegovom opaskom, da se tu radi o »svim objektivno zasnovanom komentiranju« (str. X).

Ograničivši komparativne napomene prvenstveno na njemačke zbirke, autor može pod vidom objektivnosti svu tu građu sugerirati kao genetički jednostrano vezanu uz njemačke, odnosno austrijske narodne predaje.

Nije moj zadatak da govorim o kompleksnosti i višekratnom preslojavanju alpskih narodnih predaja, o naučnoj neodrživosti svakog pokušaja njihova poistovjećivanja s tradicijama samo jedne etničke odnosno nacionalne grupe. Zadatak je ovog malog članka u prvom redu taj da na primjerima pokažem, kako i neke osebujne predaje, a osobito one, koje su u napomenama uz Schlosserovu zbirku obilježene kao eklatantno alpske (t. j. indirektno kao austrijske), mogu imati svoje paralele i na srpskohrvatskom terenu Balkana. Kao primjere uzimam, dakle, tek neke izabrane predaje, a ne one za koje se zna da su opće raširene. Ne ćemo stoga navoditi srpskohrvatske varijante uz priču o Lenori (br. 15), o potkovanoj vještici (br. 45), o vražjemu mlinu (br. 75), o natjecanju seljaka i vraga (br. 76), o razbojniku mladoženji (br. 87) i sličnome. Oni pak primjeri, koje ovdje navodimo, služe tek kao ilustracija i ne treba da budu shvaćeni kao pokušaj iscrpnijega komparativnog pregleda.

Predaja o divljem lovcu, koja je osobito raširena u alpskim krajevima, može se čuti i drugdje, n. pr. u okolici Samobora (usp. ZNŽO XIX/1914, str. 127 i 128), u Podravini oko Koprivnice (SG IX/1866, str. 231), na Kalniku (SG IX/1866, str. 266—268). O sablasnom lovcu Peji, koji je za života zbog vraćanja puškom odgovarao i pred biskupom »Štrocmajerom«, slušala sam zanimljivih priča u selu Potnjani kod Đakova u Slavoniji (usp. rkp INU br. 259). Tu se prepleće motiv čarobnoga strijelca (br. 48) s motivom divljeg lova (br. 17—24). O čarobnom strijelcu vidi i ZNŽO I/1896, str. 249.

U Potnjanima kod Đakova zabilježila sam i predaju, inače dosta neobičnu, koja se nadovezuje na Schlosserov tekst, br. 29. U oba primjera čovuljak dobije batina, jer je smetao čovjeku kod vatre, masteci svoju žabu na njegovo pečenje (usp. rkp INU br. 259). Ista ova Schlosserova priča sadrži i poznati motiv Polifema s igrom riječi »Ja sam« (Thompson K-602). Među specifičnim varijantama iz alpskih krajeva navodi pisac bilježaka i tekst iz zbirke A. v. Mailly, Sagen aus Friaul u. den Julischen Alpen, Leipzig 1922, br. 34/II. Radi se zapravo o Maillyjevoj mistifikaciji, jer on kao vlastiti zapis navodi tekst koji uopće nije alpski, nego je hrvatski iz Dalmacije s otoka Brača (uzet iz Glasnika Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, IX/1897, str. 486—490). Zanimljivo je, da je ovaj isti tekst s jedne strane bio »magično« pretvoren u alpski, a s druge strane opet u talijanski, navodno iz okolice Rijeke (usp. F. Babudri, Fonti vive dei Veneto-Giuliani, Milano b. g., str. 316—317).

Predaje u vodenom čovjeku (br. 32—34) imaju bliskih paralela u Samoboru (ZNŽO XIX, str. 159—145); vidi i SG IX, str. 230—231 (Koprivnica, Vukovci).

U napomeni uz tekst 39 diferencira se zmijoliki »Lindwurm« germanskog sjevera od krilatoga zmaja iz južnih krajeva. Tu moramo spomenuti da se u srpskohrvatskim predajama zmija i zmaj često miješaju i ne razlikuju jedno od drugoga, slično kao i u pohorskom tekstu. (Na gradini Brubno na Baniji živi, prema pričanju, neka neman, koju nazivaju i zmajem i zmijom i zmijom aždajkinjom. Usp. rkp INU 221, tekstovi br. 68, 70, 73, 74, 82, 90, 91, 93, 95; vidi i ZNŽO VI/1901, str. 120). Od brojnih primjera južnoslavenskih predaja o zmaju (pozoju), koji donosi oluju, upozorujemo na one navedene u raspravi V. Jagić, Die Südslavischen Volkssagen von dem Grabancijaš dijak und ihre Erklärung, Archiv f. slav. Philologie, II/1877, str. 437—481.

Predaje o pokušaju da se otme kruna ili dragi kamen zmijskoj kraljici (tekst 42) česte su u alpskim krajevima, kako je u bilješci rečeno, ali i izvan njih (usp. R. Plöhl Herdavigov, Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke, I, Varaždin 1868, str. 104; ZNŽO XIX/1914, str. 119; XX/1915, str. 305—306; XXVI/1926, str. 192 i dr.).

O čovjeku, koji je došao na vještiji skup pa ostao zatvoren u vinskoj konobi (br. 43), ima dosta predaja po Dalmaciji i ostalim hrvatskim krajevima (R. Strohal, Hrvatskih narodnih pripoviedaka knj. I, II, izd., Karlovac 1907, br. 28; ZNŽO X/1905, str. 231; XXII/1917, str. 308—309; XXIII/1918, str. 191; rkp INU 171, str. 90—91).

O vraćanju kojim se može zaustaviti plug u polju i o sredstvima zaštite od takvog vraćanja (br. 47) vidi V. Čajkanović, Srpske narodne pripovetke, Bgd 1927, br. 186 i bilj. na str. 549; vidi i rkp INU 171, str. 108.

Predaje o zakopanom novcu, koji svijetli, odnosno »cvate« (br. 51, 52), sreću se češće na hrvatskosrpskom terenu (ZNŽO XIX/1914, str. 120 i 136; VI/1901, str. 133; SEZ L/1934, str. 190; LXI/1949, str. 216—217; I. Lovrić, Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa, izd. JAZU, Zagreb 1948, str. 167; rkp INU 139, str. 25; rkp JA 72, Žiža, Praznovjerije i predsude, br. 4).

O kopačima zlata, koji u »risu« čekaju vruga (br. 60), ima predaja i u okolici Zagreba (ZNŽO XXIII/1918, str. 261—262).

O potonulim gradovima, iz čijih se dubina čuje zvonjava (br. 77), pripovijeda se češće među Hrvatima i Srbima (vidi primjere iz Istre u novinama Riječki novi list 1914, br. 24 = Jadranski zbornik, I, Rijeka-Pula 1956, str. 182; Mladi Istranin 1922, br. 16, str. 124; kalendar Franina i Jurina 1926, str. 54—58 — književno obrađeni primjeri). Amo pripadaju i sve one brojne predaje o Gavanovu jezeru, poznate od Crne Gore preko Hercegovine i Bosne do otoka Cresa i dalje.

Pričanja o tajanstvenim podzemnim hodnicima (br. 82) raširena su često na mjestima, gdje ima ruševina starih feudalnih gradova (usp. SEZ LVIII/1948, str. 437 i str. 442—443; rkp INU 141, str. 43 — Čabar u Gorskom Kotaru; rkp INU 221, str. 104 i str. 106 — Brubno na Baniji; Franina i Jurina, l. c.; ZNŽO XIV/1909, str. 128).

O umrlom djetetu, koje za pokoru mora napuniti vrčić suza (br. 88), ispravno je u komentaru rečeno, da je to prepričana slovenska narodna balada. Motiv je poznat i na srpskohrvatskom terenu. (ZNŽO XIX/1914, str. 215—216; XXXII/1940, str. 177; Hrvatske narodne pjesme, knj. I, br. 24, br. 25 i bilj. na str. 511—512; knj. V, br. 4; Istarske narodne pjesme, Opatija 1924, str. 228—230; Slovenski glasnik 1858, str. 118—119 i 1865, str. 152—153 (Istra); rkp INU 96, str. 41—42; N. Kukić, Srpske narodne umotvorine, Zagreb 1898, str. 103—105 i dr.).

Uz tekst br. 93, o kojem je tipu u bilješci rečeno da je »na njemačkome relativno rijetko zabilježen«, ima više srpskohrvatskih varijanata. Navest ćemo ih u zbirci istarskih narodnih pripovijedaka, koja će uskoro u štampu.

S ovo nekoliko probranih primjera željeli smo tek nagovijestiti, kako daleko mogu dopirati veze s nekim predajama, koje bez točnijega ispitivanja u prvi mah djeluju kao specifično i izrazito alpske. One to djelomično doduše i jesu, ali nije naučno opravdano pripisivati im alpsko obilježje jednostranim navođenjem paralela, čime se ujedno sugerira i austro-njemačko porijeklo glavnine ovih priča. Savjesno i pažljivo prikupljene austrijske, odnosno njemačke varijante uz ovu Schlosserovu zbirku mogle bi biti istinska naučna dobit, da su stavljene na mjesto, koje im objektivno pripada, t. j. poslije slovenskih varijanata. Ta radi se o pričama, skupljenim u slovenskom kraju među slovenskim ljudima!

Kratice

Poleg kratic iz Schlosserjevih Bachern-Sagen, str. 74—75, in iz Slovenskega biografskega leksikona so bile uporabljene tele kratice:

TA, Aa Th = Aarne-Thompson, The Types of the Folk-Tale, Helsinki 1928.

Bolhar = Slovenske narodne pravljice, Ljubljana 1952.

Drekonja = Tolminske narodne pravljice. Uredil in uvod napisal C. Drekonja, Trst 1952.

EM = Etnografski muzej v Ljubljani.

ISN = Inštitut za slov. narodopisje pri Slov. akademiji znanosti in umetnosti.

Lešnik = E. Lešnik, »Šumi, šumi Drava...« Črtice iz mariborske zgodovine, pravljice in pripovedke iz mariborske okolice in od drugod. Maribor 1925.

Möderndorfer = V. Möderndorfer, Koroške narodne pripovedke. Celje 1946.

rkp INU = rukopis Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu.

rkp JA = rukopis Odbora za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

SEZ = Srpski etnografski zbornik.

Sašel = J. Sašel-F. Ramovš, Narodno blago iz Roža. Maribor 1956.

Tomažič, Bajke = J. Tomažič, Pohorske bajke. Ljubljana 1945; — id., Legende = Pohorske Legende, Ljubljana 1944; id., Pravljice = Pohorske pravljice, Ljubljana 1942.

ZNŽO = Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena.

Zusammenfassung

EINE GUTE SAMMLUNG SLOWENISCHER SAGEN AUS DEM JAHRE 1910
IN EINER UNZUREICHENDEN AUSGABE AUS DEM JAHRE 1956

Paul Schlosser, Bachern-Sagen. (Vorwort von Leopold Schmidt)

Die Sammlung slowenischer Volkssagen vom Pohorje (Bacherngebirge) reicht in die Zeit um 1910 zurück, als Paul Schlosser, als junger Offizier der österreichischen Armee in Maribor (Marburg) stationiert, seine Freizeit ortskundlichen Studien und der Sammlung volkstümlichen Erzählstoffes der Umgebung von Maribor, besonders des östlichen Pohorje, widmete.* Die Ergebnisse seiner Sammeltätigkeit aus jener Zeit liegen in drei Sammlungen vor (wenn wir kleinere zufällige Veröffentlichungen in Zeitungen nicht mitrechnen): Der Sagenkreis der Poštela (Marburg 1912 — 75 Nummern), Lemberger Streiche (ÖZV. N. S. Bd. V, Wien 1951, S. 157—166 — 10 Nummern), Bachern-Sagen (Wien 1956 — 101 Nummer, davon jedoch nur 85 neue). Das gesamte Material dieser Sammlungen erhielt Schlosser in slowenischen Gegenden und von Leuten slowenischer Stammeszugehörigkeit. Da er des Slowenischen nicht fähig war, blieb seinen Gewährsleuten nichts anderes übrig, als sich ihm anzupassen und ihm das Erzählgut auf Deutsch zu erzählen. Wo jedoch der Erzähler dieses nicht vermochte, musste sich der Sammler mit einem Dolmetsch behelfen; so z. B. in Radvanje (Rotwein) in der Familie Škrabl, wo Schlosser einige Texte aufnehmen konnte, die zu den bemerkenswertesten seiner Sammlung zählen. Es braucht nicht besonders betont zu werden, dass solches Sammeln von Volkserzählgut wohl von zweifelhaftem Wert ist. Dank dem Entgegenkommen der slowenischen Informatoren, die dem deutschen Sammler in jeder Hinsicht an die Hand gingen, und weil dieser sich nachher jeden inhaltlichen Korrigierens, »Verschönerns« und ähnlicher Eingriffe in den Erzählstoff enthielt, ist das Material trotz der erwähnten Schwäche noch immer brauchbar. Die Texte sind zum Grossteile örtlich und persönlich zuverlässig verankert und wenn man die Zeit ihrer Aufnahme in Betracht nimmt (als sich in der Sammelpraxis strengere Kriterien noch nicht allgemein durchgesetzt hatten und als die Sammeltätigkeit überhaupt noch in ziemlich grossem Ausmasse Liebhabern überlassen war), kann man sogar sagen, dass die Erzählgutsammlung, die Schlosser in der Umgebung von Maribor zustande gebracht hat, eigentlich eine gute Sammlung ist.

Trotzdem kann man nicht umhin, recht ernste Bedenken betreffs der Art und Weise der Herausgabe der »Bachern-Sagen« im Jahre 1956 auszusprechen.

1. Das Textgut kommt aus Orten, von denen Schlosser im Jahre 1912 selber anerkannte, dass dort »das landsässige Volk ... der Mehrzahl nach heute slowenischen Stammes« sei. Für diese Orte bestehen slowenische Namen, die nicht erst nach dem Jahre 1918 amtlich sanktioniert wurden, sondern neben den amtlichen deutschen Namen schon in der k. k. Zeit seit eh und je üblich waren und vom »landsässigen Volke ... slowenischen Stammes« ausschliesslich gebraucht wurden. Jedenfalls würde man erwarten, dass in einem wissenschaftlichen volkskundlichen Werke auch die slowenischen Ortsnamen angeführt werden. Weil dies nicht geschehen ist, so sei diesem Mangel hier abgeholfen, und zwar nach dem »Allgemeinen Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dez. 1910«, hrsgg. von der k. k. Statistischen Zentralkommission in Wien. Wien 1915, S. 94—96:

* Touristische, wissenschaftliche (naturhistorische, archäologische usw.) ja sogar literarische Ausflüge aufs Pohorje waren zur Mode geworden. In jener Zeit erschien u. a. sogar eine Art Pohorje-Roman: Arthur Achleitner, Der Waldkönig, Erzählung aus dem südsteirischen Bacherngebirge. Verlag Otto Janke, Berlin 1911. In der Einleitung sagt der Autor, das Pohorje sei »eines der interessantesten Gebirge Mitteleuropas, ... von Slowenen bewohnt.

Brunndorf = Studenci
 Feistritz = Bistrica
 Kötsch = Hoče
 Lembach = Limbuš
 Lobnitz = Lobnica
 Maria Rast = Ruše
 Pachern = Pohorje

Pickerndorf = Pekre
 Rosswein = Razvina (heute: Razvanje)
 Rothwein = Radvina (heute: Radvanje)
 Schleinitz = Slivnica
 Zinsath = Činžat
 Zmollnig = Smolnik

Hier sind allerdings nur jene Ortschaften angeführt, aus denen das Material stammt, und auch nur solche, deren Namen im Deutschen und Slovenischen differieren. Natürlich gilt aber auch für alle anderen Ortschaften, deren Namen in den Texten vorkommen, dasselbe Prinzip. Hingegen ist im Buche das ausgesprochene Gegenteil davon fühlbar. Man spürt sogar das Bestreben, den tatsächlichen Sachverhalt zu vernebeln. Wie könnte man es sonst erklären, dass die Karte auf S. 3 (sie stammt aus dem Jahre 1913!) z. B. den Namen Vélka K(opa) anführt, im Texte hingegen nur der Name Grosse Koppe auftritt. Unbeachtet der moralischen Verpflichtung, jeden Leser objektiv zu informieren, ist solches hartnäckiges Verschweigen slovenischer Ortsnamen für die Slovenen beleidigend.

2. Obwohl Schlosser im Jahre 1912 öffentlich energisch abgelehnt hatte, »ursprüngliche, meist tief sinnige slovenische Bezeichnungen zu verdeutschen, z. B. aus Poštela eine ‚Poschtela‘ zu machen,« treffen wir in der Ausgabe aus dem Jahre 1956 nicht nur Poschtela, sondern auch Blüten wie: Tschernagora, Petersiltschek u. ä.; dazu haben auch: Hudič, Palček und Skrabl, gute alte Bekannte aus »Der Sagenkreis der Poštela«, im Jahre 1956 »neue« Namen angenommen, sie heißen jetzt: Huditsch, Paltschek, Skrabl... Vielleicht ist dies ein Erbe der Bearbeitung aus dem Jahre 1941, die auf S. 2 erwähnt wird? In diesem Falle war die »Epurierung« wohl nicht konsequent, es blieb ja neben Schkrbot-schen auch Skrbots bestehen. Sei dem, wie es wolle, die Abweichung von Schlossers Prinzipien und von Schlossers Praxis aus dem Jahre 1912 würde mindestens eine kurze Erläuterung im Vorworte verlangen.

3. Bezüglich des missenschaftlichen Kommentars lesen wir in Schlossers Einleitung auf S. 4: »Slovenische Sammlungen und die neueren Arbeiten der slovenischen Forschung konnten nur in beschränktem Mass herangezogen werden.« Es ist verständlich, dass wir von einem des Slovenischen unkundigen Autoren nicht Unmögliches verlangen können. Der Herausgeber der »Veröffentlichungen«, in denen die »Bachern-Sagen« ediert wurden, hätte sich jedoch der Fachkollegen in Ljubljana erinnern dürfen, die ihre Mitarbeit bestimmt nicht abgelehnt hätten, was mit der Mitarbeit beim Sammelband »Masken in Mitteleuropa« (1955) bewiesen worden ist. Die Heranziehung eines slovenischen Fachmannes wäre diesmal desto notwendiger gewesen, weil für den deutschen Teil des Kommentars die anerkannte Erzählforscherin Dr. Elfriede Moser-Rath verpflichtet wurde. Weil aber auch sie — wie Schlosser — in slovenicis nicht bewandert ist, ist das ursprüngliche Missverhältnis zwischen deutschen und slovenischen Parallelen noch beträchtlich angewachsen. Das Resultat war eine einseitige, nicht aber eine »durchaus objektiv angelegte Kommentierung«, wie der Herausgeber auf S. X versichert.

4. Der Kommentar zu Schlossers Text Nr. 23 verrät eine kleine, aber typisch unrichtige Darstellung des Sachverhaltes. Wenn man bei den beiden angeführten slovenischen Autoren Kelemina und Brinar Parallelen »für den slovenischen Bereich« suchen soll, dann ist es ohne weiteres selbstverständlich, dass die vor ihnen zitierten Autoren Grimm, Graber und Rappold nur deutsches Material bringen. Von tausend Lesern dürfte wohl kein einziger auf den Gedanken kommen, es könnte anders sein. Und doch ist es anders! Graber, Sagen aus Kärnten

(1914), bringt nämlich unter 5 Varianten der Nr. 197 — drei slowenische Varianten (197/1, 3 und 5)! Und das ist nicht das einzige Beispiel der Art; slowenische Sagen aus Kärnten werden ja in derselben Weise indirekt als deutsche Sagen vorgestellt in den Nr. 11, 15, 14, 52, 64 und 81. Ähnlich ist auch Maily eine Quelle, die beim Zitieren Vorsicht verlangt.

5. Wenn der Herausgeber es schon nicht als notwendig fand, bei der Veröffentlichung eines Buches slowenischer Sagen einen slowenischen Erzählforscher zur Mitarbeit heranzuziehen, so hätte er wenigstens einen von den österreichischen Slavisten ersuchen dürfen, vor der Drucklegung doch den Satz durchzusehen. Da wäre der südliche Nachbar Österreichs — Slowenien — wahrscheinlich mit dem richtigen Namen ins Buch gekommen — jetzt prangt er als Slawonien darin (S. X und 89)! Auch der »Popotnik«, das Organ der slowenischen Lehrerschaft (1880—1949), würde im Quellen- und im Personenverzeichnis nicht als Autor auftreten. Auch slowenische Fachbegriffe wären in diesem Falle nicht so beiläufig, sondern präzise erklärt worden, wie es sich für ein volkskundliches Werk gehört; *pravljice* sind nämlich nur Märchen, nicht aber »Sagen, Märchen«, *narodne pripovedke* aber sind Volkssagen und nicht »volkstümliche Erzählungen«. Und letzten Endes hätte es in diesem Falle auch der Druckteufel nicht gewagt, so eigenwillig just mit den ziemlich spärlich vorhandenen slowenischen Ausdrücken umzugehen.

6. Das Vorwort des Herausgebers, Prof. Dr. Leopold Schmidts, enthält Formulierungen, die in den Leitartikel einer politischen Zeitung, nicht aber in ein wissenschaftliches Werk gehören dürften. Die Gedankengänge Prof. Schmidts haben auf slowenischer Seite eine gerechtfertigte Einsprache hervorgerufen (Grafenauer, Kuret, Baš, Teplý — siehe die Anm. 1 auf S. 187). Wie könnte es auch anders sein, wenn Schmidt augenscheinlich zwischen Südtirol und der Südsteiermark nur einen einzigen Unterschied findet, dass nämlich die Debatte über Südtirol noch immer lebendig ist, hingegen die Debatten über die Südsteiermark und die anderen, Österreich — nach Schmidts Meinung — zu Unrecht abgetrennten Grenzgebiete, »etwas leiser geführt werden.« Es ist unglaublich, dass sich ein Volkskundler — dessen fachliche Leistungen wir hoch bewerten — mit solchen Aussagen überhaupt an den Tag mag! Die Behauptung: »... die wissenschaftliche Erforschung der Untersteiermark ist immer eine österreichische Angelegenheit gewesen, und die volkskundliche daher auch, solange von dieser überhaupt schon gesprochen werden kann« kann nur auf einer grauen Unkenntnis beruhen. Wir haben zwar schon in Schmidts »Geschichte der österreichischen Volkskunde« (1951) bemerken müssen, dass darin — absichtlich oder nicht — alle nichtdeutschen »Bewohner der Monarchie« (mit einziger Ausnahme der kroatischen Sprachinsel im Burgenlande) übergangen werden, sodass das Buch trotz des Titels eigentlich nur eine Geschichte der Volkskunde der Deutschen Österreichs darstellt. Ist es denn wirklich möglich, dass für einen Liebhaber und einen Verfechter der grossen österreichischen Vergangenheit und Überlieferung alle wissenschaftlichen Bestrebungen und Ergebnisse der nicht-deutschen Völker im Gefüge der einstigen österreich-ungarischen Monarchie einfach nicht bestehen?

Von den guten, positiven Seiten der Sammlung Schlossers ist im slowenischen Teile dieser Ausführungen auf den Seiten 187—190 die Rede, indes wir der Meinung waren, in der Zusammenfassung vor allem die Schwächen der Veröffentlichung unterstreichen zu müssen. Das verhältnismässig gute Textmaterial und der scheinbar vorbildliche wissenschaftliche Apparat verführt nämlich nur zu leicht den unbelehrten Benutzer des Buches. Das ersieht man am besten aus dem Widerhall in den Fachzeitschriften; einige kritische Bemerkungen wurden nur im »Deutschen Jahrbuch für Volkskunde« und in der ungarischen »Ethnographia« laut. Die slowenische Volkserzählforschung ist als

die betroffene Seite in erster Linie berufen, unzweideutig ihre Meinung zu sagen. Doch ist uns liebenswürdigerweise noch unsere Fachkollegin M. Bošković-Stulli aus Zagreb an die Seite getreten und hat uns (auf den S. 194—196) einige wertvolle Angaben über die Verbreitung einiger Phänomene geliefert, die man als ausgesprochen alpenländisch (wenn nicht sogar als nur deutsch) zu bewerten versucht sein würde, die sich aber weit in das serbokroatische Gebiet des Balkans, bis nach Slawonien (diesmal im richtigen Sinne des Wortes!) oder sogar noch weiter erstrecken. Hiemit dürfte dem Wunsche Prof. Schmidts gedient sein, welcher die Kollegen aus Ljubljana und aus Zagreb hören wollte. Diesen wäre es aber viel lieber gewesen, nicht nur zu einem akademischen Gespräch und sogar post festum, sondern rechtzeitig zur Mitarbeit eingeladen zu werden. Dies wäre auch für beide Seiten viel nützlicher und entspräche dem Geiste des Sagensammlers Paul Schlosser, der seinerzeit keinerlei Bedenken hatte, für seine »Poštela« um Rat und Hilfe in slovenicis einige führende slovenische Kulturarbeiter aus Maribor zu ersuchen, so Dr. Stegenšek, J. Koprivnik und Dr. Tomišek, und der 1912 auch die noch immer geltenden Worte geschrieben hatte: »Wissenschaft steht über völkischen Bestrebungen!«

POROČILA

ETNOLOŠKO DELO PRI SLOVAKIH

Vilko Novak

Ko se je v prvi polovici 19. stoletja oblikoval slovaški narod in je njegovo meščanstvo tudi s študijem posebnosti ljudske kulture dokazovalo samostojnost slovaškega kulturnega razvoja ter upravičenost svojih političnih zahtev, tedaj se je pričelo tudi vneto zbiranje in raziskovanje gradiva o ljudski kulturi Slovakov. V tej dobi sta bila glavna predstavnika etnološkega dela pri njih Pavol Josef Šafárik in Ján Kollár. V drugi polovici stoletja je delovala že vrsta delavcev, ustanovili so Muzeálno slovensko společnost, delovali so v okviru Matice slovenske ter v njenih glasilih. Tako je ob osvoboditvi in ustanovitvi ČSR bilo na osnovi lepega izročila moči nadaljevati z bolj načrtnim in uspešnim delom, ki so ga pa ovirale politične razmere.

Novo središče je bilo ustvarjeno na slovaški univerzi v Bratislavi, kjer je kot pomožni predmet na geografski stolici predaval etnologijo Karel Chotek, učenec Niederlov (1922—1929), vzgojil vrsto učencev, med katerimi so nekateri vodilni raziskovalci (Mjartan, Bednárík, Polonec). Po njegovem odhodu v Prago ni nihče predaval etnologije do 1936, ko sta dve leti izvrševala to nalogo V. Pražák in P. Bogatyrev. Katedra je bila obnovljena šele 1947, odkar delujeta na njej R. Bednárík in A. Melicherčík. Čeprav so skoraj vsi absolventi morali v srednješolsko službo, so vendar našli priliko za delo v Narodopisnem odboru Matice Slovenske (vodil ga je Bednárík) in njenem glasilu *Národopisni sborník* (od 1938 do 1952, 11 letnikov, urednik J. Mjartan) ter drugod.

Idejno in metodološko se je razvijala kljub vsem težavam slovaška etnologija v tem razdobju zelo živahno, saj so odhajali njeni gojitelji tudi v tujino ter resno zasledovali razvoj znanosti pri drugih narodih. Tako ugotavlja J. Podolák pri njih vplive raznih zahodnoevropskih etnoloških teorij, v celoti pa je etnologija pri Slovakah do 1945 bila usmerjena pozitivistično-komparativno in v historizem po Niederlovem ter Chotkovem vzoru. Močno pa je vplivala tudi funkcno-strukturalna metoda Bogatyreva.

Do osvoboditve 1945 je Matica Slovenska nadomestovala Slovakom akademijo znanosti. Leta 1946 je v Slovenski akademiji vied bil organiziran *Národopisni ústav*, ki je po svoji reorganizaciji danes središče etnološkega dela s štirimi oddelki in (1955) trinajstimi sodelavci. Po 1950 so v njegovem okviru stalne diskusije o novih nalogah in metodah, pri čemer se docela naslanjajo na sovjetske vzore; organizirajo kolektivna raziskovanja, izdajajo pomembne publikacije itd. Ena glavnih nalog *Národopisnega ústava* (zavoda) je študij kulture in načina življenja v novi zadružni vasi ter slovaškega delavskega razreda. Razen raziskovanja posameznih ožjih tem, ki se jim posvečajo sodelavci po svojem nagnjenju in sposobnosti, so ostala območja skupnega raziskovanja ljudska noša, rudarska duhovna kultura, življenje Ciganov, madžarskega in ukrajinskega etnika, zgodovina slovaške etnografije in nje bibliografija itd.

Od 1953 izdaja *Národopisni ústav SAV* svoj znanstveni časopis »*Slovenský národopis*«, ki je odtlej — po prenehanju *Národopisnega sborníka* — glasilo vseh slovaških etnologov in zrcalo njihovega dela. Urednik mu je dr. Ján Podolák. Ob dosedanjih petih letnikih si oglejmo njihovo delo!

Zgodovini svoje stroke posvečajo Slovaki od nekdanj veliko pozornost z navedenim raziskovanjem dela posameznikov in društev. Tako piše Podolák obširno o etnološki dejavnosti Muzeálne slovenske společnosti (I. letnik) in o uspehih etnološkega dela v prvih desetih letih po osvoboditvi na Slovaškem

(III). J. Mjartan osvetljuje z novim gradivom sodelovanje Čehov in Slovakov ob Narodopisni razstavi češkoslovanski v Pragi 1895 (III), ocenjuje delo Jiříja Horáka ob njegovi 70-letnici (III) in Karla Chotka ob 75-letnici (IV). Spominjajo se še Luborja Niederla (Chotek, III), Kristofa Chorváta (Bednárik, V), Karola Plicke (III), Kazimierza Moszyńskiego ob sedemdesetletnici (Klimaszewska, V). Poseben članek govori o nazorih in sodelovanju Šafárika in Kollárja v območju ljudskega pesništva (Michálek, V).

Teoretični spisi o metodah in nalogah dela so bili po osvoboditvi pogosti pri Slovakah. V SN objavljajo nekaj člankov ruskih strokovnjakov, od pomembnejših domačih pa je omeniti Podolákovo razpravo o etničnih območjih na Slovaškem kot osnovi za monografije o ljudskem stavbarstvu (V), Kunzov načrt dokumentacijskega dela v etnografiji in folkloristiki (I) ter več manjših v poročilih, posebno o strokovnih zborovanjih ter diskusijah.

V ostali glavni vsebini časopisa prevladujejo spisi o gmotni kulturi, predvsem o noši in obrtih. *Noša* je tudi sicer v ospredju njihovih publikacij: J. Markov, Slovensky L'udovy odev v minulosti 1955, S. Kovačevičová, L'udovy odev v hornom Liptove 1955, V. Nosálová, L'udovy odev na Horehroni 1955, J. Pátková, L'udovy odev v okolí Trnavy. V SN razpravljajo o tkaninah v gornjem Novohradu Kovačevičová (I), o solnobanskem čipkarstvu Butkovič (I), o vplivu tovarniških izdelkov na ljudsko nošo v trnavski okolici Pátková (II), o vplivu gospodarskih sprememb na razvoj gornjehronske obleke v obdobju kapitalizma Nosálová (II), ista o vezeninah (IV), o kožuhih Moraková in Pranda (III), o kovinskih sponkah Polonec (IV) in o iglah v ženski noši v madžarskem Totkomlošu Tábori (V). — O noši obveščajo tudi poročila o raznih diskusijah.

V območju ljudskih *obrti* in *domače* delavnosti obravnavajo tele snovi: o kiti — stari meri konoplje in lanu (II) ter o zgodovini najstarejših dolžinskih mer (V) Huščava, o okrašenih volovskih rogovih na vzhodnem Slovaškem Markuš (II), o copatarstvu Stanková (II), o rogovih za smodnik v vzhodnoslovaškem muzeju v Košicah Petach (II), o pletenju košar Koma (II), o obdelovanju lesa v slovaški vasi Suha huta na Madžarskem Csilléry (III), o izrezovanju žlic, o znakih na habanski keramiki, o organizaciji trgovskega življenja gornjemoravskih platnarjev (Polonec III), o cepih in žitnih skrinjah Madžar Gunda (IV). Isti je prispeval tudi metodološko vzorno študijo o ljudskem transportu v Zakarovcih (III). O krosnih piše Markova (V).

O *lovu* je en sam članek, in sicer Schnekov o lovu na ptiče z limanicami (I), ki je zelo podoben našemu, kot ga je opisal A. Pavel.

O *poljedelstvu* razpravljajo Kudlaček o vzniku staroslovankega poljedelstva (V), o ornih pripravah na Slovaškem Podolák (IV) in isti o imenoslovju pri Slovakah (V), o razvoju dvostranega pluga v Gemeru pa Urbanová (V).

O *živinoreji* ni večjega prispevka, le nekaj zapiskov iz arhivalnega gradiva in stare literature.

O *stavbarstvu* je prispeval najlepšo razpravo z mnogimi podobami K. Chotek: o pletenih stavbah na Slovaškem, ki jih primerja z drugimi v sosednih deželah (II). O letnih kuhinjah piše Švecová-Ganová (II), o škodlarstvu Apáthy (II), o stavbah v Rejdovi Stano (V), o pomenu in raziskovanju ljudske arhitekture pa Pražák (V).

Na področju *družbene kulture* so naredili slovaški etnologi zelo mnogo s kolektivnim raziskovanjem posameznih krajev in krajin, o čemer pa ni še vse objavljeno ali nam dostopno. V SN je nekaj prispevkov osnovnega pomena, ki pričajo o tem, kako sestavno skušajo reševati današnja vprašanja na osnovi zgodovinskega dognanja. Tako je K. Moszyński razpravjal o družbenem razslojevanju starih Slovanov (V), kar časovno nadaljuje Krajčovič z reševanjem vprašanja socialne delitve staroslovankega etnika na Slovaškem (IV). — Zgodovinskega značaja je tudi članek Huščeve o razbojniških skupinah na severnem Slovaškem do 1526 (IV). V to skupino sodi tudi marsikaj, kar pišejo o življenju Ciganov in o čemer razpravljajo v zaglavjih o diskusijah, gradivu itd. — Malo razpravljajo o samih šegah: o navadah liptovskih splavarjev (Huska

III), o pogrebu ob gornjem Hronu (Čajánková IV), o Moreni in nje inačicah (Madžar Manga IV) in o betlehemskih igrah (Zatko IV).

Ljudsko pesništvo je bilo vedno v ospredju zanimanja pri Slovaki. Tudi v tem obdobju po osvoboditvi so dosegli lepe uspehe na področju zbiranja, raziskavanja in objavljanja. Izdali so v pripravi kolektiva več zvezkov pesmi, pripravili izdajo pregovorov (A. Melicherčik), Dobšinskega pripovedke (Filová), Kollárjevo zbirko Národne spievánky, Izbor besedne folklore (Melicherčik) itd. Med knjižnimi študijami pa so pomembne Melicherčikova »Jánošíkova tradicia na Slovensku«, J. Komorovskega »Kráľ Matej Korvin v slovesnej tvorbe našeho ludu«, J. Kresánka »Slovenska ľudova piesen zo stanoviska hudobneho«. V SN razpravlja Komorovsky o ljudski tradiciji o Kralju Matjažu (II in III), ne da bi poznal Grafenauerjeve spise o njem. Plod sodelovanja med Madžari in Slovaki je razprava Déghove in Jecha o medetničnih vplivih v ljudskem pripovedovanju (podobno bi mogli raziskovati v Prekmurju!). Analizo pregovora »Ta je že blizu pogorišču« podaja R. Bednárík (V). O vampirskem verovanju v Zemplinu piše Mjartan (I).

O pospeševanju ljudske glasbe v umetniških zborih priča n. pr. obširni spis Burlasove (III), Mrljanov o umetniških skupinah na Slovaškem (II). O ljudski umetnosti in ljudski obrti je bila v Narodopisnem kabinetu SAV 1953 pomembna diskusija (o njej dva prispevka v I). — O pastirski rezbarski umetnosti je napisal obsežno delo R. Bednárík (1956), ki se je posvečal že pred desetletji ljudski umetnosti. — Celotno ljudsko umetnost Slovakov predstavlja z obilnim izborom reprodukcij v dveh zvezkih knjiga Slovenské ľudové umenie (1953-54). S posebnim področjem pa nas seznanja Kostkina knjiga Ľudová modrotlač Na Slovensku.

Razgibano življenje slovaških — in delno tudi čeških — etnologov se zrcali tudi iz zaglavja »Poročila«, ki jih prinaša vsaka številka (list izhaja šestkrat letno in obsega zadnja leta do 680 strani!). Iz njih izvemo o dogajanju v njihovem organizacijskem in idejnem življenju, kakor so n. pr. vsedržavne strokovne konference, ožja slovaška zborovanja, o skupnem raziskovalnem delu po vaseh, o obiskih tujih strokovnjakov in potovanjih slovaških v tuiino, o posvetu o raziskovanju ljudske noše, o tečajih za muzealce in njih zborovanjih itd.

Ostala zaglavja so še Diskusija, Narodopisna muzeologija, Gradivo — Arhiv ter Poročila in ocene. V vseh je mnogo plodnih pobud in koristnih delovnih pripomočkov. Posebej je treba omeniti Žatkov register za Narodopisny sbornik I—XI (II) in istega avtorja Bibliografijo slovaške etnografije in folkloristike za leti 1954 in 1955 (V), ki vsebuje 737 številke.

Uspešnega in dobro organiziranega dela slovaških tovarišev se veselimo ter želimo — enako kot oni — poglobljenega vzajemnega sodelovanja. Ena izmed pomanjkljivosti našega dela je tudi nepoznavanje slovenske etnologije. Kdaj bomo tudi mi potovali v slovanske dežele in imeli v Ljubljani osnovna njihova dela? Vsaj današnje slovanske revije, ki jih imamo, bi moral vsakdo izmed nas stalno spremljati.

Résumé

L'ACTIVITÉ ETHNOLOGIQUE CHEZ LES SLOVAQUES

L'auteur décrit les débuts de la recherche scientifique de la culture populaire chez les Slovaques, dans la première moitié du 19e siècle, ainsi que l'activité de la chaire d'ethnologie à l'Université de Bratislava, dans l'époque de 1922—1938, et de ses disciples. Après 1945, le travail fut assumé par le Narodopisny ustav auprès de l'Académie Slovaque des Sciences, dont le travail méthodique est caractérisé par l'auteur. La plupart de l'article expose, suivant les branches particulières, le contenu des premières cinq années de la revue «Slovensky narodpis», où apparaît une partie considérable de l'activité efficace des ethnologues slovaques. L'auteur mentionne aussi les principales publications parues à part, les dernières années.

DELO ETNOGRAFSKEGA ODDELKA POKRAJINSKEGA MUZEJA V MARIBORU V LETU 1957

Tončica Urbas

I. Notranje delo. 1. Ureditev novega etnografskega oddelka. Pomembna pridobitev Pokrajinskega muzeja v Mariboru je v zadnjem letu novi etnografski oddelak, ki je skupno s preurejeno orožarno izročen javnosti ob otvoritvi Tedna muzejev, dne 7. oktobra 1957. Potrebo po razširitvi narodopisnega oddelka je bilo čutiti posebno v zadnjih letih, potem ko je bil reorganiziran sosednji arheološki oddelak, s katerim deli etnografska zbirka skupne prostore v grajskem mezaninu. Tudi zanjo smemo namreč trditi, da občuti problem, ki je skoraj v vseh naših muzejih tako boleč: premalo prostora in preveč eksponatov, zaradi česar ustvarja oddelak vtis prenatrpanosti. Tako je etnografski material, ki je v resnici izredno pisan, pa tudi dragocen — saj vsebuje več primerkov noš, naprav in orodja, ki ga ni več najti na terenu — občutno natrpan v omejenem prostoru. Pred etnografa postavlja nujno nalogo, da razredči eksponate in jih razporedi bolj tematsko. V primeru, da bi se odločili za skrčenje števila eksponatov, bi morala večina odvečnih predmetov v depot, ki pa je, vsaj v trenutnem stanju, vse prej ko primeren. Omeniti je treba vrh tega, da se je posebno v zadnjih letih nabralo v etnografskem oddelku PM precej dobrih predmetov, ki bi jih bilo vredno prikazati v modernejši, razširjeni razstavi; to sta bila dva momenta, ki sta vodila vodstvo muzeja pri vprašanju preureditve oziroma razširitve etnografskega oddelka.

Vendar pomanjkanje prostorov nikakor ni dovoljevalo, da bi se izvedla prva ali druga zamisel, vse do leta 1955, ko je moral muzej tako rekoč na silo izprazniti prostore dotedanega prirodopisnega oddelka, od katerih je moral enega odstopiti mariborskemu arhivu. Preostali trije prostori so v sporazumu z muzejskimi kustosi bili odstopljeni potrebam etnografskega oddelka, ki se je odločil, da bo v njih uredil novo stalno razstavo. Tako odločitev je predvsem narekovala okolnost, da so pridobljeni prostori majhni, primerni predvsem za manjše, zaključene razstavne enote, ki zahtevajo glede na svojo arhitekturo nekoliko modernejšo ureditev. Iz tega vzroka ni kazalo, da bi se odločili le za prenos odvečnih razstavnih predmetov iz starega etnografskega oddelka, ki bi ga bilo možno edino v tem primeru razredčiti in obenem razširiti. Tako se je muzej odločil za tri nove zaključene razstavne enote, kjer je prikazal kot prvo dravsko splavarstvo, kot drugo kmečko arhitekturo v Podravju in Pomurju in kot tretjo značilnosti iz ljudskih običajev našega Podravja.

V okviru prve teme razstavlja muzej model dravske šajke in splava, ki sta delo starega izkušenega splavarja Kristijana Rožana iz Vuzenice in ki ju je — posebno šajko — izdelal po natančnih navodilih ing. F. Pahernika iz Vuhreda. Poleg obeh modelov, ki sta zaradi svoje precizne izdelave zaščitena pred prahom pod vitrinama, je razstavljen zemljevid Dravske doline z vrisanimi nekdanjimi splavarskimi pristani — lenti — medtem ko za ilustracije k tej enoti rabi nekaj fotopovečav iz življenja predvojnih splavarjev na Dravi in legenda, ki na kratko pojasnjuje zgodovino dravskega splavarstva in vzroke njegovega prenehanja po zgraditvi prvih hidrocentral na Dravi po letu 1941.

V drugi, večji sobi sledi več primerkov kmečkega stavbarstva, ki ga ponazorujejo modeli posameznih kmečkih objektov v zmanjšanem merilu. Med temi sta posebno privlačna modela pohorske dimnice in koroške kašte, ki predočujeta primerke stanovanjskega in shrambenega objekta v slovenskem Podravju, medtem ko skupino objektov gospodarskih poslopij dobro ponazorujejo modeli treh kozolcev, ki v zadnjih desetletjih polagoma prodirajo tudi sem v območje severovzhodne Slovenije, zlasti na Dravsko polje, in končno model

polanskega koruznika iz lat, ki je neprogrešljiv rekvizit vasi in naselij v obeh delih Dravskega polja. Naj omenim, da so modeli, ki so grajeni v enotnem razmerju 1 : 10, v celoti delo muzejskega pomožnega uslužbenca F. Krajnca, ki jih je izdelal v zadnjih letih izven službenih ur. Za poživitev sicer monotoni sten, ki žal niso poslikane kar najbolje, smo izbrali skupaj 16 fotopovečav stanovanjskih in gospodarskih objektov na terenu, med temi več pohorskih gospodarskih poslopij z mlini in subpanonskih »cimpranih« in nabitih stanovanjskih hiš iz Pomurja in legende, ki seznanjajo obiskovalca z značilnostmi kmečkega stavbarstva v tem delu Slovenije; o funkciji koroške kašče, ki združuje pod isto streho po tri do štiri samostojne gospodarske prostore, in oblikah kozolca, ki prodira iz osrednje Slovenije posebno na Dravsko polje.

Zadnja soba zajema nekaj najbolj značilnih pustnih mask, ki so se ohranile na Ptujskem polju, med njimi dva izvirna pustna Kurenta, pustno polansko ruso in polanskega petelina »piceka«, vse iz Markovceve niže Ptujja. Vrh teh je v kotu podstavek z ženitovanjskim bosmanom, ki je razširjen v predelih med Dravo in Muro, in zbirka voščenihi votivov s Ptujске gore. To pa so predmeti, ki izhajajo iz starega muzejskega inventarja, in so bili le preneseni iz starih razstavnih prostorov v novo okolje, kjer bodo nedvomno prišli bolj do veljave. Med ilustracijami so tri večje fotopovečave pustnih oračev in plešočių kurentov s Ptujskega polja in tri legende (pustna rusa, bosman in glavna okvirna legenda).

2. *Urejevanje tehnično-dokumentarnega gradiva.* V etnografskem oddelku se je tudi v zadnjem letu nadaljevalo urejevanje etnografske fototeke, filмотеke in drugega dokumentarnega gradiva. Evidenco nad fototeke vodimo po posameznih geografskih predelih, kot so: Prekmurje, Pohorje, Koroško, Dravska dolina, Dravsko in Ptujsko polje, Slovenske gorice, Kobansko. Za vsako skupino vodi oddelek poseben evidenčni zvezek, ki je urejen po zaporednih številkah, ustrezajočih zaporednim številkam filмотеke, kar znatno olajšuje iskanje potrebnih posnetkov v primeru kasnejše izdelave kopij ali povečav. Celotna etnografska fototeka šteje trenutno 508 evidentiranih in oštevilčenih fototečnih kartonov.

Kar zadeva ostalo tehnično-dokumentarno gradivo, to so risbe, skice, tlorisi in drugo, jih je oddelek evidentiral po dosedanjem izkušenem načinu. Tako je razporejeno gradivo po pokrajinah in po posameznih gospodarskih panogah, od katerih ima vsaka svoj register vloženeга materiala, ki je nato sumarično vpisan v evidenčni zvezek. Jasno pa je, da bo treba sčasoma, ko bo po letih naraslo število listov in posameznih panog, urediti enotnejši način evidentiranja ilustrativnega materiala, ki nastaja priložnostno in ob skupinskih raziskovanjih terena.

II. *Terensko delo.* 1. *Skupinsko raziskovalno delo.* V okviru načrta o raziskovanju terenskega gradiva je Pokrajinski muzej organiziral tudi letos skupino raziskovalcev, ki se je za razliko od lanskega leta odpravila na severni greben Pohorja. Skupina, ki je štela skupaj 5 članov, se je mudila na terenu od 1. do 13. julija 1957 v svoji stalni bazi pri Lovrencu na Pohorju. Od tu je raziskovala naselja v predelih: Rdeči breg, Recenjак, Kumen in Puščava poleg kraja stalnega bivališča, kjer so povprašane osebe proti pričakovanju mnogo tega izpovedale, kar zadeva zlasti duhovno življenje prebivalcev tega dela Pohorja.

Prav ta zadnji in obenem tretji obisk Pohorja, če štejemo namreč obe etnografski ekipi PM iz preteklih dveh let, je posebno važen, ker nam je približal končno zaključno podobo tega zemeljskega predela, ki pa je vsaj v etnografskem pogledu vse prej kot enoten. Razlogi za to so predvsem v časovno neenotnem naseljevanju in v različnih kulturnohistoričnih vplivih, ki so postopoma ustvarjali njegovo precej različno etnografsko podobo.

Le-tá pa ostro odseva iz tvarne in duhovne kulture prebivalcev obeh delov Pohorja, to je južnega in severnega pobočja. Ze samo bežen vpogled v eno najbolj otipljivih poglavij, to je v ljudsko stavbarstvo, govori o očitnih razlikah. Medtem ko po južnem pobočju Pohorja ne prevladuje enoten tip kmečkega

doma oziroma stanovanjske hiše, marveč nekaj variant, ki nam govorijo o prehajanju subpanonske vzhodnoslovenske hiše k pravemu alpskemu domu, vidimo na severnem pobočju večinoma enotno, gručasto obliko doma z velikimi stanovanjskimi hišami, ki jim je dala osnovo nekdanja dimnica, izumirajoča v zadnjih, prav v tem delu Pohorja ohranjenih primerkih, z velikimi ločenimi gospodarskimi poslopji. Osnovno gradivo je mimo kamnitega temelja les, ki sestavlja prav vse starejše, do današnjih dni ohranjene stavbe; v konstrukciji oziroma sestavi strehe pa ga izpodriva opeka šele v najnovejšem času.

Tudi v ostalih gospodarskih panogah je čutiti dovolj razlik med obema deloma Pohorja. Le-te so posebno izrazite v živinoreji in njeni opremi, nekoliko manj pa v poljedelstvu, ki je odvisno od bolj ali manj enakih klimatskih pogojev, prevladujočih v zgornjih višinah obeh pobočij. Zanimivo poglavje bodo nedvomno za raziskovalca volovski jarmi, ki so na južnem pobočju enaki ali vsaj sorodni jarmom iz ravninskega sveta na Dravskem polju, medtem ko kažejo jarmi na severnem pobočju že povsem koroške oblike. Glede prevoznih in prenosnih sredstev, ki jih muzej nadrobno proučuje, bi lahko trdili, da je bilo najti prav v tem delu Pohorja izredno mnogo variant in oblik vozov, »žlof« in »podilov«, ki edini omogočajo prevoz po relativno strmem terenu. Prav prevozna sredstva v tem delu Pohorja govorijo o povsem istih oblikah, ki jih srečujemo že po sosednjem Kobanskem.

Prav lepo bero je nudilo zapisovalcem področje duhovne in socialne kulture. Posebno bogata je nedvomno tu zakladnica ljudskega izročila in verovanj, ki so, lahko trdimo, močnejše zakoreninjene tu, kakor po južnem grebenu Pohorja. Dovolj kasnejših primerjav pa bodo nudili tudi zapisi s področja ljudske medicine, in posebej magičnega zdravljenja, ki je kljub relativno močnejšim vplivom mesta in pridobitev civilizacije, še vedno močno ohranjeno, posebno med starejšim svetom.

To je le nekaj bežnih izvlečkov iz terenskih zapisov, ki jih podpira lepo število fotografij in perorisb s tlorisi. Le-teh je veliko, posebej glede na kratki čas; ta je bil namreč ekipi tudi v preteklem letu skopo odmerjen zaradi razmeroma majhnih denarnih sredstev, s katerimi mora etnografski oddelek PM kriti potrebe po individualnem in skupinskem raziskovanju terena. Lahko bi rekli, da smo prav s temi deli zaključili nadrobnejše etnografsko proučevanje Pohorja, saj je bilo treba za dokončno objavo gradiva le še manjših raziskovanj in dopolnitev. Zato nastaja kakor v drugih muzejih, ki se ukvarjajo po vojni z načrtnim raziskovanjem svojega terena, tudi v Pokrajinskem muzeju aktualen problem: kako objaviti terensko gradivo, ki se kopiči leto za letom, a nima možnosti za zaključno znanstveno objavo? — Žal je Maribor še vedno brez publikacije, ki bi zamenjala oziroma le nadaljevala uspešno delo predvojnega Časopisa za zgodovino in narodopisje. Trenutno tudi ni nobenih drugih možnosti, ki bi muzeju omogočile manjše občasne publikacije v obliki zbornika, podobno kakor je ta problem uspešno rešil celjski muzej, ki je lep del terenskega gradiva objavil v nedavnem Kotnikovem zborniku. Zato bi bilo, mislim, vsaj trenutno bolj nujno, zagotoviti denarna sredstva za objavo že zbranih terenskih zapiskov, kakor pa sredstva za nadaljnje terensko raziskovanje. To pa je seveda predvsem stvar krajevnih činiteljev in muzeja. Treba bo poiskati pot do sredstev, ki bodo omogočila, da postane delo zadnjih štirih let prav preko objave širša last, kakor pa je doslej.

2. *Individualno terensko delo.* V preteklem letu je le-to zajelo le nabiranje gradiva o dravskem splavarstvu. Opravljala ga je kustodinja za etnografijo, ki se je v dosedanjem delu opirala izključno na ustno izročilo v okoliših Dravske doline, kjer je bila razvita ta panoga gospodarstva. — Dosedanje izsledke pa bo treba pred zaključno objavo vsekakor podpreti še z arhivalnim gradivom, če se bomo hoteli pri tem izogniti le golemu opisu te ljudske dejavnosti in pojasniti doslej še neobjavljene vrzeli o izvoru in gospodarski plati te v dolini Drave že povsem zamrle panoge.

Résumé

RAPPORT SUR L'ACTIVITÉ DE LA SECTION ETHNOGRAPHIQUE
DU MUSÉE RÉGIONAL A MARIBOR, EN 1957

L'auteur expose l'activité intérieure et extérieure de la section ethnographique du Musée Régional de Maribor. Par l'activité intérieure, on a réussi de classer, de manière définitive, la photothèque, la filmothèque, le fichier et les matériaux de genre technique et documentaire, amassés, en des dossiers, les dernières années. Outre cela, la section a présenté une nouvelle exposition stable dans la section ethnographique élargie, ouverte de manière solennelle, lors de l'inauguration de la Semaine des Musées, le 7 septembre 1957. Cette exposition stable comprend des objets et des matériaux d'illustration concernant le flottage de bois sur la Drave, des maquettes et des photos du domaine de l'architecture populaire caractérisant le bassin slovène de la Drave et de la Mure, ainsi que plusieurs objets illustrant les détails des coutumes populaires du bassin de la Drave et de la Mure (les Kurenti du carnaval de la Plaine de Ptuj, le coq carnavalesque, les «laboureurs» masqués, le pain de noces appelé «bosman»).

Par son activité extérieure, la section a continué les recherches de champ au Pohorje, où elle a dirigé une équipe ethnographique qui, pendant 15 jours, y a recueilli, avec succès, des matériaux appartenant au domaine de la culture matérielle et à celui de la culture spirituelle, à Lovrenc au Pohorje et dans ses proches environs. L'auteur ajoute que les recherches du Pohorje ont apporté, ces dernières années, une telle quantité de matériaux qu'il faudrait en rédiger une publication spéciale. Et c'est le problème dont le Musée Régional de Maribor devra se préoccuper, étant donné qu'il ne possède pas encore, après la guerre, de propre publication.

ETNOGRAFSKO DELO MESTNEGA MUZEJA V CELJU

V LETIH 1956 IN 1957

Milena Moškon

V letu 1956 je celjskemu muzeju uspelo, da je pridobil za etnografsko zbirko stalni razstavni prostor. Dvorana, v kateri je stenska slikarija iz druge polovice 17. stoletja in meščanski kamin, ni sicer najprimernejša za razstavo etnografskih muzealij, vendar pa opravičuje to rešitev povezava med naslikanimi motivi na stenah, ki so vzeti iz kmečkega življenja in razstavljenimi uporabnimi ter okrasnimi predmeti naših deželanov.

V razstavljeni zbirki so prikazani predmeti iz ljudske umetnosti. Med dela boljšega ljudskega slikarja sodi votivna podoba iz St. Vida nad Soštanjem, na kateri je upodobljen prizor, ko mora mlada žena po porodu umreti, otrok pa ostane živ. Vse osebe na tej podobi so oblečene v tedanjo nošo goratih predelov nad Soštanjem. Nadalje so zastopane na razstavi slike na steklu, panjske končnice, kamnita ljudska plastika kiparja samouka in 60 let stara lesena pustna maska iz Mozirja.

Razstavljeni keramični izdelki so predvsem uporabni in izhajajo iz lončarskih delavnic v Mozirju, Črni, Kokarjih in Podsredi. Naj navedem le nekatere: kotel za žganjekuho, torilo za mešenje kruha, klobasnice z mrežo, poseben pekač za perutnino, smetnik za smetano, možnarje in drugo. Zanimiva je tudi lesena pinja za izdelavo surovega masla.

Iz okolice Vranskega sta razstavljeni dve avbi, vezena bela peča in sklepanci.

V celjskem etnografskem območju je še danes dokaj razvito tkalstvo, zlasti v goratih krajih nad Mozirjem (Šmihel, Lepa njiva). Zato so v posebni vitrini razstavljeni izdelki tkalcev iz teh krajev in tudi sukno valharja I. Kebra iz Lepe njive. Ti so: sivo sukno (loden), barvana in bela raševina (lan in konoplja), riževina (koutrouna), ki jo rabijo za izdelavo prešitih odej, in laneno hodno platno. K tej domači obrti sodijo še predmeti kot trlica, motovilo, kolovrat in priprava za tkanje trakov.

Od poljedelskega orodja je razstavljen lesen plug in ralo iz St. Vida nad Šoštanjem; stope za phanje žita in žrmlje iz bližnjih krajev.

Ureditev sama ni bila preprosta, kajti v enem samem prostoru ni bilo mogoče prikazati tega, kar bi se moglo v treh ali več primernih sobah. Zato je moralo ostati marsikaj v depoju in mora počakati na dopolnitev in ureditev novih prostorov, ki so predvideni za etnografski oddelek v načrtih pri obnovi stare profije v Celju.

V istem letu je muzejska ekipa etnografsko raziskala Šmihel nad Mozirjem, ki tvori z Belimi vodami nadaljevanje prejšnjega terena — St. Vida nad Šoštanjem. Delo je trajalo od 14. do 24. julija 1956. Skupino so sestavljali naslednji člani: Božič Jakob, sodnik v pokoju, Predan Drago, gimnazijski učitelj, Lekše Jože, profesor, Terčak Stane, vodja oddelka NOB celjskega muzeja, Vreže Jurij, gimnazijski učitelj, Moškon Milena, kustos in tri študentke etnologije: Novak Anka, Bar Ada in Krča Breda.

Celotno območje je bilo etnografsko povsem neraziskano, a izredno pestro in zanimivo. Sam Šmihel je gorska vas s središčem v šoli ob stari gotski sakralni arhitekturi, od koder se na vse strani širijo osamljene domačije.

Prebivalstvo je zaposleno predvsem z živinorejo in poljedelstvom, važen vir dohodkov pa jim nudijo tudi gozdovi. Zato je bila posvečena velika pozornost raziskovanju teh treh panog materialne kulture. Mnogo zanimivih podatkov je bilo najdenih v zvezi s planšarstvom na Golteh, saj ima vsaka kmetija tam svojo planino z živinsko in pastirsko stajo. Večina staj je še ohranjenih, pastirjev pa ni več, zato je živina čez leto prepuščena sama sebi.

Hiše so grajene iz kamna, pokrite pa so s škodlami. Notranja ureditev je smotrna. Kamniti portali iz srede 19. stoletja so dokaz, da so bile tedaj v vasi vse večje prezidave. Verjetno je bila do tedaj večina hiš lesenih, s črno kuhinjo in lesenim dimnikom. Tako je grajena neka ohranjena lesena najemniška koča. Po hišah je ohranjenih več lepih lesenih stropov z ornamentiko. Vsi robovi desk so dekorativno profilirani. Na prečniku je navadno v sredi lepo izrezljana rozeta, včasih jih je celo več in napis z letnico. Večina stropov je izdelal v začetku 19. stoletja domači tesarski mojster, ki se je večkrat signiral: Mateush Potforshnek z letnico 1812 ali drugo. To ni bil le tesar, ampak pravi pravcati ljudski umetnik. Istočasno je poslikal zunanjsčine hiš neki slikar A. A. povečini z religioznimi, a včasih tudi z lovskimi prizori. Tudi notranji hišni opremljeni so posvečena pozornost, ki se med drugim izraža v rezljanih stoli in posteljnih končnicah. Za dejavnost iz področja ljudske umetnosti v preteklem stoletju so pomembne votivne podobe iz romarske cerkve Sv. Križ nad Belimi vodami, ki so bile pregledane in fotografirane.

Zanimive so tudi šmihelske kašte. Grajene so z velikim smislom za lepoto. Okrašene so bodisi s povezavo obtesanih brun lesenih sten na vogalih, ki prehaja včasih celo v ornamentiko, bodisi s profiliranimi stebrički ali malim lesenim portalom.

Laneno platno izdelujejo doma in ga poleg drugega uporabljajo tudi za moške obleke.

Tudi prehrana je v tem kraju izredno pestra. Med specialitete prištevajo svinjski želodec, masovnik in najrazličnejše jedi iz sira, smetane in surovega masla. Vsaka hiša ima svoj mlin in v hišo napeljan vodovod.

Iz duhovne kulture je bilo zapisanega marsikaj pomembnega. Zenitovanjski, krstni, pogrebni in letni običaji so v Šmihelu še živi, prav tako tudi prav-

ljice in pregovori, ki datirajo še iz časov podložništva in razdeljevanja posestev.

Vsak član ekipe je izdelal za svoje območje izčrpne zapiske, obenem s številnimi fotoposnetki in risbami.

Za muzejsko zbirko je bilo nabranih nad 50 etnografskih predmetov. Med temi so: vezena peča, kočmajka, črtalo, ralo in lesen plug, panjske končnice, več jarmov in drugo.

V istem letu je muzej odkupil celotno valjalnico domačega sukna od Kebra Ivana, Lepa njiva (gl. Fr. Kotnik, Valjalnica ob Libiji, SE II, str. 17), ki pa je zaradi pomanjkanja prostorov v muzeju ostala za zdaj na terenu.

Kustos muzeja Moškon Milena je v letu 1957 inventarizirala etnografsko zbirko v Valentinčičevem muzeju v Laškem, ki šteje v celoti 50 predmetov najrazličnejšega izvora. Preparator Vravnik Franjo je vse muzealije tega muzeja prepariral in zaščitil pred propadanjem.

Terensko delo etnografske ekipe Mestnega muzeja v Celju v letu 1957 je obsegalo območje nad Lučami v Zgornji Savinjski dolini. To sta kraja: Konjski vrh in Strmec. Posamezne kmetije teh krajev segajo izredno visoko pod Raduho, celo nad višino 1000 m. Sodelovali so: docent dr. Vilko Novak z absolventko etnologije Žnidaršič Zinko, člani etnografske ekipe — Predan Drago, Vreže Jurij in Moškon Milena. Delo je trajalo od 11. do 19. julija.

Raziskovanje je obsegalo po programu vsa področja etnografije. Bogato primerjalno gradivo sta nudila poljedelstvo in živinoreja, zlasti planšarstvo na planini pod Raduho. Temeljito so bili zajeti pastirski običaji v teh krajih, prehrana pastirjev in domačinov. Dr. Novak je proučeval med drugim ljudsko obrt in ljudski promet v teh krajih.

Ljudsko stavbarstvo je dalo lepo dopolnilo gradivu, ki je bilo zbrano v prejšnjih letih. Zlasti velja to za kašte, hiše z lesenimi stropi celo iz 17. stoletja in za gospodarska poslopja.

Duhovna kultura je bila zajeta v zapisovanju izpovedovalcev o žalik ženah, palčkih, coprnica, raznih legendah in zgodbah iz domače zgodovine, kar so stari ljudje posredovali s posebno živostjo.

Izrednega pomena so izsledki iz domačega zdravstva, saj še danes obstajajo domači zdravniki in zagovorniki raznih obolenj, kar je povsem razumljivo glede na oddaljenost krajev od večjih središč.

Posle tehničnega risarja je opravljala Žnidaršič Zinka, deloma pa so tlorise hiš in gospodarskih poslopij izdelali člani sami. Številne fotografije, ki so izredno lepo uspele, dopolnjujejo tehnično dokumentacijo tega raziskovanja.

Ekipa je zbrala le nekaj manjšega orodja iz domače obrti in nekaj stvaritev ljudske umetnosti.

Celjski muzej je uvrstil v istem letu med svoje deponirane zbirke zanimivo izvenevropsko gradivo. To je zbirka, ki jo je muzeju zapustila rojakinja Alma Karlinova.

Zbirko sestavlja več sto predmetov — uporabnih in dekorativnih iz najrazličnejših dežel, ki jih je prepotovala Karlinova. Med temi so Južna Amerika in vrsta azijskih dežel — Burma, Indija, Kitajska in Japonska. Posebno zanimivost predočujejo predmeti primitivnih ljudstev, ki žive na otokih Tihega oceana kot so Salomonovi in Fidži otoki. Na vseh primerkih je viden edinstven elementarni čut za dekoracijo čisto preprostega materiala — lesa, kamna in kosti. Omenila bi le nekatere izmed predmetov: tabuje, male tanokije (praviljni medvedki), najrazličnejše pahljače, tapete, vezene, oblačila iz lubja in drugega materiala, nakit, orožje in dragocene nad dve sto let stare japonske lesoreze.

Zbirka je bila inventarizirana s pomočjo Th. Gammelinove. Kot se predvideva, bo gradivo razstavljeno v letu 1958 na občasni razstavi v Celju.

Résumé

L'ACTIVITÉ ETHNOGRAPHIQUE DU MUSÉE MUNICIPAL DE CELJE

L'auteur informe sur l'activité ethnographique du Musée Municipal de Celje (Styrie Inférieure — Slovénie) en 1956 et en 1957. Le rapport mentionne la présentation de la collection ethnographique au Musée, en 1956, et les recherches de champ de l'équipe ethnographique du Musée, en 1956 et en 1957. Le Musée a été enrichi par les collections ethnographiques provenant de l'Amérique du Sud, de la Birmanie, des Indes, de l'Océanie, de la Chine et du Japon et dont a fait présent au Musée Mme. Alma Karlin qui a traversé elle-même ces pays, y recueilli les différents objets ethnographiques et écrit, en allemand, plusieurs livres d'impressions de voyage et d'observations ethnographiques.

DELO ETNOGRAFSKEGA ODDELKA MESTNEGA MUZEJA V KRANJU

Eva Rudolf

Mestni muzej v Kranju je bil ustanovljen leta 1953. Njegovo osnovanje so narekemale splošno kulturno-prosvetne potrebe mesta Kranja, predvsem pa obstoj obsežne muzejske zbirke, ki jo je v prvih letih po osvoboditvi zbral ravnatelj Srednje tehnične tekstilne šole Č. Zorec.

Prvotna etnografska zbirka, ki se je omejevala predvsem na izdelke ljudske plastike in slikarstva, se je kasneje z nastavitvijo prve strokovne moči v muzeju precej povečala. Vendar se je sistematično delo začelo šele z ustanovitvijo posebnega etnografskega oddelka, ki je v začetku leta 1956 dobil svojega prvega kustosa. Zaradi ogroženosti gradiva se je oddelek lotil predvsem zbiranja predmetov na terenu. Tako je njihovo število že v prvem letu naraslo na 350. Poleg tega se je začelo tudi načrtno pregledovanje etnografsko pomembnejših hiš, njih fotografiranje in vnašanje v posebno kartoteko. Lastnikom so bile razposlane vprašalnice, na katere morajo ob eventualni popravi ali prezidavi odgovoriti, kaj in kako bodo prezidali. V tem času je bila urejena tudi prva etnografska razstava ljudske plastike in slikarstva na Gorenjskem. Žal je bilo začetno delo kmalu pretrgano, ker je kustos za etnografijo odšel na drugo službeno mesto. Nadaljevalo se je šele aprila 1957 z nastavitvijo nove etnografske moči.

Delo oddelka v letu 1957 je bilo usmerjeno v nadaljnje zbiranje predmetov in v poglobljeno arhivsko delo. Ker je bilo treba najprej rešiti propadajoče gradivo na terenu, je oddelek sistematično pregledal vasi ob vznožju gora (pod Storžičem in Krvavcem), delno pa tudi v dolini. Tako se je povečala zbirka za okrog 240 predmetov. Med njimi prevladujejo keramični izdelki, nato primerki ljudske umetnosti (panjske končnice, slike na steklo itd.). Od hišne opreme so bili najdeni stoli, miza, zibelke, skrinje itd. Skromne so tudi najdbe poljedelskega in drugega orodja, ljudske noše itd. Z novo ustanovljeno restavratorsko delavnico je za vse predmete omogočeno strokovno restavriranje. Tudi temeljit pregled ljudskega stavbarstva, ki se je začel prejšnje leto, se je nadaljeval na omenjenem območju. Z razposlanimi formularji je bila dosežena vsaj približna kontrola nad trenutnim stanjem in so preprečene možne okvare.

Tudi notranja ureditev zbirke je napredovala. Tako so bili inventarizirani vsi novi in še nekaj starih predmetov. Urejena je predmetna in stvarna fototeka, ki se je povečala za 300 kontaktnih kopij, in to iz področja ljudskega stavbarstva, poljedelstva, živinoreje, noše, običajev itd. Posebna kartoteka skrinj z ori-

som in podatki o kraju in lastniku, omogoča raziskovalcu fotografiranje in študij.

Ko je bil ob koncu leta 1957 opuščen muzej v Radovljici, je prišel ves material v Mestni muzej v Kranj. Med zbirko je okrog 50 etnografskih predmetov. Dragocena pridobitev je poslikana postelja, datirana z letnico 1841, precej zibelk, slik na steklo, panjskih končnic, kolovratov itd. Poleg tega pa se je delovno področje Mestnega muzeja razširilo še na bivši radovljiški okraj in zajema trenutno vso Gorenjsko z izjemo Škofje Loke in Kamnika. Tako veliko območje bo v prihodnosti terjalo delo v ekipah, kar do sedaj ni bilo mogoče. Ekipa bodo lahko temeljito raziskale določeno ozemlje in poleg vsega nabrale še veliko podatkov o ljudskem življenju.

Mestni muzej je v Prešernovi hiši, kjer pa je zelo malo prostora, saj ima vsega samo tri razstavne sobe. Zato so vsi predmeti shranjeni v depoju in se je muzej lotil sistema občasnega razstavljenja. Tako je bila v začetku leta 1958 urejena enomesečna etnografska razstava, ki prikazuje do sedaj zbrano gradivo s tega območja, in sicer: 1. inventar kmečke sobe z nošo in ljudsko plastiko; 2. kuhinjsko orodje in posodje (keramično, železno, leseno, pleteno) in 3. poljedelsko in gospodarsko orodje in priprave. Razstava ima bolj propagandni pomen, in naj opozori, da je škoda puščati gradivo po depojih in da muzej težko čaka na nove prostore, ki so mu sedaj samo obljubljeni. Druga etnografska razstava bo predvidoma v jeseni 1958. Obravnavala pa bo določeno temo iz Gorenjske.

Résumé

L'ACTIVITÉ DE LA SECTION ETHNOGRAPHIQUE DU MUSÉE MUNICIPAL DE KRANJ

Le rapport expose l'activité de la section ethnographique du Musée Municipal de Kranj, au Gorenjsko (Haute-Carniole — Slovénie), fondé en 1953. Comme le Musée ne dispose pas de locaux suffisants, il n'organise que des expositions temporaires. Ainsi, il a organisé, jusqu'à présent, deux expositions de caractère temporaire: 1° Exposition de plastique et de peinture populaires du Gorenjsko, 2° Exposition de meubles, d'ustensiles et de poterie de cuisine ainsi que d'outillage d'agriculture du Gorenjsko.

TRETJE POSVETOVANJE ETNOGRAFOV - MUZEALCEV

Marija Jagodic

Dne 15. marca t.l. je bilo v Etnografskem muzeju v Ljubljani že tretje posvetovanje slovenskih etnografov-muzealcev, ki ga je organizirala etnografska sekcija pri Društvu muzealcev in konservatorjev LRS. Tovarišica Tončka Urbasova, kustos Pokrajinskega muzeja v Mariboru, je v imenu etnografske sekcije poročala o teritorialni razmejitvi med slovenskimi muzeji v etnografskem pogledu. Tema referata je bila določena že na prejšnjem drugem posvetovanju, in je nato etnografska sekcija dala posameznim muzejem pobudo za izdelavo predlogov o etnografski teritorialni razmejitvi. Na osnovi teh predlogov, ki jih je komisija prediskutirala na posebni seji, je referentka sestavila omenjeni referat.

V uvodu svojega nasploh izčrpnega predavanja je referentka poudarila, da je stara teritorialna razmejitev, ki je veljala za vse panoge muzejske dejavnosti ob zasedanju takratnega muzejskega sveta LRS v maju 1950 v Ljubljani, bolj

administrativna kakor preizkušena, zato ni mogla povsem zadovoljiti potreb, zlasti ne glede etnografske dejavnosti.

Pokazalo se je prav v zadnjem času ob vse večjem številu muzejev, da je vprašanje razmejitve med posameznimi muzeji oziroma njihovimi oddelki vedno bolj pereče in da prihaja večkrat do medsebojnih nesoglasij, ki so posebno pogostna pri nabiranju muzejskih predmetov na določenem teritoriju. Zato je potrebna taka oblika medsebojnega sodelovanja, ki bo zagotovila uspešno delo dveh ali več muzejev, če hočemo, da bo muzejsko delo, omejeno na nabiranje muzejskih predmetov in na znanstveno proučevanje terena, imelo resno, znanstveno osnovo.

Vsekakor pa teritorialna razmejitev med posameznimi muzeji ne sme biti tako stroga in dosledna, kot so na primer upravnopolitične ali podobne razmejitve. Pri razmejitvi v pogledu etnografske dejavnosti naših muzejev bi bilo potrebno, kot je navedla tovarišica Urbasova, upoštevati dvoje: vprašanje kadrov in vprašanje vrste muzejev.

Tovarišica Urbasova je poudarila, da naši slovenski muzeji še vedno nimajo v celoti zasedenih vseh mest etnografov. Spričo tega je ostala njihova etnografska dejavnost precej okrnjena. Kljub temu so se mnogi muzeji, čeprav nimajo močnejšega etnografskega okolja, v svojih predlogih izjavili za upravičenost lastnega etnografskega proučevanja terena. Tega pa v marsikaterem pogledu ne bo mogoče takoj izvesti prav zaradi pomanjkanja kadrov. Zato bi bilo treba misliti na to, da se tistim muzejem, ki imajo sedaj le tehniški značaj, omeji delo le na to vrsto dejavnosti in da se etnografsko delo v njihovem zaledju prepusti najbližjemu sosednjemu pokrajinskemu ali večjemu lokalnemu muzeju, ki ima svojega strokovnjaka-etnografa.

Referat se je opiral pri teritorialni razmejitvi predvsem na etnografske in deloma tudi na prirodne, historične, kulturnozgodovinske in upravnopolitične enote. Celotno slovensko ozemlje je tako razdeljeno v pet etnografskih enot, v katere so vključeni posamezni muzeji oziroma njihovi etnografski oddelki. Vsaka teh enot ima svoje razmejitvene probleme, ki jih je predavateljica zelo izčrpno obdelala.

Po nadrobni diskusiji je bilo predlaganih nekaj tem za naslednje posvetovanje, ki naj bi bilo v jeseni 1958. leta.

Summary

THE THIRD CONSULTATION OF ETHNOGRAPHERS — MUSEUM WORKERS OF SLOVENIA

The report refers to the third consultation of ethnographers — museum workers of Slovenia, which was organized by the Ethnographical Section of the Society of Museum's Workers and Conservators of Pop. Rep. of Slovenia in the year 1956 in Ljubljana. The members of consultation discussed on the territorial delimitation among Slovenian museums from the ethnographical point of view.

ETNOLOŠKO DRUŠTVO JUGOSLAVIJE

Vilko Novak

Najpozneje med vsemi strokami v naši državi smo dobili svoje društvo etnologi. Poskušali so ga sicer ustanoviti že pred zadnjo vojno, po njej pa smo potrebo po njem vedno bolj čutili, toda do ustanovitve iz raznih vzrokov ni prišlo. Dne 16. junija 1957 pa se je sestala v Beogradu ustanovna skupščina in ustanovila »Etnološko društvo Jugoslavije«. Sprejela je pravila društva, ki so

bila oblastveno potrjena 7. septembra 1957, in izvolila upravni odbor, ki mu predseduje prof. dr. Borivoje Drobňaković. Slovenijo zastopata v odboru dva člana.

Namen društva je, pospeševati raziskovanje teoretičnih, metodoloških in organizacijskih vprašanj v etnologiji; koordinirati etnološko delo v državi, dajati pobudo za etnološka proučevanja širšega pomena, jih voditi in podpirati; objavljati rezultate raziskavanj, podpirati izobraževanje strokovnega naraščaja, popularizirati etnološko znanost, vzbujati k zbiranju in varovanju etnološkega ter vobče muzejskega gradiva; udeleževati se po svojih predstavnikih mednarodnih zborovanj in zastopati državo v mednarodnih etnoloških ustanovah.

Društvo, katerega delovanje se razteza po vsem ozemlju FLRJ, more snovati tudi republiške in krajevne ter strokovne sekcije. Redni član društva more postati vsakdo, ki dela v etnološki vedi ali je dokončal študij te stroke ter ga sprejme upravni odbor na predlog treh članov.

Čeprav je v naši državi dokaj uradnih ustanov, ki raziskujejo ljudsko kulturo in pospešujejo študij etnologije z znanstvenim ali vzgojnim delom, vendar pogreša to delo — morda edini primer v današnji Evropi — nekega središčnega vodstva in vsklajevanja. Posledice tega stanja pa vsi čutimo in prav zato pričakujemo od novega društva mnogo pobude in pomoči. Delo naših strokovnih ustanov je večkrat zelo razcepljeno, ovirano celo tam, kjer bi pričakovali podporo zanj. Kljub pomembnemu predmetu, ki ga obravnava, etnologija ne uživa tistega ugleda, tiste pomoči in tistega mesta v naši družbi, ki jih zasluži. Temu so krivi tudi nejasni pojmi o njenem bistvu in njenih nalogah, ki so razširjeni tako med zastopniki drugih, celo sorodnih strok, kakor tudi med ostalim občinstvom.

Prav zaradi vsega tega je še posebej nujno, da nastopamo v korist etnološkega dela enotno v vsej državi. Prva stopnja pri tem je, da uveljavimo enoten naziv za svojo stroko. Po uvodnih člankih v zadnjih dveh letnikih našega časopisa o tem sicer ni treba več obširneje razpravljati, vendar je spričo imena novega društva potrebno poudariti njegovo smiselnost in nujnost. Za enotnost v uporabi naziva *etnologija*, *etnološki* se moramo odločiti prav Slovenci, ker sta pri ostalih narodih v naši državi oba izraza v strokovni praksi skoraj izključno rabljena. Nam pa more dosledna uvedba skupnega naziva za znanost in stroko le koristiti, ker nas bo obvarovala škodljive diskriminacije, s katero se nestrokovnjaki vmešavajo v označevanje naše stroke, razlikujoč etnologijo (in etnologue) od etnografije (in etnografov) kot dveh različnih stvari ne glede na stanje v svetu in v naši državi.

Druga nejasnost izvira iz zamenjavanja ali enačenja pojmov etnologija ali etnografija in folklor — folkloristika. Pri ljudeh brez strokovnega zanimanja bi bilo to še umljivo, težje posledice pa ima pri tistih, ki celo raziskujejo kako panogo ljudske kulture. Celotno tam, kjer gojijo folkloristiko »samostojno« (na posebnih katedrah, v posebnih ustanovah itd.), poudarjajo vse bolj, da je folklorno gradivo, to je duhovna kultura, le sestavni del celotne ljudske kulture, povezan z gmotno in družbeno kulturo. Zato brez poznavanja zadnjih dveh ni mogoč študij folklorne, katere naziv izvira še iz časov, ko se za ostale panoge niso zanimali in so zanimanje zanjo vzdrževali predvsem amaterji, med katerimi so bili tudi gojitelji sorodnih strok (literature, glasbe, likovne umetnosti).

Najlaže se izognemo tako neplodnemu in večkrat škodljivemu amaterstvu, kakor tudi cepljenju delovnih moči in načrtov, ako gojimo enotno raziskovanje ljudske kulture z enotnim, najobsežnejšim, mednarodno uveljavljenim nazivom — etnologija, ki so ga že v minulemu stoletju uporabljali tudi nekateri Slovenci, ki so bili bolj razgledani v stroki. Le tako bomo zmogli velike naloge, ki so pred nami. Kakor ni še dovolj raziskana Slovenija, tako so v vsej državi še neraziskane krajevne; pogrešamo priročnikov o ljudski kulturi posameznih narodov v državi, treba nam je monografij o nekaterih še nenačetih področjih ljudskega življenja — vse to smo dolžni opraviti tudi v korist mednarodne

znanosti, ki pričakuje od nas rešitev teh vprašanj. Marsikaj so nam že v dav-nini opravili tujci, ki raziskujejo razne naše predmete tudi danes — toda to nam ni v čast. Ako tedaj pogrešamo enotnega vodstva pri delu, kakor ga imajo drugod v svetu v najvišjih znanstvenih ustanovah, tedaj si moramo nujno po-magati strokovni delavci sami s svojim društvom.

Etnološko društvo Jugoslavije bo izdajalo svoj bilten, v katerem bo ob-veščalo članstvo o načrtih in delu. Pripravlja tudi revijo, v kateri bodo objav-ljena glavna dognanja našega dela. Posebno pomembno pa bo še letos prvo posvetovanje jugoslovanskih etnologov, ki nas bo povežalo v trdno delovno skupnost, obravnavalo nadrobni delovni načrt in kritično pregledalo stanje etnologije v Jugoslaviji.

Résumé

LA SOCIÉTÉ YOUGOSLAVE D'ETHNOLOGIE

Le 16 juin 1957, fut fondée, à Belgrade, la Société Yougoslave d'Ethnologie dont l'activité s'étend sur tout le pays. Le but de la Société est d'encourager la recherche méthodique de la culture populaire, de se préoccuper du progrès de la science ethnologique du pays, de représenter la Yougoslavie aux congrès internationaux et auprès des institutions internationales. La Société vient de publier un Bulletin pour ses membres, elle se propose de commencer la publi-cation d'une revue représentative et prépare des conférences d'ethnologues yougoslaves et balkaniques.

ČETRTI KONGRES FOLKLORISTOV JUGOSLAVIJE V VARAŽDINU

Boris Kuhar

Od 28. avgusta do 1. septembra 1957 je bil v Varaždinu kongres folkloristov Jugoslavije. Pet polnih dni so zborovali številni domači in tuji narodopisci. Zadnji dan so razpravljali tudi o svojih društvenih problemih in izvolili novi odbor Zveze folkloristov Jugoslavije s prof. Zoranom Palčekom na čelu.

Nad 50 referatov in koreferatov z važnimi in zanimivimi temami je bilo na sporedu kongresa in njegovih komisij. Težko je v kratkem sestavku obnoviti številne važne misli, predloge, mnenja in ugotovitve na tem pomembnem po-svetovanju naših folkloristov. Le v skopih besedah se lahko ustavimo pri ne-katerih najvažnejših in hkrati še posebej pregledamo slovenski delež.

Osrednja tema kongresa je bila glasbena folklor Panonskega bazena. Ta izredno zanimiva muzikološka tema je bila povezana z območjem, na katerem je bil kongres. Obravnavanje te teme je bil pravzaprav dober poskus, da se v prijateljski razpravi brez nacionalističnih predsodkov pretresejo vsi problemi izvora karakteristične glasbe, ki jo mnogi imajo za madžarsko, a je prav tako lastna tudi mnogim drugim območjem Panonskega bazena in njegovega obrobja.

O vsem tem je v glavnem referatu na kongresu obširno razpravljjal dr. Vinko Žganec iz Zagreba. Izčrpno je prikazal ta problem predvsem za Medjimurje. Po njegovi ugotovitvi je mnogo skupnih potez v glasbeni folklori Madžarske, Slovaške, Prekmurja, pa morda tudi Ukrajine. Zato je postavil referent zani-mivo hipotezo o skupnem izvoru glasbene folklore podonavskega bazena. Hipo-tezo je razvijal naprej, ko je v njo vključil še ugibanja, kje bi utegnil biti ta izvor. Morda je bilo to Pripjatsko močvirje? Ali domovina Ceremisov ali drugih

ngro-altajskih narodov? Morda so bili to celo Svetopolkovi Slovani? Razumljivo je, da je za vsako tako domnevo postavil dr. Žganec velik vprašaj, z njim pa pred vse folkloriste veliko nalogo, da s skupnimi napori rešijo to zapleteno vprašanje.

Na samem kongresu se je ukvarjalo s tem več strokovnjakov glasbene folklore. Med drugimi je dr. Radoslav Hrovatin podal obširen muzikološki pregled folklore v okolišu jugoslovansko-avstrijsko-madžarskega tromejnika. Na tem prehodnem ozemlju se pojavljajo glasbeni elementi, ki so značilni tudi za sosednja območja. Po njegovih ugotovitvah moramo v kulturi tega pasu iskati poleg reliktov davne tradicije predvsem še živo ustvarjalnost.

Prvi dan kongresa so se lahko vsi udeleženci seznanili v besedi in sliki z etnografskimi in še posebej folklorističnimi posebnostmi pokrajine, kjer so zborovali. V naslednjih dneh pa so si v dveh prijetnih izletih v Ptuj in Prelog še na kraju samem neposredno vse to ogledali. Osnovne probleme etnografije Medjimurja je razložila ravnateljica Etnografskega muzeja v Zagrebu Marijana Gušić s svojimi sodelavkami. Obširen etnografski opis sosednjega sorodnega ozemlja, to je severovzhodne Slovenije, je podal ravnatelj Franjo Baš. Njegov zgodovinsko-etnografski oris severovzhodne Slovenije je obsegal duhovno kot materialno kulturo tega območja. Po njegovih besedah izhaja iz značaja in preteklosti pokrajine tudi ljudska kultura, ki je očitna v bivališčih ne malo prometnih legah v domači obrti in navadah, predvsem pa še v avtarkičnih naseljih, ki pa se z vsakim dnem kulturno bolj in bolj nivelirajo.

V sklopu teh predavanj je treba omeniti tudi predavanje dr. Nika Kureta o dosedanjih raziskovanjih kurentov na Ptujskem polju. Referent je postavil kurenta v zboru evropskih mask kot postpaleolitski pojav. Kurent je kot pojav neolitske kmečke kulture izrazil lik spomladanskih ritualov.

Na kongresu smo poslušali še druge zanimive referate o problemih naše ljudske glasbe, o vprašanih ljudske književnosti, plesov, iger in običajev. V tem sklopu je bila izredno dobro zastopana tudi slovenska ljudska pesem. Dr. Valens Vodušek je podal sistematsko analizo o izvoru in razvoju petčetrinskega takta v slovenski ljudski glasbi. Kot osnovo za svoje zaključke je avtor navedel formalne, tekstno-tematske in geografsko karakteristične pesmi tega tipa. Njegov zaključek je, da kažejo vsi formalni kriteriji na arhaični izvor tega ritmičnega tipa, prav tako pa nam to potrjuje tudi današnja razširjenost teh pesmi.

Dr. Zmaga Kumrova se je lotila na kongresu zanimive teme o izročilu, vsebini in pomenu slovenske ljudske pesmi »Pegam in Lambergar«. Nadrobno je podala analizo besedila in napeva ohranjenih inačic. Po obravnavi vsebinskega ozadja pesmi je postavila trditev, da pesem ne opisuje viteškega turnirja, temveč dvoboj med življenjem in smrtjo, h kakršnemu so izzivali klativitezi junake v poznem srednjem veku. V naši pesmi je Pegam prav tip takega klativiteza, izzivača. Lambergar je zgodovinska oseba, zato lahko tudi nastanek pesmi zanesljivo postavimo v pozni srednji vek do 16. stoletja. Osnovni motiv pesmi pa je dosti starejši, saj gre tu za boj junaka z velikanom, kar pomeni v bistvu boj med dobrim in zlim, svetlim in temnim, motiv, ki ga srečujemo vsepovsod v ljudskem izročilu.

Posebnosti koroške ljudske pesmi je lepo orisal dr. Pavle Zablatnik iz Celovca. Navedel je predvsem karakteristične epske in lirične motive te vrste pesmi. Iz njegove razlage sledi, da segajo najstarejše legendarne pesmi še v dobo pokristjanjevanja. V tej dobi so nastale tudi najstarejše kolednice. Križarske vojne so dale ljudski pesmi vrsto novih motivov, v dobi turških vpadov so vzklike zlasti junaške pesmi o Kralju Matjažu, Kraljeviču Marku in Miklovi Zali. Motivi lirične pesmi so večinoma občečloveškega značaja. Ob teh je zanimivo prisluhniti, kako koroški Slovenci v pesmi na svoj poseben način izražajo svoje misli in svoja čustva. Kot otožen klic hrepenenja po toplem domačem ognjišču doni koroška slovenska ljudska pesem, ki opeva dom in domovino.

Pomembna tema, posebna točka dnevnega reda, je bila definicija pojma »folklor«. Stara pravda med našimi folkloristi in etnologi nasploh o pravem

imenu za njihovo znanost se je kar burno razvnela tudi na tem kongresu. V kratkem, toda jedrnatem referatu je svoje misli o tem problemu razložil dr. Branislav Rusić iz Skopja. Po njegovih besedah bi morali besedo folklor izenačiti s pojmom »ljudska umetnost«. Tako bi lahko n. pr. glasbeno folkloro zamenjali z »ljudsko glasbo« itd. Na vprašanje, ali je folklor posebna znanost, je dr. Rusić odgovoril, da je povsem jasno, da je folklor del širše znanosti — etnologije (ne etnografije).

S pravne strani pa je dobro osvetlil pojem folklor, folkloristika, etnografija in etnologija dr. Sergij Vilfan. Tudi on je naglasil, da samo ime ni važno za določeno znanost, temveč je tu važna vsebina.

V razpravi smo lahko slišali najrazličnejša mnenja in številne predloge, žal pa je na kongresu le pri tem tudi ostalo. Preveč je bilo še drugih tem in problemov, ki so nas vse skupaj opozorili, da čas ne čaka, temveč gre posebno še pri nas z izredno hitrimi koraki naprej, gradi nove odnose, novega človeka, ustvarja nove potrebe. Toda prav za to boljše razumevanje novega je potrebno, da temeljito poznamo vse pozitivne elemente kulture, ki jo je ustvaril sam narod, in jo proučuje naša veda, pa naj se ta imenuje folklor, etnografija ali etnologija.

Résumé

LE IVe CONGRÈS DES FOLKLORISTES DE YOUGOSLAVIE, A VARAZDIN

Du 28 août jusqu'au 1er septembre 1957, le congrès annuel des folkloristes de Yougoslavie a eu lieu à Varaždin, en Croatie. Pendant cinq jours, de nombreux ethnographes yougoslaves et étrangers se réunissaient à des séances de travail. Plus de 50 communications intéressantes occupaient le programme du congrès et de ses commissions. Le thème central du congrès était le folklore musical du Bassin Pannonien. Des conférences à part exposaient les curiosités ethnographiques du Medjmurje. La définition de la notion de «folklore» figurait au programme en thème particulier. Avec cela, le congrès discutait encore d'autres problèmes de la musique populaire yougoslave, des questions de la littérature orale, des danses, des jeux et des coutumes populaires.

SLOVENSKI ODBOR ZA ETNOGRAFSKI FILM

Niko Kuret

Spomladi 1957 je bil na pobudo CIFE-UNESCO ustanovljen oficialni jugoslovanski Komité za etnografski film, ki mu predseduje univ. prof. dr. Milovan Gavazzi (Zagreb) ter v njem zastopata Slovenijo ravnatelj Boris Orel in podpisani. Zaradi pomanjkanja vsakršnih denarnih sredstev živi ta komité samo na papirju; ker članom nima kdo plačati potnih stroškov, se doslej ni mogel niti enkrat sestati.

Zanimanje za etnografski film pa je pri nas vendarle živo. Tako se je Zveza društev folkloristov Jugoslavije na predlog Slovenskega etnografskega društva odločila, da uvrsti v spored svojega kongresa v Varaždinu (konec avgusta 1957) tudi »večer etnografskega filma«. Na njem sem podpisani govoril o pomenu in metodiki etnografskega filma,* nato pa sem predvajal film Inštituta za slovensko narodopisje SAZU »Lavfarji v Cerknem« (scenarij: Peter Brelih, kamera: Boris

* Izvajanja izidejo v zborniku predavanj varaždinskega kongresa (v tisku).

Breljih; 16 mm/240 m) in tri filme iz proizvodnje Triglav-filma: Zima mora umreti, Nevesta le jemlji slovo, Pomlad v Beli krajini.

Kaže, da so v Sloveniji tla za etnografski film še najbolj pripravljena. Zato je v okviru Slovenskega etnografskega društva čisto naravno nastal pod konec leta 1957 slovenski odbor za etnografski film. Zamišljen je kot koordinacijsko telo etnografov in filmskih producentov. Tvorijo ga predstavniki etnografskih ustanov (stolice za etnologijo na univerzi, Inštituta za slovensko narodopisje SAZU, Glasbeno-narodopisnega inštituta, Etnografskega muzeja in Tehniškega muzeja Slovenije), filmskih producentov (Triglav-filma, Viba-filma, Televizije Ljubljana ter Zavoda za šolski in poučni film) in filmskih delavcev (Društvo slovenskih filmskih delavcev).

Prvi sestanek odbora je ugotovil soglasje v naslednjih točkah: 1. Potrebno je, da se snemajo filmi z etnografsko tematiko. 2. Etnografske ustanove tega že zaradi pomanjkanja denarnih sredstev ne zmorejo. 3. Filmska podjetja kažejo zanimanje za snemanje takšnih filmov. 4. Potreben je organ, ki naj daje pobude pri ustvarjanju slovenskega etnografskega filma ter naj usmerja in koordinira slovenske napore v tej smeri. 5. Nujno potrebno je, da pri vsakem etnografskem filmu sodeluje etnograf, ki s svojim imenom jamči za znanstveno točnost vseh etnografskih elementov v filmu. 6. Ločiti je med arhivskim snemanjem, ki ima predvsem študijski in le drugotno praktični pomen, ter med snemanjem za distribucijo. 7. S svojim delovanjem naj novi organ pomaga jugoslovanskemu odboru za etnografski film pri njegovih širših nalogah in pri izvajanju nalog mednarodnega odbora za etnografski film (CIFE) v okviru UNESCO.

Slovenski odbor za etnografski film, ki mu predseduje ravnatelj Boris Orel, je za zdaj zbral in izdal v pregledni obliki (Slovenski etnografski film — predlogi in dosežki. Januar 1958. Ciklostil) gradivo, ki so ga prispevali vsi člani odbora. Obsega etnografske teme, ki bi jih kazalo realizirati, in vse filme z etnografsko tematiko, kar jih doslej že imamo. Predlogov, urejenih po strokovnih skupinah, je kar 105. Realiziranih etnografskih filmov premoremo doslej 29. Kot producenti nastopajo: Triglav-film (15), Viba-film (6) in Inštitut za slovensko narodopisje (8). Pozimi je še Televizija Ljubljana posnela en film. Te številke seveda varajo; med filmi Triglav-filma zavzemajo večino posamezne točke v nekdanjih Filmskih obzornikih, med filmi Viba-filma gre večidel za etnografsko pobarvane dele drugih filmov, od filmov Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (vsi 16 mm) pa je le enega mogoče predvajati, drugi zaradi pomanjkanja denarnih sredstev še niso montirani, nekateri niti ne razviti in ne kopirani.

Sicer pa se v razvoju slovenskega etnografskega filma po analizi odbora kaže trenutno tale slika:

a) 35 mm-ski film. Producenti niso nenaklonjeni snemanju kratkih filmov z etnografsko tematiko. Težave nastajajo pri umetniških svetih, ki ali zavračajo scenarije kot nedognane (tako se je zgodilo s filmom o bohinjskih ženah) ali pa tematiko z jalovimi izgovori odklanjajo (Štehvanje). Dejstvo je, da nam dobrih scenaristov primanjkuje. Zdi se pa tudi, da se odgovorni ljudje pri filmu zaradi neuspehov v preteklosti, ki so jih njihovi predniki sami zakrivili (primeri: Pod lipo, Vasovanje, Ribničan bi plesal rad), umikajo v drugo skrajnost in tako z vodo vred tudi otroka izlivajo iz kadi. Treba bo pregnati nepotrebni strah pred etnografskimi temami in se dati prepričati, da je našim ljudem pri srcu vse, kar je našega, in da etnografskih filmov težko čakajo! Umetniški svetovalci naših producentov bodo morali najti pot do ljudske kulture in se odločiti za aktivno sodelovanje z etnografi. S skupnimi napori bo treba vzgajati scenariste — ali smo doslej sploh kaj storili v tem pogledu? To so konkretne naloge. Če jih ne bomo sprejeli, se odpovejmo etnografskemu filmu za široko distribucijo.

b) 16 mm-ski film (arhivska snemanja). Inštitut za slovensko narodopisje SAZU rešuje v smislu smernic CIFE-UNESCO izginjajoče ostanke starosvetnosti na filmski trak. Za zdaj se ni menil za to, ali bo s svojimi sredstvi trakove

mogel razviti, kaj šele kopirati in montirati. Glavno mu je bilo, da je posamezne pojave rešil pozabe. Takšno stanje dolgo ne more trajati. Treba bo najti dodatna sredstva, da se posneti filmi dokončajo, a tudi redna sredstva, da se bodoča snemanja izvedejo do zadnje faze. Pomoč je nujna, če nočemo, da ljudje, ki so doslej delali brez nagrad in teh tudi v prihodnje ne pričakujejo, zapadejo malodušju.

Ako se odboru za etnografski film ne bo posrečilo doseči, da se težavno stanje slovenskega etnografskega filma popravi, se bo njegova vloga skrčila na zgolj birokratsko registriranje tridesetorice filmov in bo njegov nadaljnji obstoj iluzoren.

Résumé

LE COMITÉ SLOVÈNE DU FILM ETHNOGRAPHIQUE

L'auteur mentionne, d'abord, la fondation du Comité yougoslave du film ethnographique, en 1957, présidé par le professeur Milovan Gavazzi (Zagreb), et la «Soirée du film ethnographique» qui a eu lieu lors du Congrès de l'Union des Sociétés folkloriques de Yougoslavie, à Varaždin, en août 1957. L'intérêt pour le film ethnographique étant très vif en Slovénie, un Comité slovène du film ethnographique s'est constitué au sein de la Société slovène d'ethnographie, à Ljubljana, en décembre 1957. Ce Comité, présidé par Boris Orel, voudrait servir d'appui au Comité yougoslave du film ethnographique, et répondre surtout aux besoins spéciaux de la Slovénie. Il a établi, tout d'abord, une liste de 105 thèmes ethnographiques aptes à être filmés, en Slovénie, et mis en évidence les films slovènes de genre ethnographique réalisés depuis 1945 (21 films de 35 mm et 9 films de 16 mm). Dans l'avenir, il faudra surtout vaincre les difficultés qui s'imposent à la production de films ethnographiques de large distribution (35 mm). Quant à la production de films ethnographiques de genre scientifique (16 mm), assumée en général par l'Institut slovène des traditions populaires auprès de l'Académie Slovène des Sciences et Beaux-Arts, elle se heurte à des obstacles d'ordre financier. C'est au Comité de trouver les possibilités afin que la production de films ethnographiques des deux genres puisse continuer.

MEDNARODNI SEMINAR ZA ETNOGRAFSKI FILM V PRAGI 1957

Niko Kuret

CIFE (Comité international du film ethnographique) s sedežem v Parizu, ki so ga ustanovili v okvirju UNESCO 1956 in ga tvorijo nacionalni komiteji za etnografski film (doslej jih je 9, med njimi je najmlajši jugoslovanski), prireja pogoste seminarje (»colloques«). Šesti po vrsti je bil seminar v Pragi septembra leta 1957. Oficielni delegat za Jugoslavijo je bil prof. Zvonko Ljevaković, za Slovenijo sem se ga neoficielno udeležil podpisani. Osrednji predmet pogovorov sta bila razmerje med etnografom in filmarjem ter vloga etnografske tematike v filmski proizvodnji. Glavna referenta sta bila prof. Karel Plicka (Praga), Osnovna vprašanja etnografskega filma, in A. Métraux (UNESCO — Paris), Etnografska veda in film. Posamezne delegacije so precizirale svoje pojmovanje etnografskega filma, tako tudi jugoslovanska. Delegacije so predvajale tudi svoje filme (Jugoslavija: Zvone Sintič, Zima mora umreti [Kurentovanje] ter Metod in Milka Badjura, Pomlad v Beli Krajini), o katerih so udeleženci nato diskutirali. Kurentovanje, ki je zaradi stiske s časom edino prišlo na spored, je

vzbudilo veliko zanimanje in priznanja.* Zadnji dan je bil posvečen praktičnemu delu v praškem »filmskem mestu« Barandovu.

Jedro razprav so zajele naslednje resolucije:

I. Projekt Vzhod-Zahod

Mednarodni komite etnografskega filma, k je bil ob svoji ustanovitvi vključen v dve mednarodni organizaciji, v Mednarodne kongrese antropoloških in etnoloških ved na znanstvenem ter v Mednarodno federacijo filmskih arhivov na filmskem področju, ne more puščati v nemar projekta UNESCO: »Medsebojno upoštevanje kulturnih vrednot Vzhoda in Zahoda.« Živo si želi, da se mu predloži natančno poročilo, ki naj mu pomore pri odločitvi, v kolikšni meri in na kakšen način bi mogel prispevati k njegovemu uresničenju.

Komiteju se zdi zaželeno, da se zajamejo v ta projekt, ako naj dobi polno znanstveno vrednost, vse kulture v kateri koli zemljepisni legi. Hkrati je mnenja, da je treba obravnavati, ako naj nameravano sodelovanje obsega produkcijo in izmenjavo filmov, Vzhod in Zahod s stališča absolutne recipročnosti.

II. Problem cenzure

Seminar izraža željo, naj se pripravi mednarodna akcija proti nevarnostim cenzure na področju filmov etnografskega značaja. Dejansko kaže, da bi delno ali v celoti izvajana cenzura nad takšnimi filmi privedla do omejitve v obdelavi snovi in s tem do znižanja splošne znanstvene ravni, kar je nezdružljivo s sleherno znanstveno dejavnostjo in kar brani ljudem dostop v področje znanosti in se tako konča v resničnem samomoru.

III. Analiza in katalogizacija filmov

Upoštevač važnost razširjenja vseh dokumentov, ki so v zvezi z etnografskim filmom, opozarja seminar, da bi UNESCO moral:

1. izdati drugi katalog etnografskih filmov in, ako tega ne stori, pristati, da ga izdamo mi drugod;

2. pripraviti izdajo nadaljnjih katalogov in dati na razpolago sredstva za izdelavo in izdajo teh katalogov.

V tej zvezi naproša seminar nacionalne komiteje, naj sodelujejo pri katalogu po začasnem vzorcu analize, kot ga je predložil CIFE.

IV. Ohranitev filmov

Seminar želi, naj bi nacionalni komiteji in podobne ustanove:

1. poskrbeli, da se pri montaži odpadlo gradivo etnografskega značaja shrani in uredi;
2. okrepijo sodelovanje z nacionalnimi filmotekami in v okviru vsake filmoteke ali v tesni zvezi z njo uredijo zbirko, ki bi predstavljala arhiv etnografskih filmov.

V. Razširjanje in izmenjava filmov

Seminar želi pripomoči k izmenjavi in razširjenju etnografskih filmov na naslednji način:

1. **Prodaja nekomercialnih filmov:** Seminar osvaja načelo prodaje filmov za dvojno ceno kopije (v deželi, kjer je bil film izdelan) po posredovanju CIFE.

2. **Izmenjava in cirkulacija komercialnih ali nekomercialnih filmov:** Seminar priporoča izmenjavo ali cirkulacijo filmov med posameznimi nacionalnimi komiteji. Dokončna izmenjava bi se dala izvesti na osnovi enakovrednosti filmov (dolžina, barva, tehnična kvaliteta). Občasna izmenjava od enega komiteja do drugega bi potekala — razen v izjemnih primerih — preko FIAP. Vsekakor je treba CIFE, če ne deluje kot posrednik, o zamenjavi obvestiti.

3. Seminar priporoča, naj bi vsak nacionalni komite v svoji deželi prevzel odgovornost za uporabo etnografskih filmov, ki na noben način ne smejo biti modificirani in ne predvajani občinstvu, kakršnemu niso namenjeni.

4. Televizija.

a) Seminar jemlje z zadovoljstvom na znanje predlog UNESCO, da bo včlanjene države opozoril na obstoj nacionalnih komitejev. Le-ti bodo mogli javiti televizijskim postajam, kateri etnografski filmi obstajajo in katere bi kazalo predvajati v televiziji za medsebojno spoznavanje narodov.

b) V primeru mednarodnega izmenjavanja teh filmov bo CIFE prevzel nalogo posrednika, če pa že to ne, ga je treba o tem obveščati.

VI. Odnosaji s komercialnim filmom

Spričo stalno naraščajočega števila in izrednega komercialnega uspeha laži-dokumentarnih filmov se seminar upira uporabi filmskih dokumentov, ki jih smajajo v različnih kulturnih območjih in jih proizvajajo zaradi senzacionalnosti, pa resnično docela pačijo ali pa jo kažejo v popačeni in nerazumljivi podobi. Nevarnost, ki nastaja zaradi razširjanja takšnih filmov, se

* Gl. moje poročilo v »Naših razgledih« 7 (1958), 76.

nam zdi precejšnja, saj predstavlja oviro za boljše spoznavanje in sporazumevanje med narodi. Seminar prosi vse producente, naj se zavedo svoje odgovornosti na tem področju. Seminar naproša nacionalne komiteje, naj ta poziv v svojih deželah kar se dá na široko razširijo. Seminar tudi z zadoščanjem sprejema povabilo beneške Biennale, naj bi se priredil v začetku septembra prihodnjega leta mednarodni sestanek za razgovor o temi: Etnografija in komercialni film.

VII. Splošni predlogi

1. Glede na naglo ginevanje nekaterih kultur in upoštevajoč stalno spreminjanje sodobne civilizacije opozarja seminar organe javne uprave na nujnost, da se izvede temeljita filmska dokumentacija na tem področju.

Predlaga, naj bi se izvedba te dokumentacije zasnovala, kolikor najbolj mogoče, v okviru mednarodnega sodelovanja, toda ob sodelovanju kompetentnih etnografov prizadetih dežel.

Naprosajo se organi javne uprave in znanstveno-raziskovalne ustanove za kar najizdatnejšo finančno pomoč.

Želi, naj bi se dovolile pri mednarodni zamenjavi realizatorjev kar se da velike olajšave glede cirkulacije gradiva preko državnih meja.

2. Spričo posebno iskrenih in prisrčnih odnosov med etnografi in filmskimi delavci na eni strani ter zastopniki nacionalnih komitejev in nacionalnih ustanov zastopanih držav na drugi strani ter po izredno plodnih teoretičnih delovnih sestankih in predvajanju filmov z njih analizo seminar ugotavlja:

a) Potrebo po čimprejšnji izdelavi natančne tipologije filmov etnografskega značaja in prosi, naj se vsak nacionalni komite seznani z delovnim dokumentom italijanske delegacije, ki naj mu rabi kot osnova za izdelavo predlogov. Seminar želi, naj bi se nov mednarodni sestanek v najkrajšem času posvetil samo tej temi.

b) Ugotavlja, da je visoka tehnična raven neizogibni pogoj za eksistenco etnografskih filmov. Zato predlaga, naj bi vsak nacionalni komite dal pobudo za prirejanje tečajev za filmsko prakso, namenjene študentom etnologije ob sodelovanju filmskih učnih zavodov. Nadalje priporoča nacionalnim komitejem, naj obstoječe odnose med filmskimi delavci in etnografi v svojih deželah s sistematičnimi sestanki in praktičnimi seminarji pogloblje in s tem omogočijo boljše sodelovanje med njimi.

c) Potrjuje, da je osnovni pogoj za sleherni etnografski film, naj bo že znanstven ali splošno izobraževalen, spoštovanje popolne resničnosti in neokrnjenosti.

d) Seminar je prepričan, da bo etnografski film, ki se bo ustvarjal v pravkar določenem smislu, postal eno izmed najuspešnejših sredstev za boljše spoznavanje, to se pravi, za boljše razumevanje med ljudmi. Šesti mednarodni seminar o etnografskem filmu je bil zgovoren dokaz za to.

e) Končno se seminar toplo zahvaljuje češkoslovaški nacionalni komisiji za UNESCO in vsem tistim, ki so s tolikšno požrtvovalnostjo pripomogli k uresničenju tega seminarja ter mogli tako odločilno in prijateljsko snidenje.

Résumé

LE COLLOQUE INTERNATIONAL DU FILM ETHNOGRAPHIQUE A PRAGUE EN 1957

L'auteur donne un bref rapport sur l'activité du CIFE et sur les thèmes du colloque de Prague. Il y joint le texte intégral des résolutions du colloque.

VIKTOR GERAMB

Franjo Baš

Dne 8. januarja 1958 je umrl v Gradcu Viktor Geramb, upokojeni profesor za etnografijo na tamkajšnji univerzi in ustanovitelj etnografskega muzeja pri Joaneju.

Bil je naš strokovni sosed, v razpravah o kmečki hiši in ljudski noši tudi naš sodelavec, v organizaciji in izgradnji muzeja pa kulturni delavec, ki je na širokem obzorju postavljajl cilje, kakršne je mogel in jih more s pridom upoštevati vsak muzejec.

Geramb je bil prvi bližnji etnograf, ki je začel tudi zgodovinsko obravnavati pridobitve ljudske kulture; tako je delovna načela svojega akademskega učitelja R. Meringerja o jezikoslovnem razlaganju spomenika ali njegovih funkcij razširil še na črpanje ustreznih pisanih virov. To se očituje že v njegovi prvi obsežnejši študiji o štajerski dimnici, zlasti pa pozneje v kulturni zgodovini dimnice in v knjigi o štajerskih nošah. Medtem ko se razprave o dimnici dotikajo severovzhodne Slovenije le v manjši meri, pa je Geramb v štajerskih nošah zajel zlasti z zapuščino nadvojvode Johanna tudi slovenještajerske in ob tem kartografsko ugotavljal napredovanje modnih in industrijskih ter nazadovanje domače-obrtnih noš. Pri teh delih je upošteval dognanja iz slovenske strokovne delavnosti in tovariško vedno opozarjal na nemške izsledke in graško gradivo o naših krajih.

V novem graškem etnografskem muzeju je zelo posrečeno strnil sistematsko razstavno metodo s kulturnozgodovinsko in z novimi razstavnimi prijemmi približal spomeniške predmete življenjskemu okolju in času, ko so bili v službi človeka. Z določno sistematsko razstavo pa je ponazoril zgodovino štajerske obleke v tako imenovani dvorani noš, kjer je prvič obnovil tudi nošo Slovencev iz časa preseljevanja ljudstev. Njegovo muzejsko razstavno delo je teklo vzporedno s pisateljskim, tako da je pomenila muzejska zbirka od zbiranja gradiva v pokrajini do legendiranja razstav stvarno spomeniško pripravo in dokumentacijo za spise, ki so, če odštejemo njegova leposlovna dela, odsev Gerambovega muzejskega dela o hiši in noši. Prosvetno je za široko javnost nadaljeval muzejsko delo s skrbjo za ohranitev domačnosti v bivališču, kraju in pokrajini, v organizaciji skrbstva za čas ustreznih podobno noš in navad. Njegovo prizadevanje je v povezavi z industrijo vodilo do lepih uspehov, tako da ima Štajerska danes v svoji zunanosti očitni pokrajinski in kulturni obraz zlasti v splošni rabi ausseeške noše, ki je časovna moda ni mogla izpodriniti. Muzejsko, pisateljsko in domačijskogarstveno je Geramb zgleđno opravljal znanstvene in prosvetne muzejske naloge, ko je ob reševanju ene postavljal temelje za drugo.

Geramb je bil najboljši muzejski sosed, kar je dokazal v težjih časih hitlerjevske okupacije, ki je s telefonsko upokojitvijo zadela tudi njega. Slovence in Jugoslovane je spoštoval in pozitivno vrednotil slovenska, hrvaška in bolgarska etnografska prizadevanja. Hercegovino je smatral za evropski etnografski muzej. Severovzhodne Slovenije med okupacijo načelno ni obiskal z utemeljitvijo, da jo hoče videti samo resnično kot je, in ne nasilno prebarvane.

Z znanstvenim delom in osebnim razmerjem do Slovencev je Geramb zadležil tudi slovensko etnografijo, da ohrani njegov spomin.

Zusammenfassung

VIKTOR GERAMB

Im Nachrufe werden seine Fachleistungen und seine Einstellung der jugoslawischen und besonders der slovenischen Volkskunde gegenüber gewürdigt. V. Geramb betrachtete Hercegovina und Süd-Dalmatien als ein lebendiges Volkskundemuseum in situ und auf den Jahrmärkten im slovenisch-kroatischen Grenzgebiete im Bereiche der Drau studierte er die Volkstrachten immer wieder. Während der Okkupation 1941—1945 besuchte er das slovenische Drau- und Savegebiet grundsätzlich nicht, da der Okkupator, nach seinen eigenen Worten, den kulturellen Ausdruck des okkupierten Gebietes verunstaltete und sein wahres Leben entartete.

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

Marentič Janez ing., Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom. Uredil ing. Jože Levstik. Izdala Kmečka knjiga. Ljubljana 1957. 8°. 174 str.

Knjiga je dokument o smotrnem raziskovanju socialnih vprašanj zlasti na vzhodnem slovenskem podeželju, ki ga je za čas med obema vojnama opravil član CK KPS in njegove kmečke komisije, agronom J. Marentič. Po rodu iz belokranjske izseljenske rodbine je v otroški dobi izgubil starše, ki so pustili zdravje na delu v Severni Ameriki. Po gimnaziji v Ljubljani je končal leta 1934 agronomsko fakulteto v Zagrebu. V srednji in na visoki šoli je vodilno sodeloval v naprednem gibanju in od 1930 zbiral gradivo za pričujočo študijo, ki jo je napisal leta 1936. Tuberkuloza mu je leta 1942 ugasnila luč življenja. Ob štiridesetletnici oktobrske revolucije je njegov visokošolski sodelavec in prijatelj prof. ing. J. Levstik uredil rokopis za izdajo, približal v toplem predgovoru bralcu avtorjevo osebnost in ga vpeljal v politično kmečko delo KP ter v avtorjevo politično življenje s ponatisom članka Vlada Kozaka »Nekaj o delu Partije med slovenskim kmečkim ljudstvom v predvojni dobi« iz »Dela«, 1949, št. 5.

Marentič začinja analizo slovenske vasi s pogledom na njeno zgodnje-fevdalno avtarkijo, ki jo nadaljuje z razkrivanjem proizvodjalnih, kreditnih, prometnih in trgovskih vplivov kapitalizma na našo vas, se pravi z obravnavanjem njene socialne diferenciacije in vedno očitnejše razlike med malim kmetom in velikim posestnikom, ki je vodila do proletarizacije malega kmeta. S kapitalizmom povezana proletarizacija vasi se je kazala v propadanju kmetij, nespособnosti za investiranje, izseljevanju kmetov, izčrpanju plodne zemlje, nazadovanju živine in gozdov in do vse nižje življenjske ravni kočarjev in malih kmetov, ki so imeli iste koristi kot industrijsko delavstvo, saj so bili za življenje skupaj navezani na mezno delo. Vaški proletariat je imel leta 1931 pri 76 % kmečkega prebivalstva 29 % zemlje; srednje kmete (10–30 ha) s 27 % zemlje je 25 let med obema vojnama skoraj uničilo, jih tako približalo kočarjem in malim kmetom ter ločilo od gruntarjev in veleposestnikov. 8 % gruntarjev in veleposestnikov je imelo 44 % zemlje, obvladovalo vse gospodarsko in politično življenje vasi in imelo iste koristi kakor industrijski kapital. Kapitalizem je s socialno diferenciacijo slovenske vasi v kočarje, male in srednje kmete kot večinski sloj in pa v velike posestnike kot manjšinski sloj pripeljal do interesne enotnosti malega, a večinskega kmečkega prebivalstva z delavstvom.

Marentičeva študija o slovenski vasi pod kapitalističnim jarmom je pisana programsko, didaktično prepričljivo in s posebnim upoštevanjem belokranjskih razmer.

»Mursko boljševisko republiko« (prim. str. 15–17) V. Tkalcu je nadrobno in dokončno prikazal M. Kokolj v »Svetu ob Muri« (II. M. Sobota 1957, str. 264 do 270).

Franjo Baš

Dr. Metod Turnšek, Od morja do Triglava, 2. knjiga, Trst 1954.

Izpod peresa zbiralca narodopisnega blaga zahodnih Slovencev je izšla že druga knjiga z naslovom »Od morja do Triglava«. V svojem delu nas seznanja avtor predvsem z duhovno pa tudi materialno kulturo nadiških, terskih in rezijskih Slovencev.

Tako se pomudi pri večjih cerkvenih praznikih in njih običajih v vsem cerkvenem letu ter pri rojstnih, krstnih in poročnih običajih. Pod poglavjem Ljudska duša pa navaja najrazličnejše verske pesmi. Še obilnejše je gradivo svetnih pesmi. Ljudskemu slovstvu je v nadaljnjem posvečen večji del knjige. Gradivo iz ljudske materialne kulture pa je zelo skromno zastopano.

Pri ljudskih običajih vsekakor pogrešamo ponekod nadrobnejših opisov. Za poglavja o Ljudski domišljiji bi menili, da bi bil avtor lahko vse gradivo uvrstil pod Ljudsko slovstvo. Ali ni morda verovanje v »krivopete« pri poglavju Ljudska domišljija istovetno z zgodbami o krivopetah v Ljudskem slovstvu? In končno: gradivo o ljudskem življenju v poglavju materialne kulture je tako skromno, da bi ga bil avtor lahko povsem izločil, glede na ostalo vsebino knjige.

Oglejmo si še nekoliko slikovno gradivo. Fotografije, ki ilustrirajo odlomke iz življenja določene skupine ljudi, bi morale biti izbrane bolj smiselno. Vrednost dela bi ne bila nič manjša, če bi bilo manj fotografij, ki bi ustrezale vsebini dela ali pa se vsaj bistveno ne bi oddaljevale od nje. Tako bi bilo na primer prav lahko brez škode zamenjati fotografijo Vaški drobiž s fotografijo Kolednikov ipd. Prav s strokovnega gledišča tudi ne bi bil smel avtor uvrstiti v delo dve povsem enaki in v etnografskem pogledu kričeče slabi fotografiji: saj so Benečanke v narodni noši na strani 87 prav ista dekleta in v prav isti noši (kolikor se da ugotoviti s slabih posnetkov) kot dekleta z Laz na strani 93.

Kljub nekaterim pomanjkljivostim pa je delo pomembno za spoznavanje etnografije jugozahodnih Slovencev.

Marija Jagodic

Marija Jagodic, Über Ostereier und Ostergebäck in Slowenien (Jugoslawien). Posebni odtis iz Schweizerisches Archiv für Volkskunde, Band 53 (1957), str. 156—159.

Krajši prispevek seznanja bralca s pglavitnimi podatki o pirhjih in velikonočnih pecivih na Slovenskem. Snov je podana zelo zgoščeno. Prvi del opisuje sredstva za barvanje pirhov, tehniko okraševanja, ornamentiko, obdarovanje s pirhi ter običaje in vraže. Drugi del govori o velikonočnih pecivih.

Namen članka je informativen. Zato se avtorica ne spušča v razlaganje, primerjanje ali kakršnokoli drugačno razpravljanje. Gradivo je povečini povzeto iz literature, ki jo navaja; le-ta pa je omejena predvsem na Belo krajino in le v manjši meri na nekatere druge predele Slovenije, medtem ko za določena etnična območja sploh nimamo podatkov o tej svojevrstni etnografski dejavnosti. O gradivu, s katerim danes razpolagamo, pa daje članek lep prerez.

Fanči Šarf

Dr. Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris. Ljubljana 1957. Izdal Mestni muzej v Ljubljani. Opremil arh. Jože Plečnik. Str. 226.

Jeseni 1957 je minilo 20 let, kar je bil s skromno slovesnostjo odprt Mestni muzej v Ljubljani. Približno ob istem času so se začele tudi priprave za obširnejšo Zgodovino Ljubljane, ki naj bi izšla za bližajčo se 800-letnico prve omenbe našega mesta v zgodovinskih virih. Nova svetovna vojna je take načrte temeljito zavrla, zato se je pa po osvoboditvi delo Mestnega muzeja široko razmahnilo in izšel je že tudi prvi zvezek velike Zgodovine Ljubljane. Priprave zanj so rodile tudi to Malovo monografijo o stari Ljubljani in njenih ljudeh; njen avtor si je kot ravnatelj Mestnega muzeja že od vsega začetka zamislil ta

muzej kot izrazito kulturnozgodovinsko ustanovo (prim. brošuro Vprašanja Mestnega muzeja v Ljubljani. Ljubljana 1954).

V uvodu svoje knjige našteva avtor naloge kulturne zgodovine, ki jo pojmuje v najširšem smislu in upravičeno graja njeno zanemarjanje v tradicionalnem zgodovinopisju, in zlasti v šolskem zgodovinskem pouku. V skladu s širokim obsegom kulturne zgodovine so njeni viri številni in raznoliki ter zbrani predvsem v muzejskih ustanovah. Tudi zato se ima Mestni muzej za poklicanega, da izda kulturnozgodovinski prikaz za svoje območje, ki obsega več ko samo mesto Ljubljano, »saj so način mišljenja in življenja, jezik, izobrazba, običaji in navade, ljudsko pravno raziranje in druge etnografske posebnosti enake od Pohorskih kop in Slovenskih goric pa do obal Jadranskega morja«. »Zato« — pravi dalje v uvodu — »bo kulturnozgodovinski oris Ljubljane v premnogem oziru na splošno veljal tudi za vse ostale naše zemlje.«

Za tako delo je bil avtor tem bolj usposobljen, ker je že po svojem službenem delu najboljši poznavalec gradiva naših osrednjih muzejev. To in še različno arhivalno gradivo je že svojčas uporabil v kulturnozgodovinskih poglavjih drugega dela Zgodovine slovenskega naroda, v zadnji dobi pa zlasti v dveh serijah podlistkov Slovenskega Poročevalca z naslovom Tenje iz stare Ljubljane (1950) in pa Roka pravice — kako težka je bila nekoč (1952).

Obširna snov je v novi knjigi razdeljena na 16 poglavij. V prvem »Življenje na splošno« je podana nekaka obča socialno-gospodarska slika Ljubljane od srednjega veka do konca 18. stoletja, ko se pripovedovanje v knjigi v splošnem končuje, le redkokje sega še tudi v prva desetletja 19. stoletja. Za nestrokovnjaka bi bila tu umestna še kratka slika mestne uprave in njenega razvoja, ki bi olajšala umevanje marsikake nadrobnosti v naslednjih 15 poglavjih. Vsako od teh obravnava pretežno na kronološki način posamezno panogo človeškega vsakdanjega življenja in njegove dejavnosti pod ustreznimi naslovi. Kompleksnost stvarine seveda ne dopušča kakšne stroge razmejnitve, zato so nekatera ponavljanja skoraj neizogibna.

Za etnografa so nekatera poglavja še posebej pomembna. Poglavje Delo in razvade prinaša v zvezi z ženskim domačim delom zanimive podatke o noši in garderobi nekdanjih Ljubljančank, pa tudi o starodavni navadi koledovanja. Veliko bralcev bo zanimalo n. pr. poglavje Pozabljena čednost, kjer omenja avtor med drugim razne »magične« knjige, zvezke in listke za odvrčanje in zdravljenje bolezní in za vzbujanje ljubezni, ki so jih po pripovedovanju jezuitskega letopisca patri jemali ljudem. Upravičeno domneva avtor, da so bili med zaplenjenimi in nato sežganimi listi, zlasti takimi z ljubavnimi pesmimi, tudi slovenski teksti. Isto velja za različne »Zegne« in zagovore, ki jih uvodoma omenja naslednje poglavje Iz duhovnega življenja. Hvaležna naloga za etnografa bi bila dognati, koliko se je tega blaga »v pregovorih in aliteracijskih rečenicah iz sive davnine prikrito rešilo celo v naše čase«, če nam srečen slučaj le ne odkrije še kaj izvirnih zapiskov.

V istem poglavju dobimo pregledno zgodovino ljubljanskega šolstva, v naslednjem pa zanimive podatke o narodnosti in socialni sestavi prebivalstva in zlasti o priimkih. Tu bi pripomnil, da je nekdanja Mavričeva graščina Moosberg današnji Kušljanov grad med Logom in Notranjimi goricami in da »Zablate pri Vrhniku« ni. Močvirni travniki v okolici imajo ime Na blatih, zato je pri Valvasorju grad »za blati«, sicer je pa nemško ime za to graščino pri njem kot kasneje pri Freyerju in še na zadnjih avstrijskih specialkah Moostal (ne Moosberg. Prim. tudi Novak, Zgodovina brezoviške fare, 150). Marsikaj zanimivega prinašata poglavji Bolezen in zdravje ter Od jedi in pijače (zakaj »od«? Morda zaradi nekakšnega arhaičnega prizvoka, ki ga pa avtor sicer ne išče.) Posebno, pa tudi najdaljše poglavje v knjigi je Pri igri in zabavi. Tu beremo zopet o starih, iz poganske dobe izvirajočih navadah o božiču, pustu, jurjevanju, kresu ter ob ženitovanjih, krstih, pogrebih itd. Marsikaj izvemo tudi o športu, glasbi in gledališču v stari Ljubljani. »Kratko pojasnilo« na str. 119, da so od žoge in iger z žogo, ki so jih vpletali v plese, začeli plesne slovesnosti imenovati bale,

se pa ne zdi prepričljivo. Saj je že v srednjeveški latinščini ballare = plesati, in plesne privedite s francoskim imenom bal (= ples) so bile na francoskem in burgundskem dvoru od 14. stoletja dalje v navadi in so prišle z imenom vred v novem veku na nemške dvore in tudi med meščane, medtem ko so »balovži« za igre z žogo šele od 16. stoletja v modi, saj pravi avtor, da je igro z žogo prinesel Ferdinand I. iz svoje španske domovine.

Veliko novih nadržbnosti prinašajo poleg že znanega tudi naslednja poglavja: Obleka in nakit, Šiba nezgod (tu imamo pregled požarnih katastrof v stari Ljubljani), Obrtniki in sejmišča, Promet, ceste in razsvetljava, Preskrba z vodo, Hiše in njih oprema ter Mestno imenoslovje in okolje.

Posebno vprašanje so v knjigi ilustracije. Pomebne so tiste po izvornih predlogah. Kjer teh ni bilo — pravi avtor v uvodu — si je pomagal z rekonstrukcijami po opisih ali upodobitvami, prevzetimi od drugih. Neprijetna posledica tega je seveda nekakšna stilna neenotnost slikovnega dela; poleg izvornih posnetkov domačega gradiva je več Tršarjevih risb, ena Podrekarjeva karikatura ter precej slik po predlogah iz tujine. Dobrodošel bi bil pri uporabi knjige seznam slik, ki bi šel lahko na račun nesorazmerno obširnega nemškega povzetka.

Sicer je pa knjiga tudi po svojem finem papirju in umetniški opremi — najbrž zadnje tovrstno delo rajnega mojstra Plečnika — ena najlepših publikacij minulega leta. Kot doslej najpopolnejša kulturna zgodovina Ljubljane in slovenskih mest sploh sodi v vsako javno knjižnico, posebej še v šolske knjižnice, kjer bo pomagala, da bo postal zlasti pouk slovenščine in zgodovine bolj nazoren in živ.

Silvo Kranjec

Mohorič Ivan, Zgodovina obrti in industrije v Trziču. Monografija iz gospodarske zgodovine. Prva knjiga. 8°. 379 str. 1957. Izdal Mestni muzej v Trziču. Založila Državna založba v Ljubljani.

Prva knjiga Mohoričeve zgodovine tržiške obrti in industrije obravnava železarsko, šentanska rudarstvo živega srebra, nogavičarstvo, usnjarstvo in posestno stanje vodnih sil. Gospodarskozgodovinsko predvajanje gradiva prispeva etnografu hvaležne podatke o nogavičarstvu in pa lepo vrsto slik o starem Trziču, zlasti iz časa po velikem požaru leta 1811.

Nogavičarstvo je bila domača obrt, ki se ni organizacijsko razvila na raven ceha, marveč je ostalo bratovščina, ki je skrbela za pogreb in posmrtna opravila pri umrlih članih. Ohranjena imena nogavičarjev iz druge polovice 18. in prve polovice 19. stol. kažejo na prevladovanje svetopisemskih (Valentin, Luka, Tomaž, Matija, Mihael, Matevž, Elizabeta, Magdalena itd.) ali varuhov pred boleznimi (Anton, Jožef itd.) in na zaostajanje mlajših dinastičnih, ki pa postajajo s časom vedno številnejša. Od 1782 so imeli tržiški nogavičarji dovoljenje za krošnjarenje po Koroškem. Konec 19. stoletja je ročno nogavičarstvo v Trziču izumrlo. Od podob dobro ponazarja obliko tržiškega naselja Mesto Trzič s Košuto v ozadju (str. 34), podeželska krajevna imena v sredi 18. stoletja Florjančičev zemljevid (str. 67), fužine Germovka (str. 87), Njiva (str. 113) in Globočnikova (str. 165), fužinske rake pa mošeniška struga (str. 357).

Visoko kulturo strokovnega železarskega izražanja izpričuje oznanilo ilirskega poglavarstva 22. septembra 1820; zdi se, da rabi besede iz dnevnega kovaškega govora v gorenjskih fužinah in vigenjcih. Tudi se zdi, da je trditev o plazu, ki je zasul prvotno tržiško naselbino okrog leta 1520, in povzročil, da so se žebjarji preselili na območje sedanjega Trziča, deloma pa odšli v Kropo, Kamno gorico in Zeleznike, etnološka ljudska razlaga krajevnega imena Trzič, in zlasti nemškega Neumarkt (novi tržič). V primeri z Novim mestom, novim proti Kostanjevici, ali Starim trgom v primeri z mlajšim Slovenjim Gradcem ali Ložem, pa imamo v Trziču novi trg v primeri s starejšim mestom Kranjem; ob sorazmerno živahni tovarniški povezavi s Koroško bi moglo ime izvirati tudi iz primerjave s kakim starejšim koroškim mestom ali trgovom, n. pr. z Borovljami,

ki da so jih podobno ustanovili begunci izpod Ljubelja, kjer jim je tudi plaz uničil domove.

Težišče knjige je na zgodovini organizirane tržiške cehovske obrti in industrije, ki bo mogla rabiti etnografu za primerjalne študije pri raziskovanju domače obrti istih strok.

Franjo Baš

Glasnik Etnografskog instituta SAN. II—III. 1953—54. Urednik dr. Vojislav Radovanović. Beograd 1957. 8°. 1068 str.

Eden naših najbolj zajetnih zbornikov iz časa po osvoboditvi vsebuje razprave, orise, poročila, beležke, bibliografijo, osmrtnice, zapiske, polemike, kritike in književna oznanila 46 sodelavcev, ki so se zbrali, da ob petindvajsetletnici smrti (16. januarja 1927) počastijo spomin velikega geografa in etnografa Jovana Cvijića. Vsem na čelu je urednik V. Radovanović postavil v občutenem spisu o življenju in delu utemeljitelja srbske in jugoslovanske geografije Jovana Cvijića za zgled sedanjemu in prihodnjemu odkrivanju, ugotavljanju in razlaganju zlasti materialnih kultur z njihovim stanjem in razvojem. Pri tem je na materialnem in socialnem področju stvarno strnil antropogeografijo in etnografijo. Zaradi tega načela uredništva imajo objave v Glasniku Etnografskog instituta SAN v prvi vrsti geografski in šele v drugi etnografski značaj.

Izrazito geografski so prispevki o prometni legi Jugoslavije s podčrtano vlogo Jadrana in Sredozemlja, pregled novih umetnih jezer, ki so nastala ob novih hidrocentralah, razporeditev kolonistov iz časa po osvoboditvi v Vojvodini, o boju s Severnim morjem za suho zemljo na obalah Anglije, Belgije in zlasti Nizozemske, o novi jugoslovansko-italijanski meji po londonskem sporazumu 1954 in o gostoti poseljenosti Jugoslavije 1953.

Številni opisi krajev (Stara Pazova, Kosovska Mitrovica, Raška, Debar, Seyssins, Guča, Arilje, Bujanovac, Dulje, Paštrovsko Pržno, Vladičin Han in Novo Brdo) obravnavajo krajevno lego, nastanek kraja, gibanje prebivalstva, gospodarstvo, vplivna ali gravitacijska območja, tip naselja in tipe hiš, pa tudi prosveto in upravo, za kar uporabljajo zlasti izročilo in statistiko. Vsi opisi so ponazorjeni z izrezki iz topografskih kart in s shematskimi skicami. Metodično važna je antropogeografska in etnološka monografija o Raški, ki združuje v antropogeografiji lego, nastanek in razvoj, tip naselja, ki kaže konec 19. stoletja zelo visoko urbanistično kulturo, tipe hiš, gospodarstvo ter prebivalstvo v preteklosti in sedanosti; pod etnologijo pa govor, nošo, duševne lastnosti prebivalstva in njegove družbene razmere, tako da izenači etnologijo z zahodnim pojmom o folklori. Pri tej ožini pojma etnologije, ki je za naše jugoslovanske razmere gotovo umetna ali pa posneta po tujini z drugačnim ljudskim življenjem, je treba posebej podčrtati študijo G. Simonovića in Z. Petrovića o vaških naseljih, dvoriščih in hišah v okolici Cetinja, ki z opisom in grafično podobo vasi, skupnosti hiš, tlorisi kmetij, tlorisi in prerezi hiš, nadrobnih konstrukcij stavb in skic dekorativne hišne opreme nazorno zajema in kaže kmečka bivališča in neposrednega ljudskega razmerja do zemlje, ki je bistvo vsake etnografske kulture.

S tega vidika moramo tudi študije o hišah razdeliti v etnografijo hiš in v zgodovino arhitekture. Etnografska bivališča izražajo stanovanja v pečeh na Suvi Planini, sezonska kolišča na Plavnici in deloma elementi meščanskih hiš v Svetozarevu, medtem ko so druge stavbe delo poklicnih obrtnikov in sodijo v zgodovino arhitekture 19. stoletja (stara mestna hiša v Srbiji, Kosmetu in Makedoniji v vzporednosti s hišo v Solunu, Carigradu in Mali Aziji; dvorci v Srbiji Kneza Miloša; Doktoeva hiša v Beogradu; Raičevićeva hiša iz Družetića; ognjišče, krušna peč in dimnik na Lošnju; hiša v Pirotu; vaška hiša v okolici Prištine in brunana cerkev v Rači pri Kragujevcu), zlasti ker upoštevajo v prvi vrsti arhitektonske elemente in šele v drugi funkcije v službi človeka.

Izrazito etnografski značaj imajo objave o domači obrti (lončarstvo v Vranstici pri Kičevu, mlado piročansko lončarstvo v Arandjelovcu, puškarstvo na

Sar-planini, žganje apna v Vasojevičih, ribarstvo v Mulu v Boki, splavarstvo na Drini), od katerih je treba zaradi metode dela in jasne podobe podčrtati Cv. Kostića Splavarje na Drini nekdanj in danes. Blizu domači obrti je študija o noši v šumadijski Kolubari, ki jo ugotavlja V. Nikolić v njenih raznolikostih po rodovih okoli 1860, 1800—1880, 1880—1914, 1914—1940 in danes.

Pestro je gradivo o ljudski medicini v Podrimlju, ki prehaja tudi v ljudsko veterino, zastopano drugače v zareki proti kačjemu piku iz okoliša Drvarja.

Prebivalstvo v kotlini okoli Skopja razlagajo v zadnjih 200 letih migracije Albancev, ki so izpodrivale prvotne pravoslavne staroselce. O nastanku dinarskih plemen je vzbudila knjiga Br. Đurđeva, Turska vlast u Crnoj gori... ostro kritiko P. Šobajića in Cv. Kostića, ki odklanjata za Đurdevo razlago o nastanku črnogorskih plemen tudi Jirečkovo in Šufflayevo podmeno in podkrepljujeta v bistvu Erdeljanovićevo o stalni naselitvi Zečanov na katunih, kjer so jih po Kosovski bitki okrepili še Uskoki.

Po obsegu zaostaja duhovna kultura za materialno in socialno, kar je razumljivo iz spominskega namena vsega Glasnika. Običaje zastopajo lazarice, se pravi kolednice na Lazarjevo soboto v okolici Prizrena, dopolnilo narodnih pesmi iz območja Durmitorja, stili in tehnike srbskih tradicionalnih plesov, muslimanski svatovski običaj iz Podveležja v Hercegovini, smrtni običaj na Vlasini, semantični študiji o ustalitvi tavajočih duš na kamnu stancu (imotum saxum) in o rečenici »med dvema ognjema«, totemistična razlaga rečenice »Tvoja volja i mečkina« in izročilo o kamnanju Tapije Gjuzelovića v začetku 18. stoletja v Hercegovini.

Zgodovino srbske etnografije osvetljujejo nekrologi o Cvijićevih sodelavcih Koste Jovanovića in Svetozarja Tomića, življenjepis raziskovalca religioznih sestavin v srbskem ljudskem izročilu Veselina Čajkanovića, ljudsko glasbo življenjepis guslarja Petra Perunovića, začetke zbiranja narodnih pesmi pa poročilo o zbirki »Pričite iliti po prostomu poslovice« Jovana Muškatirovića iz 1786.

Zanimiva delovna poročila fakultete za arhitekturo v Beogradu o spomeniškem varstvu, o III. posvetovanju urbanistov 1954, IV. kongresu antropologov in etnologov 1952, II. sestanku Jugoslovanskega statističnega društva 1954 in o I. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije 1954 kažejo na pomanjkljivo opredeljenost strokovnih pojmov. Ob jasno nakazani vsebini etnologije, n. pr. v študiji o Raški ali v bibliografiji pa beremo na str. 948: Karta spomenika folklorne arhitekture na teritoriji Srbije..., na str. 949: Za etnologue je naročito bio interesantan rad u vezi sa zaštitom etnografskih spomenika, na kongresu za antropološke in etnološke znanosti je bil... formiran mednarodni komite etnografskega filma (str. 959) ali na kongresu zgodovinarjev sta referata Gj. Boskovića in M. Kosa (str. 973) poudarila potrebo po sodelovanju in povezavi zgodovine s... etnologijom, geografijom, lingvistikom, paleontologijom, etnografijom... Različna raba strokovnih pojmov dokazuje, da niso ustaljeni ali opredeljeni, kar je ena prvih nalog vsake znanstvene zvrsti, kajti od tega je odvisna tudi vsebina obravnavanja, zvrst potrebnega gradiva in ustrezna delovna metoda. Zlasti je to potrebno pri Glasniku Etnografskog instituta SAN, kjer v vrsti obravnave prehaja antropogeografija v etnografijo in narobe.

Bibliografija obsega čas 1945—1950 in se deli v antropogeografsko in etnološko ter folklorno brez nadrobnejše opredelitive etnologije in folklore. Etnološka in folklorna bibliografija je razdeljena v pregled časopisov in drugih periodik z ustrežno vsebino in pa v pregled posameznih študij, poročil, člankov in gradiva, ki so strnjeni v skupine po znanstvenih zvrsteh. Bibliografijo iz Slovenije zastopajo Etnolog (1944), Slovenski etnograf (1948, 1949), Dela SAZU (I—III) Razprave SAZU (I), Obzornik (1946—1950), Kmečka žena (1947, 1949, 1950), Tovariš (1946, 1949, 1950) z objavami prazgodovinskega, zgodnjerednjeveškega in etnografsko-zgodovinskega značaja, etnografske regiografije, vaškega in mestnega gospodarstva, liše in hišne opreme, ljudske arhitekture, ki je ločena od hiše, noše, družbenega življenja, običajev, verovanj, ljudske medicine in

folklore, ki obsega narodne pesmi, bajke, pripovedke in pregovore in pa ljudsko glasbo in plese, nadalje muzeologije; bibliografija se konča s poročili o prekmorskih kulturnih zanimivostih. Posebno poglavje je posvečeno ekonomski in sociološki bibliografiji iz let 1945—1950, ki pa bi po vsebini objavljene snovi večinoma ustrezala ekonomski, ne pa etnografski reviji. Zdi se, da izvira vsebinska neskladnost etnografske bibliografije od pomanjkljivega poznanja za beleženih objav, za kar navajam napačni zapis revije Nova žena, ki je pravilno Naša žena, zlasti pa navedba vsebine o objavah S. Vilfana (str. 902, št. 5) ali M. Ložar (str. 902, št. 7, 8). S. Vilfan razpravlja o obleki in blagu za obleko v policijskih redih 16. stoletja, bibliografinja pa to registira; Propisi o kroju i materialu policijske nošnje; uticaj narodnog odela na tu nošnju, kar je nekaj očitno drugega; podobno niso rokavci M. Ložarjeve košulja in krila ne suknja. Tudi je moglo samo nepoznanje vsebine pripeljati bibliografinjo, da je registrirala članek L. Čermelja Kozmični žarki, radioaktivni ogljik in starost mumij (str. 906, št. 8) s pogrebnimi običaji.

V kritičnem poročilu o Narodopisju Slovencev, ki so ga uredili R. Ložar, Iv. Grafenauer in B. Orel, opozarja M. S. Filipović na potrebo o tesnem sodelovanju slovenskih etnografov z jugoslovanskimi, kar je tudi želja Slovencev, ki jo poizkušajo uresničevati zlasti v novih etnografskih in etnoloških organizacijah. Zato pa je potrebno sodelovanje z vseh jugoslovanskih strani; na primer Slovenski etnograf ne more poročati o jugoslovanskih etnografskih publikacijah, če jih kljub vabilu (SE III—IV, str. 462) od izdajateljev ne prejme, tako da je ustrezni očitek V. Nikolić (str. 1045) krivičen. Prepričani smo, da bi tako sodelovanje tudi rešilo določena odprta vprašanja, pri katerih se je kritik ustavil, n. pr. o vsebini pojma etnografije oziroma ljudskega življenja, o kulturnih krogih, ki nasprotujejo netočno nakazanemu Ložarjevemu gledanju na narodopisje ali o razmerju med slovenskimi in jugoslovanskimi ljudskokulturnimi elementi, ki največ na raziskavo še čakajo. Zdi pa se, da je kritik prehitro opozoril na slovenske elemente nemškega ali italijanskega izvora, ker je vprašanje, koliko smemo ljudskokulturne elemente enačiti z etničnimi skupinami in koliko s pokrajinskimi, stanovskimi ali družbenorazvojnimi. Gotovo je tudi vprašanje, koliko moremo enačiti hišo v ključu ali pod enim slemenom n. pr. v Slovenskih goricah s podravinsko, saj jo zaradi različnih vplivov prosvetljenstva in kmetijskih družb moremo sosednjo v Prekmurju ali v Porabju samo primerjati. Po drugi strani pa je dejstvo, da je n. pr. Vojna krajina močno vplivala na srbsko, hrvatsko in vzhodnoslovensko ljudsko kulturo, kar bo treba še zgodovinsko raziskati; zgodovinsko raziskovanje ljudske kulture pa je pri vseh jugoslovanskih narodih šele v prvih začetkih, kar vidimo tudi iz Glasnika Etnografskega inštituta SAN.

Franjo Baš

J. Šobić, Odeća i ornamenat Srbije. Založba »Jugoslavija«, Beograd 1956.

Delo je izšlo v založbi časopisa »Jugoslavija« in nas seznanja z žensko ljudsko nošo iz Pčinja, Resave, Kosova, Šumadije, Posavine, okolice Niša, Požarevca in Peći.

Kratkemu informativnemu uvodu sledi 8 ljudskih noš s prav tolikim številom povečanih detajlov pri posameznih nošah v odličnih in tehnično dovršenih barvnih fotografijah.

Ker je namen tovrstnih publikacij predstaviti določene poteze ljudske kulture predvsem v sliki, zato so tudi opisi posameznih noš, ki so podani na koncu slikovnega gradiva, kar najbolj skromni. Avtorica se je omejila le na kratko geografsko opredelitev predloženega tipa obleke, nato pa opisuje najbistvenjše poteze določenega tipa noše, kjer je opustila kakršnokoli primerjalno metodo. Edinole za nošo iz Kosovega pripominja, da se po svoji lahkotnosti odlikuje od noše sosednjih pokrajin.

Marija Jagodic

M. S. Vlahović, B. Radović, Nošnje Srbije u Etnografskom muzeju u Beogradu. Založba »Jugoslavija«, Beograd 1954.

Akvareli slikarja-etnografa Nikole Arsenovića, ki je živel in delal v prejšnjem stoletju, so v Etnografskem muzeju v Beogradu, ena izmed zelo dragocenih zbirk. Dvakrat dragocenih: prvič, ker so iz dobe, kateri tako zelo primanjkuje barvnega slikovnega gradiva in drugič zato, ker so risane verno po originalu, tako glede barve, kroja in blaga. Arsenović, ki je bil izučen krojač, je svoje slikarsko znanje spretno združil z obrtnim, kar se vidi predvsem pri zelo natančnem risanju kroja te ali one obleke.

Sedemnajst akvarelov, med katerimi zasledimo žensko in moško nošo iz raznih krajev v okolici Beograda, Pirota, Niša, Leskovca itd., dovolj prepričljivo govori o veliki vrednosti in vse hvale vredni prizadevnosti EM v Beogradu, da je akvarele po originalu objavil v tako lepi publikaciji.

Medtem ko nas seznanjata avtorja na začetku z življenjem slikarja Nikole Arsenovića, pa je na koncu dodan še skop opis vsake izmed upodobljenih noš.

Marija Jagodic

M. Vlahović, P. Milosavljević, Seoski nadgrobnni spomenici u Srbiji. Založba »Jugoslavija«, Beograd 1956.

Iz uvoda ravnatelja Vlahovića ugotovimo, da so do konca 15. stoletja, do propada srbskih držav, pokopavali vladarje in višje plemstvo v kamnitih zabojih, podobnih rimskim sarkofagom. Spomeniki so bili tudi do dva metra visoki. Ščasoma pa so te zamenjali manjši spomeniki z značilno upodobitvijo moške glave na vrhu. Zanimivo je, pravi dalje ravnatelj Vlahović, da se pojavi zlasti v Šumadiji in užičkih krajih vsakih sto ali celo petdeset let nova vrsta nagrobnih spomenikov. V vsem tem obdobju pa se seveda spreminjata material in vsebinsko prikazovanje. Kakor ugotavlja P. Milosavljevićeva v naslednjem, nekako uvod nadaljujočem prispevku, je mali del spomenikov, ki je bil do sedaj odkrit, presenetil raziskovalce s svojo veličino, figuralnimi predstavami in scenami ter predvsem z bogato in raznovrstno ornamentiko.

Razmeroma skromnemu splošnemu uvodu slede na 24 prilogah fotografije srbskih nagrobnih spomenikov iz raznih krajev Srbije.

Marija Jagodic

Dvije antologije narodnih pripovjedaka: Milorad Panić-Surep, Antologija srpskih narodnih pripovedaka, izd. Nolit, Beograd 1957. — Vojislav Đurić, Srpskohrvatske bajke, antologija, izd. Narodna prosvjeta, Sarajevo 1957.

U Andersonovom prikazu nedavno objavljene antologije talijanskih narodnih priča Itala Calvina čitamo ove rečenice: »Pojava ovakve knjige izaziva kod istraživača narodnih pripovjedaka redovito uzdah: Već opet ista podgrijana jula, dok tolike dragocjene rukopisne zbirke pripovjedaka beznadno čekaju svoga izdavača!« (Fabula, 1. Bd, H. 3, Berlin 1958, str. 285). Taj se uzdah, dok sam čitala Panićevu i Đurićevu zbirku, oteo i meni, ne samo kao komparativnom istraživaču pripovjedaka, nego i kao čovjeku koji pozna ljepotu izvorno i vjerno zapisanih tekstova, zatvorenih još uvijek sa sedam pečata u arhivima naučnih ustanova, tabuističkom zabranom nedostupnih stranicama štampanih zbirki i antologija. Nije taj prigovor uperen posebno urednicima ovih dviju zbirki, nego onom začaranom krugu decenijama ukorijenjene prakse izdavanja naših folklornih tekstova. Eto samo u ovim dvjema zbirkama — od kojih Đurićeva sadrži gotovo isključivo čudesne bajke, a Panićeva bajke tek u manjini, pretežno pak novelističke priče i anegdote — nalazimo ni manje ni više nego dvadeset sedam zajedničkih tekstova (većinom bajki, onih najduljih). Da li je ovo podudaranje rezultat nenadmašene antologijske vrijednosti tih tekstova ili znatnijim dijelom i nesavladanog zakona inercije, nije teško pogoditi.

Ako Panićevu i Đurićevu antologiju shvatimo kao poslednji korak završene etape, kao dostojno vraćeni dug našim poznatim klasičnim tekstovima (toj velikoj i trajnoj kulturnoj vrijednosti, koja ipak nije dovoljno adekvatna izvornom pučkom pripovijedanju), poslije čega će se pristupiti izdavanju novih i nepoznatih tekstova, ako ih tako shvatimo, moći ćemo obje ove zbirke, a osobito Panićevu, pozdraviti kao uspjele i dobrodošle. Panićeva se antologija razlikuje od većine ostalih, a i od ranijih zbirki samoga Panića, jednim veoma vrijednim i kod nas nažalost neuobičajenim postupkom: s krajnjom su skrupuloznošću navedeni svi podaci o izvoru objavljenih tekstova, i to redovito na osnovu prvoga objavljivanja, što je zahtijevalo mnogo rada i listanja po zabačenim časopisima, ali je bilo vrijedno truda; među tim podacima govori se o kazivačima, zapisivačima, prvom publiciranju itd., što je sve skladna dopuna Panićevoj misli izraženoj u uvodu, gdje spominje da postoje »dva autora narodne pripovetke — kazivač i skupljač« (str. 12). Radujem se što oštri prigovor, koji sam u prošlogodišnjem »Slov. etnografu« uputila navođenju izvora u Panić-Surepovim »odabranim narodnim pripovetkama«, ovom novom njegovom zbirkom gubi svaku važnost (vremenski račun pokazuje da moje primjedbe nisu mogle tu utjecati na autora). U Đurićevoj je zbirci također navedeno odakle su uzeti pojedini tekstovi, ali na žalost nedovoljno precizno, ponegde tek prema sekundarnim izvorima, pa i netočno (za priču »Škrat« navodi se n. pr. da je uzeta iz Bogdanovićeve zbirke, a tamo je nema; po imenu »škrat« mogla bi ova priča tipa »Rumpelstilzchen« upućivati na neki slovenski izvor).

Da pedantno navođenje izvora nimalo ne smeta književnoj antologijskoj namjeni knjige, najbolji je dokaz Panić-Surepova zbirka. Surepova se antologija i rasporedom tekstova i predgovorom odlikuje među ostalim zbirkama pripovijedaka time što prilazi pripovijeci kao specifičnoj književnoj vrijednosti, koja može biti veoma bliska današnjem modernom čitaocu (usp. osobito str. 11—12). Nemoguće je ovom zgodom ulaziti u sve pojedinosti Đurićeva i Panić-Surepova kriterija pri odabiranju pojedinih tekstova i misli iznesenih u uvodnim člancima, iako bi tu bilo tema za diskusiju. Tek jedna mala napomena: mjerilo po kome je u Panić-Surepovu zbirku unošen samo onaj materijal koji je »prikupljen u srpskoj sredini i zabeležen od Srba skupljača« veoma je relativno i neprecizno, zapravo je to umjetni pokušaj da se nacionalno razgraniči nešto što je u životu nerazlučivo prepleteno i u mnogim iznesenim primjerima podjednako srpsko kao i hrvatsko (posebno je tu delikatan slučaj s muslimanskim pričama). Ukoliko je zbog karaktera edicije neizbježno bilo ograničenje na samu srpsku građu, trebalo je pažljivo obrazložiti kriterije lučenja i upozoriti na njihovu relativnost.

Maja Bošković-Stulli

Rad kongresa folklorista Jugoslavije na Bjelašnici 1955. i u Puli 1954.
Uredio Vinko Žganec. Zagreb 1958. 197 str. + 8 slikovnih priloga na umetničkom papiru.

Brez dvoma predstavlja ta zbornik dokument o začetkih organiziranega dela jugoslovanskih znanstvenih delavcev na področju ljudske kulture v povojni dobi. Dejstvo, da so bili pri tem pobudniki etnomuzikologi (pač po konferenci International Folk-Music Councila v Opatiji 1952), se kaže tudi v spondu obeh prvih kongresov, kjer še prevladujejo teme iz področja etnomuzikologije. A že na Bjelašnici leta 1955 se pojavijo ob teh témah tudi teme splošno zanimivega etnografskega značaja, tako iz ljudskega slovstva (Maja Bošković-Stulli, Napomene uz priču o kralju sa životinjskim obilježjem glave, 105—116; Milenko S. Filipović, Lokalna predanja, zanemarena vrsta usmene književnosti, 137—144) in iz območja ljudskih običajev (Dragutin Đorđević, Lazarice u Leskovačkoj Moravi, 117—124). Podoba razvoja v širino bo še bistveno popolnejša v obeh naslednjih zbornikih (kongres v Crni gori 1956, kongres v Varaždinu 1957), ki sta oba hkrati v tisku. Slovenska folkloristika je v Puli in na Bjelašnici prispevala dve tehtni predavanji: Radoslav Hrovatin, Intonacijski

alfabetar in grafika za leksikografiranje, 175—185, in Zmaga Kumer, Primitivna glasba in ples v slovenski narodni pesmi, 79—90. Tudi pri razpravi o kinetografiji sta sodelovala dva slovenska strokovnjaka: Pino Mlakar, Historijski pregled kinetografskih poskusov, 85—60, in Henrik Neubauer, Osnovi kinetografije i njena primjena u folkloristici, 61—78. Na obeh konferencah so še sodelovali: Jelena Dopuđa, Milica Iljin, Vinko Žganec, Vladimir Skreblin, Vladimir Dvorniković, Cvjetko Rihtman in Onufrij Timko. — Zbornik prinaša tudi poročilo o poteku konferenc v Puli in na Bjelašnici ter o ustanovni skupščini Zveze društev folkloristov Jugoslavije. Dodana so tudi pravila Zveze.

Niko Kuret

Emá Marková, Po stopách krosienok. Slovenský národopis V (Bratislava 1957), str. 47—86. (Slovenská akadémia vied — Bratislava).

Prilog je namenjen tehnici pletenja, koja zadnjih nekoliko decenija od vremena do vremena privlači pažnju, sad etnologa, sad tekstilnih stručnjaka, pače i historika umjetnosti: prepletanje niza paralelnih niti (obično bijelih, rjede u par boja), samim prstima bez pomagala (osim uspravna luka ili okvira, na kome je »osnova« napeta), i to posebnim sustavom zapletanja jedne niti preko druge, čim se redovno dobivaju u isti mah dva istovrsna komada pletiva na dva suprotna kraja »osnove«, sa šupljikastim ornamentalnim (geometrijskim) uzorcima; proizvodi su gotovo isključivo ženske kapice ili pojasi. Na sreću su ti dosadašnji radovi odnosno građa većinom iz različitih zemalja, tako da se iz njih, kad se sintetiziraju, može dobiti već prilično ispunjena slika rasprostranjenja te tehnike pletenja, njenih varijanata i proizvoda u Evropi (i sa područja Egipta).

Autorica u tri poglavlja prikazuje na osnovi svoga svestranoga proučavanja: 1. rasprostranjenje, tehničke i ostale značajke ove vrste pletenja i proizvoda na području Slovačke; 2. pregled toga za čitavu Evropu (s Egiptom) i 3. u sažetu osvrtu onoliko, koliko se da kazati iz prošlosti te vrste pletenja. Pri tome je iskoristila u velikoj mjeri poznatu i manje poznatu literaturu o toj tehnici (dodati bi se moglo od znatnijega Margarethe Hald: *Olddanske Tekstiler*. København 1950. g., i Alfred Bühler-Kristine Bühler-Oppenheim: *Die Textil-sammlung Fritz Iklé-Huber etc.* (Grundlagen zur Systematik der ges. textilen Techniken). Zürich 1948.

Nije bilo očito prilike da iskoristi i učini nam možda ovdje pristupnima nekoliko primjeraka tako pletenih kapica, koje su se nalazile u bivšem Náprstkovu muzeju u Pragu (upravo iz sela Trg kod Ozlja, iz 1882. g., gdje je još u 50-im godinama našega stoljeća bilo dosta u porabi takvih kapica pa bi ih bez sumnje bilo vrlo korisno ispređivati). A kako je poznato, u novije su vrijeme privukli pažnju i neki likovni prikazi toga rada na par poznatih fresaka u Sloveniji (u prvi čas označenoga kao tkanje odnosno tkalačka sprava).

U ovom vrlo korisnom prilogu autorica se služi za oznaku ove tehnike izrazom, koji je u slovačkom jeziku dobio već neko građansko pravo »pletene na krosienkach«, dok kod nas ni u hrvatskom ni u slovenskom takva termina nema (mogao bi za tu vrstu pletenja poslužiti jednostavan izraz »zapletna tehnika« ili »zapletanje« kao specifičan za tu vrstu pletenja, za koju u njemačkoj stručnoj literaturi služi termin »Sprangtechnik«). A bio bi takav izraz potreban već zbog toga, što joj ovdje ima ostataka još do novijih vremena, jednako u brojnim muzejskim primjercima ženskih kapica (iz različitih krajeva osim gore spomenutoga kod Karlovca) kao i samoj donedavno održanoj tehnici pletenja na posebnom luku, bez sumnje u posljednjim ostacima (pa je u svoje vrijeme snimana, za Etnografski muzej u Zagrebu, fotografski i filmski). — Ipak još ostaju otvorena pitanja oko te osebuje tehnike i pomagala: gdje joj je ishodišće (vjerojatno jedno mjesto nastanka), kada i kojim putevima i posredstvom se širila (u nekim se slučajevima može sluti uzor tome u građanskoj sredini, usvojen na selu).

Milovan Gavazzi

Franz Koschier, Die Rosentaler Tracht, alt und neu. Sonderdruck aus der Festgabe für Georg Graber, »Aus Kärntens Volksüberlieferung« (Kärntner Museumsschriften, Band XVII), Klagenfurt 1957, str. 7—23.

Avtor obravnava v krajšem prispevku staro in novo nošo prebivalcev v Rožu na Koroškem. Tako najprej opisuje moško nato pa žensko »zgodovinsko« nošo, kot jo imenuje v nasprotju z »obnovljeno« nošo, ki so jo s sodelovanjem etnografov vpeljali na Koroškem v zadnjem desetletju obenem z drugimi obnovljenimi nošami.

Zgodovinski opisi so več ali manj znani podatki iz starejše in mlajše literature, ki jih je avtor strnil v pregledno podano gradivo o ljudski moški in ženski noši iz Roža. Vsekakor pa bi avtor v marsičem mogel dopolniti objavljeno gradivo tudi po ljudskem izročilu, ki je med koroškimi Slovenci v Rožu še danes zelo živo.

K poglavju o novi rožanski noši pa je treba marsikaj pripomniti. Predvsem menimo, da je problematika obnovljene ljudske noše nedvomno mnogo bolj zamotana, kakor se zdi na prvi pogled. Nekaj, kar je obnovljeno, se pravi novo, sestavljeno na podlagi stare historične noše, ni nikakor več pristno. V zvezi z novo nošo se pojavlja več vprašanj. Najprej se vprašujemo, ali je smiselno lotevati se takih obnov ljudskih noš in te nove noše nato razširjati med ljudstvom, ki je svojo staro historično nošo že davno opustilo. Pri tem je zlasti važno poudariti, da ljudstvo ni več tvorec te nove noše, le-to mu kroji določen krog ljubiteljev ljudskih noš v mestu, v našem primeru konkretno: Kärntner Heimatwerk v Celovcu. Močno dvomimo, ali se bodo ti novi kroji koroških noš udomačili med ljudstvom, s čimer pa ne zanikamo, da bi ta ali ona poteza novih noš ne bila bolj ali manj posrečena. Ob tej priliki se spominjamo, da smo med prvo in drugo vojno imeli tudi v Ljubljani opraviti s propagando za nove noše, med drugim tako imenovane »dečve«. Ta akcija pa iz raznih razlogov ni imela nikakega odmeva med našim ljudstvom. Že v začetku je bila obsojena na neuspeh.

In naposled imamo opraviti z vprašanjem, ali sodi med naloge etnografa, da pri takih obnovah noš sodeluje. Nikakih pomislekov ne bi imeli glede njegovega sodelovanja v primerih, ko se stara noša iz določenega razdobja obnavlja natančno po ljudskem izročilu, torej, ko gre za ohranitev pristnosti starih noš. Če pa etnograf sodeluje pri krojenju novih noš, ki se le do neke meje zgledujejo po starih nošah, to pravzaprav pomeni, da posega na področja, ki so že močno odmaknjena od pravih nalog etnografske znanosti, pa tudi, če natančno premislimo, uporabne etnografije.

Marija Jagodic

Und der Wind verwaht 's Lab... Altüberlieferte Kärntner Volkslieder und Jodler. In allen Stimmen aus dem Volksmund aufgezeichnet von Josefina Gartner und Robert Geutebrück (Kärntner Museumsschriften XV), Klagenfurt 1957, Verlag des Landesmuseums für Kärnten. XII + 84 str.

Še vedno je v navadi, da izhajajo zbirke enoglasnih melodij tudi z območij, kjer je običajno večglasno petje. Zato je treba pohvaliti in pozdraviti prizadevanje koroškega deželnega muzeja v Celovcu, da izdaja pesmi svojega območja v večglasni obliki. Kajti Koroško je sredi med slovenskimi in avstrijskimi deželami, ki so domovina večglasnega petja »par excellence«.

Večina primerov gornje zbirke je iz okolice Belega jezera, kjer jih je zapisal leta 1926 dr. Robert Geutebrück, ter s planote Reichenau in doline Krke, kjer jih je zapisala v letih 1942—1956 Josefina Gartner. Le nekaj primerov je iz Celovca in od drugod.

Zbirka obsega 54 večglasij. Med njimi je: 2 peteroglasij, 19 četveroglasij; ostalo so večinoma troglasja in le nekaj je dvoglasij. V vseh teh večglasjih je, podobno kot na vseh sosednjih slovenskih območjih, vodilna melodija navadno v nekem srednjem glasu. Gornji (»čez«) in spodnji glas v troglasju vodilnemu

glasu pripevata paralelno v simultani prosti imitaciji. Tem glasovom se v moškem četveroglasju pridruži še četrti glas (bas), ki izvaja povečini ležeče tone ali pa se mestoma pridruži ostalim v vzporedju. Tako je predvsem petje fantov v četveroglasjih, kot jih je priobčil dr. R. Geutebrück iz okolice Belega jezera. Pa tudi objavljena troglasja je mogoče izvajati na opisani način z dodajanjem basa. Vse to velja za večino gradiva v tej zbirki.

J. Gartner je zapisala 4 četveroglasja za mešano petje, ki pa ne dajejo prave podobe mešanega večglasja, ker so zapisovalki izvajali posamezne glasove le solisti. Kajti šele v zborovskem petju moremo dobiti pravičen odnos med moškimi in ženskimi glasovi. Podobno velja tudi za oba primera peteroglasij, v katerih je mogoče opaziti, da ima najvišji glas posebno vlogo izhajajoč iz ležečega tona na gornji V. stopnji. Seveda ta dva primera ne podajata dovolj jasno tipičnega koroškega peteroglasnega petja, kot ga izvajajo zlasti fantovski zbori po slovenskih območjih Koroške, čeprav opozarjata izdajatelja v uvodu, da je peteroglasno petje zelo pogosto. Zato tudi ne opozarjata na značilnosti koroškega peteroglasja in se zadovoljujeta z opombo »Jodlercharakter«.

Iz nekaterih primerov (glej na str. 3, 5 itd.) je mogoče sklepati, da obstaja poleg opisanega načina večglasja, kot ga podaja večina primerov v zbirki, na Koroškem še drug način večglasnega petja, ki ga označuje križanje glasov. Prav ta drugi način večglasnega petja pa je mogoče razumeti v zvezi s tipičnimi peteroglasji s slovenske Koroške, kot jih je priobčil v svojih zbirkah Zdravko Švikaršič že pred prvo svetovno vojno, kar pa seveda izdajatelja ne omenjata, ker se omejujejeta le na nemško literaturo. Omejevanje je vidno tudi pri redakciji priobčenih tekstov, ki so prirejeni »in reiner Volkmundart«.

Mnogi primeri te zbirke kažejo pestrost ritma, podobno kot sosednja slovenska območja. Žal pa je to le redko precizno podano. Večinoma so uporabljene le splošne agogične oznake.

Iz podanih opomb moremo sklepati, da obstajajo v koroškem ljudskem večglasju razne strukturalne razlike ali celo različni tipi. Vprašanje je, ali gre pri tem za raznorodno etnično diferenciacijo ali le za sorodne nazvočne razlike. Raziskava tega problema bi mogla biti ena izmed hvaležnih bodočih nalog deželnega muzeja v Celovcu. Potrebno bo na tem področju etnomuzikologije še veliko dela, ki bi se nedvomno pospešilo ob nujnem sodelovanju avstrijskih in slovenskih raziskovalcev. Lep vzgled za tako sodelovanje nudi sama ljudska kultura. Saj so tudi za gornjo zbirko s petjem prispevali pevci slovenskega rodu (Srebernik, Glawischnig, Tschebull itd.) ne glede na to, da sta izdajatelja njih imena pisala po nemškem pravopisu.

Radoslav Hrovatin

Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien. Hrsg. v. Deutschen Volksliedarchiv. 4. Band: Balladen. Walter de Gruyter & Co., Berlin 1957, str. 188, cena 38 DM.

Izšla je po nekaj letih nova, četrta knjiga (1. del) monumentalno zasnovanega dela, ki ga je leta 1955 začel izdajati Deutsches Volksliedarchiv v Freiburgu i. Br. Temu velikemu znanstvenemu delu je zasnovatelj in prvi urednik, pokojni John Meier, takole začrta naloge v predgovoru k prvi knjigi: za sleherni pesemski tip »ugotoviti čim popolneje vse gradivo, objaviti ga v izbranih variantah, obenem pa v razvojno-zgodovinskih opombah k tekstom in napevom navesti najvažnejša dejstva ter pokazati pota zgodovinskega in biološkega razvoja pesmi«. Izhodišče in glavni predmet raziskav so pesmi in ljudskem izročilu nemško govorečega ozemlja s pritegnitvijo svoječasnih nemških manjšin drugod, in poleg tega še ljudsko izročilo Nizozemske in Flamske. Na primerjalno raziskavo gradiva drugih področij se je prva knjiga spuščala le deloma in bolj ob strani. Znanstvene zahteve so kmalu terjale razširitev okvira v tem pogledu. O tem najzgovorneje priča predgovor J. Meiera k drugi knjigi balad iz leta 1939: »V teku raziskav smo spoznali, da moramo še bolj kot doslej seči preko meja germanskih ljudstev in upoštevati celotno evropsko ozemlje, če hočemo imeti

pregled nad razvojem ljudskih balad. Posamezni motivi in iz njih sestavljene pesmi so namreč večinoma skupna last evropskih ljudstev ter so potovale na najrazličnejše načine od enega do drugega. Naš namen smo doslej žal le deloma mogli izpeljati. Ker kaže namreč izvennemško izročilo mnogokrat prvotnejšo in popolnejšo obliko, daje pogosto bodisi po tekstu ali melodiji šele ključ za zgodovino razvoja nemške balade.

V skladu s tem spoznanjem in novimi zahtevami se je kajpak še povečal velikanski trud za ostvaritev načrtanega programa. Pri tem je treba omeniti, da nosi pretežno zaslugo in breme za to razširitev okvira, ki obsega sedaj poleg drugih tudi vse slovansko ljudsko izročilo, naslednik J. Meiera prof. Erich Seemann. Razliko med začetnim in sedaj doseženim okvirom raziskav najbolje ilustrira tale primerjava: v prvi knjigi je bilo obravnavanih 25 variant kočevske balade »Die Meererin« z le pavšalno omembo neposredne sosedne naše »Lepe Vide«; v najnovejši četrti knjigi pa je ob treh nemških variantah balade »Sestra zastrupi brata« (Schwester Giftmischerin) ugotovljeno in podrobno analizirano 255 inaič te balade v izročilu Čehov, Slovakov, Poljakov, Slovencev, Hrvatov, Srbov, Bolgarov, Ukrajincev, Belorusov, Velikorusov, Litavcev, Romunov, albanskih kolonistov v Italiji ter plemena Mordvinov. S pritegnitvijo slovenskega izročila v krog raziskav (v 4. knjigi pri baladah pod št. 74, 75 in 78) je to delo neposredno važno za našo folkloristiko, obenem pa postaja že po zbranim gradivu eno najpopolnejših in največjih tovrstnih del 20. stoletja, tudi po metodah in izsledkih temelj, ki ga bo moral poznati sleherni raziskovalec ljudske pesmi.

Četrta knjiga (1. del) obsega sedem baladnih tipov, ki sta jih obdelala po tekstno-analitični strani prof. dr. Erich Seemann (v dveh primerih še pokojni John Meier), po glasbeno-analitični strani pa prof. dr. Walter Wiora, ki sta danes oba vodilni avtoriteti v teh strokah na nemško-govorečem ozemlju. Med temi baladami zavzema tretjino obsega vse knjige št. 75 »Die dienende Schwester« (= naša »Zarika in Sončica«). Ta balada je važna in zanimiva ne le po tem, da je od vseh doslej obravnavanih najobsežnejša po številu zapisov (701 nemških ter skupno 50 slovenskih, hrvatskih, srbskih, makedonskih, bolgarskih in romunskih), temveč tudi po metodi obravnavanja. V mnogih primerih ljudskih pesmi namreč imajo Nemci kot drugi zahodni narodi razmeroma veliko število tiskanih in rokopisnih virov že iz 15. in 16. stoletja, kar zelo olajšuje raziskavanja o razvoju pesmi. Pri tej baladi pa so v istem položaju kot smo n. pr. Slovenci praviloma pri vseh naših pesmih: noben zapis ne sega nazaj preko začetka 19. stoletja. Zato je za nas dvojno zanimiv način obravnavanja prof. Seemanna, ki n. pr. pri analizi vsebinske strukture uvaja za določanje relativne starosti variant nov, pomožni kriterij logične utemeljenosti poteka dejanja. Kljub velikanskemu gradivu in silno podrobni analizi je ta obsežna študija pisana vzorno jasno in pregledno, virtuozno po obvladovanju gradiva, kakor tudi mojstrsko po metodičnih prijemih in argumentaciji sklepanja. Le ob sklepnih razpravljanjih o izvoru balade se zdi kategorični ton trditve, »da se nikakor ne sme iz tega sklepati na prioriteto slovanskega oblikovanja« (str. 102), v rahlem neravnovesju z malo zatem implicite dopuščeno možnostjo, da so bile »sestavine in tip dejanja prvotno ustvarjeni (vorgeprägt) nekje v tujini«.

Omeniti je posebej že prej omenjeno balado št. 78 »Schwester Giftmischerin«. Tu gre namreč prof. Seemann v metodičnih prijemih še korak dalje. Po njegovem mnenju je tej baladi iskati prvotnejšo stopnjo in deloma prevzeti vzorec v italijansko-francoski »Donna Lombarda«, ki ima sicer vse drugačen potek dejanja in drugačne sodelujoče osebe, vendar presenetljivo mnogo istih podrobnih potez. Na podlagi tega je »Donna Lombarda« pritegnjena kot merilo za relativno starost vzhodno-, zahodno- in južno-slovanskih inaič obravnavane balade. Mnogim specialistom tekstno-analitičnega raziskavanja, ki zahtevajo predvsem dokazljivo trdnost premis, se bo zdel ta korak bržkone tvegan; vsekakor pa je zanimiv poskus razvozlanja doslej še vedno skrivnostnega vprašanja o izvoru, starosti in prevzemanju raznih mednarodno razširjenih pesemskih tipov.

Glasbeno-analitično delo je v nečem težavnejše od tekstnega: isti napev je vezan večkrat na pesmi različne vsebine, oddaljenejše variante je pri melodijah mnogo težje ugotoviti; doslej še ni nekega enotnega sistema klasifikacije, s katerim bi bilo to delo olajšano pri pregledu stotisočev napevov po raznih zbirkah. Velikanska erudicija in lastni sistem klasifikacije omogočata prof. Wiore, da pri razpravljanjih o posameznih napevih upošteva ne samo vse nemško, temveč mnogokrat tudi tuje melodično gradivo. Predvsem pa mu daje trdno oporo pri razvojno-zgodovinskih vprašanih temeljito poznavanje starih napevov iz srednjeveških in poznejših virov. Prav po tej metodični bazi gre razpravam prof. Wiore, bodisi v tem delu bodisi drugod, edinstveno mesto v vsej primerjalni etnomuzikologiji. Njegova razpravljanja segajo na mnogih mestih po pomenu preko ožjega okvira obravnavanih melodij, n. pr. o tonalni transformaciji dorskkih napevov v durske (str. 50 sl.), o oblikovnem razvoju starih plesnih napevov v štirivrstično kitično pesem (str. 103 sl.), itd. Po vseh teh odlikah postaja to delo dragoceno za raziskovalca na kateremkoli etničnem področju v Evropi.

Poseben značaj in pomen tega dela je končno v vzporednih tekstnih in melodičnih raziskavanjih, ki se mnogokrat med seboj bistveno dopolnjujejo. Ker pri nas celo med folkloristi sem in tja naletiš na mnenje, da je pri raziskavanju pesmi tekst vse, napev pa le bolj ali manj nevažan privesek, naj navedem primer iz balade št. 76 »Die misshandelte Schwiegertochter«. Balada je razširjena predvsem po mnogih mediteranskih deželah, vendar zapisi nikjer ne segajo nazaj preko 19. stoletja. Pri tem pa kaže n. pr. melodija flamske inačice arhaično strukturo, ki spada med najstarejše evropsko ljudsko izročilo. Ta arhaičnost je celo posredno zgodovinsko dokazana: napev z enako strukturo označuje že neki španski glasbeni traktat iz 16. stol. kot »cantus antiquissimus« k pesmim »quibus historiae seu fabulae narrantur« (str. 149). Analogen primer je najti v že omenjeni baladi »Die dienende Schwester«, kjer je melodični tip nekaterih nemških inačic dokumentiran že v virih 15. stoletja.

Prav ob tej slednji baladi dajejo glasbeno-analitična izvajanja mesta tudi za eno, dve opombi. Ogromno gradivo je razvrščeno v dve glavni veji A in B, vsaka od njih se deli v pet ali šest skupin, vendar večinoma konstitutivni znaki za posamezne skupine niso jasno navedeni. Vsled tega bralcu večkrat ni razumljiv bodisi razlog za postavljanje kake skupine (n. pr. A-V), bodisi kriterij za uvrščanje v to ali ono skupino, bodisi razvojni odnos med navedenimi skupinami variant. Tako bi se n. pr. zdelo, da sodi skupina A-II po kadenci prve vrstice prej v vejo B, za kar bi govorila tudi sama opomba avtorja o poznejši razvojni stopnji ter dejstvo, da je napevu 44 te skupine po vseh znakih najbližji napev 52, uvrščen v skupino B-II. Podobno bi se dalo trditi za napev 35 v skupini A-I, čigar najbližjo paralelo 348 najdemo v B-I. le po kadenci prve vrstice razlikujoči se napev 96 pa v skupini A-V. Napev 28, ki je uvrščen med štirivrstične primere skupine A-IV, je očitno samo dvovrstičen. Bržkone ga je podvojil v štirivrstičnost le zapisovalec pod vplivom svoječasnega nazora o štiridelni normi ljudskih pesmi. Tako bi bilo sklepati iz mnogih analognih primerov v vseh starejših zbirkah.

V ospredju raziskavanj prof. Wiore je vedno melodična linija in oblikovna struktura, medtem ko je ritmična struktura redkeje upoštevana. Res so metrične strukture verzov in njim ustrežajoči ritmični tipi mnogo bolj izraziti na slovenskem etničnem ozemlju kot recimo na nemškem. Vendar bi se večje upoštevanje ritmične strukture najbrž izkazalo plodovito za razvojno sliko prav pri izrazito plesni baladi kot je »Die dienende Schwester«. Ritmična preoblikovanja so sicer omenjena večkrat (str. 101, 115), a pripeljejo le do ugotovitve: »Tako se ob neznamni in preprosti melodiji udejevuje produktivna svoboda v petju otrok in odraslih« (str. 115). Preko tega bi bilo zanimivo ugotoviti, v koliko se ta »produktivna svoboda« giblje v okviru ustaljenih ritmičnih obrazcev, ki so na ta ali oni način pogojeni v ljudski tradiciji. V slovenskem gradivu se na primer dá ugotoviti, da so ritmične transformacije nekega pesemskega tipa pogojene bodisi regionalno bodisi časovno-razvojno, kot sem skušal to pokazati v razpravi

»Izvor in razvoj baladno plesnega ritmičnega tipa Lajnar-Cigan«. Potemtakem bi pripadlo ritmični strukturi silno važno mesto v etnomuzikoloških raziskavanjih.

Seveda je to le en problem izmed številnih drugih, ki čakajo še podrobnejših raziskovanj na različnih etničnih področjih. Prav zaradi tega je toliko pomembnejše delo prof. Wiore, ki v marsičem orje ledino in kaže nova pota etnomuzikologiji.

Valens Vodušek

Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. Herausgegeben vom Institut für deutsche Volkskunde an der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin durch Wilhelm Fraenger. Dritter Band. Jahrgang 1957. Teil I. 345 + VIII str. (Akademie-Verlag, Berlin. Vez. 17 DM); Teil II. 344—576 + (IX—XXIV) str. (Akademie-Verlag, Berlin. Br. 17 DM).

Zajetni dvodelni zbornik, ki ga izdaja vzhodnonemški akademski inštitut za nemško narodopisje, prinaša med prispevki vzhodnonemških narodopiscev tudi prispevke iz drugih držav (Poljska, Madžarska, Avstrija, Holandska).

Raziskovanje pravljice je med raziskovalci ljudskega slostva danes v ospredju zanimanja. V prvem delu zbornika interpretira Friedrich Sieber (Dresden) s svojim prispevkom (Wünsche und Wunschbilder im späten deutschen Zaubermärchen, 11—30) pravljico kot prispevek za napredek človeštva: njen boljši in lepši svet vzdržuje upanje v uresničenje takega sveta! Benjamin Rajeczky (Budimpešta) podaja pregled doslej malo znanih ogrskih narekanj (Typen ungarischer Klaglieder, 31—46). O noši lužiških Srbov razpravlja z upoštevanjem vse dosedanje literature Oskar von Zaborsky (Die Trachten der ehemaligen Mark Brandenburg, III. Die Tracht des Spreewaldes und der angrenzenden Gebiete, 47—118), ki ugotavlja, da so Srbi prevzemali nekatere elemente svoje noše od obdajajočih jih Nemcev in da so svojo nošo kljub zatiranju v letih 1935—1945 s slovansko žilavostjo ohranili. Tudi za nas je zanimiva razprava Wolfganga Jacobeita (Berlin) o jarmih in vpregah (Jochgeschirr- und Spanntiergrenze, 119—144), ki skuša podati za ozemlje Nemčije tipologijo jarmov (čelni in tilniški jarem) in s tem pokazati razširjenost konjske (sever!) in volovske vprege (jug!). Dragoceno področje odstira Ingeborg Weber-Kellermann (Berlin), ko skuša ob Gottfriedu Kellerju razbrati določeno narodopisno območje v njegovih delih (Volkstheater und Nationalfestspiel bei Gottfried Keller, 145—168). Dasi vrednosti narodopisnega gradiva v delu posameznih književnikov ne gre precenjevati, nam nudi G. Keller prav verodostojen vpogled zlasti v usodo ponarodele Schillerjeve igre o Viljemu Tellu v Švici. Razprava Wilhelma Fraengerja (Berlin), Der vierte König des Madrider Epiphaniastars von Hieronymus Bosch (169—198), je vzoren primer, kako pomagajo kulturnozgodovinska in etnografska spoznanja pri reševanju sicer skoraj nerešljivih ikonografskih problemov. — Med poročili beremo med drugim o vsezveznem etnografskem dnevu SSSR 1956, o mednarodnem kongresu za glasbeno vedo na Dunaju 1956, o konferenci o češkem in slovaškem ljudskem pripovedništvu v Pragi 1956. Posebno važni so pregledi Lutza Röhricha (Mainz), Die Märchenforschung seit dem Jahre 1945; v tem zvezku razpravlja o raziskovanju francoske pravljice (213—224). — Izredno pomemben je bibliografski del, ki prinaša Aleksandra Jackowskega (Varšava) poljsko narodopisno bibliografijo (Das volkskundliche Schrifttum Polens seit 1945, 227—257) in Boya Wanderja (Amsterdam) nizozemsko narodopisno bibliografijo (Eine Übersicht der niederländischen volkskundlichen Literatur 1945—1955, 258—266). — Skoraj tretjino zvezka zavzemajo ocene (269—543). Med njimi naj omenim najprej poročilo o »Slovenskem etnografu« 8 (1955) izpod peresa Wolfganga Jacobeita (540 in 541), ki pohvalno omenja prizadevanje Borisa Orla in njegovih sodelavcev pri raziskovanju poljedelskega orodja na Slovenskem; žal, se v svojem poročilu omejuje samo na prispevke o materialni kulturi. V poročilu o zborniku »Masken in Mitteleuropa« (Wien 1955) omenja Ingeborg Weber-Kellermann prispe-

vek Nika Kureta »Aus der Maskenwelt der Slowenen« kot važno odkritje doslej neznanih področij (507). — Zvezku je dodanih 8 slikovnih prilog na umetniškem papirju.

V drugem zvezku je na prvem mestu posthumno objavljena razprava Adolfa Spamerja o drugem merseburškem zagovoru (P[h]ol ende Uodan. Zum zweiten Merseburger Spruch, 347—365). Z užitkom beremo Friedricha Sieberja (Dresden) duhovito razpravo Dem Monde kann man kein Kleid machen. Ein Beitrag zur Geschichte eines Schwankmotivs (366—387). Leopold Schmidt (Dunaj) razpravlja o okovani leseni lopati (Der handbeschlagene Holzspaten in Ostmitteleuropa, 388—406). V območje tako zanimive, a še vedno premalo raziskane rudarske kulture sega razprava Herberta Claussa (Dresden), Bergmännische Arbeitsvorgänge in volkstümlicher Gestaltung (407—446). O ogrski ljudski glasbi piše Lajos Vargyas (Budimpešta, 447—469), o zanimivi zvrsti (otroških) ljudskih pesmi pa Gerda Grober-Glück (Greifswald), Heidelbeerlieder aus Thüringen (470—478). — Med poročili se spominja Vladimir Propp (Leningrad) Vladimira I. Čičerova, Wolfgang Jacobeit (Berlin) poroča o konferenci raziskovalcev poljedelskega orodja v Celovcu 1956, kjer s priznanjem omenja (485) referat Borisa Orla in slovenska raziskavanja v tej smeri, nadalje poroča o vprašalnici glede poljedelskega orodja v Albaniji in o vprašalnici glede pastirske (ovčarske) folklore v Nemčiji, Erich Stockmann (Berlin) poroča o zborovanju za ljudsko glasbo v Freiburgu (488—489), kjer omenja sodelovanje Vinka Zganca in Valensa Voduška. Gyula Ortutay (Budimpešta) obširno poroča (489—495) o vprašalnici in zbiranju božičnih koled na Ogrskem. Lutz Röhrich nadaljuje svoje preglede o raziskovanju pravljic (gl. zgoraj); na vrsti so Švedska (494—500), Danska (501—507) ter ZDA in Kanada (507—514). — Med številnimi ocenami (517—566) naj omenim samo Gisele Schneidewind (Berlin) oceno Schlosserjevih Bachersagen; zanimivo je, da tudi ona čuti pomanjkljivost izdaje v tem, da ni izšla dvojezično (prim. Ivan Grafenauer, Dunajska izdaja pohorskih pripovedk, Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje SAZU 1, 1956-57, str. 9!). Tudi drugemu zvezku so dodane slikovne priloge (IX—XXIV) na umetniškem papirju.

Velika prednost zbornika je izčrpen register (Personen- und Sachverzeichnis, 566—576), ki ga je sestavil Reinhard Peesch.

Niko Kuret

Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes. Geleitet von Karl M. Klier, Leopold Nowak, Leopold Schmidt. Band VI. Wien 1957. VIII + 227 str. + XVI slikovnih prilog na umetniškem papirju. (Slavnostni zbornik za 75-letnico Raimunda Zodra.)

Vsebina tega dragocenega letopisa nudi več kakor obeta naslov. Izdajatelji pojmujejo ljudsko pesem kar najširše in se ne omejujejo na zgolj muzikološko plat, marveč obravnavajo navadno tudi funkcijo pesmi. Odtod bogastvo vseh dosedanjih zvezkov in tudi pričujočega šestega. Pretežna večina prispevkov obravnava pač predmete, ki le drugotno zanimajo slovenskega narodopisca, so pa vmes tudi taki, ki segajo naravnost v naše narodopisje ali pa so vsaj splošno pomembni. Le-taki so sestavki medtem umrlega Viktorja Geramba, Vom Tanzen (zelo pronicava opazovanja o zadržanju preprostega človeka pri plesu, 46—55), Walterja Salmena (Freiburg i. Br.), Zur Verbreitung von Einhandflöte und Trommel im europäischen Mittelalter (154—161) in Walterja Wiore (Freiburg i. Br.), Über den Volkston bei Mozart (185—195). V slovensko narodopisje pa segata prispevka Franza Koschierja (Celovec), Die Gailtaler Burschenschaft und ihr Lindentanz (79—87), ter Oskarja Moserja (Celovec), Das Gailtaler Dreikönigssingen (115—152). Koschierjev prispevek podaja v glavnem dosedaj znano podobo o visokem reju po že znani literaturi, ki jo bo treba čimprej preveriti na licu mesta; sam sem, na primer, v Zahomcu in Spodnji Bistrici (1958) mogel ugotoviti, da je marsikaj drugače, kakor pišejo dosedANJI avtorji (s Fr. Maroltom vred). Odlika Koschierjevega prispevka je predvsem v tem, da

je za nemške bralce stvari postavil na pravo mesto in se s tem dejansko odmaknil od tendenčnega »narodopisja« nekaterih predvojnih avtorjev. Novino pa odkriva s sodobnimi raziskovalnimi metodami na terenu (z vzgledno pomočjo celovške radijske postaje) O. Moser, ki se je v zadnjem času posvetil raziskovanju trikraljevskega koledovanja zlasti na Slovenskem Koroškem (prim. O. Moser, *Die Kärntner Sternsingbräuche*, v: *Lied und Brauch*, Klagenfurt 1956, gl. moje poročilo v SE 9, 1956, 311). To pot si je izbral omejeno področje srednje Zilje (Blače, Št. Štefan, Goriče), kjer ugotavlja slovenščino kot domačo govornico (Haussprache), nemščino pa le kot zunanje občilo (Verkehrssprache) in jezik, ki ga domačini uporabljajo do tujcev. Odkril je »kolédvanje« (»kraljvânje«) v obliki, ki je *slovensko narodopisje doslej ni imelo v evidenci!* Odrasli fantje v Blačah nastopajo ob besedilu, ki je v neposredni zvezi s starim besedilom Alasia da Sommaripe iz leta 1607 (gl. SNP III, št. 4946), s svojevrstnimi kapami, ki jim rabijo kot maske, in z lesenimi sabljami, ki z njimi udarjajo skupaj. Trije kralji ne pojo, ampak samo agirajo v določenih figurah, ob petju peycev (v veži). Le-ti pojo vedno isto (slovensko) pesem, le na izrečno željo dodajo še neko nemško pesem. »Koledvanje« šolarjev je preprostejše, kape so zgolj pokrivalo, ne maske. Zanimivo je, da pravijo šolarji tretjemu kralju »Hrodaž« in da pri slovenskem petju ne udarjajo s sabljami. Zvezde v Blačah ne poznajo. O. Moser načenna probleme sabelj, mask in figuralnega sloga podajanja, posebej pa še besedila samega, in prihaja — upoštevač koledo iz Železnikov, kot jo je leta 1854 zapisal J. Levičnik, in njene variante — do sklepa, da izvira »kolédvanje« v tem načinu iz obrazca, ki je bil razširjen v Notranji Avstriji najpозneje že v 17. stoletju. Zadnjo besedo o tem je seveda še težko zapisati! V Goričah in pri Št. Štefanu prav tako ločeno koledujejo odrasli fantje in šolarji, ki pa oboji nosijo — poleg običajnih sabelj — tipične razsvetljene kape. Trem kraljem se pridruži tu še četrta postava, zagonetna »Šmarjeta«, fant v ziljski dekliski noši, a z nezakritim obrazom in z vrtečo se, razsvetljeno zvezdo na palici. Nastopajo v zatemnjeni izbi ali kuhinji, kar daje prizoru svojevrsten čar. Besedilo tega koledovanja je bilo O. Moserju neznano; dejansko ga je pa v posebni varianti že leta 1931 zapisal Fr. Marolt v Zahomcu in na Bistrici (gl. GNI, Kozrps. I, št. 53 in 54) ter ga z napevom objavil v zbirki »Nmvav čez izaro«. Ljubljana, št. 11 (= Zbirka pokrajinskih pesmaric 1). Ker O. Moser ne objavlja napeva, ne morem ugotoviti, ali se napeva ujema. Dozdeva se mi pa, da O. Moser ni povsem natanko dojel besedila (z magnetofonskega traku?) in da zapis ni docela točen (kljub pomoči dr. Fr. Koschierja; morda bi avtor v takih in podobnih primerih vprašal za nasvet še kakega slovenskega strokovnjaka bodisi na Koroškem ali tu pri nas, pomoči bi mu zadržno nobeden ne odrekell). Na zanimivo postavo »Šmarjete«, Perhtine sorodnice, je opozoril že H. L'Estocq (*Carinthia I*, 120, 1930). O. Moser obeta o njej posebno razpravo (*Die Hexe »Šmarjeta«. Eine Perchtengestalt Unterkärntens*). Vsekakor so raziskovanja O. Moserja vredna našega polnega priznanja! — Leopold Kretzenbacher (Gradec) razčlenja s suverenim poznavanjem gradiva ljudsko balado o prešuštnem dekletu-nevesti, ki je svoje nezakonsko dete izpostavila (SNP I, št. 171 sl.: *Nevesta pogubljená, dete vzveličano*) in je znano prav tako Slovencem kakor Nemcem (*Zur »Rabenmutter«-Ballade bei Deutschen und Slowenen in Innerösterreich*, 102—112). Kretzenbacher prepričljivo polemizira s preveč preprostimi sklepi Johna Meierja (*Balladen II*, Leipzig 1936), ki slovenskega gradiva niti ni poznal, a k mnenju Ivana Grafenauerja (*Lepá Vida*, Ljubljana 1943), za njim pa S. Vilfana in B. Merharja, ki postavlja balado v dobo pred 15. stoletje, za zdaj le pripominja, da živijo v baladi vsekakor prav stari motivi. — Omenim naj še prispevka Ericha Seemanna (*Freiburg i. Br.*), *Entführung unterm Tanze. Eine unveröffentliche Ballade (175—184)*, ter Richarda Wolframa (*Dunaj*), *Vom Singen in der Gottschee (194—205)*. E. Seemann s svojim prispevkom znova dokazuje, da je neprekosljiv poznavalec našega in južnoslovenskega pesemskega gradiva. Zato mu je mogoče vsestransko opredeliti kočevsko pesem o »knezu Juretu«, ki Turku otme nevesto. Pri opisu R. Wolframa

o fantovskem petju na nekdanjem Kočevskem pogrešamo samo ugotovitve, da je večerno petje značilnost *vsega slovenskega* ozemlja! — Na koncu naj navedem nadvse koristno bibliografijo (Verzeichnis der österreichischen Neuerscheinungen aus den Gebieten Volkslied, Volkstanz, Volksmusik und Volksdichtung 1956, mit Nachträgen aus 1955), ki jo je oskrbela Maria Kundegraber (216—220). Le-ta je sestavila tudi bibliografijo del jubilarja Raimunda Zodra (581 številka). Zbornik ima na koncu nekaj strani ocen. Med pridejanimi slikami na umetniškem papirju opozarjam na posnetke v zvezi z ziljskim visokim rejem (IV—VI) in na Moserjeve posnetke ziljskih trikraljevskih kolednikov (XIII—XVI).

Niko Kuret

Ernst Burgstaller, Brauchtumsgebäcke und Weihnachtsspeisen. Ein volkskundlicher Beitrag zur österreichischen Kulturgeographie. Veröffentlichungen der Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich 2. Linz 1957. Zentralstelle für den Volkskundeatlas in Österreich. 4°. Str. 136 + 5 tabel in 22 kart.

E. Burgstaller je v okviru priprav za gornjeavstrijski atlas pripravil »Das Fragewerk zu den volkskundlichen Karten« (1952, gl. SE VI—VII, 348), pisal pa je poleg drugega (n. pr. Lebendiges Jahresbrauchtum in Oberösterreich, 1948) mnogo tudi o prazničnih pecivih, s čimer je nadaljeval obširno in sestavno delo M. Höflerja. V pričujočem delu pa podaja zaokroženo analizo peciv v zvezi z raznimi šegami ter božičnih jedil v Avstriji, prikazujoč jih na kartah in rešujoč z njimi povezana kulturnogeografska vprašanja. Spis je zasnovan na odgovorih na vprašanja za Atlas nemške etnografije 1950—1956 in za Atlas Gornje Avstrije 1951, na avtorjevih in drugih manjših prispevkih, ki jih v opombah obilo navaja.

V uvodu opozarja avtor, da morejo oblike peciv in jedila prav tako predstavljati izraze kulturnoprostorne delitve Avstrije, kot prvine stavbarstva, šeg, dialekti itd. Tu seznanja avtor nadrobno z značajem svojega dela, s tehniko kart itd. Delo obstoji v tekstnem delu iz petih analitičnih in šestega sintetičnega poglavja.

V prvem poglavju o pecivih za *dušni dan* opozarja na obsežno območje prehranjevanja mrtvih, ki je v navadi od pradavnine po vsem svetu in katerega prvine so bile prenesene iz božičnega in novoletnega kulta mrtvih na dan vernih duš (dušni dan). B. izčrpno navaja podatke o šegi, postavlja zvečer pred dušnim dnem na mizo rajnim razna jedila in pijače. Posebej obravnava vrste peciv, ki so jih delili na ta dan »dušnim ljudem«, ki so hodili v ta namen po deželi, danes pa jih dele revežem. Ti kruhi so iz ržene, ovsene ali ajdove moke. Podobne kruhe delijo tudi ob pogrebu (kakor pri nas ponekod). Pecivo iz bele moke pa delijo ob tem času botri krščencem. V razlagi h karti izvemmo za razširjenost po krajih, snov, oblike, nazive darilnih kruhov, ki jih dobivajo voščilci-prosilci. Med temi imeni navaja tudi slovenska s Koroškega: krapeč, krapič, pl. krapči, hejdovc, sirkovec, sirkovec, turkovec, krajčič, berenjak (str. 17) iz raznih krajev. — V drugi skupini so botrinji darovi, ki jih darujejo tudi ob drugih praznikih in imajo obliko živali (kokoš, zajec, jelen, konj) ali preste, štručice in še druge oblike. Besedilo tega poglavja ponazarjajo ena glavna in tri dopolnilne karte.

V naslednjem poglavju o *božičnih pecivih* poudarja avtor zvezo med prebožičnimi dnevi in jedili ter pecivi, ki se po njih imenujejo. Med jedili sta posebno važna »Störi«, podoben našemu močniku, in »Kletzenbrot« (kruh iz krhljev), ki imata magičen pomen. Razširjena so tudi mnoga peciva s simboličnimi oblikami in pomeni (sonce, spirale — rodovitnost, končujoče se leto itd.). S sadnimi kruhi in Störjem so zvezane mnoge šege ter verovanja. Marsikje peko za božič posebna peciva v obliki hlebčkov, križa, živali in človeških figur, da jih žrtvujejo naravnim silam — ognju, vodi, vetru, zemlji, toči, tudi kisu, in sicer ponekod vsaki izmed njih posebno obliko. Obešajo jih na sadna drevesa (vetru), vržejo v vodo, ogenj; proti toči jih drobijo o hudi uri. Za božič pekó še na Štajerskem in Koroškem kvatrne in ključne kruhe (»Pravda« v župniji

Sele, str. 45); povsod razne božične kruhe in najrazličnejša praznična peciva, med drugim taka z makom in orehi (Nussputitze). Poleg ene glavne karte prikazuje peciva te vrste šest dopolnilnih kart.

Tretje poglavje je posvečeno *velikonobčnim pecivom*. V uvodu označuje pisatelj zgodovino praznika, glavne šege v zvezi z njimi in pomen jedil ter peciv v ljudskem verovanju. Za nas so tu primerjalno pomembna peciva »bremen, beugel« kot okras na cvetnonedeljskem snopu, ki ga poznajo po večini avstrijskega ozemlja. — Mnogovrstni so tudi ob tem času botrinji darovi in tudi druga peciva so številna. Prikazuje jih le na dveh kartah.

V četrtem poglavju obravnava avtor peciva v *obliki figur* — podobnjaki: živalskih, človeških, pipe, torbe, revolverja, svedra, spirale, srca, venca. Tu omenja koroško dirjenco, dirjanco, poderjanco (str. 67). Glavna karta prikazuje razširjenost raznih vrst teh peciv, dodatna pa miklavževska peciva, ki imajo obliko raznih živali. Prva karta je obenem važna osnova za prikaz kulturno-geografskih dognanj v zaključkih dela.

Zadnje analitično poglavje, označeno posebe tudi v naslovu dela, govori o *božičnih jedilih*, katerih razširjenost ponazarjajo ena glavna in štiri dopolnilne karte. V prvi skupini govori o jedeh na sveti post, ki so mlečne in močnate, delane z maslom, medom, žganjem. V drugi skupini so mesna jedila, ki jih uživajo na božični večer (»Heiliges Mahl«, »Mettenmahl«) in sveti dan, ko poznajo devet do enajst vrst jedi za kosilo. Sem je uvrščeno tudi uživanje svinjske glave na novoletni dan. V zvezi s temi jedili obširno obravnava B. šege, verovanja, pribor itd.

Svoje delo zaključuje avtor s poglavjem »*Kulturnogeografski izsledki*« (str. 95—102), v katerem je strnil raziskovanja v prejšnjih poglavjih v sintezo, ki naj bi prikazala tudi smisel raziskavanj te vrste. Avtor poudarja potrebo uporabljanja kartografske metode v etnološkem raziskovanju oblik življenjskih izrazov in kulturne tvornosti ljudstva prav zaradi tega, ker to niso le enkratne stvaritve, marveč se razširjajo na velike daljave. Obenem z narečnimi in zgodovinskimi območji — podobno kartografsko prikazanimi — predstavljajo z etnološkimi dejstvi obmejena območja čisto tudi zelo stara kulturna območja. Mogli bi jih imenovati zato tudi etnološka območja. Prav zato nudijo etnološke karte tudi omenjenim sorodnim vedam važno pomoč. Pri tem se spomnimo Ramovševe Dialektološke karte slovenskega jezika, pri katere utemeljitvi in razlagi je avtor sicer upošteval geografske in zgodovinske činitelje pri izoblikovanju naših narečij ter dognal, da se ta trojna območja krijejo, ni pa pritegnil etnoloških dejstev in omejitev, k čemur kar vabijo že same ljudske oznake nekaterih narečnih skupin, n. pr. rovtarska, goričansko, prleško narečje itd. in kliče to dejstvo po dopolnitvi.

Burgstaller opozarja na nemško, švedsko (S. Erixon) in švicarsko (R. Weiss) delo v tej smeri ter seznanja z avstrijskimi pripravami za kartografski prikaz ljudske kulture. Te priprave so se pričele z zbiranjem gradiva za Atlas der deutschen Volkskunde (pred 1938), pospešili in poglobili pa so jih 1950 prav na Gornjem Avstrijskem ob avtorjevem glavnem sodelovanju.

B. označuje na osnovi oblik raznih vrst peciva posamezna območja v Avstriji. Pri tem je očitna dvojnost med vzhodom in zahodom. Gornja Avstrija je stičišče, kjer se vzhodne in zahodne oblike srečujejo ter prepletajo. Razširjenost posameznih vrst in oblik peciv pa se krije tudi z razširjenostjo drugih oblik ljudske kulture, n. pr. na Tirolskem s tekom Perhte na vzhodu ter s šemami na zahodu; z razširjenostjo pingavske goveje pasme, z mejo med južnimi in srednjim bavarskim narečjem, — končno pa je ta razmejitev osnovana že na rimski upravni razdelitvi v Recijo in Norikum.

Podobno je tudi v Gornji Avstriji, kjer so dognali trojno delitev in se razširjenost posameznih peciv krije z nazivi za fantovske družbe in z njih različno strukturo, s šegami ob Treh kraljih (na vzhodu nastavljanje jedilnih žrtev duhovom, ki jih predstavljajo Trije kralji, Perhta idr. — na zahodu pa maske, ki jim ljudje dajejo jedila). Območje, kjer poznajo na Gornjem Avstrijskem po-

sebna jedila po zornicah (juhe, krvave in jetrne klobase), ima tudi velikonočne in štefanjandske objезде itd.

Južno od Donave se delé stare oblike kmečkih domov (raziskoval jih je R. Heckl) tudi v tri krajevne enote po črti Husruck—Trauna. Zadnja loči vzhodno območje s slamnato streho od zahodnega s kritino iz skodel. Tri glavne enote so v Zgornji Avstriji tudi v narečjih. Trauna je bila mejna reka že v rimski provincialni upravi, pozneje pa meja med državnimi tvorbami ter ljudskimi enotami. Avtor zasleduje te spremembe do zadnjega časa. Tako se mu je v celoti posrečilo z delom prikazati in pojasniti vzajemnost dogajanja v zgodovinskem razvoju in v območju pojavov ljudske kulture. V pričujočem delu je obdelan le eden izmed njih, zato bo potrebno podobno obravnavati celotno ljudsko prehrano in vsa ostala območja ljudskega življenja, da bo podoba le-tega v zgodovinskem nastanku in prostorni razširjenosti dosegljivo popolna. Pri tem delu je Burgstaller na pravi poti, želimo mu le še dovolj sodelavcev.

Vilko Novak

Othmar Wonisch, Die Theaterkultur des Stiftes St. Lambrecht. Graz 1957. 75 str. (= Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Sonderband 2).

V zgodovini gledališča in posebej še ljudske igre je pomembna vloga redovniškega odra že dobro znana zlasti v protireformacijski, baročni dobi. Pri tem posebno poudarjajo pomen jezuitskega gledališča, radi pa pozabljajo na dejavnost benediktinskih in cistercijanskih samostanov. Le-ti so kot stari redovi skrbno hranili gledališko izročilo srednjega veka in ga skozi vihiro reformacije varno prenesli v dobo rekatolizacije, ko so voljno sprejemali nove oblike in spet sami ustvarjali iz novega duha, ne da bi pozabljali na izročeno blago. To nazorno spoznamo iz zaslužnega delca p. O. Wonischa, ki iz arhivalnih virov razgrinja pred nami gledališko kulturo benediktinskih samostanov v St. Lambrechtu in Marijinem Selu (Mariazellu). Gradivo, ki ga je otel pozabljenju, kaže začudenemu bralcu, kako izredno bogato je bilo svojčas gledališko življenje med samostanskimi zidovi. Pasijonske in podobne igre so bile namenjene širšemu krogu vernikov, vrsto drugih predstav pa so prirejali samostanci za ožji domači krog, bodisi v slovesni obliki (za opatov god ter ob splošnih samostanskih in šolskih proslavah), bodisi zgolj za zabavo, zlasti v pustnem času; celo z lutkami so se razveseljevali! Ta redovniška dejavnost je, kakor znano, vplivala na nastajanje ljudske igre, zato je važno, da jo poznamo in upoštevamo. Pri nas je neprecenljiva škoda, da je bil n. pr. stiški arhiv ob razpustu samostana za cesarja Jožefa uničen!

Niko Kuret

Othmar Wonisch O. S. B., Das St. Lambrechter Passionsspiel von 1606. Passio Domini und Dialogus in Epiphania Domini des Johannes Geiger. Wien 1957. 96 str. (= Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde XI).

Meniški vztrajnosti izdajatelja gre zasluga, da je rokopis pasijonske in trikraljevske igre iz leta 1606, ki ga hrani benediktinski samostan v St. Lambrechtu na Nemškem Štajerskem, po raznih zgodah in nezdodah vendarle zagledal beli dan v tiskani izdaji. Avtor obeh iger, neki Johannes Geiger, je bil Nemeec konvertit s Frankovskega, ki je zašel v St. Lambrecht, bil tu posvečen in se udeleževal zlasti kot glasbenik. Ohranilo se ni nobeno njegovo glasbeno delo, pač pa dve njegovi igri. Pasijonska igra (1818 verzov) je samostojno delo, ki je bilo prepleteno s številnimi glasbenimi vložki. Težko je reči, da je ljudska, vsekakor pa je poljudna. Zato pa navezuje kratka Trikraljevska igra (242 verzov) neposredno na izročilo in je torej za narodopisca dosti zanimivejša, predvsem zato, ker uporablja Geiger znana pastirska imena in vpleta celo stari cerkveni običaj zibanja Deteta (Kindleinwiegen). Izdaja obeh besedil ustreza vsem zahtevam znanstvene izdaje, zgodovinsko kritični uvod je izčrpen, pronicav in jasen ter priča o veliki razgledanosti avtorja.

Niko Kuret

Index ethnographicus, I. évf. 2. sz. 1956 december. — II. évf. 1. sz. 1957 június. Kézirat gyanánt. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeumának könyvtári tájékoztatója. Budapest. Str. 181 + 105.

O delavnosti madžarskih etnologov in njih muzeja v Budimpešti priča tudi druga kot rokopis razmnožena publikacija »Index ethnographicus«, označena kot »vodič knjižnice Etnografskega muzeja«. Urejujeta ga I. Sándor in L. Takács. Pomagati želi predvsem s pregledom knjižnih pomagal, ki naj pospešujejo strokovno razgledanost in delo. Drugi zvezek prvega letnika vsebuje seznam in kratko oznako novejših knjig v knjižnici budimpeštanskega Etnografskega muzeja, razdeljen po območjih (str. 82—133, nemški posnetek str. 170—174). — Sledita dve bibliografiji s področja naše države: Madžarska etnološka literatura v Jugoslaviji 1945—1955, ki so jo sestavili Julia Bona, Rajko Nikolić in podpisani (str. 134—142) in »Osnovna dela v etnološki literaturi jugoslovanskih ljudstev« (naslov je določilo uredništvo) kot prispevek podpisanega (str. 143 do 152). Oba seznama sta nastala iz želje madžarskih strokovnjakov, da bi mogli čim bolj zasledovati in uporabljati tudi našo, dokaj nedostopno strokovno literaturo.

Tretja enota v zvezku sta članka (z nemškim posnetkom) pod skupnim zaglavjem »K etnografiji izrazov«. V prvem »O življenjskem drevesu v človeški obliki« razpravlja arheolog (sodelovanje med njimi in etnologiji je zelo živo!) Nándor Fettich o tem pomembnem motivu v romanski umetnosti v karpatski kotlini. Na osnovi študija romanske ornamentike (priobčuje dve strani slik), najstarejših madžarskih ljudskih pesmi in južnoslovanske kovinske umetnosti (o tej napoveduje knjigo) opozarja avtor na štiri simbolične pomene tega ornamenta v stari evropski kulturi in njega čarovno uporabo še v krščanski dobi.

Raziskovalec madžarskega vinogradništva István Vincze piše o mojstrskih in lastninskih znakih na madžarskem poljedelskem orodju (str. 161—165), in sicer v priobčenem prvem poglavju le o znakih na vinjakih (nožih za obrezovanje trte) iz raznih muzejev, ki jih razvršča v skupine.

Prvi zvezek drugega letnika prinaša oznako 80 novih knjig, bibliografijo madžarske etnološke literature v revijah leta 1956 (I. Sándor, 385 enot), rubriki »K etnografiji izrazov« pa I. Sándorja članek o čarovnih knjigah in M. Boros o znakih in slikah na poljedelskem orodju v Bolgariji (s 3 str. risb). Sledijo nemški posnetki.

Podoben bibliografski priročnik naj bi izdajala tudi kaka etnološka ustanova v Jugoslaviji.

Vilko Novak

Néprajzi közlemények. I. évfolyam, 1—4 szám. Kézirat gyanánt. Magyar Nemzeti Múzeum — Néprajzi Múzeum. Budapest 1956, str. 286. — II. évfolyam, 1—2. szám. 1957, str. 352. Szerkesztő: Némethy Endre és Takács Lajos.

»Etnološke objave« je naslov navidez skromni, multilitno razmnoženi publikaciji Etnografskega muzeja v Budimpešti, ki prinaša le gradivo, katerega ne morejo objavljati v svojih revijah Ethnographia in Néprajzi Ertesítő. Kazalo je objavljeno tudi v nemščini. V prvem letniku so n. pr. obsežnejše in pomembnejše objave o mlinih na veter (K. Szabó), o predelovanju lanu v Prekdonavju (L. Szolnok), o golobjereji v Szegeđu (S. Bálint), o vračarici v Novi (V. Diószegi), o konjereji v Vajszlóju, o živinoreji Székelyev, preseljenih iz Romunije v bližino Budimpešte, o rastlini tippan (Agrostis), s katero belijo iz gline zgrajene hiše v Turkeve.

Posebej nas zanima Józsefa Csabe članek »Uporaba čarovnih znakov v obliki križa pri Prekmurcih« (str. 102—109). Avtor je objavil v madžarskih glasilih že več krajsih prispevkov iz gornjega Prekmurja. Čudimo se uredništvu in izdajatelju, da je sprejelo njegov izraz »vend« tako v naslovu kot v besedilu članka. Madžarski strokovni tovariši bi nas že morali končno razumeti, da nas to žali in da je taka raba neznanstvena. — Csaba navaja 21 primerov uporabe štirih vrst križev na raznih zgradbah, pred pričetkom raznih del itd. Pri tem je

zapisal tudi navade, verovanja in v narečju izreke, zvezane z delanjem teh križev. V uvodu navaja nekaj primerjalnega gradiva o apotropijskem pomenu križev, zaključuje pa objavo z mnenjem, da izvirajo te vrste prekmurski čarovni znaki iz predkrščanske dobe, njih najstarejša oblika pa je po vsej verjetnosti ležeči križ.

V drugem, krajšem delu pod naslovom »Zbirka zgodovinskih podatkov« je priobčenih devet prispevkov iz raznih zgodovinskih zapisov od 17. stoletja dalje, nanašajočih se predvsem na razne obrti in nošo.

V drugem letniku so obsežnejši prispevki n. pr. o ljudskih spominih na tlako in osvobodilni boj 1848 v Somogyu (J. Kiss), o novih pravljicnih tipih v Madžarskem katalogu ljudskih pravljic (A. Kovács), o pivskih svatbenih pesmih v južnem delu Zale (A. Péczely), o tipih ovčereje v karpatski kotlini (L. Földes), o Ciganih (K. Erdős, I. Hegyi), o delu z lanom in konopljo (J. Babus), o ljudski pesmarici iz srede 18. stoletja (F. Schram) itd. — V drugem delu je priobčenih več arhivalnih objav in ljudskih spisov.

Tisk je zelo čist, prav tako risbe in notni zapisi. Publikacijo moremo samo priporočati v pregled vsem, ki obravnavajo karkoli sorodnega.

Vilko Novak

Veera Vallinheimo, Das Spinnen in Finnland (Unter besonderer Berücksichtigung schwedischer Tradition). — Helsinki 1956. (Kansatieteellinen arkisto 11), 287 str., 116 sl., 18 karata.

Kao što je često u nordijskoj etnološkoj literaturi, i u ovom su djelu jezgra domaće činjenice — ali se svagdje, gdje je to povoljno, finski okvir prelazi, u prvom redu u širi okvir općenito nordijski a onda u još širi evropskih razmjera. Švedski je material autorica osobito temeljito proučavala pa ga svuda obilno privlači u razmatranja. Na drugu stranu zahvata kod zgrade i u slovensku etnografiju, bilježeći među ostalim n. pr. niz finskih izraza u vezi s pređenjem (*kuontalo, kuoseli, värttänä, pasma*) kao značajne činjenice preuzimanja baš takvih izraza od Slavena (u glavnom starih Rusa), a te vode dalje i do pitanja o samim stvarnim ergologijskim vezama. I niz drugih pojedinosti pobuđuju zanimanje s naše strane radi izvjesnih sličnosti, koje ne moraju biti slučajne, nego upućivati i na neke daleke genetske veze — odnosno izazivaju potrebu, da se s dokazima u ruci obeskrijepe takve teze (n. pr. što se tiče podrijetla i starine tipnih sjevernoevropskih preslica oblika kao lopatice na gornjem dijelu).

Na različite bi se odsječke teksta mogle nadovezati primjedbe, predući ili prepredajući dalje niti, koje je tu zaprela autorica. Tako bi se moglo zastati kod opće klasifikacije tipova preslica (str. 55.) osjećajući nedostatnost diobe u same tri grupe (osnovna tipa), jer za cjelokupnost (evropskih) oblika preslica to ne može dostajati. — Slično će i izvodi o rasprostiranju plosnih (daščičnih — kod nas »lopatastih« i »kopljastih«) preslica jamačno izazivati potrebu izmjena odnosno dopuna, napose s obzirom na geografske areale tih tipova (s njihovim variantama). — Način brojenja ispredenih odnosno za dalju obradu poređanih niti (na motovilu, u osnovi na stanu) autorica je jamačno ostavila za obradu u drugoj vezi, s daljim postupcima s gotovim nitima. Organski nadovezano na ovu temu bilo bi veoma korisno da se u cjelini prikažu sistemi brojenja niti za sve nordijske zemlje (uzevši n. pr. na oko i činjenicu, da naziv *pasmo* kao izvjesna mjera prediva prodire sve do u Norvešku).

Najveće je poglavlje namijenjeno pređenju s kolovratom, njegovim brojnim tipovima i varijantama, s minuciozno registriranom cjelokupnom nomenklaturom, s dobro osnovanim izvodima o hronologiji pojedinih vrsta kolovrata i njihovu podrijetlu kod Finaca. Ali i obično pređenje vretenom s preslice autorica jednakom pažnjom i svestrano obrađuje. Mora se zabilježiti, da ovakve studije, koja bi bila toliko iscrpna, u svakom smjeru i obilovala gradom o svim pojedinostima pređenja, pomagala uz pređenje, nomenklaturi itd., nema još dosad u etnološkoj literaturi o pređenju ma koga naroda, grupe ili kulturnoga područja

na svijetu. K tome pridolazi i opsežna bibliografija sve upotrebljene evropske literature, veoma korisna i za svakoga proučavača ove grane ergologije izvan Finske (uz pojedinačne važnije dopune — n. pr. La Baume: *Die Entwicklung des Textilhandwerks in Alteuropa* [Antiquitas — Reihe 2], Bonn 1955.; H. Fr. Rosenfeld: *Spinnen und Weben im Pommerschen Platt* — u *Analima Finske akademije znanosti*, ser. B, sv. 84, 1954.). Ovakvo na jednom mjestu okupljena ne može se naći ni u jednom dosadašnjem radu ove vrste. Obilne, tipografski veoma raznolične i većinom odlične ilustracije pa 18 karata rasprostranjenja različnih pojedinosti u vezi s prednjem na finskom području još povisuju vrijednost ovoga rada, koji (kao i drugi neki, izašli ispod rukovodstva prof. Kustaa Vilkuna u Helsinški, n. pr. Niilo Valonen: *Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindenstreifen*, Vammala 1952.) može služiti i drugima kao primjer a za finšku etnografiju kao dokaz njezine visoke razine.

Milovan Gavazzi

Rohlf's Gerhard, Primitive Kuppelbauten in Europa. München 1957. 4°. 37 str., 16 sl., 24 table. (Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Abhandlungen — N. F. Heft 45.)

Pod nazivom primitivnih kupolastih građevina obuhvaćene su u ovom radnji zgrade, kojima je gornji dio t. zv. nepravna kupola (falsche Kuppel, pseudocupola itd.). Kako su kućice toga tipa (bunje, čemeri i dr.) dobro poznate sa našeg jadranskog područja, zadire ova radnja neposredno i u južnoslavensku etnografiju.

Publikacija je rezultat autorovog dugogodišnjeg zanimanja za kupolaste građevine, sinteza dosada poznate grade iz literature, upotpunjene vlastitim izvornim materijalom, prikupljenim na brojnim putovanjima.

Na prvim stranicama upoznajemo se s tehničkim principom gradnje nepravne kupole t. j. svoda od kamenih ploča, slaganih u krugu tako, da rubovi jednog kruga malo strše prema unutra preko rubova drugoga. Nakon toga slijedi potanko opisivanje brojnih vrsta okruglog tipa tih građevina, tipa, koji je najčešći i — po Rohlfsovu mišljenju — primaran. Evo, kako u najkraćim crtama teče njegovo izlaganje: dio i krov čine nedjeljivu cjelinu (oblik polukugle). Kod daljih oblika naglašena je granica između donjeg dijela i koničnog, manje ili više strmog ili položenog, krova. Poseban skup sačinjavaju kupolaste građevine u cijelosti stožastog oblika, koje dalje variraju u više podvrsta (krnji stožac i pače krnja piramida — posljednje se tiče samo vanjske forme). Dodavanjem jednoga ili više nasipa oko zgrade nastaju terasasti tipovi, koji su katkada skromnijih razmjera i izvedbe, a katkada se razvijaju do impozantnih građevina (n. pr. na Menorci). Sve ove zgrade služe ili kao prolazna skloništa protiv vremena ili kao spremišta za oruđe ili u druge slične svrhe. One međutim mogu biti prilagodene i za trajnija ili sasvim stalna ljudska boravišta, pa se tada snabdijevaju ognjištem i odvodom dima, a nerijetko se spajaju i po dvije i više u jednu cjelinu, zadržavajući svaka svoju vlastitu kupolu. Najdotjeraniji tip ovoga sastavljenog oblika dostignut je u južnoj Italiji (dobro poznati primjer mjesta Alberobello, gdje su i danas čitave ulice izgrađene od takvih kuća).

Čitav ovaj način izlaganja odražava nastojanje, da se pruži i neke vrste razvojni niz od najjednostavnijih do najsavršenijih oblika, pa avtor ne propušta pri kraju navesti i primjere crkvene arhitekture s nepravom kupolom (među ostalim crkva sv. Krševana na Krku iz 11. stoljeća).

U pitanjima postanka ovih građevina prof. Rohlf's ne donosi neke odlučnije zaključke. Nakon što iznosi dosadašnje hipoteze, s kojima se dijelom ne slaže (da potječu od Kelta, Pelazga), a dijelom im se priklanja (poligeneza, uvjetovana obiljem prikladnog materijala na različnim stranama), završava time, da današnje kupolaste građevine dovodi u vezu s prehistorijskim građevinama toga tipa u Sredozemlju (*talayot* na Mallorci, *nuraghi* na Sardiniji, *sesi* na Pantelleriji).

Konačno se pribrajaju ovom građevnom tipu i neke zgrade izduženog pravokutnog tlocrta, kakve se susreću u Francuskoj i Irskoj. Iako se ovdje ne radi o kupoli, ove su kuće doista građene tehnikom srodnom onoj kod gore opisanih zgrada.

Pregled rasprostranjenja kupolastih građevina upotpunjen je s dvije geografske karte. Jedna se odnosi isključivo na Italiju, dok druga obuhvata i sve ostale krajeve (Sardinija, Sicilija, Švicarska, Španija, Francuska, Baleari, Irska, Hebridi i pojas uz našu obalu od Istre do Dubrovnika). Ova posljednja karta ostala je nažalost nepotpuna zbog prekasno dobivenih podataka za južnu Skandinaviju, zbog čega su za dotično područje i tekstovni podaci dodani tek na kraju. Za naše područje može se ova slika rasprostranjenja upotpuniti i jednim podatkom sa predjela slovenskoga Krasa, koji se geografski nadovezuje na Istru, a gdje su također potvrđene građevine ove vrste (SE I, 1948., str. 19—20. i sl. 2.). To možda ne će biti sasvim beznačajno upravo s obzirom na osamljenu oazu ovakvih kupolastih građevina u švicarskoj dolini Poschiamo, kojoj su ove kraške geografski najbliže — a pomišlja se na prijenos odnekale u Poschiamo posredstvom pastira-selaca. Inače se može primijetiti, da kao što je tekst dan u širokim potezima, i karte pružaju općenitu sliku rasprostranjenja bez obzira na pojedine tipove i njihove suvrstice. Tako će se i konačna sadašnja slika njihova geografskog rasprostranjenja na istočnom Jadranu u pojedinostima dosta razlikovati od crvenim točkicama označenih krajeva na karti u ovom radu.

Treba reći i to, da su u radnji bilježeni i nazivi za ovu vrstu kuća iz svih spominjanih krajeva.

U posebnom kratkom poglavlju navedeni su konačno i primjeri gradnje s nepravom kupolom sa ostalih kontinenata. To je učinjeno tek letimično, da se — kako autor sam kaže — »čitaocu dozove u svjest, da ovdje obrađena tehnika gradnje kupole nije ograničena samo na Evropu«.

Kako se iz svega može vidjeti, autor se nije upuštao u raspravljanja o konačnim pitanjima, koja se postavljaju u vezi s ovom temom, nego je pružio sintezu dosadašnjih proučavanja, koja datiraju unatrag nekih stotinu godina.

Durđica Palošija

Wilhelm Emil Mühlmann: Arioi und Mamaia, Eine ethnologische, religionssoziologische und historische Studie über die polynesischen Kulturbünde; Studien zur Kulturkunde XIV.; Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden 1955, str. X + 268.

Autor nije kod nas nepoznat; godine 1943. objavljena je u Zagrebu njegova knjiga: »Rat i mir; uvođenje u političku etnologiju«. U opširnom predgovoru pokušao sam izložiti njegove osobine, metode i način izlaganja. Mühlmann je u tom djelu, kao i kasnije nastojao problem života i društva primitivnog čovjeka osvijetliti ne samo sa etnološke (i antropološke) već sa sociološke (i psihološke) strane. Tu se očito osjeća pozitivni uticaj funkciološke škole Richarda Thurnwalda. Jednako postupa i u djelu o kome je riječ. Treba još nadodati da je Polinezija njegov omiljeni radni teren i da je sa njenog područja već ranije objavio niz specijalnih studija. U knjizi se radi o tajnom udruženju Arioi, na ostrvima Tahiti, koje je bilo poznato i ozloglašeno poštivanjem boga rata Oro, polinezijskog Moloha, »čudovišnim« kultnim radnjama i napose ubijanjem novorođenčadi. Ovdje je sada po prvi put dana iscrpna studija upotrebom svih raspoloživih izvora. Problem Arioi, te kasnije pod kršćanskim (protestantskim) uticajem nastalo udruženje Mamaia, važan je ne samo za polinezijsku (pa i pacifičku) kulturnu historiju već i od etnološkog i sociološkog značenja za odnose između mita i kulta, za istoriju mimičkog i dramatskog teatra, za psihologiju sektaštva i konačno za obračun između polinezijske religije i misionarskog puritanizma, u kojemu je polinezijska religija, nakon snažnog otpora, ipak podlegla. Međutim djelo ima i šire značenje. Na temelju dokumenata i njihove analize autor je pokazao, kako je (ne samo u ovom slučaju) pristrani stav, ne-

poznavanje psihike, društvenih i pravnih odnosa, moralnih i religioznih tradicija, mnogih putopisaca i misionara izobličio za stoljeća lik primitivnog čovjeka. Konačno autor nije izostavio prikaz sudbonosnih kolonijalnih borba između Francuza i Engleza za posjed ovih centralnopolinezijskih ostrva.

Mirko Kus-Nikolajev

Egon Freiherr von Eickstedt: Atom und Psyche, Ein Deutungsversuch; Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1954, str. 158.

Eickstedt polazi u svojim razmatranjima sa stanovišta posljednjih dostignuća atomske fizike. Atomska fizika, prema današnjoj ocjeni, utvrdila je apsolutnom sigurnošću da atomski djelatni elementi od kvanta do atoma predstavljaju zadnje osnovne jedinice svega bivstva. Kako prema tome sve za nas osjetno pristupno i logično shvatljivo mora potjecati iz toga proizvoda stvarnosti ne preostaje nam drugi zaključak već da sve živo i psihičko svedemo na iste posljedice prastvaralačke snage. Tako bi duša bila konačno kosmičkog porijekla i razumjeti ju se može samo po kosmičkim zakonima. Ona bi bila i odraz kosmičkog u zemaljskom, vječnog u vremenskom. Uz ove, ovdje kratko sumirane, izvode iz njegovih razmatranja, Eickstedt dodaje, da su sve velike religije, a često i filozofski sistemi, te većina magijsko-mitskih shvaćanja Svjeta u svojim osnovima više ili manje u skladu sa najnovijim spoznanjima, koje nam pruža suvremena fizikalna nauka.

Prema tome je za Eickstedta potrebno, da se utvrdi da li i u koliko se mjeri atomska fizika može uskladiti sa radnom teorijom, koja bi sve psihičke pojave svela na atomarno-kosmičke prasnage. Naravno, ovdje se u pravom redu radi za etnologa Eickstedta o tome, koliko bi se te pojave, prvenstveno, mogle primijeniti na područje etnopsihologije i koliko bi one olakšale upoznavanje psihike primitivnog čovjeka. Neosporno je da refleksije Eickstedta prelaze okvir egzaktnosti i ako im se ne može oporeći eruditivnost i interesantnost u izlaganju. Ali u svakom slučaju one su, što on i sam u podnaslovu ističe: pokušaj tumačenja.

Mirko Kus-Nikolajev

Wolfgang Steinitz, Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten. Bd. I. — Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichung des Instituts für deutsche Volkskunde. Bd. 4/. — Akademie-Verlag, Berlin 1955 (2. Auflage). Str. XLIV + 499. 15 DM.

Navedeno delo pomeni posebnost med zbirkami narodnih pesmi, ker je pri izbiri in ureditvi gradiva odločalo ideološko načelo, ne pa strokovni vidik. V uvodu pravi avtor, da ima zbirka demokratičnih ljudskih pesmi namen prikazati tiste nemške pesmi, za katere se nemška znanost doslej ni zanimala, ali jih sploh ni poznala. »Demokratične« imenuje avtor tiste pesmi, v katerih se jasno izražajo socialni in politični interesi delovnih ljudi, ki so jih nekoč zatirali fevdalizem, kapitalizem in militarizem. Iz njih odseva beda zatiranih in njih boj proti domačim zatiralcem. Zato so v zbirko sprejete nekatere balade, niso pa upoštewane domoljubne pesmi o odporu proti tujim zavojevalcem, protiduhovniške zabavljice iz časa reformacije, tiste vojaške pesmi, ki kljub tožbam o težavah vojaškega stanu v glavnem povečujejo njegovo izkoriščevalnost do kmeta, ter končno pesmi sodrge (nem. Lumpenproletariat), ki je sicer tudi žrtev razredne družbe, a ne sodi med delovno ljudstvo.

Nato razlaga avtor vzroke, zaradi katerih so te pesmi tako malo znane. Predvsem opozarja, da so vse vladajoče oblasti opozicionalne pesmi strogo prepovedovale in so jih pevci tudi pred zapisovalci skrivali. Drugi vzrok je ta; da so zapisovalci večinoma premalo povpraševali po njih, ker so se zaradi romantičnega, starinarskega naziranja zanimali največ za pripovedne pesmi. Tretji vzrok je uradna cenzura nad tiskom letakov, ki so v 18. in 19. stoletju v veliki meri pomagali širiti ljudske pesmi.

Da bi bralec bolje razumel, kaj je pri avtorju odločalo za sprejem te ali one pesmi v zbirko, se mu zdi potrebno razložiti svoje nazore o ljudski pesmi. Naj navedem nekaj njegovih misli: Kot ljudsko pesem smemo označiti tisto, ki je pri njenem oblikovanju sodeloval tudi njen nosilec, delovno ljudstvo. Vprašanje izvora besedila in napeva ni važno. Ker anonimnost ni bistven znak ljudske pesmi, je razdelitev na »prvobitne« (anonimno v narodu nastale) in »drugotne« (ponarodele) načelno brez pomena. Veliko primerov je anonimnih zgolj zato, ker je njih avtor neznan. Podobno je z vprašanjem vloge kolektiva v življenju ljudske pesmi. Le za redke vemo, da so zares delo več avtorjev, praviloma pa začne kolektiv sodelovati šele pri preoblikovanju že obstoječih pesmi. Iz istega razloga masovnih pesmi ne moremo imenovati ljudske: njih podoba se kljub petju množic ne spreminja. Skratka: naslov »ljudska pesem« lahko dobi pesem kakršnegakoli izvora, če jo ljudstvo sprejme za svojo in jo sčasoma ustvarjalno preoblikuje. Taka pesem izraža duševne potrebe delovnega ljudstva in njegove težnje po boljši bodočnosti, po rešitvi iz stisk in bede.

Nadalje govori avtor o stališču, ki so ga zavzemali razni zbiralci in izdajatelji ljudskih pesmi do demokratične pesmi in kako so nanje gledali nekateri nemški folkloristi. Ob koncu uvoda pa še enkrat poudari, da je izdaja sicer namenjena predvsem za znanstveno raziskovanje, vendar naj bi obenem služila tudi kulturnim interesom široke javnosti. Četudi je marsikatera pesem za današnje občutje nesodobna, pa je vendar uporabna kot dokumentacija pisateljem in igalskim družinam o življenju delovnega ljudstva v preteklih stoletjih, oziroma kot pobuda in vzorec za nastajanje novih demokratičnih pesmi. Avtor namreč upa, da bo v dobi socializma, ki vsestransko podpira delovno ljudstvo, ljudska pesem na novo cvetela.

Zbirka je razdeljena v dva dela. Doslej izišli prvi del obsega pesmi: 1. kmetov in vaških siromakov, 2. rokodelcev in njihovih pomočnikov, 4. delavcev in 5. vojakov. V II. delu bodo objavljene »pesmi iz političnih bojev delavskega ljudstva proti zatiranju in za ljudske pravice v času 1789—1945«.

Čeprav je avtor skušal zajeti gradivo z vsega nemškega etničnega ozemlja, kakor dokazuje seznam virov, prevladujejo vendar primeri iz Nemčije, nastali do konca 19. stoletja. Objavljene so predvsem doslej nenatisnjene inačice. Znotraj vsakega oddelka (1.—5.) je o razvrstitvi pesmi odločal kronološki vidik. Besedilom iz zgodnje dobe in v manj razumljivih narečjih je dodan prevod v knjižni nemščini. Besedila iz 15.—18. stoletja, ki doslej še niso bila objavljena, so natisnjena tako, kakor jih sporoča vir, pri drugih si je avtor dovolil malenkostne pravopisne popravke. Naslovov si ni izmišljal sam, ampak je pesem označil z najznačilnejšo vrstico iz besedila. Morebitni že udomačeni naslov je dodal v oklepaju. Naslovna vrstica je v pesmi tiskana razprto. Pri izbiri naslova avtor ni imel vselej sreče: ponekod zveneči naslov ne zajame povsem vsebine, bistva pesmi tako dobro, kakor bi to lahko storil avtor s svojimi besedami. Napevi so podani dosledno v moderni notni pisavi, drugače pa nespremenjeni, kakor jih navaja vir.

Prvi del zbirke obsega 181 števil, ne upoštevajoč inačic in njihovih odlomkov. Večini primerov je dodan komentar, ki obsega opozorilo na inačice, omenja njih posebnosti, navaja tiskane vire, pojasnjuje vsebinsko ozadje besedila oziroma nastanek pesmi ipd. Ponekod so dodane opombe glede melodij. Avtor se v uvodu opravičuje, da so komentarji samo začasni, čeprav so mestoma zelo obsežni. Dejansko se včasih spuščajo v malenkostne podrobnosti, pogrešamo pa več opozoril na morebitne podobne primere iz ljudske poezije izven nemškega ozemlja. Če namreč obstajajo sorodnosti pri drugih zvrsteh narodne pesmi raznih narodov, ne more biti ta edinstvena na Nemškem. Dejansko je med stanovskimi v Štrekljevi zbirki marsikatera, ki je snovno in idejno sorodna tem nemškimi. Še več bi jih bilo najti med tistimi, ki jih je Štrekelj kot nenarodne navedel samo z naslovi oziroma začetki v dodatku IV. zv. SNP. Zanimivo je n. pr., da so nemške ljudske vojaške pesmi prav tako malo bojevite kakor slovenske. Mestoma enako izražajo strah, nejevoljo in žalost nad tegobami voja-

ščine. Tistim iz vojnih časov bi ponekod skoraj lahko očitali jokavost, ki se nam zdi tako značilna za slovenske vojaške pesmi. Avtor trdi in dokaže s primeri, da so včasih besedila nasilno izpreminjali, da bi jim tako odbili opozicionalno ost ali jih idejno predrugačili (napravili bojevite, domoljubne, vdane vladajoči oblasti).

Delu se pozna, da ga je avtor pripravljaval izredno skrbno in vestno, čeprav ni imel namena izdati nekaj popolnega, marveč načeti samo nov vidik pri raziskovanju nemške narodne pesmi. To pa mu je v polni meri uspelo in je knjiga s te strani zanimiva tudi izven nemških meja.

Zmaga Kumer

Gianfranco D'Aronco, Le fiabe di magia in Italia. Estratto dagli *Atti dell'Accademia di Udine*, Serie VI, Vol. XIV, Udine 1957, str. 91 + (13).

Iz vrst italijanskih znanstvenikov prihaja vse pogosteje na dan zahteva, naj se Italija glede pregleda in klasifikacije pravljic odločno pridruži mednarodnim prizadevanjem, tako da bi se domačin in tujec mogla okoriščati z ne navadno bogatim, vendar zdaj težko dosegljivim italijanskim gradivom. Eden glavnih zagovornikov teh teženj, prof. D'Aronco, ki ima za seboj obsežno kazalo pravljic iz Toskane (gl. SEt 8, 1955, 290) in več podobnih del manjšega obsega, si je to pot izbral za obdelavo 27 najbolj razširjenih italijanskih pravljic. Pri vsaki pokaže z bibliografskimi navedbami njeno italijansko razširjenost, nato da zgoščeno vsebino, omeni bistvene razločke med variantami, poišče analogije s klasičnimi, posebej z grškimi mitološkimi motivi in epizodami. Te analogije — bodi mimogrede omenjeno — niso najboljša stran dela. Sicer pa D'Aroncove »Fiabe di magia in Italia« prav gotovo pomenijo nov kamen za stavbo, ki si jo zamišlja mladi italijanski avtor.

Avtorja poznamo in cenimo kot resnega znanstvenega delavca, ki med drugim že dolgo sodeluje tudi s slovenskimi strokovnimi kolegi — primerjaj njegov prispevek v SEt 3—4, 1950—51, 297 sl., nato javno predavanje pri Slovenski akademiji znanosti 1957 — zato ga prosimo, da z razumevanjem sprejme in v prihodnje seve tudi upošteva naslednjo načelno pripombo. Če se je odločil slediti italijanskim pravljicam tudi zunaj italijanskih meja — v Jugoslaviji, Švici in na Korziki — je to v redu. Pač pa bi bilo treba pravljice drugojezičnih otokov in polotokov v Italiji — tako nemških, grških in albanskih (ki jih avtor omenja), kakor tudi slovenskih, hrvaških in francoskih (ki jih ne omenja) — ali izpustiti ali nedvoumno označiti po njihovi narodnostni pripadnosti. V resnici pa se je zgodilo, da je slovenska pravljica iz Sojano v Rezi — objavljena v ruščini 1876 (Slavjanski sbornik 3, 306—308), v izvirniku in v nemščini 1895 (Baudouin de Courtenay, *Materials* I, 252—259) — v D'Aroncovem seznamu pod št. 22 na str. 76 hote ali nehote predstavljena kot italijanska in citirana — posredno — po kasnem prevodu (Vidoni, *Ce fastu* IX, 1953, 208—209): »I fichi bianchi e i fichi neri«. D'Aronco v uvodu k svojem pregledu »Folklore friulano« (Folklore IX/3—4, 1954—55, 23) sicer priznava, da so Baudouin de Courtenayevi teksti iz Rezijske slovenske, praktično pa operira z njimi tako kot da so italijanski! Če si italijanski folkloristi žele mednarodnega sodelovanja — v iskrenost njihovih želja ne dvomimo — bi bilo pač prav, da bi se dosledno držali kriterijev, ki sta jih uvedla J. Bolte in J. Polívka. V njunih *Anmerkungen* II, 398, pa je bila pravilno navedena tako naša pravljica, varianta h Grimmovi št. 97 in k AT 566 (ne AT 563, kot jo uvršča D'Aronco), kakor tudi pravljica, ki jo D'Aronco navaja kot italijansko pod svojo št. 2 na str. 27 (po *Ce fastu* IX, 206—208), pa je že zdavnaj znana mednarodnim strokovnim krogom kot slovenska: prim. Bolte-Polívka I, 478.

Milko Matičetov

